

პროექტი დაფინანსებულია ევროკავშირის მიერ

THIS PROJECT IS FUNDED BY THE EUROPEAN UNION

თსუ-ის ევროპული კვლევების ინსტიტუტი

INSTITUTE FOR EUROPEAN STUDIES OF TSU

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის

სახელმწიფო უნივერსიტეტი

IVANE JAVAKHISHVILI TBILISI STATE UNIVERSITY

ევროპისმცოდნეობის ქართული ჟურნალი GEORGIAN JOURNAL FOR EUROPEAN STUDIES

N 2-3

თბილისი
TBILISI
2016-2017

ევროპისმცოდნეობის ქართული ჟურნალი
Georgian Journal for European Studies

№ 2-3
2016-2017

თბილისი
Tbilisi

Project is funded by the European Union under the project ENPI/2012/306-124
დაფინანსებულია ევროკავშირის მიერ ENPI/2012/306-124 პროექტის ფარგლებში

„ევროპისმცოდნეობის ქართული ჟურნალი“ სამეცნიერო ხასიათის ორენოვანი გამოცემაა, რომელიც მომზადებულია ევროკავშირის ფინანსური დახმარებით. ჟურნალში განთავსებული სტატიების შინაარსი არ ასახავს ევროკავშირის მოსაზრებებს, მათზე პასუხიმგებელნი არიან მხოლოდ სტატიის ავტორები.

„Georgian Journal for European Studies” is a bilingual scientific edition that was generously supported by the European Union. The contents of this publication are the sole responsibility of the authors and can in no way be taken to reflect the views of the European Union.

Project is funded by the European Union under the project ENPI/2012/306-124

Editors in Chief:

Invited Professor **Nino Lapiashvili**
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Institute for European Studies

Full Professor, Full Member of Academy of Georgian National Sciences
Levan Alexidze
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Faculty of Law, Institute of Public International Law

Members of the Board:

Full Professor **Irine Kurdadze**
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Faculty of Law, Institute of Public International Law

Associated Professor **Merab Abdaladze**
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Institute for European Studies

Associated Professor **Natia Lapiashvili**
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Institute for European Studies, Institute of Public International Law

“Georgian Journal for European Studies” is a bilingual scientific edition that was generously supported by the European Union. The contents of this publication are the sole responsibility of the authors and can in no way be taken to reflect the views of the European Union.

© Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Press, 2018

ISSN 2346-7827

დაფინანსებულია ევროკავშირის მიერ ENPI/2012/306-124 პროექტის ფარგლებში

მთავარი რედაქტორები:

მონწეული პროფესორი **ნინო ლაპიაშვილი**

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
ევროპული კვლევების ინსტიტუტი

აკადემიკოსი პროფესორი **ლევან ალექსიძე**

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
საერთაშორისო საჯარო სამართლის ინსტიტუტი

სარედაქციო საბჭოს წევრები:

სრული პროფესორი **ირინე ქურდაძე**

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
საერთაშორისო საჯარო სამართლის ინსტიტუტი

ასოცირებული პროფესორი **მერაბ აბდალაძე**

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
ევროპული კვლევების ინსტიტუტი

ასოცირებული პროფესორი **ნათია ლაპიაშვილი**

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
ევროპული კვლევების ინსტიტუტი,
საერთაშორისო საჯარო სამართლის ინსტიტუტი

„ევროპისმცოდნეობის ქართული ჟურნალი“ სამეცნიერო ხასიათის ორენოვანი გამოცემაა, რომელიც მომზადებულია ევროკავშირის ფინანსური დახმარებით. ჟურნალში განთავსებული სტატიების შინაარსი არ ასახავს ევროკავშირის მოსაზრებებს, მათზე პასუხიმგებელნი არიან მხოლოდ სტატიის ავტორები.

© ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2018

ISSN 2346-7827

სარჩევი

შესავალი სიტყვა რედაქტორისგან	7
Foreword from the Editor in Chief	10

ევროპისმცოდნეობის შესახებ ABOUT EUROPIAN STUDIES

ნინო ლაპიაშვილი

ევროპისმცოდნეობის სწავლება თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში: მიღწევები და გამოწვევები (სტატიის მოკლე მიმოხილვა)	12
---	----

Nino Lapiashvili

Teaching European Studies at Tbilisi State University: Achievements and Challenges	14
---	----

ნათია ლაპიაშვილი

ევროკავშირის სამართლის მოდულებში ინოვაციური სწავლების მეთოდების დანერგვა (სტატიის მოკლე მიმოხილვა)	25
---	----

Natia Lapiashvili

Implementing innovative teaching methods in European Union Law modules	28
--	----

ეროვნული იდენტობის საკითხი ევროპაში NATIONAL IDENTITY AND EUROPE

თამარ ქოჩორაძე

ევროკავშირის კონსტიტუციის ხელახალი განხილვა – გამოწვევები ევროკავშირის აღქმასთან დაკავშირებით	37
--	----

Tamar Kochoradze

EU Constitution Reconsidered – Challenges of the EU Perception	49
--	----

ლევან მახაშვილი

ეროვნული იდენტობისა და ისტორიის წერის პოლიტიკური მშენებლობა: ჩეხეთის რესპუბლიკისა და სლოვაკეთის მაგალითები	59
---	----

Levan Makhashvili

The Political Construction of National Identity and History Writing: The Cases of Czech Republic and Slovakia	75
--	----

ირაკლი მებრელიშვილი

მითი სამხრეთ კავკასიური იდენტობის შესახებ	88
---	----

Irakli Megrelishvili

South Caucasian Identity – A Political Myth	102
---	-----

ლევან ალექსიძე	
შესავლის ნაცვლად	113
Levan Alexidze	
Instend of Introduction	114
ლევან ალექსიძე	
იმპერატიული ნორმების (jus cogens) სამართლებრივი ბუნება თანამედროვე საერთაშორისო სამართალში	115
Levan Alexidze	
THE LEGAL NATURE OF JUS COGENS IN CONTEMPORARY INTERNATIONAL LAW	141
საქმე C-402 და 415/05 ფ იასსინ აბდულლაჰ კადი და საერთაშორისო ფონდი ალ ბარაქაათ საბჭოსა და კომისიის წინააღმდეგ	161

შესავალი სიტყვა რედაქტორისგან

ევროპისმცოდნეობის ქართული ჟურნალის მეორე ნომრის გამოცემა დაემთხვა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ევროპული კვლევების ინსტიტუტის ჩართულობით განხორციელებული და ევროკავშირის მიერ დაფინანსებული ტემპუსის პროექტის „ევროპისმცოდნეობის ინოვაციური სწავლება და სწავლა“ (INOTLES)¹ ერთ-ერთ საფინანსო ფაზას, როცა ჩვენი ინსტიტუტის აკადემიურმა პერსონალმა აქტიურად დაიწყო სწავლების ინოვაციური მეთოდების პრაქტიკაში დანერგვა-განხორციელება. ამ პროცესმა საგრძნობლად შეუწყო ხელი სტუდენტების მხრიდან ევროკავშირთან დაკავშირებული მრავალნახნაგოვანი პრობლემატიკის უკეთ გააზრებას და მისი პრაქტიკული ასპექტების ხელშესახებ, რეალურ ცხოვრებისეულ საკითხებამდე დაყვანას; ხოლო მეორეს მხრივ, გაამართლა ჩვენი მოლოდინები და გაზარდა სტუდენტთა აკადემიური მოსწრების მაჩვენებელი, რაც კიდევ ერთხელ გვარწმუნებს, რომ ამ პროექტში ჩვენი ინსტიტუტის მონაწილეობა უდაოდ წინ გადადგმული ნაბიჯია.

უნდა აღინიშნოს, რომ სწავლა-სწავლების ინოვაციური მეთოდების დანერგვა დინამიური პროცესია და მიმდინარეობს ეტაპობრივად როგორც სამაგისტრო (MA in European Studies), ასევე სადოქტორო (PhD in European Studies) პროგრამების დონეებზე. ის მოიცავს პრობლემაზე დაფუძნებული სწავლების, სიმულაციების, ელექტრონული და შერეული სწავლების კომპონენტებს. ტრადიციული სწავლების მეთოდებისგან განსხვავებით, ეს სფერო - სისტემური და ვერტიკალური წესით დანერგვის თვალსაზრისით - შედარებით ახალია ქართულ სინამდვილეში, რამაც გადამაწყვეტინა ამ მეტად მნიშვნელოვან საკითხს დათმობოდა ჩვენი გამოცემის ყურადღებაც. ამიტომ ჟურნალის პირველ ნაწილში პროფესორ დოქტორ ნათია ლაპიაშვილისა და ჩემს სტატიებს შემოგთავაზებთ, სადაც მკითხველს საშუალება ექნება გაეცნოს ნაშრომებს ერთის მხრივ, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ევროპისმცოდნეობის სწავლების მოდელზე, ხოლო მეორეს მხრივ, თსუ ევროპისმცოდნეობის კურიკულუმის კონკრეტულ კურსებში (ევროკავშირის სამართლის მოდული) ინოვაციური მეთოდების პრაქტიკულად დანერგვისა და გამოყენების საკითხებზე.

ჟურნალის მეორე ნაწილში „ეროვნული იდენტობის საკითხი ევროპაში“ სათაურის ქვეშ გავაერთიანეთ სამი სტატია, რომელიც შესაძლებლობას გვაძლევს კიდევ ერთხელ დავფიქრდეთ, თუ რატომ ხდება, რომ მეორე მსოფლიო ომის ტრაგედიით განპირობებული „ევროპული ოჯახის“ შექმნამ თავიდან ვერ აიცილა ევროპული იდენტობის კრიზისი, რომელიც ევროინტეგრაციის სხვადასხვა ეტაპზე განსხვავებული სახით და სხვადასხვა მიზეზით იჩენდა და კვლავაც იჩენს ხოლმე თავს. ფიგურალურად რომ ვთქვათ, ევროკავშირი, როგორც მრავალხმიანობა საერთო ქოლგის ქვეშ, ხოლო ამავდროულად მისი სტრუქტურა, როგორც ერთ ხმაში საუბრის დამაბრკოლებელი გარემოება - თავად ამ გაერთიანებისა და მის ორბიტაზე მყოფთათვის იმ გამონვევად გადაიქცა, რომელიც ერთდროულად ნაკლადაც აღიქმება და მის მთავარ მომხიბვლელობადაც.

ამ კონტექსტში საშუალება გვაქვს თამარ ქოჩორაძის ავტორობით გავეცნოთ კვლევას წვერი სახელმწიფოების მხრიდან ევროკავშირის განსხვავებული აღქმისგან გამომდინარე გამონვევებზე, რომელიც მკვლევარს წარმოდგენილი აქვს ჩავარდნილი ევროპის კონსტიტუციისა და სანაცვლოდ მოწონებული ლისაბონის ხელშეკრულების პოლიტიკურ-სამართლებრივი შედარების მაგალითზე.

ამავე თავშია ლევან მახაშვილის ნაშრომი, სადაც გავეცნობთ ევროკავშირის წევრ ორ სახელმწიფოში - ჩეხეთის რესპუბლიკასა და სლოვაკეთში (ხოლო მანამდე ჩეხოსლოვაკიაში) - ხავერდოვანი რევილუციის წინა და მომდევნო პერიოდებში როგორ ახდენდნენ ელიტები ეროვნული იდენტობის ფორმირებას ისტორიის ინტერპრეტაციის ან რეინტერპრეტაციის მეშვეობით. ავტორი მიდის დასკვნამდე, რომ ისტორიის გადანერა ხდებოდა მხოლოდ და მხოლოდ პოლიტიკური საჭიროებებიდან, კერძოდ, ელიტების ქმედებებისა თუ დაშვებული შეცდომების ლეგიტიმაციის სურვილიდან გამომდინარე.

მეორე თავის ბოლო ნაშრომად შემოგთავაზებთ ირაკლი მეგრელიშვილის ისტორიულ-შედარებით

¹ ინფორმაცია პროექტის შესახებ იხილეთ ვებ-გვერდზე <http://inotles.eu/>;

თი მეთოდის გამოყენებით დაწერილ სტატიას, რომელშიც ავტორი განსაზღვრავს იმ ფაქტორებს (მათ შორის ეთნიკურ წარმომავლობას, ეროვნულ და რელიგიურ იდენტობას), რომლებიც განაპირობებდნენ სამხრეთ კავკასიის რეგიონად მოხსენიებული სამი სახელმწიფოს - საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის სრულიად იდენტურ პოლიტიკურ კონტექსტში მიღებულ რადიკალურად განსხვავებულ ისტორიულ გადაწყვეტილებებს. მეგრელიშვილის საკითხისადმი მიდგომა ნაწილობრივ ხსნის ევროკავშირის აღმოსავლეთის პარტნიორობის ინიციატივის ფარგლებში უკანასკნელ პერიოდში განვითარებულ მოვლენებსაც, რაც ამ კვლევის მიმართ ინტერესს უფრო ამძაფრებს.

ჟურნალის დასკვნით მესამე ნაწილში ყურადღება ეთმობა იურისტებისა და პოლიტიმეცნიერთათვის ისეთ აქტუალურ საკითხს, როგორცაა ევროკავშირის სამართლის საერთაშორისო საჯარო სამართალთან ურთიერთმიმართება. ერთის მხრივ ცხადია, რომ ევროკავშირის მიერ დადებული საერთაშორისო ხელშეკრულებები ევროკავშირის სამართლის განუყოფელ ნაწილს შეადგენს, თუმცა იმავეს თქმა რთულია საერთაშორისო სამართლის სხვა წესებზე ან იმ ხელშეკრულებებზე, რომლის ხელშეკრველი მხარე არა – ევროკავშირი, არამედ მისი წევრი სახელმწიფოები არიან. ამ რთული საკითხისთვის ნათელის მოფენის საქმეში ევროპის მართლმსაჯულების სასამართლოს გადაწყვეტილებებს უმნიშვნელოვანესი ადგილი უკავია. თსუ ევროპული კვლევებისა და თსუ საერთაშორისო სამართლის ინსტიტუტის თანამშრომლობის ფარგლებში გამართულ საჯარო დისკუსიებსა თუ სხვა ღონისძიებებზე ხშირად ხდება მსჯელობის საგანი ევროპის სასამართლოს ამგვარი გადაწყვეტილებები ზემოთ ნახსენებ კონტექსტში. ერთ-ერთი ასეთი შეხვედრის დროს, ჩვენი სტუდენტებისა და მეცნიერების ყურადღება დაეთმო ძალიან ცნობილ სასამართლო საქმეს *Kadi I*² – როგორც ევროპის პირველი ინსტანციის სასამართლოს (CFI) მეტად წინააღმდეგობებით აღსავსე და კრიტიკის ქარცეცხლში გატარებულ გადაწყვეტილებას, რომელიც განსაკუთრებით საინტერესოა საერთაშორისო საჯარო სამართალთან ევროკავშირის სამართლის ურთიერთმიმართების ერთი კონკრეტული ასპექტის - ამ საქმეში *jus cogens* ანუ სამართლის იმპერატიული ნორმების სტატუსის გასაანალიზებლად. აქ სასამართლომ აღნიშნა, რომ ტერორისტული გაერთიანებების წინააღმდეგ მიღებული გაეროს უშიშროების საბჭოს რეზოლუციისთვის ეფექტის მისაცემად ევროკავშირის მიერ გატარებული ღონისძიების ვალიდურობის განხილვის იურისდიქცია სასამართლოს არ გააჩნდა, გარდა იმ შემთხვევისა, თუ საერთაშორისო სამართლის იმპერატიულ ნორმებთან (*jus cogens*) შეუსაბამობის საკითხი არ დადგებოდა დღის წესრიგში. აღნიშნული გადაწყვეტილება ევროპის მართლმსაჯულების სასამართლომ მოგვიანებით შეცვალა, თუმცა პირველი ინსტანციის სასამართლოს მიერ სარეზოლუციო ნაწილში *jus cogens* -ის ცნების მოულოდნელმა წამოწევამ და ამ მიმართულებით მსჯელობის გაშლამ, მკვლევარებისა თუ პრაქტიკოსი იურისტების გაცხოველებული დაინტერესება გამოიწვია, რაც დღესაც არ კარგავს აქტუალობას.

როცა რომელიმე სერიოზულ აკადემიურ გარემოში *jus cogens*-ის ცნებაზე საუბარი, იქ საქართველოში საერთაშორისო საჯარო სამართლის კათედრის დამაარსებლის, ფასდაუდებელი მეცნიერის, საზოგადო მოღვაწის და წარმატებული დიპლომატის, აკადემიკოს პროფესორ ლევან ალექსიძის ცნობილი საეტაპო კვლევის გარეშე საუბარი არ ჩაივლის. ასე მოხდა ჩვენი ინსტიტუტების მიერ ორგანიზებულ ზემოთ ნახსენებ ღონისძიებაზეც. საკმარისია აღვნიშნოთ, რომ აკადემიკოს ალექსიძის მიერ თითქმის ორმოცი წლის წინ დაწერილ სამეცნიერო ნაშრომს დღემდე აქტიურად ციტირებენ საერთაშორისო სამართლის დარგის ისეთი წამყვანი სახელმძღვანელოების ავტორები, როგორებიც არიან მალკოლმ შოუ³, ჯეიმს კროუფორდი⁴, ოლივერ დიორი⁵, და სხვ. აკადემიკოს ალექსიძის აღნიშნული ნაშრომი პირველად 1982 წელს დაიბეჭდა ჰააგის საერთაშორისო სამართლის აკადემიის კრებულში⁶ მის მიერ ჰააგაში 1981 წელს ლექციათა კურსის ნაკითხვის შემდგომ, ხოლო მოგვიანებით ის ითარგმნა რუსულ და გერმანულ ენებზე. თუმცა, ქართულ ენაზე ის აქამდე არასოდეს გამოცემულა. ვისარგებლე რა ფაქტით, რომ ამ ჟურნალის თანარედაქტორია, აკადემიკოს ალექსიძეს, როგორც ამ მეტად აქტუალური და უნიკალური

² საქმე C-402 and 415/05 P Yassin Abdullah Kadi and Al Barakaat International Foundation v Council and Commission, 2008, ECR I-6351;

³ Malcolm N. Shaw, *International Law*, Sixth edition, Cambridge University Press, 2008, გვ. 944, იხ. სქოლიო 192;

⁴ James Crawford, Allain Pellet and Simon Olleson (Eds.) *The Law of International Responsibility*, Oxford Commentaries on International Law, Oxford University Press, 2010, იხ. გვ. 453;

⁵ Oliver Dorr, Kirsten Schmalenbach (Eds.), *Vienna Convention on the Law of Treaties, A Commentary*, Springer, 2012, იხ. სქოლიო 24, გვ. 901;

⁶ Vol.172, III;

ნაშრომის ავტორს ვთხოვე ნებართვა, სტატიის ინგლისურიდან მის მშობლიურ ენაზე თარგმანს შეეჭიდებოდი; ისიც მხოლოდ იმ პირობით დამთანხმდა, რომ გამოქვეყნებისას ჟურნალის ამ ნომრისთვის საგანგებოდ დაწერილ წინასიტყვაობას - (როგორც თავად უწოდებს „შესავლის ნაცვლად“, ორიგინალში - „*Instead of Foreword*“) - წავუძღვარებდი თავში. დარწმუნდა რა, რომ ჩემ მიერ შესრულებული თარგმანი მზადაა მზის სინათლის სანახავად, დაპირებისამებრ, გასაქართულებლად ინგლისურად დაწერილი წინასიტყვაობაც შემომაშველა, რომელსაც მკითხველს დიდი სიხარულით გთავაზობთ.

აქვე, მინდა აღვნიშნო, რომ ჩემ მიერ აკადემიკოს ალექსიძის ცნობილი ნაშრომის თარგმანის შემოთავაზების მიზნებისა და არსის კონტექსტში გასააზრებლად, ამ ჟურნალის ბოლოში საქმეებზე *Kadi I*⁷ და *Kadi II*⁸ ევროპის მართლმსაჯულების სასამართლოს გადაწყვეტილებათა მოკლე სინოფსის ქართულ ენაზე გაცნობის საშუალებაც მოგეცემათ.

პატივისცემით,

ნინო ლაპიაშვილი

ევროპული კვლევების ინსტიტუტის დირექტორი

⁷ საქმე T-85/09 *Kadi v Commission and Council*, 2010;

⁸ *Supra* 2.

FOREWORD FROM THE EDITOR IN CHIEF

The second edition of the Georgian Journal for European Studies coincided with the implementation of the innovative teaching and learning methods at the levels of MA and PhD programs of the TSU Institute for European Studies as undertaken within the frames of the EU Tempus project aiming at curricular reform and modernization of the higher education (INOTLES)¹. The top-down (i.e. from administration to teacher) approach of developing innovative pedagogical strategies is a dynamic process that cannot be accomplished overnight. Still, the progress we have achieved so far envisages that using the methods of simulations, e-learning, problem based learning and blended learning by the academic staff of the TSU European Studies Institute facilitated the overall upgrade and improvement of the student learning process. This very development became better visible and more tangible for us once we observed the increased level of the students' in-class engagement, as well as subsequent after-class evolutions, as visualized in terms of their outputs on mid-terms and final exams. In the first part of the journal titled as "*About European Studies*" Dr. Prof. Natia Lapiashvili and I decided to outline some of the first insights on this matter as well as on TSU model of European Studies in general terms in two separate articles of this edition.

Three articles go together in the second chapter of the journal under the title of "*National Identity and Europe*." Three doctoral candidates of our interdisciplinary institute drive us towards rethinking some aspects of the causes of the identity crises in Europe on three levels: the EU level, the member states' and some of the Eastern Partnership initiative states' level. It is always an interesting discourse to get an idea on the reasons of the lack of power of the main stakeholders to prevent the occasional fragmentation of the 'European family'. However, all in all, the inability to speak in one voice within the EU is considered to be the key challenge that simultaneously forms its main lure, i.e. makes this post-World War II creature that much attractive not only for member states, but also for the outsiders.

After investigating the constitutional natures, as well as the legal differences or conceptual distinctions between the Constitutional and Lisbon Treaties, Tamar Kochoradze, in her article named as "*EU Constitution Reconsidered – Challenges of the EU Perception*," came up with the conclusion that the issue of the European identity in conjunction with the 'existing perceptual challenges' among the EU citizens, turned into almost the key hindrance against the advanced realization of the idea of the 'ever closer union' in the exposure of the former (i.e. EU Constitution) *vis-à-vis* the latter (i.e. the Lisbon Treaty).

The next part of the article is by Levan Makhashvili, who by taking the periods before and after Velvet Revolution, proposes the analyses of the process of construction of 'politically needed' national identities in Czechoslovakia, the Czech Republic and Slovakia. He states that by using the tools of history re/interpretations, history rewriting, or other political manipulations, like recreation of system of values, changing of official symbols or traditions or building the 'artifacts of memory', the elites of Czechoslovakia, Czech Republic and Slovakia had a sole intention in mind which was the creation of distinct community consciousness for the purposes of political legitimization of their own behavior and past mistakes, defending regime or belatedly going back to Europe. This research gives one more additional explanation, why it is that difficult for the EU to speak in one voice.

In his article "*South Caucasian identity - a political myth*", Irakli Megrelishvili analyses the reasons of making different historical choices in identical political contexts by Georgia, Azerbaijan and Armenia, the countries commonly considered from 'one-size-fits-all' prism due to their adjacent geographical location. By making comparisons and taking into account various factors, including the genesis of three countries, their ethnic and religious identities or the 'collective memory' formation process by the political and religious leaders, the author comes to the conclusion that diametrically unlike reactions by these three countries towards the common scenarios not to say towards to the common historical enemy of Russian Federation is almost a natural outcome of the overall course of events. This approach partially explains the rational of the distinct path choices of these three countries within the frames of EU Eastern Partnership initiative.

The third section of this edition of journal is dedicated to the issue of relationship between the international

---

¹ See information on the project available at <http://inotles.eu/>;

and EU law. On the one hand, it is obvious that due to its international legal personality, those international agreements that are concluded by the EU are forming part of the EU law, while on the other hand, we cannot state the same regarding other rules of international law or those international agreements, to which not the EU itself, but its member states are parties. This is quite a complex issue, where the court decisions play significant importance. Within the frames of intra-university cooperation of the TSU Institute for European Studies and the TSU Institute of General International Law, the EU case law on these issues often comes on our discussions agenda as well. During one of such 'round table' events, while heavily criticizing the Court of First Instance (currently named as General Court) for its very controversial reference to the concept of *Jus Cogens* in *Kadi I* judgment (Case T-315/01, *Kadi v Council and Commission* (2005), ECR II-3649), suddenly I recalled that Georgian society was never ever given an opportunity to read in native language the seminal work on the concept of *Jus Cogens* written by Academician (full member of the Georgian National Academy of Sciences), the founder of the school of international law in Georgia, outstanding public figure, successful diplomat, Professor Levan Alexidze. His famous article named as "*The Legal Nature of Jus Cogens in Contemporary International Law*" was first published in 1982 as *Recueil des Cours* by the Hague Academy of International Law². Originally written in English and belatedly translated in Russian and German languages, this work is never outdated and still actively cited by the authors of the leading international law textbooks including authored by Malcolm N. Shaw³, James Crawford *et al.*,⁴ Oliver Dorr *et al.*⁵ and others.

Using the unique chance that the author of this influential article is the editor of our journal, I secured his permission for giving me an opportunity to translate the work into his native language. After Academician Alexidze was convinced that my translation is ready for publication, he suggested making this new exposure together with the specially proposed brief foreword, which I also translated in Georgian language and assembled in one peace.

In the end, I would like to mention that specially for this occasion, I considered it appropriate to provide the Georgian reader with a possibility to comprehend the above mentioned decision in a linear perspective; Thus I will also offer a very short synopses of *Kadi I*⁶ and *Kadi II*⁷ judgments solely in Georgian language.

Sincerely,

Nino Lapiashvili

Director of the Institute for European Studies

---

² Vol.172, III;

³ Malcolm N. Shaw, *International Law*, Sixth edition, Cambridge University Press, 2008, page 944, fn 192;

⁴ James Crawford, Allain Pellet and Simon Olleson (Eds.) *The Law of International Responsibility*, Oxford Commentaries on International Law, Oxford University Press, 2010, p. 453;

⁵ Oliver Dorr, Kirsten Schmalenbach (Eds.) *Vienna Convention on the Law of Treaties, A Commentary*, Springer, 2012, p. 901, fn 24;

⁶ Case T-85/09 *Kadi v Commission and Council*, 2010;

⁷ Cases C-402 and 415/05 P *Yassin Abdullah Kadi and Al Barakaat International Foundation v Council and Commission*, 2008, ECR I-6351.

ნინო ლაპიაშვილი

ევროპისმცოდნეობის სწავლება თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტში: მიღწევები და გამოწვევები

სტატიის მოკლე მიმოხილვა

სტატიის მიზანია ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ინტერფაკულტეტური ევროპული კვლევების ინსტიტუტის გამოცდილებაზე დაყრდნობით წვლილი შეიტანოს ევროპისმცოდნეობის სწავლების შესახებ მსოფლიოს სხვადასხვა უმაღლეს საგანმანათლებლო დაწესებულების მეცნიერებსა და პედაგოგებს შორის მიმდინარე სამეცნიერო დისკურსში (იხ. Radaelli; Gijsselaers, Dailey-Hebert and Niculescu; Baroncelli, Fonti and Stevancebic; Fonti and Stevancebic; Baroncelli; Jones and Bursens; Maurer and Neuhold).¹ ათი წლის წინ ევროკავშირის ეგიდითა და მხარდაჭერით გაერთიანების არანევრ ქვეყანაში - საქართველოში დაარსებულმა ინსტიტუტმა, რომელიც წარმატებულად ახორციელებს ინგლისურენოვან ინტერდისციპლინურ სამაგისტრო და სადოქტორო პროგრამებს, დააგროვა მეტად ღირებული და ამავდროულად ადგილობრივი განსაკუთრებული გამოდინარე ერთგვარად ყველასგან გამორჩეული, თეორიულთან ერთად უნიკალური პრაქტიკული ცოდნა ევროპისმცოდნეობის სწავლების სფეროში. აღნიშნული გამოცდილება თვალსაჩინოდაა წარმოდგენილი ერთი მხრივ, ევროპისმცოდნეობის სწავლების მეორე და მესამე საფეხურების შინაარსობრივი და ტექნიკურ ადმინისტრირებასთან დაკავშირებული დეტალების ზედმიწევნითი განხილვის, ხოლო მეორეს მხრივ დინამიკაში სწავლა-სწავლების ინოვაციური მეთოდების დანერგვის პროცესისა და ზოგიერთი ემპირიული შედეგების დემონსტრირების მეშვეობით.

სწავლა-სწავლების ინოვაციური მეთოდების დანერგვა ევროპული კვლევების ინსტიტუტის მიერ საკუთარი სამოქმედო გეგმით განსაზღვრული ხარისხის მართვისა და მუდმივი სრულყოფის მიზნების ფარგლებში მოხდა, რაც ტექნიკურად ევროკავშირის მხარდაჭერილი ტემპუსის პროექტის (INOTLES) ფარგლებში გახდა შესაძლებელი. გარდა პრობლემაზე დაფუძნებული სწავლების, სიმულაციების, ელექტრონული და შერეული სწავლების მეთოდების დანერგვისა, პროექტის განხორციელების განმავლობაში მოხდა ევროპისმცოდნეობის სწავლების სფეროში ევროპის სამი წამყვანი უნივერსიტეტის (დიდი ბრიტანეთის სურრეის უნივერსიტეტი, ბელგიის ბრიუსელის თავისუფალი უნივერსიტეტი და ნიდერლანდების მასტრიხტის უნივერსიტეტი) საუკეთესო გამოცდილებების საგანგებოდ შემუშავებული კითხვარების მეშვეობით გამოვლენა. სტატიაში ასახულია აღნიშნული კვლევის შედეგად გამოკვეთილი შედეგების თსუ-ის ლოკალური კონტექსტიდან გამომდინარე განსაკუთრებით საგულისხმო ნაწილები, რომლებმაც მნიშვნელოვანი როლი ითამაშეს ევროპული კვლევების ინსტიტუტის პროგრამების შინაარსობრივი განხილვისა და ადმინისტრირების პროცესის სრულყოფის თვალსაზრისით.

კერძოდ, თემატურად კითხვარი ოთხ ნაწილად იყო დაყოფილი, საიდანაც პირველი მიზნად ისახავდა პროექტის მონაწილე დასავლეთ ევროპის უმაღლეს საგანმანათლებლო დაწესებულებებში ევროპისმცოდნეობის პროგრამების და მათში მონაწილე აკადემიური პერსონალის კომპოზიციის განსაზღვრას, მათთვის ხელმისაწვდომი რესურსების (მეორე ნაწილი), სტუდენტებთან ურთიერთობის რეგულაციების და აღმოსავლეთის პარტნიორობის ქვეყნების უმაღლეს საგანმანათლებლო დაწესებულებებთან თანამ-

¹ Radaeli, Claudio M., *Europeanization: The Challenge of Establishing Causality in European Studies: Establishing Causality in Europeanization* (Exadakylos, Theofanis and Radaelli, Claudio M. Eds.), Palgrave Macmillan, 2012. Niculescu, Alexandra C., *Shaping the New Professional for the New Professions*; Baroncelli, Stefania, Fonti, Fabio and Stevancevic, Gordana, *Mapping Innovative Teaching Methods and Tools in European Studies: Results from a Comprehensive Study*; Fonti, Fabio and Stevancevic, Gordana, *Innovativeness in Teaching European Studies: An Empirical Investigation*; Baroncelli, Stefania, *Linguistic Pluralism in European Studies*; Jones, Rebeca and Bursens, Peter, *Assessing EU Simulations: Evidence from the Trans-Atlantic EuroSim*; Maurer, Heidi and Neuhold, Christine, *Problem-Based Learning in European Studies in Teaching and Learning the European Union: traditional and Innovative Methods* (Baroncelli, Stefania, Farneti, Roberto, Horga, Ioan and Vanhoonacker, Sophie, Eds.), Springer, 2014.

შრომლობით მოსალოდნელი შედეგების გამოვლენას (მე-3 ნაწილი). მიუხედავად იმისა, რომ წარმატების მზა ფორმულა ევროპის მცოდნეობის სწავლებაში არ არსებობს, კვლევამ თსუ-ის შიგნით საჭიროებების იდენტიფიცირებას და ეფექტური პრაქტიკის გადმონერგვასაც შეუწყო ხელი, რაც დადებითად აისახა სამაგისტრო და სადოქტორო პროგრამების თვითშეფასების შედეგებში. მაგალითისთვის საინტერესოა აღინიშნოს სამაგისტრო ნაშრომის ხელმძღვანელობის სტრუქტურირებული მოდელის დანერგვა, აკადემიური პერსონალის მიერ ხელმძღვანელობაზე რაოდენობრივი შეზღუდვის დანესება, გარკვეული კვლევითი კომპონენტების კურიკულუმში შემოტანა-დანერგვა, პროგრამების ადმინისტრირების ავტონომიურობის ხარისხის გაზრდა, კვლევითი მიზნით მობილობის წახალისება და ხელშეწყობა, და სხვ.

სტატიის მესამე ნაწილში საკანონმდებლო და ტექნიკური ხასიათის გამოწვევებია განხილული, რომლებიც ერთგვარ წინაღობას ქმნიან ევროპის მცოდნეობაში ინოვაციური სწავლა-სწავლების მეთოდების სრულყოფილად დანერგვის პროცესში. გასული დეკადის შედეგები ცხადყოფს, რომ თსუ ევროპული კვლევების ინსტიტუტის როლი უმნიშვნელოვანესია არა მხოლოდ უმაღლესი განათლების მეშვეობით საქართველოს ევროპასთან დაახლოების კონტექსტში, არამედ მისი განვითარების დინამიკისა და მასშტაბის გათვალისწინებით, სრულიად უმაღლესი საგანმანათლებლო სისტემის პროგრესისა და უნივერსიტეტის ინტერნაციონალიზაციის თვალსაზრისითაც. ბოლონის პროცესის შედეგების სწრაფი გადმონერგვის, ინოვაციების დამკვიდრებისა და უცხოელი მკვლევრებისა თუ სტუდენტების უწყვეტი მასპინძლობის გამოცდილებით, ინსტიტუტი ერთ-ერთი მონინავა რეგიონში. თუმცა, მეორეს მხრივ ეს მიღწევები გადაწონილია ადგილობრივ სტუდენტობის კანდიდატთა შორის ინტერდისციპლინური სწავლების შინაარსის ბუნდოვან გაგებასთან დაკავშირებული სირთულეებით, რაც მეტწილად ორგანიზებული ხასიათის ინფორმაციის გავრცელების არ არსებობის პრობლემითაა გამოწვეული. აქვე, ყურადსაღებია აკადემიური პერსონალის მეტწილად ფინანსური პრობლემებით განპირობებული გადატვირთული სამუშაო გრაფიკი, რაც ევროპის მცოდნეობის სწავლების ინოვაციური მეთოდების ტრენინგისადმი მძაფრ ინტერესს ხშირად ხელიდან გაშვებულ შესაძლებლობად აქცევს. ამ კონტექსტში იკვეთება გარკვეული საკანონმდებლო ცვლილებების განხორციელების საჭიროება, ისევე როგორც უმაღლეს საკანონმდებლო დანერგულებაში აკადემიური წარჩინების მიღწევის მიზნიდან გამომდინარე საკითხების ცენტრალიზებულად, ე.წ. ზემოდან ქვემოთ წესით მოგვარების აუცილებლობა, რაც უდაოდ გაზრდიდა დადებითი ეფექტების და უკვე მიღწეული შედეგების მაქსიმიზაციის ალბათობას.

TEACHING EUROPEAN STUDIES AT TBILISI STATE UNIVERSITY: ACHIEVEMENTS AND CHALLENGES

Introduction

One of the numerous positive results of Georgia's intensified cooperation with the EU¹ is enhanced Europeanization on various spheres including Higher Education². It is almost a decade since the EU Commission supported³ establishment of the interfaculty Institute for European Studies⁴ at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University⁵, one of the oldest and largest higher education institutions in South Caucasus region⁶. A ten-year timeline gave an opportunity to evaluate progress as well as examine setbacks of this very bold experiment undertaken by the EU and its Georgian counterparts. Beyond providing purely empirical analyses this research has also a practical significance by making a contribution to the scholarship related to educational challenges facing European Studies field. Presented in three parts, initially it illustrates the local experience as a case study, which subsequently in the second part outlines and somehow connects to the best practices of three Western higher education institutions; the last section draws on key challenges and standing needs necessary for ensuring moving further.

1. State of Art

TSU model of European Studies envisages the institute to be conceptually based on four faculties of University: the faculty of law, the faculty of business & economics, the faculty of social & political sciences and the faculty of humanities; however the IES maintains substantial level of autonomy in decision-making as well as in the field of formulation of the policies relevant to its gradual development into the center of excellence. In order to meet requirements of the law on higher education of Georgia⁷, in 2013 the IES was attached to the faculty of law of the TSU⁸; however this was solely a 'technical decision' aimed at fitting into the novel model as proposed by legislative amendments and this fact did affect neither its autonomy, nor its interdisciplinary nature. Institute owes completely refurbished office with three fully equipped classrooms and library up to 2000 editions⁹. The vision-mission statement stands as follows:

IES vision "Embrace Europe in Georgia" combines twofold understanding: On the one hand, it stands for

---

¹ EU recognized independence of Georgia in 1992 and it was only after four years when Partnership and Cooperation Agreement (PCA) had been signed; Further information can be retrieved at <http://www.eu-nato.gov.ge/en/eu/cooperation>.

² Georgia is a member of the Bologna process since 2005.

³ Service Contract #TACIS/2006/119115 FOR, European Community External Actions, European Commission, B-1-49 Brussels, Belgium.

⁴ Hereinafter IES or the institute will be used interchangeably together with the Institute for European Studies.

⁵ Hereinafter TSU or the University will be used interchangeably together with Ivane Javakhishvili Tbilisi State University.

⁶ Further refer to the University website at <https://www.tsu.ge/en/about/history/>.

⁷ Law of Georgia on Higher Education, adopted on 21 December 2004, N688-rs.

⁸ Both the Faculty of Law and the IES are in the same building of TSU campus that substantially eases bureaucratic procedures; Furthermore, the number of EU-law related subjects taught at IES are proportionally higher in overall quantity of offered courses which prompts needs-based extensive collaboration with faculty's quality assurance unit.

⁹ The library was purchased and upgraded with generous support from European Commission through different projects including TACIS, ENPI, and TEMPUS. Occasionally IES gets book donations from various stakeholders. One of the most remarkable donator of books was the University of Maastricht in 2015.

underlying the continuous dissemination of European values in Georgian society at large and emphasizes IES' dedication and responsibility for contributing to intellectual development of the country by proposing high quality education corresponding to European standards on spot; On the other, it supports the efforts of the Government of Georgia to build human capacity qualified to enhance integration into EU.

The mission statement much determined by the vision outlined above serves as a global objective of the institute's eventual ambitious development plan into the Centre of Excellence in South Caucasus region – acting as an evident and reliable partner of Western academic circles and universities capable to prove itself as an expert in conducting research in the field and standing as effective portal accumulating information. The IES as an academic institute developing in line with Bologna process should direct its efforts to come up to the EU standards in order to support the idea of becoming regional center with continuous flow of qualified experts, which will make valuable the initiation of public dialogue with Georgian society and contribute to the transformation of the EU-Georgian discourse into efficient policy-making process.

The Memorandum of Understanding between the Parliamentary Committee on European and Euro-Atlantic Integration and the TSU Institute for European Studies was initiated and signed by the author of this paper, the Rector of TSU and Head of the Parliamentary Committee on the 1st of February, 2011. As a result, the IES experts pro-actively contributed to analyses on the draft laws on competition, as well as on food safety, being prepared to meet the requirements of upcoming EU-Georgia Association Agreement.¹⁰

The IES administers interdisciplinary and completely English taught MA and PhD programmes in the European Studies, as well as co-hosts Regional MA programme in Human Rights and Democratization¹¹. While I shall make a brief overview of the first two, my intention is not to refer to the latter.

A. Interdisciplinary MA programme in European Studies

Interdisciplinary MA programme in European Studies was created in 2007 and the same year the first cohort of students were admitted. The experts from University Pierre Mendes France (Grenoble), Centre of Public Reforms of Innsbruck (Austria), and the Panteion University of Social and Political Sciences of Athens (Greece) were extensively involved in elaboration of the MA programme's structure. The EU experts, as well as representatives of the Georgian academic circles made strong emphasis on interdisciplinary, instead of multidisciplinary concept of European Studies curriculum, as well as ensured that the syllabi had been prepared by the local academic staff selected on competitive basis from the faculties of the TSU and beyond. During the first two years the local teachers had been assisted by the EU experts via the collaborative teaching model (i.e. teaching in tandem basis), where courses had been provided to students jointly by one local and one international academic staff. Because the collaborative teaching model was project-based, with its conclusion the local academic staff proceeded to teach independently.

In 2011 MA programme undergone its second accreditation¹², while the process of commencing the third is already due¹³; all of these resulted in reflection of positive upgrades on the curriculum structure without amending the original interdisciplinary concept.

The MA programme is two-year taught degree, where a student has to complete eighteen courses for 5 ECTS each (i.e. 90 ECTS in total) and write a research thesis for 30 ECTS¹⁴. The first three semesters are taught semesters while the fourth one is dedicated to individual research accompanied with expert supervision¹⁵. Inclusion of research thesis in the fourth semester of MA curriculum supports elimination of the Soviet style dichotomy of teaching and research, however it does not commence without any preparation: during the first three semesters of

¹⁰ Further information can be retrieved at http://ies.tsu.edu.ge/data/file_db/nino%20lapiasvili/eurounion.pdf.

¹¹ Eastern partnership regional programme, see further at http://www.regionalmaster.net/index.php?option=com_content&view=article&id=4.

¹² The accreditation was granted by the Legal Entity of Public Law (LEPL) – National Center for Educational Quality Enhancement (EQE). EQE was founded on 1.09.2010 as per Georgian Law on Educational Quality Enhancement. See further at <http://eqe.gov.ge/eng>.

¹³ Apparently it will be postponed until late 2017 or beginning of 2018.

¹⁴ MA student has to accumulate 120 ECTS in two years terms in order to qualify for a degree of Master of Arts in European Studies.

¹⁵ Supervisor can be either TSU academic personnel or invited staff/expert of the field.

teaching, the small scale researches on MA level is facilitated by using various methods including via integrating into classroom activities requirements on writing article reviews and case analyses, or preparing essays on pre-provided topics, etc.

History of Europe, EU Law, Economics of EU Integration and EU Governance & Policy Making Process are the four core courses within the MA programme structure, where each outlines the links and conceptual attachment to the four ‘founding’ faculties¹⁶ of TSU. Under compulsory electives (the so-called specialization courses) and electives the Master’s programme offers vast amount of courses (for 5 ECTS each), where student is expected to accumulate 60 ECTS in total. These courses include but are not limited to European Cultural Mosaic, Theories of European Integration, European Law of Human Rights, Population and EU Development, Political Systems of European States, EU Justice-Liberty-Security Policy, EU Competition Law, Negotiation Skills, EU Investment Law, History of Diplomacy, British Politics, International Commercial Arbitration, Public International Law, Europeanization of Central and East Europe, Academic Writing, EU Energy and Transport Policy, etc. Proportionally, amount of elective courses that link to faculties of Law or Social & Political Sciences outnumbers the courses linked to faculties of Business & Economics or Humanities. This *modus operandi* can change from year to year, however the current landscape is mostly a result of available Professors, as well as particular interests and expectations expressed by prospective and enrolled students.

The academic staff of the Institute is composed of the TSU Professors, invited lecturers and the ‘flying faculty’ from partner universities of TSU: this scheme opens possibility to amend and enrich the list of specialization courses and electives with new modules¹⁷ per academic year.

During the second accreditation of the MA programme, the so-called ‘methodological module’ was integrated into the core curriculum: Research Design, Qualitative & Quantitative Data Analyses, Public Policy Analyses as well as Introduction to the Theory of Law are the courses that facilitated bringing the cohort of the students of interdisciplinary MA to some relatively common cognitive platform: Majority of them, while underling their various educational backgrounds, unlike previous knowledge and range of degrees from different faculties - would frequently demand for ‘preparatory instructive courses’ *as per* the surveys undertaken by institute’s administration.¹⁸ The ‘methodological module’ was designed solely to ameliorate the students’ needs and requirements. While a minor on MA level is not allowed under the Georgian legislation, the IES offered two different tracks of modules: EU law and EU Economic integration modules. Still, absolute majority of enrolled students would tend to mix the courses from those two lists as per their own preferences.

It is common for MA students in Georgia to combine their studies with job. Hence, the IES offers flexible timeline for classroom activities: face-to-face meetings during the week days start in the evening hours while on week-end it might commence on early morning hours. European Studies MA has an excellent employability records. It is not an exaggeration to underline that almost hundred per cent of the students pursue various career paths before¹⁹ or right after graduation. Majority of them become staff of the different government structures (46%), some work for the foreign embassies or international NGOs (31%), some join public or private media or enter local non-for-profit sector (18%). Very few run their own private business (4%)²⁰. In surveys the students and graduates attribute their high employability rates mostly to the fact of completion of completely English-taught Masters programme, as well as to the specific skills and competencies they acquired during the studies. Within the frames of Memorandum of Understanding between the TSU Institute for European Studies and the Office of the State Minister of Georgia on Europe-

¹⁶ The term ‘founding’ is put in inverted commas mostly due to the fact that actual involvement of four faculties during establishment of IES was nominal; rather it can be characterized as a consensual participation that supported developing the institute as conceptually interdisciplinary and autonomous unit within the TSU structure.

¹⁷ The term ‘module’ has a meaning of a combination of two or more courses that are thematically interconnected and have a particular sequence, as per Article 2.ch of Georgian Law on Higher Education, see *Supra* 7.

¹⁸ The survey is undertaken regularly by the IES administration; the questionnaire changes and might be focused on various matters related to educations.

¹⁹ It is common in Georgia for MA students to be the full-time or part-time employed. Due to this ‘local particularity’, all classes usually start at 19h00 pm and last for three academic hours with one 10 minutes break. The classes might be less and last for two hours.

²⁰ See *Supra* note 18. The results are based on annual surveys undertaken by the IES staff.

an and Euro-Atlantic Integration, students of MA in European Studies are offered 'guaranteed internship placements' at the Ministry²¹, however only very few local students (citizens of Georgia) are using this opportunity as compared to international students (i.e. full-time enrolled students with foreign citizenship), visiting or exchange students (i.e. students visiting TSU for a semester or more within the frames of Erasmus+ or other international projects and bilateral inter-university agreements). Instead of opting for government-provided internship, the IES MA students with Georgian citizenship are more inclined to participate in Erasmus+ schemes and stay at European Higher Education Institutions for a semester or more. Usually, absolute majority of students who applied for Erasmus+ or other schemes, succeeded to get a scholarship²². Apparently, full time education in English language at IES MA programme makes them better prepared to win Erasmus+ or other scholarships as compared to students coming from other programmes administered at TSU in Georgian, the native language. However, because particular research had not been developed to this direction, therefore this empirical observation by author of this paper can only be accepted as an assumption or a hypothesis.

B. Interdisciplinary PhD Programme in European Studies

Elaboration of structured doctoral programme in European Studies²³ became possible only after MA programme proved to be successful. European Union supported involvement of the field experts from Trinity College Dublin, Central European University and University of Ljubljana for outlining the composition of PhD programme. The selection committee made sure that the principle of interdisciplinary studies at the Institute was well-upheld and maintained so that the experts had been invited from the faculty of law, faculty of social sciences and faculty of business & economics respectively, i.e. each field expert per faculty. The Georgian legislation regulating doctoral programmes did not leave much leeway for building the concept from scratch because the allocation of credits per component is defined in an excessively detailed manner²⁴. Still the project experts together with the IES team (i.e. Institute's administration and academic staff) undertook tremendous work in order to outline, analyze and implement into the new curriculum some of the best practices of structured PhD programmes in European Studies field that already existed in Western Universities. The interdisciplinary research area relevant for the TSU Institute for European Studies had been also identified where the key challenges relevant to the Europeanization process of Georgia as well as the rest of EaP region was taken into consideration. The programme was successfully accredited²⁵ and admitted its first intake of PhD candidates in 2014.

The doctoral programme is administered completely in English language. Students are expected to graduate in six semesters or extend research to additional four semesters which makes programme to last up to five academic years in total (ten semesters). Curriculum of PhD in European Studies is split into taught component for 60 ECTS and research part for 120 ECTS. In order to accumulate credits necessary for accomplishment of taught component, PhD researchers have to enroll in mandatory and elective courses. The mandatory modules include but are not limited to Academic writing, Teaching methods, Qualitative data analyses and Research design in European Studies, Idea of Europe, Advanced European economics, Advanced EU law. The PhD candidates are offered electives such as Comparative Course on EU as supranational versus EU as Universal international organization, Electoral politics in Europe, Quantitative methods/Applied statistics with SPSS, etc. Furthermore, students have to accumulate credits for assistantship to Professor as well as are expected to prepare two short scale research papers (seminar works) which is not related to the substance of dissertation.

The PhD candidates are not necessarily graduates of Master's programme of the European Studies. Interdisci-

²¹ The Memorandum of Understanding between the Office of the State Ministry on European and Euro-Atlantic Integration and the TSU Institute for European Studies was initiated by the author of this paper, and signed by the Rector of TSU and the State Minister on the 27th of October, 2014.

²² Students fill in the application form for Erasmus+ scheme provided the consent of the Director of the TSU Institute for European Studies is ensured. This gave an opportunity to author of this paper to track the application success dynamic. No rejection rates of applicant students from the IES MA programme had been observed so far.

²³ EU project no. ENPI/2012/306-124, title of the action: 'Establishing an Interdisciplinary PhD Programme in European Studies at Tbilisi State University', date of the action: 15.11.2012 – 15.01.2014.

²⁴ Resolution No.250, Instruction on elaboration of doctoral programmes, admitted by TSU Academic Council on 16 July of 2009.

²⁵ *Supra* 12.

plinary nature of research welcomes upcoming students with different backgrounds and they usually have expertise in different fields; still the elaborated program assists each cohort of new intakes to come to the common platform on European affairs. After completing the taught component, PhD students design the individual action plan of research in collaboration with their scientific supervisor (or several supervisors) if they are assigned with more than one depending on the substance of research. Dissertation is split into two colloquiums for 20 ECTS each and the main body for 80 ECTS. The dissertation is to be graded by external evaluators. The final step is a public defense with specially assigned committee.

After successful implementation of the MA and PhD programmes in European Studies, the next step is launching Bachelor's (BA) programme, which unlike previous two is decided to be administered in Georgian language as per IES strategic plan.²⁶ The language shift from English as *lingua franca*²⁷ to native Georgian was determined with the need to domesticize the area studies and to manage to engage more stakeholders. Still knowledge of English language on B2 level will be one of the pre-conditions for admission on BA. This is due to the fact that the core textbooks and other reading material is not available in Georgian language. One additional novelty on BA level will be intensive training in French as a foreign language during the four academic years of education. The IES administration adheres to the idea that mastering of several European languages is beneficial in the terms of career prospects for the students of European Studies programme; moreover the statements that "European Studies should be 'European' also in their forms"²⁸ as well as that "cultural and linguistic diversity of the EU is a value which is well respected by the Union in the field of education..."²⁹ is likewise considered to be relevant in the local TSU context. The language choice for BA curriculum, in this case of French language, was much determined by the requests of students as per regular surveys organized by the IES administration³⁰ as well as availability of teachers.³¹

Successful establishment of doctoral programme is directly linked to elaboration of Bachelor's programme. In particular, it will ensure increase in numbers of local academic staff which is critical for first level education that lasts for four academic years which means significant increase in workload. Eventually some of the most successful doctoral researchers will be given an opportunity to join the cohort of teachers as well as to assist in preparation of core textbooks in native language. The curriculum and syllabi of BA programme in European studies is already well-prepared and the accreditation procedure is planned to be launched in a short time.

2. State of art reconsidered

In 2007, the process of establishment of the interfaculty Institute for European Studies with its interdisciplinary MA programme is to be characterized as a top-down action where the model proposed by EU experts had been accepted as granted by the local staff. Mostly this was a result of introducing and imposing absolutely novel field of studies in the non EU member country with a very limited experience in the given sphere. After six years when it came to the point of building a structured PhD programme, the IES undertook the new challenge with an ease: it was due to the accumulated expertise and proved experience by that time on how to arrange the curriculum and learning/research process. Obviously, almost a decade of existence of the IES with its constant international academic inflow is an impressive record for the non-EU member country; still it is not that much when considered from the prism of the tradition of teaching this field in the Higher Education Institutions³² of the European Union. Irrespective of the vast amount of EU experts' involvement in the establishment of the IES in 2007 and 2013, it could not be assumed

²⁶ The IES elaborated two Action Plans (APs) for 2010-2016 and 2017-2022. APs are not publicly available documents.

²⁷ Stefania Baroncelli, *Linguistic Pluralism in European Studies*, chapter 9, in Stefania Baroncelli, Roberto Farneti, Ioan Horga and Sophie Vanhoonacker (Eds.), *Teaching and Learning European Union, Traditional and Innovative Methods*, Springer, p. 134, p. 139, p.150.

²⁸ *Ibid.* See Rita Franceschini and Daniela Veronesi, *Multilingual Universities: Policies and Practices*, Chapter 5, p.55.

²⁹ *Supra* 27, p. 141.

³⁰ The second most desirable as per IES Administration surveys was the German language among the IES MA students.

³¹ The survey organized by IES administration further revealed that the second most desirable foreign language after English for the students of International law is French, justified mostly due to its official language status at Council of Europe. While students who study local legislation on TSU Faculty of Law are traditionally more interested to study German language: the common justification was the existing similarities between civil codes of Germany and Georgia. The IES administration does not have data from other TSU faculties regarding this issue.

³² Hereinafter the term 'Higher Education Institutions' and its abbreviation 'HEIs' will be used interchangeably.

as gapless system. However, the actual opportunity to see and compare how it is organized at the Higher Education Institutions of the EU was very limited unless institute's involvement in the EU funded Tempus project on 'Innovating Teaching and Learning of European Studies' (INOTLES) in 2014. Indeed, the INOTLES project, - aimed at identifying problems as well as common and specific needs in European Studies fields with an end goal of supporting development of innovative pedagogical strategies and curricular reform, - provided a unique opportunity to explore, review and compare the existing approaches and long-standing experiences on EU studies education - as retrieved from authoritative Western Universities involved in the project. Within the frames of the project, the author of this paper was given a decent opportunity to organize survey (so called 'survey C'), which resulted in comparing, reconsidering and reevaluation of the the philosophy of administration of the European Studies at Tbilisi State University through highlighting the best examples of Western Higher Education Institutions, which *per se* had been accepted as standing success stories.

TSU/IES sent the questionnaire to the representatives of the University of Surrey, Maastricht University and Vrije University Brussels, the partners to the INOTLES project.³³ Thematically, the survey was split into four parts and was aiming to understand the composition of the program and its staff at the EU studies programs of Western HEIs partners to the project (part 1), their available resources (part 2), arrangement of their body of students (part 3) and the desired outcomes for cooperation with HEIs of Eastern Partnership region³⁴ partners to INOTLES project (part 4). Even though the questionnaire was composed so that it implied that the representative of EU HEI who fills it in has experience both in administration of EU studies program as well as in teaching, in one case out of three, in the answers to the questionnaire the interviewee submitted that she was not in charge of administration of program and hence the questionnaire in that part was left unanswered. Still, the incomplete survey was a valuable source of information that visualized the perspective of EU studies purely from the viewpoint of academic staff, which is also very important in terms of understanding the levels up to which teachers are involved in the whole process of the EU Studies' education management. Below are highlighted some of the results of this survey that already played an important role in upgrading the overall management philosophy of the TSU Institute for European Studies.

Under part 1 of the questionnaire the University of Surrey³⁵ responded that it operates BA in EU studies along with MA and PhD programs; While only BA has a minor. Programs are administered by the School of Politics and a School of Law. Even though University of Surrey does not have experience of cooperation with EaP HEIs, the interviewee showed the interest to collaborate mainly through Erasmus agreements and also via visiting for 'crash' courses. During teaching at US, the Professors use various methodologies such as simulation games, blended learning and collaborative projects. During supervising MA thesis in European Studies, the Professors begin with preparatory work (identification of research topic, supervisor allocation) in autumn semester; they have regular meetings through to submission in September; research methods modules provide relevant support; Still most work apparently is done after exams period in May.

Three main problems that academic staff face in teaching European Studies was outlined to be related to student motivation and engagement, keeping content up-to-date as well as getting students to connect learning from different modules. Three methodological courses indicated as part of the MA program are: Qualitative methods; Quantitative data analyses; and Research design. Three core mandatory courses on MA level had been indicated to be EU politics, Introduction to research and Research in practice.

Under part 2 of the survey, the US suggested that most widely used databases and e-resources to which University's faculty, students and staff refer to in the process of teaching/learning European Studies might be considered as: Europa.eu, Online journal packages and Lexis-Nexis newspaper archive. Besides, the US confirmed to have the capacity to offer an affiliation to visiting students/researchers/scholars of partner Universities from EaP countries for a limited period of time. Apart from this, it was revealed that access to the library resources for the guests from a partner university is free of charge.

Under part 3, US responded that the number of students enrolled in MA programmes in European Studies were fewer than 20 students per academic year. The number of students enrolled in BA programmes in European

³³ Other partners to the INOTLES project are Ivane Javakishvili Tbilisi State University, Batumi Shota Rustaveli State University, Free International University of Moldova, Cahul State University, National University of Kyiv-Mohyla Academy, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, available at <http://inotles.eu/partners>.

³⁴ Hereinafter abbreviation of EaP will be used interchangeably together with Eastern Partnership region.

³⁵ Hereinafter the abbreviation US will be used interchangeably together with the University of Surrey.

Studies was stated to range between 20 and 50 per year; While on Graduate (e.g. PhD) programmes in European Studies, it was mentioned to be fewer than 20 students per academic year. The students' prior educational background before they enroll to BA, MA or PhD programs come mostly from social sciences degrees. Besides, only few students combine MA studies with work at US. While University allows students to have internships both at national and international institutions, still finding an internship placement was reported to be the student's responsibility.

Under part 4, the US expressed willingness to cooperate with INOTLES partners in the future after the project is over in the fields of joint training courses for teachers, joint certification of innovative courses/program, joint application for other projects in the future, research collaboration as well as joint publications.

Under part 1, the Vrije University Brussels³⁶ responded that they do not operate BA program in European Studies, but only Research Master programme, Graduate programme (PhD) and Postgraduate Certificate programme in European Policy –making (through blended learning); apart from this, VUB has online modules on the European policy-making as well as a Summer School on European policy-making. Besides, the MA programs do not have minors. The programs are interdisciplinary and are administered by an independent autonomous unit - Institute for European Studies, but in cooperation with Faculties of Law and Political Science.

The academic and administrative staff has apparent interest in cooperation with the colleagues of EaP region, mostly with scholars from South Caucasus (Georgia, Azerbaijan, Armenia). Furthermore, willingness was expressed to enhance this cooperation through bilateral cooperation agreements/bilateral Memoranda of Understanding and also via visiting EaP HEIs mostly for providing short term crash courses.

Academic staff of VUB use both traditional methods of teaching, such as lectures and seminars, as well as interactive methods like simulation games, e-learning and blended learning. During supervising MA thesis in European Studies, VUB academic staff have limitation on maximum number of students they can supervise (up to 7 MAs). Three main problems during teaching EU studies as identified by academic staff of VUB were related to workload (teaching versus research), administration and need to constantly update the content of the courses. The methodological courses taught on MA level are as follows: Qualitative methods, Quantitative data analyses and Research design. VUB provided whole list of compulsory courses as well as two separate streams of electives where from the students can make their choices. The list of compulsory courses (for 6 ECTS each) is as follows: The History and Law of EU integration, The Economics of European integration, The political aspects of European integration, The EU and the stakeholders of the economy, Research methods (3 ECTS). The first elective stream is on 'economic integration' and the second one is the 'European Politics and Social Integration' stream.

Under part 2, VUB indicates that access to the library resources for the guests from a partner university is free of charge.

Under part 3, VUB answered that the number of students enrolled in MA programs in European Studies are between 50 and 100 students, while on PhD level they have less than 20 students per academic year. Students come with diverse academic background but mostly with degrees in social sciences. On MA level almost half of the students combine work and study but VUB is flexible in those terms because it offers classes during the evening time. Finding internship placement is the sole responsibility of the student.

In 'desired outcomes' under part 4, VUB saw cooperation opportunity with INOTLES partners in promoting jointly administered program without giving its own degree after graduation (e.g. program called as "MA program in European Studies in cooperation with... X University") as well as in teachers' yearly participation in 'crash' courses, in the fields of organizing joint training courses for academic staff, application for other projects in the future, collaboration in research, or joint publications.

Under Part 1, University of Maastricht³⁷ responded that they operate undergraduate (BA), Research MA, Professional MA as well as Graduate (PhD) programs. UM have minor European studies for which exchange students, students from other faculties or other programmes and pre-Master students can enroll. The programmes are structured in an interdisciplinary manner with staff (more than 200) teaching from different departments but they are administered by one faculty. There is no information available whether academic staff has experience of interaction with EaP HEIs but staff members confirmed their interested to travel there; Still, the hindrance is their dense aca-

³⁶ Hereinafter the abbreviation VUB will be used interchangeably together with Vrije University Brussels.

³⁷ Hereinafter the abbreviation UM will be used interchangeably together with the University of Maastricht.

demic year and practical obstacles related to the different timeframes.

Problem Based Learning was nominated as the main teaching method at European Studies at UM. Supervision of the MA thesis is ensured in a structured manner and the director of studies has to provide the timeline. Each Professor can supervise from 3 to 5 students maximum. Three main problems during teaching the EU studies had been identified to be the workload, long academic year with short breaks as well as the administration.

Qualitative and quantitative data analyses together with the Research design form part of the curriculum at UM EU studies programmes. MA offers three different tracks for students to choose from; these are: 1. European Politics and International Relations, 2. European Public Policy and Administration, 3. Europe in a Globalizing World. The European Law School is functioning separately.

Under part 3, it was responded that UM has between 50 and 100 students on MA, more than 100 students on BA and fewer than 20 students on PhD programs per academic year. Finding an internship was considered to be the student's responsibility.

Under part 4, UM academic staff saw an opportunity for cooperation between INOTLES consortium members after project is over in the spheres of joint organization of training courses for teachers, research collaboration, publications or application for other projects in the future.

The offshoot of this survey for the Institute for European Studies of Tbilisi State University rests in amalgamation of the authentic voices from administrative and academic experiences of INOTLES project partner Universities. It is a fact that no one can repudiate inexistence of the coherent rules or formula for success in a ready-made manner in EU studies field; still the portrayal of rational approaches are to be appraised duly. The edifice of practices outlined under survey provided the samples of the flexibility in options for the Institute for European Studies of Tbilisi State University that can be referred upon necessity. For example, MA thesis supervision in a structured manner as well as restrictions on the number of students to be supervised on MA thesis writing - was implemented immediately, certification courses are being prepared, summer school concept was elaborated, the new course on Research in practice is being considered to be integrated into the core curriculum, or the administration of MA and PhD programs in autonomous manner had been strengthened; besides, TSU students used opportunity to visit partner Universities' libraries for their research purposes which was one of the best example of synergy between the different EU funded projects. At the same time, it was obvious that some other best choices need either legislative amendments (e.g. establishment of minor on MA level) or time, finances and special momentum for full implementation (innovative teaching methods). With regard to the last point, it is to be admitted that the application of innovative methods of teaching/learning EU studies only in a gradual manner is to be accepted leniently, because the determinant cause is not the fetishism of traditional methods, but the lack of available human and financial resources, which is a standing arrangement in third countries; This issue will be referred to and expanded in the next sub-chapter.

3. Challenges to European Studies at TSU

Ten years ago bringing completely new field of interdisciplinary European Studies at Tbilisi State University was an innovation. It brought new subjects, new competences and new methodologies of teaching and learning. When looking back, the key challenges constantly faced by the TSU Institute for European Studies during the past decade had been related to difficulty in society at large to understand properly the concept of interdisciplinary studies and its importance, as well as existing legislative restrictions on fully-fledged implementation of innovative teaching methods important for moving forward. Both of these factors would eventually cause financial hardships and occasional lack of resilience.

1. Difficulties related to comprehension of the concept interdisciplinary studies

Establishment of interdisciplinary MA and PhD programmes at TSU was supported by the EU Commission. Since finalization of the projects, the IES administration had to independently ensure self-sustainability which in this case could be solely tuition fees paid by students. Obviously, launching interdisciplinary studies almost ten years ago was a risk for the purposes of ensuring huge step forward not only in Higher Education area of Georgia but of the entire South Caucasus region. However, because the concept of interdisciplinary studies is still difficult to understand for

many in Georgia and the role of Government is extremely limited in its promotion not say that the law on Higher Education says nothing about this notion,³⁸ usually the average enrollment number is low as it ranges between 10-15 students on MA and between 5-7 students on Doctoral programmes per academic year.

Obviously, the small group size at IES contributes much towards high quality education: the number of Professors per student is impressively high as compared to other programs of various faculties which admit hundreds and even thousands of students³⁹. But because the tuition fee is modest and the Institute has to remunerate its academic staff based on calculations of total hours taught on both programmes – IES encounters financial hardships to cover all of its expenditures.

Some blurred understanding of the concept of interdisciplinary studies is a source of further difficulties when it comes to supervision of MA theses or PhD dissertations. Several of IES academic staff are inclined to refuse supervision if the topic covers areas from more than one faculty. This means that in such cases researchers are to be assigned with several supervisors which substantially increase the overall expenditures of the institute. Sadly, research is not supported neither by government, nor by University.

On the bright side, special appreciation deserves the tendency that when it comes to hosting foreign and exchange students coming at TSU from various schemes including Erasmus+ or through bilateral inter-university cooperation agreements, the Institute for European Studies is the most visited place due to its interdisciplinary programmes offering courses from various fields that are taught in English. The reason of attraction of international students and of researchers lies in fact that there are few programmes at TSU providing education in English language-which is the *lingua franca*⁴⁰ in contemporary world. Accordingly, the IES contributed much to internalization of the University during past years. Still, it is to be mentioned the commitment is not effortless: on the one hand, this positive tendency substantially increased the workload, while on the other, the limited budget eventually causes restraints for enlarging the numbers of core academic and administrative staff. The policy on subsidizing and assisting IES is to be reconsidered on central level. The retraining of academic staff on interdisciplinary matters would have been an asset not to say about the need of intensifying the role of the specialized government structures in raising awareness on importance of interdisciplinary studies.

2. Hindrances on implementing innovative teaching methods at the TSU Institute for European Studies.

Under the EU Tempus INOTLES project four IES academic staff had been trained on Problem based learning, Simulations, E-Learning and Blended learning as a result of which regular reference to these pedagogic tools became extensive, they had been integrated into both MA and PhD programmes as well as in the respective syllabi. Several surveys revealed that Simulations became one of the most highly desirable learning methods among the institute's students;⁴¹ they strongly agree that it promotes effective learning and facilitates knowledge construction in a better manner than traditional teaching. Furthermore, the Centre of Innovative Teaching and Learning of European Studies had been established inside the structure of IES⁴² aiming at enhancing these four innovative teaching methods further among the institute's academic staff and researchers⁴³ as well as beyond. Besides, centre aims at delivering certification courses in the lifelong learning format where the academic staff will be teaching using innovative pedagogic tools.

The low number in training engagement by IES core academic staff was largely determined by their extremely tough schedule on their teaching commitments where sacrifices in numbers of hours taught would have been

³⁸ Annex 3 to the National Qualification Framework adopted on December 10 of 2010 under Order No.120/N by the Minister of Education and Science of Georgia refers to term 'Inter-sectoral fields' as to the title under which the European Studies (Code number 110405) is grouped as "Regional Studies" together with other programmes.

³⁹ TSU faculty of Law as well as the faculty of Business and Economics are at the top of the intra-university rankings considering the actual numbers of enrolled students.

⁴⁰ *Supra* 27.

⁴¹ These positive results have been revealed under IES administration regular surveys. See *Supra* note 18. See also Simon Usherwood, *Teaching simulation game design: A model, tested in the field*, INOTLES Working Paper Series, No.1, February 2016, pp. 12-14.

⁴² Academic Council Resolution no 94/2016 adopted on 2 September of 2016; Decision of high representative organ of TSU dated as 30 September of 2016.

⁴³ Five PhD candidates have already been trained on all four innovative teaching methods.

directly translated into their financial losses. Apart from this, they found somehow unusual the distance learning method of training offered by INOTLES project format. As a result, the courses that are currently taught using innovative pedagogic tools are EU governance and policy making process, EU law, EU investment law, EU competition law, Introduction to the theories of law, JFS (Justice, Liberty, Security) policy of EU.

However, the Doctoral programme opened incredible opportunity to transfer these skills to the new generation of academic staff. This was accomplished by integrating the training in innovative teaching methods in their core curriculum⁴⁴. The researchers found such training extremely motivating and expressed the opinion that it gives them favorable conditions for experimenting in the future as prospective teachers. The first group of trained doctoral candidates will be provided with opportunity to offer their joint course on EU institutions to BA students where they will be using solely innovative pedagogic tools. This is planned for 2018-2019 academic year when BA programme is accredited and admits its first intake of students as per IES Strategic Plan.

It is worth to be mentioned that the Institute for European Studies is a standing success story in terms of bringing innovations to the University. From the moment of its establishment, it entered the scene as an innovator not only for introducing completely new area studies in an interdisciplinary manner, but also for the variety of pedagogical methods its academic staff would experiment during the teaching process. Fully equipped classrooms and resource center with personal computers and projectors assisted IES academic staff to meet their learning objectives by encouraging students to prepare electronic presentations, to participate in mock courts, to ensure lively discussions and reviews after screening of historical or documentary movies, to prepare joint projects by using visual highlights, etc. With the support of Commission in 2015, first time ever IES ensured organization of study visit to EU institutions and Brussels based think tanks where the group from IES was composed of student researchers and academic staff.⁴⁵ The same year IES launched recording of courses taught on MA and Doctoral level that have been uploaded on the institute's website.⁴⁶ Later on INOTLES project played an important role in outlining practical examples and tools of integrating those recorded lectures into the academic staff's syllabi and actual teaching.

Fully equipped office of IES encouraged institute's administration in 2012 to open negotiations on launching a double degree EU Studies distance learning programme in collaboration with one of the partner Universities abroad; however, the process was halted from Georgian side due to legislative concerns as well as general hesitations on assumed difficulty to find procedural ways for proper quality assurance.⁴⁷ After engaging into INOTLES project, the IES gave a new life to this project proposal, as it moved forward and advocated justification supporting that a Blended learning pedagogy, where e-learning and distance learning elements are well integrated into traditional teaching methods,- could be a possible solution to this dilemma.

Looking from the perspective of existing Georgian regulations, it is obvious that Law on Higher Education does not make any reference to the notion of distance learning. Instead, under Article 47.4.1 it defines e-learning as "directing learning process via using the learning management system". Herewith, the learning management system is prescribed as "internet-based program which is necessary for organizing and conducting learning process based on information-communication technologies."

Georgian law on Higher Education does not refer to the E-learning as a pedagogic tool. In general, reference to teaching methods is rather limited in this piece of legislation. For instance, under Article 2.h.23 law only says that course programme (syllabus) is a document that gives information on teaching and learning methods⁴⁸ together with data on course objectives, learning outcomes, credits, and content as well as on

⁴⁴ The training is provided from various textbooks as well as from the *Training the Trainers Handbook* elaborated within the frames of INOTLES project. The handbook is available at <http://inotles.eu/training-handbook>.

⁴⁵ On impact of study visits to EU institutions refer to Eduard M. Lavalle and Alexandre Berlin, *Thinking Europe: A Canadian Academic Immersion Inside the European Institutions-EU Study Tour and Internship Programme*, in Stefania Baroncelli, et al., Springer, 2014, pp.73-88.

⁴⁶ Preparation of video-lectures was supported by EU under ENPI project. The list of the electronic courses can be retrieved at the institute's website. Being a password protected they can only be accessed by the IES students.

⁴⁷ Before launching new programmes usually, the IES undertakes consultations with University leadership, experts of the Ministry of Science and Education of Georgia, EQE center or other relevant stakeholders.

⁴⁸ The similar reference to teaching methods is given in definition of Syllabus as provided under Article 11.1.t of Education Quality Enhancement Director's Order no.188, admitted on 07.04.2011. Article 4.5.t of the same Order says that education programme content must include methods for achieving learning objectives. See also Article 1.1.t and Article 7 of decree no.128/2011 of the TSU Academic Council adopted on 28.12.2011.

evaluation criteria. Article 63.2.b likewise envisages a very general statement that teaching methodology is one among other accreditation standards. More in-detailed definitions on teaching/learning methods are given under Order no.3 of the Minister of Education and Science of Georgia as adopted on January 5 of 2007. In particular, under Article 1.t of order no.3 – “teaching and learning method is the means of transmitting knowledge and these might be: lecture, teamwork, practical assignment, seminar, teaching via using electronic resources, e-learning, etc. Teaching and learning method might include activities such as discussion, debates, demonstrations, presentations, seminars, etc.”

Under Article 47.4.2 “E-learning is conducted in the forms of asynchronous or/and synchronous communication. Asynchronous communication implies the type of communication when transmitter and receiver of data do not act simultaneously, while synchronous communication presupposes such coordination in time.” Next section of the same Article (47.4.3) brings in the notion of “e-learning programme” that is said to be built “for the purposes of higher education institution in accordance to the norms prescribed by this law. After its completion a person will be granted with corresponding qualification as well as with document certifying this qualification.” Finally section 4 of article 47.4 says that enrollment on e-learning programme is allowed only on the first and second level of education, i.e. on BA and MA programmes respectively. This article goes together the group of articles named as Article 47.1. on Medical/Stomatology Education, Article 47.2. Educational programme on Teacher’s Preparation, Article 47.3 Programme on Preparation in Georgian language, 47.4 E-Learning and finally Article 47.5 on Orthodox Theologian Higher Education Programmes. The fact that E-learning goes under this group of articles should mean that unlike distance learning programmes the fully fledged programme based on E-learning is permitted to be elaborated.

Conclusions

The EU’s commitment to launch interdisciplinary European Studies at Tbilisi State University is the encouraging example of a success story. Obviously, it is premature to measure fully its impact; still the dynamic, speed and scale of its development as well as set of practices during past ten years proves that not only it fits well into the process of approximation of Georgia with EU (with content and values shared through its programmes), but also contributes to the overall progress of higher education area within the region (by implementing innovative teaching methods) and promotes internationalization of the University (providing education in English language).

Despite these plain advancements, there are also limitations and drawbacks. Lack of awareness on importance of interdisciplinary studies in local society as well as some blurred legislative prescriptions, intrinsically generate financial hardships. However, these factors are beyond control of solely one institute. The well-coordinated efforts of several key stakeholders apparently can open a new space for enrichment of the IES capacity to take part into bringing in the new competencies and excellence for the purposes of advancing the overall progress agenda.

The TSU model of European Studies is not that radically different from those three models of Western higher education institutions outlined in this paper. Still the IES has already compiled its own unique experiences from the past or out of the lessons learnt. It is hoped that the IES will find a correct solutions to the existing challenges; it will continue building new bridges with its European counterparts as well as will fetch new and distinctive insights to the European Studies discourse.

ევროკავშირის სამართლის მოდულებში ინოვაციური სწავლების მეთოდების დანერგვა¹

სტატიის მოკლე მიმოხილვა

სტატია მიმოხილავს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ევროპული კვლევების ინსტიტუტის პროფესორ დოქტორ ნათია ლაპიაშვილის მიერ ევროკავშირის სამართლის მოდულებში დანერგილ ინოვაციური სწავლების მეთოდებს. ნაშრომი ანალიზებს ტრადიციული სწავლების მეთოდის (ლექცია-სემინარების სახით) კომბინაციის შესაძლებლობებს ისეთ ინოვაციურ მეთოდებთან, როგორებიცაა პრობლემებზე დაფუძნებული სწავლების მეთოდი (Problem-Based Learning / PBL), დისტანციური სწავლება და სიმულაციები. აღნიშნული სწავლების მეთოდები საშუალებას აძლევს სტუდენტებს, სხვადასხვა სამართლებრივ საკითხებსა და კაზუსებზე მსჯელობისას შეასრულონ გადამწყვეტილების მიმღები პირის როლი, რაც იწვევს მათი ინტერესის გაზრდას და შედეგად, ცოდნის გაღრმავებას.

ლექციების ჩატარების ტრადიციული მოდელი განათლების მიღების მნიშვნელოვან ნაწილად რჩება, თუმცა აღნიშნული ტიპის სწავლება, როგორც წესი, მიიჩნევა ლექტორზე ორიენტირებულ სწავლებად, სტუდენტზე ფოკუსირებული ინოვაციური სწავლების მეთოდების საპირისპიროდ. ტრადიციული სააუდიტორიო სწავლების მეთოდი ემსახურება სისტემატიური თეორიული ცოდნისათვის საფუძვლის ჩაყრას, ხოლო ზემოხსენებული ინოვაციური სწავლების მეთოდების მიზანია სტუდენტებს განუვითაროს სხვადასხვა სამართლებრივი პრინციპებისა და წესების დამოუკიდებლად შეფასებისა და კრიტიკის უნარი მათ მიერ შექმნილი თეორიული ცოდნის საფუძველზე. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ლექციები უკვე აღარ ატარებენ მონოლოგის ფორმას, არამედ თეორიული საკითხების განხილვის მნიშვნელოვან ნაწილს დისკუსიები წარმოადგენს. ცხადია, დამოუკიდებლად მუშაობისა და ანალიზის ნახალისების მიუხედავად, სტუდენტებს მაინც ესაჭიროებათ დარგის სპეციალისტის ზედამხედველობა, მითუმეტეს მაშინ, როდესაც საქმე ეხება ისეთ კომპლექსურ საგანს, როგორიცაა ევროკავშირის სამართალი. ინოვაციური სწავლების კუთხით, პროფესორის განუვლი ძალისხმევა გამოიხატება რეალური ცხოვრებიდან აღებული სიტუაციების შემცველი კაზუსების შედგენა-გამოყენებასა და კონკურენტუნარიანი, ჩართულობაზე დაფუძნებული გარემოს შექმნაში. საერთო ჯამში, მსგავსი დამოკიდებულება იწვევს სტუდენტების ინტერესის ზრდას სასწავლო დისციპლინის მიმართ და ხელს უწყობს საფუძვლიანი განათლების მიღებას. აქვე აღსანიშნავია, რომ პრობლემებზე დაფუძნებული სწავლების მეთოდის გამოყენება შესაძლოა ნაკლებად ეკონომიური იყოს დროის თვალსაზრისით, ვინაიდან იგი მოითხოვს სილაბუსით გათვალისწინებული თემების გულდასმით დაგეგმვას კურსის პროგრამის სრულად დაფარვის მიზნით.

ნაშრომი მიმოხილავს აღნიშნულ სამ ინოვაციურ მეთოდს ცალ-ცალკე ევროკავშირის სამართლის კურსების ფარგლებში გამოყენებული პრაქტიკული სავარჯიშოების მაგალითზე. პირველად განხილულია პრობლემებზე დაფუძნებული სწავლების მეთოდი (PBL), რომელიც ეფუძნება სტუდენტების აქტიურ დამოუკიდებელ მუშაობას შესაბამისი აკადემიური კურსის ირგვლივ კომპლექსური პრობლემების იდენტიფიცირებისა და მათზე სავარაუდო პასუხების მოძიების სახით. ასევე, პრობლემებზე დაფუძნებული სწავლების მეთოდის წარმატებით გამოყენება დიდად არის დამოკიდებული ლექტორის მიერ გულდასმით შერჩეულ და შემუშავებულ პრობლემებზე, რაც სტიმულს აძლევს სტუდენტებს, აწარმოონ დამო-

1 სამუშაო დოკუმენტის სახით გამოქვეყნდა: 'Implementing Innovative Teaching Methods in European Union Law Modules' INOTLES Working Papers, No.5/2017, at <http://www.inotles.eu/working-papers>

უკიდებელი კვლევა, ითანამშრომლონ ერთმანეთთან და შეიმუშავონ პრობლემების შესაძლო გადაწყვეტები. იმდენად რამდენადაც პრობლემებზე დაფუძნებული სწავლება ახალისებს დინამიურ და ჩართულობაზე ორიენტირებულ სასწავლო პროცესს, იგი უბიძგებს სტუდენტებს, გაიღრმავონ ცოდნა შესაბამისი დისციპლინის ირგვლივ, ეხმარება მათ, განუვითარდეთ თავდაჯერებულობა და თვითდისციპლინა, ხოლო ლექტორს ენიჭება უფრო მეტად დისკუსიების მოდერატორის, ვიდრე ხელმძღვანელის ფუნქცია. პრობლემებზე დაფუძნებული სწავლებისას დავალებებში დასმული ამოცანები, როგორც წესი, რეალურ ცხოვრებისეულ გამოწვევებს უკავშირდება. მათზე არ არსებობს, სწორი ან არასწორი პასუხი; უფრო მეტიც, მათზე პასუხი მოითხოვს სტუდენტების უნარს, იაზროვნონ კრიტიკულად, მოახდინონ მათი ანალიტიკური კითხვების სტრუქტურირება, გამოიყენონ აქამდე არსებული ცოდნა და აქტიურად გამოიკვლიონ იდენტიფიცირებული პრობლემა.

რაც შეეხება დისტანციურ სწავლებას, იგი 21-ე საუკუნეში განათლების მნიშვნელოვანი ნაწილი გახდა. სმარტფონების, ტაბლეტების, ნოუტბუქების, ქინდლების, დიჯიტალური წიგნებისა და ონლაინ მონაცემთა ბაზების ეპოქაში, ბიბლიოთეკაში სიარული არც თუ დიდ აუცილებლობას წარმოადგენს. დიჯიტალური ეპოქის სწრაფ განვითარებასთან ერთად შეცდომა იქნებოდა სასწავლო პროცესში სხვადასხვა ინფორმაციული წყაროების გამოყენების შეზღუდვა. ასევე, დღესდღეობით სულ უფრო და უფრო პოპულარული ხდება ვიდეო-ლექციები, მაშინ როდესაც რამდენიმე წლის წინ აღნიშნული პერსპექტივა ფაქტობრივად წარმოუდგენელი იყო. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ევროპული კვლევების ინსტიტუტი ერთ-ერთ იმ საგანმანათლებლო დაწესებულებას წარმოადგენს საქართველოში, რომელიც თავის სტუდენტებს მსგავს შესაძლებლობას სთავაზობს. ევროკავშირის სამართლის მოდულში ინტერაქციული ლექციების ვიდეო-ჩანაწერები და სხვა კურსები აღნიშნული პროგრამის სტუდენტებისათვის ხელმისაწვდომია ინსტიტუტის ვებ-გვერდზე (<http://www.ies.tsu.edu.ge>). ვიდეო-ლექციების მთავარ უპირატესობებს წარმოადგენს ის ფაქტი, რომ მათი ნახვის შემთხვევაში შესაძლებელია შეივსოს სტუდენტების მიერ ლექციების გაცდენით გამოწვეული დანაკლისი; ასევე ეხმარება სტუდენტებს ცალკეული დოქტრინების ან საკითხების უკეთ გაგებაში და აძლევს მათ შესაძლებლობას, ხელახლა მოისმინონ კრიტიკული ნაწილები. სტუდენტებს შეუძლიათ ლექციების ნახვა რამდენჯერაც სურთ, რაც მათ ლექციაზე განხილული ან გამოტოვებული საკითხების აღდგენაში ეხმარებათ. ვიდეო-ლექციები განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ინტერდისციპლინარული პროგრამების სწავლებისას, სტუდენტების განსხვავებული საგანმანათლებლო ბაზების გათვალისწინებით.

ვიდეო-ლექციების გარდა, ევროკავშირის სამართლის მოდულის ფარგლებში სტუდენტებს ასევე საშუალება აქვთ გამოიყენონ პროფესორის პირადი ბლოგი (<http://natialaw.blogspot.com/>). აღნიშნულ ბლოგზე თავმოყრილია რელევანტური ინფორმაცია აუდიტორიაში განხილული სხვადასხვა სამართლებრივი საკითხებისა და სასამართლო თუ საარბიტრაჟო გადაწყვეტილებების ირგვლივ. ბლოგი მოიცავს თემატურად დაჯგუფებულ, ერთმანეთთან დაკავშირებული სასამართლო ან საარბიტრაჟო გადაწყვეტილებების ჩამონათვალს, მათ მოკლე შინაარსებს მთავარ სამართლებრივ პრობლემებზე ფოკუსირებით, სტატისტიკურ მონაცემებს და ასევე თეორიულ სტატიებს სასწავლო კურსების თემების ირგვლივ.

და ბოლოს, სიმულაციური თამაშების მეთოდი, როგორცაა მაგალითად კაზუსების ჯგუფური განხილვა და იმიტირებული სასამართლო, რომლის დროსაც ხდება სასამართლო მოსმენების იმიტაცია, მიზნად ისახავს სტუდენტების მაქსიმალურ ჩართულობას სასწავლო პროცესში. როლური თამაშები კარგად არის ცნობილი სამართალმცოდნეობის სტუდენტებს შორის მთელს მსოფლიოში. იმიტირებული სასამართლო შეჯიბრებები, როგორცაა ფილიპ ჯესსაპის, ვილემ ვისის, ტელდერისის, ჟან პიკტეს, ლაჰსის, სისხლის სამართლის საერთაშორისო სასამართლოს, მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის და სხვა იმიტირებული სასამართლო პროცესები ცნობილი საერთაშორისო შეჯიბრებების სიაში შედის. უმეტესი უნივერსიტეტების სამართლის ფაკულტეტის სტუდენტებს იმიტირებული სასამართლოს პროცესები რაღაც ფორმით და გარკვეულ დონეზე უტარდებათ, თუმცა ოფიციალურად არ ხდება განათლებაში მათი როლის აღიარება სტუდენტების პროფესიული რეალობისათვის მოსამზადებლად. რეალურად, სიმულაციური თამაშები უაღრესად სასარგებლო სწავლების მეთოდს წარმოადგენს სამართლის ნებისმიერი საგნის სწავლებისას, ვინაიდან ისინი აერთიანებენ საუკეთესო ტრადიციულ სასწავლო მეთოდებს სპეციფიკური ხასიათის მქონე დავალებებთან ერთად, როგორცაა: სამართლებრივი დავის ორგანიზება, ფაქტის გარჩევა მოსაზრებისგან, ფაქტობრივი გარემოების მიმართ კანონის მისადაგება, არგუმენტირება, დამაჯერებელი დასკვნები, სამართლებრივი არგუმენტების დალაგება მათი სუსტი და ძლიერი მხარეების მიხედვით, პროფესიული და ეთიკური ნორმების გათვალისწინება, სამართლებრივი წერის, კვლევების და ზეპირი ადვოკატირების უნარების გაუმჯობესება. სიმულაციურ როლურ თამაშებს, რო-

გორც წესი, მოსდევს ლექტორის შეფასება ე.წ. „ფიდბეკის“ ანუ უკუგების სახით, რომელშიც მონაწილეები ლექტორის დახმარებით განიხილავენ მათ შესრულებას და მათ ძლიერ და სუსტ მხარეებს შემდგომ სიმულაციურ თამაშებზე და საჯარო გამოსვლების დროს გასათვალისწინებლად.

ევროპული კვლევების ინსტიტუტში სიმულაციური თამაშები სწავლის პროცესის მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენს. ჰიპოთეტური კაზუსები მუშავდება რეალურ, მნიშვნელოვან გადაწყვეტილებებზე, ხანდახან რამდენიმე გადაწყვეტილების ფაქტების კომბინაციაზე დაყრდნობით. სტუდენტები, როგორც წესი, ორ ჯგუფად იყოფიან - მოსარჩელებად და მოპასუხეებად. მიწოდებულ ფაქტებზე დაყრდნობით, სტუდენტები აანალიზებენ პრობლემებს, იკვლევენ შესაბამის კანონმდებლობასა და სასამართლო პრაქტიკას, აგზავნიან წერილობით მემორანდუმებს და წარმოადგენენ ზეპირ არგუმენტებს. ევროკავშირის სამართლის კურსებზე ტიპურ სიმულაციურ თამაშს აქვს შემდეგი სტრუქტურა: მოსარჩელებსა და მოპასუხეებს ეძლევათ 15-15 წუთი ძირითადი პრეზენტაციებისათვის და 3-3 წუთი კონტრ-არგუმენტებისათვის და კონტრ-არგუმენტებზე საპასუხო. მოსამართლის როლს ასრულებს ლექტორი, რომელიც საშუალებას აძლევს სტუდენტებს, გამოავლინონ მათი ცოდნა დასმულ სამართლებრივ კითხვებზე პასუხის გაცემით. სტუდენტებს ეძლევათ დრო პრეზენტაციების მოსამზადებლად, რომლის განმავლობაშიც მათ ზოგჯერ უფლება აქვთ გამოიყენონ ინტერნეტი და ზოგჯერ არა. სტუდენტები თავად იღებენ გადაწყვეტილებებს პრეზენტაციების სტრუქტურის შესახებ, მათ შორის, თუ როგორ უნდა გადაინაწილონ როლები და რა არგუმენტები წარმოადგინონ. სტუდენტების შეფასება ხდება მათი გუნდური შესრულების მიხედვით, მათი სამართლებრივი არგუმენტებისა და ადვოკატირების უნარების გათვალისწინებით.

იმის გათვალისწინებით, რომ ზოგიერთი სტუდენტი უფრო ნაკლებად აქტიურია ვიდრე სხვები, პროფესორის პასუხისმგებლობაში შედის ყველა მათგანს მისცეს საუბრის საშუალება. თუკი ზოგიერთ სტუდენტს უკეთესი ლიდერობისა და თვითგამოხატვის უნარი აქვს, სხვებს შესაძლოა მეტი ნახალისება დასჭირდეთ იმიტირებულ სასამართლო პროცესში აქტიური მონაწილეობის მისაღებად. გასათვალისწინებელია, რომ ევროპული კვლევების ინსტიტუტში მოქმედი ინტერდისციპლინარული პროგრამების გამო აქ სხვადასხვა საგანმანათლებლო ბაზის მქონე სტუდენტები იყრიან თავს. ამდენად, საკუთარი მოსაზრებების სამართლებრივი ტერმინებით გამოხატვა შესაძლოა რთული აღმოჩნდეს იმ სტუდენტებისათვის, რომელთაც არ გააჩნიათ შესაბამისი ბაზა. ერთ-ერთმა სტუდენტმა, რომელმაც გაგვიზიარა საკუთარი გამოცდილება ევროპისმცოდნეობის ინსტიტუტში სწავლასთან დაკავშირებით, აღნიშნა, რომ ბევრმა სტუდენტმა, რომელიც დასაწყისში პასიური იყო, განსაკუთრებული პროგრესი განიცადა სწავლებისა და სწავლის პროცესის მანძილზე; ყოველდღიური აქტიური დისკუსიების შედეგად გაუმჯობესდა მათი თავდაჯერებულობა სხვების წინაშე ინგლისურ ენაზე საჯარო გამოსვლისა და შეცდომების დაშვების შიშის გარეშე აზრების გამოხატვის კუთხით.

შეჯამების სახით შეიძლება ითქვას, რომ ინოვაციური სწავლების მეთოდების გამოყენება როგორც ლექტორებს, ასევე სტუდენტებს დიდი გამოწვევების წინაშე აყენებს. ერთის მხრივ, სწავლების პროცესში სტუდენტების პროაქტიური როლი არ ამცირებს პროფესორების პასუხისმგებლობას, მართონ და გავლენა მოახდინონ სასწავლო პროცესზე. მეორეს მხრივ, ანალიზისა და დისკუსიების გზით სწავლა არ ათავისუფლებს სტუდენტებს აუცილებელი მასალების გაცნობის მოვალეობისგან. მთელი ცხოვრების მანძილზე გამოსაყენებელი, საფუძვლიანი განათლების (life-long learning) მისაღებად წარმატების გასაღებს წარმოადგენს სწორი მოტივაციის შექმნა და ამაში ცენტრალური როლი ინოვაციურ ლექტორს ეკისრება. სტუდენტების ინდივიდუალურ მოთხოვნებსა და ინტერესებზე ფოკუსირება ხელს უწყობს სწორედ ასეთი, ხარისხიანი განათლების მიღებას და ამ მეთოდების გამოყენების შედეგები გამოიხატება გაუმჯობესებულ აკადემიურ მიღწევებში, რაც უნდა იყოს ნებისმიერი თანამედროვე საგანმანათლებლო დაწესებულების უპირველესი მიზანი.

IMPLEMENTING INNOVATIVE TEACHING METHODS IN EUROPEAN UNION LAW MODULES

Introduction

With the support of the EU TEMPUS project on Innovating Teaching and Learning of European Studies (INOTLES),¹ the Institute for European Studies of Tbilisi State University (TSU) has implemented innovative teaching methods. The modules on European Union law were among the courses that were (re-)designed in line with innovative teaching and learning approaches.² These include hybrid learning approaches combining the traditional classroom teaching method with the elements of Problem Based Learning (PBL), E-Learning and Simulation Exercises. Such teaching methods allow students to play the roles of decision makers in dealing with various legal issues and case studies, enhancing their real-life educational experience.

However, the traditional model of lecturing and active discussions in the auditorium after reading theoretical materials remain an important part of teaching. Such teaching is usually considered as a teacher-focused method, as opposed to the innovative student-centred methods, as set out below. Traditional method promotes foundation of the systematic theoretical knowledge, which in law modules is based not only on doctrines, but also encompasses overview of case law and standards developed by the various courts and tribunals. That said, lectures should never take the form of a monologue and discussions must be an important part of explaining the theoretical issues. Further, the teacher should encourage and not force discussions among students.

In principle, the creation of theoretical foundation and active brainstorming should be conducted in parallel from the very first lecture. Whilst self-directed learning is central to the below discussed innovative teaching methods, students need some guidance of specialist in the area, particularly when first introduced to such a complex subject as the European Union law. The theoretical part of the lectures lays down a secure foundation for students intending to establish themselves as experts with deep understanding of the structure and operations of the economic, legal and political institutions of the European Union. On the other hand, the mentioned innovative teaching methods aim to develop the necessary skills for students to appraise and criticise the application of different legal principles and rules based on obtained theoretical knowledge. Students indeed appreciate efforts of professors behind the innovative teaching approaches, in creating of the engaging and competitive learning environment with real-life scenarios. Overall, such attitude promotes interest of the students towards the study discipline and facilitates deep learning.

In view of the mentioned, this paper provides an analysis of the innovative teaching methods that are actively used in the European Union Law modules at the Institute for the European Studies, TSU. In particular, the paper will overview the essence of PBL, E-learning and Simulation methods, share experience of their implementation at the Institute and provide suggestions for their practical application.

Problem Based Learning (PBL)

PBL is a teaching method based on active learning approach, which allows to structure and organize the teaching and learning process in a more efficient way. In general, PBL primarily aims to assist students in gaining profound knowledge and skills. It relies on students actively working for an extended period of time to investigate and respond to engaging and complex questions and problems of the relevant academic course. In PBL, the staged se-

¹ Innovating Teaching and Learning of European Studies (INOTLES) project; For further information, please visit webpage of project at <http://www.inotles.eu/>

² For more information please see EU Tempus Project Training of the Trainers handbook, available at http://www.inotles.eu/sites/inotles/files/TEMPUS%20Handbook_0.pdf.

quence of problems presented in a specific context represents the stimulus and focus for student activity.³ Successful use of PBL method largely depends on the carefully selected and designed problems that motivates the students to undertake the independent research, cooperate with each other and offer possible solutions. As PBL encourages dynamic and engaged study process, it instigates the students to obtain a deeper knowledge in the study field, assists to develop confidence and self-discipline. PBL method is based on the assumption that teachers are facilitators, rather than chairpersons. Discussions about the open-ended problems serve to stimulate learning.⁴ The problems raised for PBL assignments are typically in the form of real-world challenges. They have no right or wrong answer; rather, the solutions are based on students' ability to think critically, to structure their inquiry, to apply previous knowledge, and to actively research the identified problem. However, it is also worth noting that application of PBL method can be quite time-consuming, hence it requires careful planning of the syllabus topics, in order to manage delivery of the whole course program.

While almost any course can incorporate PBL and it proved to be very useful in many disciplines,⁵ PBL is a particularly desirable teaching technique at law modules. The use of PBL facilitates the provision of an integrated curriculum: theory and skills can be taught together and socio-legal aspects of law can be considered in the light of the practical problems and the general legal principles regulating those problems.⁶ In the context of European Union Law modules at the Institute for European Studies, EU's current challenges represent great topics for discussions and application of PBL method. The teacher encourages the students to read their homework critically and analytically. Rather than gathering and memorizing facts and other information, they are supposed to identify the problems and issues, which would be interesting to discuss in the class. The teacher is a group facilitator and students engage in self-directed learning, identifying and solving problems, as well as reflecting on their experiences. Such problem-solving and individual-focused approach assists confidence and self-motivation of the students. Some of debate topics are suggested by the teacher, some represent student choices, as a result of reading various articles and other materials or just following news. For instance, frequently raised questions, necessitating the use of students' previous knowledge and analytical skills, would be:

- How does the European Union compare with other international organisations? How do you understand the term "super-state," often used to describe greater political integration in Europe?
- How can you explain the fact that only two member states voted against the European Union Constitutional project?
- Is European Union law indeed an autonomous legal order within the system of public international law?
- Would you consider the legal relationships within the EU to be more vertical by nature as compared to horizontal legal relationships in public international law?
- What are the advantages of becoming the member of the European Union, considering the unprecedented extent of sovereignty given up to Brussels by the existing member states?
- Should the European Union become more decentralised in the future?
- What is the role of the European Court of Justice in applying, developing and making the European Union law? How does this compares with the function of other international tribunals, for instance, the International Court of Justice?
- What are the causes and consequences of Brexit?
- What are some myths and truths related to EU-Georgia relationships?
- What are your predictions on the future of one of the greatest political projects, such as the European Union?

These and other unresolved questions address ongoing and real world problems and challenges; consequently the PBL approach promotes life-long habits of learning. This motivates students to identify and apply research con-

³ Boud, D., Faletti, G.(1997). "The Challenge of Problem-based Learning", *Psychology Press*, pp 1-2.

⁴ Stanford University Newsletter on Teaching, Winter 2001, Volume 11, No. 1, p. 1, at http://web.stanford.edu/dept/CTL/cgi-bin/docs/newsletter/problem_based_learning.pdf, last visited 10.05.2017.

⁵ *Ibid*, p.1.

⁶ York Law School (YLS) Guide to PBL, An Introduction to Problem-Based Learning for Law Students, p.9, at https://www.york.ac.uk/media/law/documents/pbl_guide.pdf, last visited 10.05.2017.

cepts and information, work collaboratively and communicate effectively.⁷ Teamwork is also an essential aspect of PBL, as it helps learning in groups, in which the students feel comfortable developing new ideas and raising questions.⁸ When discussing the above issues at the class, PBL is used as a student-centred approach, which requires group work and analysis, in this way also developing skills such as teamwork and public speaking.

However, there are some important aspects to consider when applying the PBL method. Most importantly, while some students have better leadership skills and enjoy self-expression, others may need more encouragement to participate in the class discussions. Some students may find engagement difficult due to language limitations. For instance, at the Institute for European Studies, the lectures are held in English, which is a foreign language for most of the students. In addition, due to the interdisciplinary programs of the Institute, students come from various educational backgrounds. The ability to express themselves with legal terms could be quite difficult for students not having a law background. In such circumstances, encouragement to engage in the class discussions will lead to greater benefits. The student sharing experience about teaching at the Institute reveals that many students who have been passive in the beginning had significant progress throughout the teaching and learning process. The active everyday discussions improved their confidence in speaking in English in front of others and expressing their opinions without being afraid about making mistakes.

PBL method specifically aims to develop analytical abilities by drawing students' attention to actual problems and teaching how to overcome obstacles. This teaching method, successfully implemented at the Institute for European Studies with considerable institutional support, can be a model for other educational institutions in Georgia.

E-learning

E-learning became an important part of education in the twenty-first century. In the era of smart phones, tablets, notebooks, kindle, digital books and rich online databases, visiting libraries became unnecessary. With the rapid development of the digital age, it would be a mistake to limit the learning process to the use of textbooks. Technical innovation encourages teaching innovation. The access to the relevant technical tools make the teaching and learning process more engaging and interesting. In this regard, one innovation in teaching is the use of educational videos during lectures. Another improvement is to have pre-recorded lectures for each subject, accessible for students by logging with their details in the university portal. Video lectures are becoming more and more popular nowadays, while only a few years ago such perspective was unimaginable. The main advantages of video-lectures can be viewed as helping full time-working students by bridging the gap caused by their absence during lectures; assisting students having difficulties with the understanding of certain doctrines or issues, as well as giving students the possibility to review critical sections and check their notes.⁹ The Institute for European Studies is one of the very few educational establishments in Georgia that offer such opportunity to its students. The video recordings of interactive lectures of the European Union Law modules and other courses are available on the Institute's website (<http://www.ies.tsu.edu.ge>). Video lectures are aimed to increase the effectiveness of the learning process and to enable the students to cover any lectures they might have missed. Most of the master and PhD program students are employed full-time, hence their absence from classes are often due to work-related reasons. On our digital portal, separate lectures are recorded under each topic of the syllabus, which facilitates students' learning process. In particular, video lectures give additional teaching time to students, who could not fully comprehend the course topics through the classroom lectures and textbooks. Students can view the lectures as many times as they wish, achieving a better understanding of the discussed issues. Video-lectures are particularly important in teaching interdisciplinary programs, considering the diversity of educational backgrounds of students.

Video-lectures can connect teachers and students from different academic cycles. For example, the newly admitted students have the possibility to review recorded lectures before starting the course, hence they can prepare ahead of time. The primary goal of video-lectures recorded at our Institute is to ensure their interactive content

⁷ Duch, B. J., Groh S. E., Allen D. E. (2001). „The Power of Problem-based Learning: A Practical "how to" for Teaching Undergraduate Courses in Any Discipline“, *Stylus Pub.*

⁸ Stanford University Newsletter on Teaching, Winter 2001, Volume 11, No. 1, p. 2, at http://web.stanford.edu/dept/CTL/cgi-bin/docs/newsletter/problem_based_learning.pdf, last visited 10.05.2017..

⁹ Ronchetti, M. (2009), „Using video lectures to make teaching more interactive“, Conference ICL200, Villach, Austria, p. 1, at http://www.icl-conference.org/dl/proceedings/2009/program/pdf/Contribution_010.pdf, last visited 10.05.2017.

in order to create motivating working environment. The recorded classes are based on frequent interactions with the audience in order to sustain attention and assist learning of users of video-lectures. In brief, video lectures are perfect self-study tools which, together with reading study materials, allow the student to gain the comprehensive knowledge about the study course.

In addition to video lectures, within the European Union Law modules the students are encouraged to use professor's personal blog (<http://natialaw.blogspot.com/>). This blog provides useful information on different legal topics discussed during classes. The blog includes the list of hyperlinked cases grouped thematically, their short summaries with the focus on main legal issues, statistical data, as well as theoretical abstracts explaining the relevant legal topics. For instance, in the context of the European Union law, the frequently discussed disputes include *West Tankers v Allianz*¹⁰, *Gazprom-Lithuania dispute referred to the ECJ*¹¹, *Micula Bros & ors. v. Romania (ICSID Case ARB/05/20)*¹² and others. The blog assists the students to obtain the factual information and the key legal points of landmark decisions, discussed during lectures and provided in leading textbooks. The students have reportedly used this blog to prepare for simulations, exams and also to make their power-point presentations, as the hypothetical cases which students solve at exams and simulations are of similar format. Nowadays blogs are one of the most common method of learning, which can offer the introductory content on the study course by providing useful information in the form of short summaries. In the past, teachers would submit articles to various teaching journals, waiting several months for approval before their work being finally published, while in modern times, blogging has become a fast, effective, and easy way for teachers to publish content and communicate with the audience.¹³ In this way, blogs allow students to resolve their queries and doubts before gaining broader knowledge throughout the course.

Simulation exercises

Simulation exercises, such as group case studies and moot court, which simulate the court hearings, serve the aim of engaging the students in deep learning. This ensures profound understanding of various legal issues, transferring the obtained knowledge to new problems and situations, as well as seeing legal questions and processes in action. Role-play simulations are well known among law students. Various moot court competitions, such as Phillip C. Jessup, Willem C. VIS, International Criminal Court, World Trade Organisation, Jean Pictet, Telders, M. Lachs Space law moot courts are some of the most notable competitions. Most university law faculties have a mooting component in some form and at some level, yet not officially acknowledging its crucial role in education in order to prepare the student for professional realities.¹⁴ In fact, simulations are a very useful teaching method for any legal subject, as they combine the best of traditional learning outcomes, along with role-specific assignments that leave room for demonstration of impressive advocacy skills and creative problem-solving. Simulation assists development of the most important skills for future lawyers to prepare them for the competitive world, such as: organizing a legal argument, differentiating fact from opinion, applying law to fact, leading every argument to convincing conclusion, prioritizing legal arguments by their strength and weaknesses, considering professional and ethical norms, improving legal writing, legal research and oral advocacy skills.¹⁵ The moot courts also teach students how to manage the relationship with the judge, which can be quite stressful. Advocates are supposed to assist the court, rather than teach or debate with them. If the judges do not follow argument after several attempts, the speaker must be able to move on to alternative submissions. Overall, the performance of the students is assessed based on both theoretical

¹⁰ See at <http://natialaw.blogspot.com/2015/01/west-tankers-v-allianz.html>.

¹¹ See at <http://natialaw.blogspot.com/2015/01/eu-gazprom-lithuania-dispute-referred.html>.

¹² See at <http://natialaw.blogspot.com/2015/01/micula-bros-ors-v-romania-icsid-case.html>.

¹³ Romano, L. Papa, L. Saule E, "The Importance of Teacher Bloggers", at <http://www.teachhub.com/importance-teacher-bloggers>, last visited 10.05.2017.

¹⁴ Lynch, A. (1996) "Why do we Moot? Exploring the Role of Mooting in Legal Education" [1996] LegEdRev 3; 7(1) Legal Education Review 67, at <http://www.austlii.edu.au/au/journals/LegEdRev/1996/3.html>

¹⁵ Lebovits, G. Gewuerz, D. Hunker, D. (2013) "Winning the Moot Court Argument: A Guide for intra-and-intermural moot court competitions", 41 Capital University Law Review 887, p. 2, at http://cisgw3.law.pace.edu/cisg/moot/Winning_the_Moot_Court_Oral_Argument.pdf, last visited 10.05.2017.

knowledge and practical skills, including maneuvering around the arguments of different strength and managing time.¹⁶

The simulations are ultimately designed to help participants learn to become better advocates and become more self-conscious about applying their theoretical knowledge to real world situations. Mooting differs from public speaking or debating, although it shares some common characteristics with the latter. Moot Court is based on the art of persuasive advocacy and it has been part of the process of training lawyers for centuries.¹⁷ Moot Courts involve different tasks and are a form of assessment, which combines both knowledge of substantive law and possession of various skills.¹⁸ Apart from gaining deeper knowledge around various legal issues, by participating in moot courts, students are challenged by the persistent public policy questions and achieve better understanding of the role of the judiciary in the democratic system of the country.¹⁹ Participants are given common facts and general instructions. They are supposed to work in teams in both writing written memoranda and presenting their positions in oral form. Role-play simulations are usually followed by feedback in which participants – with the help of an instructor – reflect on how they performed, their strong and weak issues to consider for next simulations or any public speaking occasion.

At the Institute for European Studies, simulations constitute a significant part of the teaching and learning process. Hypothetical cases are prepared based on real, often landmark, cases or combination of facts of several cases. Some examples of such hypothetical cases are provided in Annex 1 of this article. Case scenarios are typically based on the legal questions, which are unsettled or that have been subject to recent developments. Students are usually divided in two groups - claimants and respondents. Based on the given facts, students analyse a problem, discuss in teams, research the relevant law and case-law, submit written memorials and present oral arguments. The students are graded according to their team performance as a whole, considering their legal arguments and advocacy skills.

The typical simulation has the following structure: The claimants and respondents are each given about 15 minutes for main presentations and 3 minutes for rebuttal and surrebuttal. There is no cross-examination session. The role of the judge is played by the teacher, who enables the students to demonstrate their knowledge by answering the case-related legal questions. Students are given time to prepare for their presentations, during which they are sometimes allowed to use internet and sometimes not. They also divide roles between themselves. Students make decisions about the presentation, including how they work and what issues they present.

Unlike class discussions, groups of students are acting as competitors, rather than collaborators, which creates incentives to go beyond basic legal regulations and invent creative counter-arguments for each raised argument. Considering that some students are less active than others, it is professor's responsibility to make everybody speak by addressing particular participants with questions. Apart from some students dominating the discussion, while others are reluctant to contribute, there could be also unequal sharing of workload, which must be discouraged.

Another challenge in simulations is that often one group of students may have considerably better case to argue. Lawyer's profession demands to act in the best interest of the client, even if the lawyer does not believe to have a strong case. This must not disadvantage the group of students having more difficult task, conversely, if they will defend their position well, this must reflect on their grades. After completion of presentation, the teacher asks the students to forget their roles and provide legal assessment of the facts of the case. It is quite interesting to observe whether the team members indeed believed in the position they were supposed to argue. After explaining what the outcome was in the real case, which served as basis of the hypothetical case, the individual team members receive feedback on their performance. The teacher reflects on the effectiveness of their research and team work, as well as on the quality of their presentations.

¹⁶ A Guide to the Philip C. Jessup International Law Moot Court Competition, published by Chinese Initiative on International Criminal Justice, at <https://www.ilsa.org/jessup/jessup15/Jessup%20Guide%20%28International%29%20.pdf>, last visited 10.05.2017.

¹⁷ "Mooting: What is it and why take part?", Oxford University, Law Faculty, at <https://www.law.ox.ac.uk/current-students/mooting-oxford/mooting-what-it-and-why-take-part>, last visited 10.05.2017.

¹⁸ Lynch, A. (1996) "Why do we Moot? Exploring the Role of Mooting in Legal Education" [1996] LegEdRev 3; 7(1) Legal Education Review 67, at <http://www.austlii.edu.au/au/journals/LegEdRev/1996/3.html>, last visited 10.05.2017.

¹⁹ Bell, K. (2002) "Using Moot Courts in the Classroom", National Council for the Social Studies, Social Education 66(1), pp.42-45, at <http://www.socialstudies.org/sites/default/files/publications/se/6601/660110.html>, last visited 10.05.2017.

Overall, through simulation exercises the students gain necessary knowledge and skills, which they can effectively use at the work place. Importantly, content of simulation cases must reflect the learning outcomes, as the given teaching method is chosen to reach outcomes set in the course syllabus, and assessment is designed specifically to evaluate how well the learning outcomes have been achieved by the students.

Conclusion

To sum up, the described innovative teaching methods improve the self-discipline of the students to organise their teaching process and increase their comprehension of various legal issues by putting them in the context. As innovative learning methods are based on combining formal learning (e.g. transfer of knowledge) and informal learning (e.g. learning by analysing, discussing and offering creative solutions), they develop students' various abilities such as problem-solving, organisational, presentation and group work skills. However, this does not mean that the described methods are an easy solution for teachers as such methodology transfers the active role to students in the study process. In fact, it is quite challenging exercise for teachers, as it requires good time management, careful planning of the discussion topics, identification of the interesting issues and cases to capture the students' attention, good use of audio and video tools, encouraging play of various roles and creation of the environment, where everybody feels comfortable to express their opinions. Most importantly, successful implementation of the innovative teaching methods at any faculty requires enthusiastic innovative educators with the relevant skills. The mentioned methods must be applied quite carefully in a view to build up the confidence of the students and not vice versa. For instance, in their feedback the TSU Institute for the European Studies students particularly appreciated the fact that during the course their opinions were accepted without criticism, no matter how wrong they were. Unfortunately, many teachers still chose to follow the textbooks very closely leaving too little room for analysis. Effective teaching involves understanding of the materials, rather than just memorizing and later forgetting them. Moreover, even very good lectures cannot guarantee the deep comprehension of the explained information, unless the audience feels engaged in the process. This is why it is necessary to change the traditional teaching approach and focus on the interactive learning instead. To sum up, application of the innovative teaching methods creates considerable challenges for both teachers and students. On the one hand, giving pro-active role to students in learning does not diminish the responsibility of the teachers to lead and influence the process. On the other hand, learning through argumentation does not exempt the students from reading necessary materials. However, the innovative methods offer quite different approach on how to read those materials. Students' learning patterns are largely influenced by the fact that the student is in the centre of the learning process. In achieving deep learning, the key to success is establishment of the right motivation and the innovative teachers have a central role therein. As a result, the focus on students' individual needs and interests facilitates life-long learning and results in improved academic achievements, which must be the primary objective for any modern educational system.

ANNEX 1

Below are some examples of simulation exercises that were included in the revised syllabus of the European Union law module:

Group exercise 1 - Case study

“FUTURE IT SERVICES” is an Italian manufacturer of computers, which it has supplied to companies in Italy and France for the past ten years. FUTUREIT now plans to import computers in Germany. “FUTURE IT SERVICES” has learned that under the German legislation a license is required for the import of computers. German authorities consider license applications in the beginning of each year. “FUTURE IT SERVICES” was informed that Germany places an annual limit on the number of computers that may be imported and has regulations stipulating that computers can only be sold through government sales outlets.

Please advise “FUTURE IT SERVICES” regarding the application, if any, of the EU law to the given situation.

Group exercise 2 - Case study

Britney Spears, an Italian citizen, was an employee of the Church of Zoroastrianism in Germany. She later decided to move to the UK to join the local religious organization “Single Religion”, which conducts the systematic comparison of the doctrines and practices of the world’s religions, including Zoroastrianism. She was denied an entry permit to work at the “Single Religion” by the UK Government based on public policy considerations.

Britney brought a claim based on the UK Act on Labour 1977, implementing the Free Movement of Workers Directive 64/221/EC. The Free Movement of Workers Directive 64/221/EC article 3(1) sets out that a public policy exception had to be ‘based exclusively on the personal conduct of the individual concerned’. The UK had not implemented this element of the Directive. The government had believed Zoroastrianism to be harmful to mental health and discouraged it, but did not make it illegal. The English Court of Appeal refused to grant either permission to appeal to the UK Supreme Court or to make a reference to the European Court of Justice. The English Court of Appeal believes that on the one hand, the scope of discretion of the UK government to implement the directive, and on the other hand, the wording of the UK Act on Labour 1977 and case law developed by the UK Supreme Court thereof is sufficiently clear. Therefore there was no necessity to refer to the European Court of Justice regarding compliance of the English law with the EU law. Britney referred to the Commission, which subsequently initiated the infringement proceedings against the UK. Britney also would like to receive damages as she remains unemployed for a few months due to court’s judgment and the failure to refer to the ECJ.

[Students are divided into three groups: Applicant (Commission), Respondent (the UK Government) and judges of the ECJ]

In the revised courses on International Investment Law and EU Law, the following simulation exercises were incorporated:

Group exercise 1 - Case study

Georgia has concluded a BIT with France. The BIT contains the following clauses: 1. Investment is any commercial activity carried out with foreign capital 2. Investor is a foreigner or a company registered abroad, which has no business administration seat in Georgia 3. BIT protects investment and related legal relationships 4. NT clause 5. MFN clause 6. Protection from expropriation clause 7. Dispute can be solved either in Georgian courts or in ICSID, provided that the investor waits for 18 months before adjudication to “cool off” the conflict. Both France and Georgia have signed the ICSID convention.

Company “Zet-Hotels” is registered in France, but undertakes no commercial activities there. “Zet-Hotels” has bought a chain of hotels in Georgia and obtained written permit from Georgian authorities, which allows “Zet-Hotels” to apply to ICSID in the case of revocation of permit. After 4 years of starting investment project, Georgia had an unusually cold winter and “Zet-Hotels” is forced to install new heating system in the hotels. “Zet-Hotels” has ordered a heating system manufactured in Venezuela and executed payment thereof. Georgia has bad diplomatic relationships with Venezuela, as the latter has recognized the separatist republic of Abkhazia. Soon after these events, an administrative act is issued in Georgia, prohibiting using any metal products originated from Venezuela, because the Venezuela-produced metals contain substances dangerous for human health and life. “Zet-Hotels” requested the administrative authorities the information and scientific proof that the metal is indeed dangerous, but the authorities did not provide such information, stating that it was confidential. “Zet-Hotels” has suffered significant economic losses as for payment of the heating system price and the non-operation of its hotels throughout the whole winter. “Zet-Hotels” applied to you to obtain legal consultation both on procedural and substantive aspects of the case, namely which rights are breached and whether “Zet-Hotels” is entitled to apply to the ICSID tribunal.

Group exercise 2 - Case study

In 1989, Mr. Iashvili, Georgian investor, established in UK a joint venture for the production of chemicals (CHEMOPLANT), where he held 70% interest. The remaining 30% of the company’s stock belonged to “WE RULE”, the UK public entity.

In 1992, the construction of the chemical plant and other CHEMOPLANT operations had to be discontinued because of company’s financial crisis. In the ICSID arbitration brought by Mr. Iashvili against UK under the Georgia-UK BIT, Mr. Iashvili blamed “WE RULE”, whose actions he attributed to UK, for misinforming him about the costs of the project, which turned out to be significantly higher than originally estimated. He also referred to the fact that in late 1991, 30 million USD had been irregularly transferred from his personal bank account as a loan to CHEMOPLANT, upon the order of “WE RULES” representative in CHEMOPLANT. UK justified such action by need to compensate the farmers who were dislocated from the territories, where the plant was built, as well as to compensate the environmental damage.

Please advise the parties on both procedural and substantive aspects of the case.

Bibliography

Articles:

- Bell, K. (2002) “Using Moot Courts in the Classroom”, *National Council for the Social Studies*, Social Education 66(1), pp.42-45, at <http://www.socialstudies.org/sites/default/files/publications/se/6601/660110.html>
- Boud, D., Faletti, G.(1997) “The Challenge of Problem-based Learning”, *Psychology Press*.
- Duch, B. J., Groh S. E., Allen D. E. (2001). „The Power of Problem-based Learning: A Practical “how to” for Teaching Undergraduate Courses in Any Discipline“, *Stylus Pub*.
- Lebovits, G. Gewuerz, D. Hunker, D. (2013) “Winning the Moot Court Argument: A Guide for intra-and-intermural moot court competitions”, *41 Capital University Law Review* 887, at http://cisgw3.law.pace.edu/cisg/moot/Winning_the_Moot_Court_Oral_Argument.pdf, last visited 10.05.2017
- Lynch. A. (1996) “Why do we Moot? Exploring the Role of Mooting in Legal Education” [1996] *LegEdRev* 3; 7(1) *Legal Education Review* 67, at <http://www.austlii.edu.au/au/journals/LegEdRev/1996/3.html> EU Tempus Project Training of the Trainers handbook, available at http://www.inotles.eu/sites/inotles/files/TEMPUS%20Handbook_0.pdf.
- Ronchetti, M. (2009) “Using video lectures to make teaching more interactive”, Conference ICL200, Villach, Austria, at http://www.icl-conference.org/dl/proceedings/2009/program/pdf/Contribution_010.pdf, last visited 10.05.2017.

Romano, L. Papa, L. Saule E, “The Importance of Teacher Bloggers”, at <http://www.teachhub.com/importance-teacher-bloggers>, last visited 10.05.2017.

Guides:

A Guide to the Philip C. Jessup International Law Moot Court Competition, published by Chinese Initiative on International Criminal Justice, at <https://www.ilsa.org/jessup/jessup15/Jessup%20Guide%20%28International%29%20.pdf>, last visited 10.05.2017.

Stanford University Newsletter on Teaching, Winter 2001, Volume 11, No. 1, at http://web.stanford.edu/dept/CTL/cgi-bin/docs/newsletter/problem_based_learning.pdf, last visited 10.05.2017.

Oxford University Press, Law Faculty “Mooting: What is it and why take part?”, , at <https://www.law.ox.ac.uk/current-students/mooting-oxford/mooting-what-it-and-why-take-part> , last visited 10.05.2017.

York Law School (YLS) Guide to PBL, An Introduction to Problem-Based Learning for Law Students, at https://www.york.ac.uk/media/law/documents/pbl_guide.pdf, last visited 10.05.2017.

Blogs:

Author’s blog at <http://natialaw.blogspot.com/>

თამარ ქოჩორაძე

ევროკავშირის კონსტიტუციის ხელახალი განხილვა – გამოწვევები
ევროკავშირის აღქმასთან დაკავშირებით

შესავალი

2001 წლის 14-15 დეკემბერს, ლაეკენში, ბელგია, ევროკავშირის წევრი სახელმწიფოების და მათი მთავრობების ხელმძღვანელები შეიკრიბნენ ევროპული საბჭოს შეხვედრაზე. პროგრამის ერთ-ერთი მთავარი განსახილველი საკითხი იყო ევროპული კონვენციის (European Convention) მოწვევა, რომელსაც დაევალებოდა ევროპის მომავლის ხედვის ამსახველი ახალი დოკუმენტის შემუშავება. ევროკავშირის წევრმა სახელმწიფოებმა განაცხადეს, რომ იმ სიტუაციაში, როდესაც ევროკავშირს შემოაქვს ახალი ერთიანი ვალუტა და ევროკავშირის გაფართოება შეუქცევადი ხდება, აგრეთვე ამერიკის შეერთებულ შტატებში 11 სექტემბერს განხორციელებული ტერორისტული აქტის შემდეგ, რამაც განაპირობა უეცარი გამოღვიძება, ევროპა დგას გზაჯვარედინზე¹. ევროპულმა საბჭომ განიხილა „ოცნება ძლიერი, ერთიანი ევროპის შესახებ“, რომელიც მალე ახდებოდა, რადგან „ევროპის გაერთიანება ახლოს“² იყო. იმავდროულად, აღინიშნა არაერთი ღია კითხვა და გამოწვევა, რომელიც ეხებოდა არასაკმარისად ახლო კავშირებს ევროკავშირსა და მის მოქალაქებს შორის, ევროკავშირის როლის აღქმას სწრაფად ცვალებად და გლობალიზებულ სამყაროში, ევროკავშირსა და მის წევრ სახელმწიფოებს შორის კომპეტენციების გამიჯვნასა და განსაზღვრას, ევროკავშირის ინსტიტუტებისა და ინსტრუმენტების თავისებურებებს, დემოკრატიის დონეს, ევროკავშირის გამჭვირვალობასა და ეფექტიანობას, ეკონომიკური, სოციალური, გარემოს დაცვის, საიმპერაციო და სხვა საკითხებს. ევროპულმა საბჭომ განაცხადა, რომ მოვიდა დრო ამგვარ ღია კითხვებს სათანადოდ გაეცეს პასუხი, ხოლო მეტი გამჭვირვალობის მისაღწევად და ევროკავშირის საკუთარ მოქალაქეებთან უფრო დასაახლოებლად აუცილებელია არსებული ოთხი ხელშეკრულების გამარტივება.

აღნიშნული მიზნების მისაღწევად ევროპულმა საბჭომ მოიწვია კონვენცია, რომელიც შედგებოდა წევრი სახელმწიფოების ან მათი მთავრობების 15 წარმომადგენლისგან, ეროვნული პარლამენტების 30, ევროპული პარლამენტის 16 და ევროკომისიის ორი წევრისგან. მათი დავალება იყო ევროპის მომავლის განხილვა და ახალი გამარტივებული დოკუმენტის შემუშავება. 2004 წლის ივნისში, რამდენიმეწლიანი მოლაპარაკებების შედეგად, კონვენციამ წარადგინა ახალი დოკუმენტის მონახაზი, რომელსაც დაერქვა ხელშეკრულება ევროპის კონსტიტუციის შექმნის შესახებ³ (შემდგომში კონსტიტუცია). გარკვეული ცვლილებების შეტანის შემდეგ, ევროკავშირის 25-მა წევრმა სახელმწიფომ 2004 წლის ოქტომბერში ხელი მოაწერა კონსტიტუციას. ევროპულმა პარლამენტმა დიდი უმრავლესობით მოიწონა და მხარი დაუჭირა კონსტიტუციის რატიფიცირების საკითხს.⁴ კონსტიტუციის ძალაში შესვლისთვის ყველა წევრ სახელმწიფოს რატიფიცირება უნდა მოეხდინა ინდივიდუალურად.

ევროკავშირის წევრი სახელმწიფოების უმრავლესობამ (15 ქვეყანა) რატიფიკაცია არჩია ეროვნული პარლამენტების მეშვეობით, ქვეყნის მოქალაქეებისთვის კონსტიტუციის მისაღებობის შესახებ რეფერენდუმის ჩატარების გარეშე. თუმცა, პოლიტიკური მოსაზრებების ან ეროვნულ კანონმდებლობაში არსებული მოთხოვნის გამო, საფრანგეთმა, დანიამ, ირლანდიამ, ლუქსემბურგმა, ნიდერლანდებმა, პორტუგალიამ, ესპანეთმა, ჩეხეთმა, პოლონეთმა და დიდმა ბრიტანეთმა გადაწყვიტეს სავალდებულო და არასა-

¹ Presidency Conclusions, European Council Meeting in Laeken, 14-15 December 2001

² Id., იხილეთ Annex I, Laeken Declaration on the Future of the European Union

³ Official Journal of the European Union, C series, No 310, 16 December 2004

⁴ Daily Notebook 12-01-2005 of the European Parliament, ხელმისაწვდომია: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?jsessionid=058D022C18EB2A6749BEB7982B634646.node1?pubRef=-//EP//TEXT+PRESS+DN-20050112-1+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN#SECTION1>

ვალდებულო რეფერენდუმების დანიშვნა⁵. საბერძნეთის, უნგრეთის, იტალიის, ლიტვისა და სლოვენის ეროვნული პარლამენტების მიერ კონსტიტუციის რატიფიკაციის და 2005 წლის თებერვალში ესპანეთში ჩატარებული არასავალდებულო რეფერენდუმში დაფიქსირებული პოზიტიური შედეგის შემდეგ, 2005 წლის მაისსა და ივნისში საფრანგეთის და ნიდერლანდების მოსახლეობამ უარი უთხრა კონსტიტუციას. ივლისის თვეში ლუქსემბურგში ჩატარებულ რეფერენდუმში დადებითი შედეგის დაფიქსირების მიუხედავად, ევროკავშირის წევრმა დანარჩენმა სახელმწიფოებმა გადაწყვიტეს დაგეგმილი რეფერენდუმების და რატიფიკაციის პროცედურების გაუქმება, რადგან მათ შედეგებს აზრი აღარ ექნებოდა.

კონსტიტუციის ჩავარდნის შემდეგ მოიწვიეს ახალი მთავრობათაშორისი კონფერენცია⁶ ახალი ხელშეკრულების დასაწერად, რომელიც უბრალოდ მოიცავდა არსებულ ოთხ ხელშეკრულებაში შესატან ცვლილებებს. შედეგად, შემუშავდა ახალი დოკუმენტი - ლისაბონის ხელშეკრულება, რომელიც ცვლის ხელშეკრულებას ევროპული კავშირის შესახებ და ხელშეკრულებას ევროპული საზოგადოების შექმნის შესახებ (შემდგომში ლისაბონის ხელშეკრულება)⁷. ხელშეკრულებას ხელი მოეწერა ლისაბონში, 2007 წლის დეკემბერში და ძალაში შევიდა 2009 წლის 1 დეკემბერს.

საინტერესოა, რომ ლისაბონის ხელშეკრულების ხელმოწერამდე, წინა კონსტიტუციური კონფერენციის თავმჯდომარემ 2007 წლის 27 ოქტომბერს ღია წერილში განაცხადა, რომ ლისაბონის ხელშეკრულება იგივეა, რაც უარყოფილი კონსტიტუცია; რეფერენდუმების თავიდან აცილების მიზნით მოხდა მხოლოდ ფორმატის შეცვლა⁸. რეალურად, როგორც ეს ქვემოთ იქნება განხილული, ლისაბონის ხელშეკრულება შეიცავს კონსტიტუციის ყველა მუხლის შესაბამის მუხლს, მეტ-ნაკლებად მსგავსი სამართლებრივი ტექსტით; შეიცვალა მხოლოდ თანმიმდევრობა, დანომვრა და სტრუქტურა. ამოიღეს კონსტიტუციის მხოლოდ რამდენიმე მუხლი: მუხლი I-6 ევროკავშირის სამართლის უზენაესობის შესახებ, მუხლი I-8 ევროკავშირის სიმბოლოების განსაზღვრის შესახებ და მუხლები III-128, IV-437, IV-438, IV-439, რომლებიც წმინდად ტექნიკური ხასიათისაა და დამახასიათებელია კონსტიტუციური ტიპის დოკუმენტისთვის (ეხება წინარე ხელშეკრულებების გაუქმებას, სამართალმემკვიდრეობას, გარდამავალ დებულებებს გარკვეულ ინსტიტუტებთან დაკავშირებით). თუმცა, იმავდროულად, ლისაბონის ხელშეკრულებამ შემოიღო რამდენიმე მნიშვნელოვანი ცვლილება პოლიტიკური და აღქმის თვალსაზრისით, რაც გადამწყვეტი აღმოჩნდა კონსტიტუციის ტექსტის განხილვის პროცესში.

შესაბამისად, ამ კვლევის მიზანია დადგინდეს სამართლებრივი და პოლიტიკური თვალსაზრისით რეალურად თუ არსებობს რაიმე არსებითი განსხვავება კონსტიტუციასა და ლისაბონის ხელშეკრულებას შორის, განისაზღვროს კონსტიტუციის ჩავარდნისა და ხელშეკრულების წარმატებით მიღების მიზეზები და დამტკიცდეს, რომ მთლიან პროცესს საფუძვლად უდევს წევრი სახელმწიფოების და მათი მოქალაქეების მიერ ევროკავშირის აღქმასთან დაკავშირებული გამოწვევები და ერთიანობის ნაკლებობა.

კონსტიტუციისა და ლისაბონის ხელშეკრულების კონსტიტუციური ბუნება

კონსტიტუციასა და ლისაბონის ხელშეკრულებას შორის მთავარი განსხვავებების დადგენამდე, პირველ რიგში საჭიროა ორივე დოკუმენტის ტექსტის ბუნების განხილვა. მხოლოდ სათაურები - კონსტიტუცია ან ხელშეკრულება - შესაძლოა არ განსაზღვრავდეს ამ დოკუმენტების სამართლებრივ კონტექსტს. მაგალითად, ის ფაქტი, რომ საერთაშორისო შრომის ორგანიზაციის დამფუძნებელი დოკუმენტი არის კონსტიტუცია, არ ცვლის ამ ორგანიზაციის, როგორც საერთაშორისო ორგანიზაციის სტატუსს. რა თქმა უნდა, კლასიკური გაგებით აღნიშნული დამფუძნებელი დოკუმენტი ვერ ჩაითვლება კონსტიტუციად, არამედ უფრო წესდებად ან სტატუტად. მეორეს მხრივ, 1986 წელს მართლმსაჯულების ევროპულმა სასამართლომ გამოავლინა ევროპული საზოგადოების შექმნის შესახებ ხელშეკრულების კონსტიტუციური ბუნება დაადგინა რა, რომ „ევროპული ეკონომიკური საზოგადოება არის კანონის უზენაესობაზე დაფუძნებული საზოგადოება იმდენად, რამდენადაც არც მის წევრ სახელმწიფოებს და არც მის ინსტიტუტებს არ შეუძლიათ გვერდი აუარონ საკითხს, რამდენად მათ მიერ მიღებული ზომები შესაბამისო-

⁵ EU Constitution Newsletter, The Federal Trust for Education and Research, May 2005

⁶ European Parliament Resolution of 7 June 2007 on the roadmap for the Union's Constitutional Process (2007/2087(INI), P6_TA(2007)0234

⁷ Official Journal of the European Union, 2007/C 306/01

⁸ Traitéeuropéen : “les outils sont exactement les mêmes, seull'ordre a été changé dans la boîte à outils”, Le Monde, 26.10.2007

ბაშია ძირითად კონსტიტუციურ წესდებასთან, ხელშეკრულებასთან⁹. იმ დროისთვის ხელშეკრულება გულისხმობდა ხელშეკრულებას ევროპული საზოგადოების შექმნის შესახებ (რომის ხელშეკრულებას). მოგვიანებით, მართლმსაჯულების ევროპულმა სასამართლომ კიდევ უფრო დააზუსტა, რომ „ევროპული საზოგადოების შექმნის შესახებ ხელშეკრულების საერთაშორისო ხელშეკრულების ფორმით დადების მიუხედავად, ის მაინც არის კანონის უზენაესობაზე დაფუძნებული საზოგადოების კონსტიტუციური წესდება“¹⁰. აშკარაა, რომ სასამართლოს მიზანი იყო ხელშეკრულების სამართლებრივი მნიშვნელობის გაძლიერება და მისი კონსტიტუციური ბუნების წარმოჩენა, რაშიც იგულისხმებოდა ფუნდამენტური პრინციპებისა და წესების ერთობა. განსხვავებით, ევროპულმა საბჭომ ღიად დააფიქსირა, რომ მასტრიხტის და რომის ხელშეკრულებებს „არ ექნებოდა კონსტიტუციური ბუნება“¹¹.

კლასიკური გაგებით, ასევე ევროპული ქვეყნების პრაქტიკიდან გამომდინარე, რომლებიც ძირითადად კონტინენტური სამართლის ქვეყნებს განეკუთვნებიან, კონსტიტუცია ასოცირდება სახელმწიფოს არსებობასთან და განიხილება, როგორც სუვერენული ხალხის ნება, სახელმწიფო მოწყობის შექმნის მიზნით, წარმოაჩინონ თავი დამოუკიდებელ პოლიტიკურ ერთეულად¹². თუმცა, უფრო ფართო გაგებით, კონსტიტუცია შესაძლოა უბრალოდ მოიცავდეს ფუნდამენტური პრინციპებისა და დამკვიდრებული პრეცედენტების ერთობლიობას (როგორც, მაგალითად, დიდი ბრიტანეთის დაუნერელი კონსტიტუციის შემთხვევაში), რომელთა მიხედვით იმართება სახელმწიფო ან ორგანიზაცია¹³. ერთიანი უნიკალური განმარტების არარსებობის გამო, ტერმინი კონსტიტუცია მეტწილად დაკავშირებულია აღქმასთან - როგორი განცდა აქვთ სხვადასხვა ქვეყნების მოსახლეობას მის მიმართ.

კონსტიტუციის შემუშავების შემდეგ აქტიურად მიმდინარეობდა დებატები იყო თუ არა ეს დოკუმენტი კონსტიტუცია. განხილვები არ შეწყდა ლისაბონის ხელშეკრულების მიღების შემდეგაც, რადგან კონსტიტუციის მუხლების აბსოლუტური უმრავლესობა გადავიდა ლისაბონის ხელშეკრულებაში, რამაც წარმოშვა კითხვები ფორმალურად ხელშეკრულებად ცნობილი დოკუმენტის კონსტიტუციური ბუნების შესახებ. ასევე პირიქით - კონსტიტუცია მიიჩნეოდა უფრო მეტად ხელშეკრულებად, ვიდრე კონსტიტუციად, განსაკუთრებით სახელწოდების გამო - „ხელშეკრულება ევროპის კონსტიტუციის შექმნის შესახებ“.

ზოგიერთი ავტორი ამტკიცებდა, რომ ევროკავშირის ფუნდამენტური სამართლის გათვალისწინების მიუხედავად, კონსტიტუცია გავდა ხელშეკრულებას, ხოლო მისი სახელწოდება განპირობებული იყო „ევროპული ოცნების“ არსებობით, რაც გულისხმობდა ევროპის საბოლოო გაერთიანებას, თუმცა კონსტიტუცია ამ მხრივაც ვერ აკმაყოფილებდა ყველა პირობას¹⁴. ამის საპირისპიროდ, სხვები ასკვნიდნენ, რომ კონსტიტუცია არის ევროკავშირის წევრი სახელმწიფოების კონსტიტუციური ნება და ასეთად უნდა განიხილებოდეს¹⁵, რადგან შეიცავს ევროკავშირის არსებული სამართლისა და მართლმსაჯულების ევროპული სასამართლოს პრეცედენტების კოდიფიკაციას და ეფუძნება წევრი სახელმწიფოების კონსტიტუციურ ტრადიციებს¹⁶. უფრო მეტიც, ლისაბონის ხელშეკრულება რეალურად არის კონსტიტუცია, რადგან კონსტიტუციის პრინციპები გაერთიანდა ხელშეკრულებაში, წევრი სახელმწიფოების ფუნქციები აღარ არის ევროკავშირის დონეზე და ევროკავშირი უკვე აერთიანებს არა მხოლოდ სახელმწიფოებს, არამედ ასევე მის მოქალაქეებს¹⁷.

ზოგიერთი ხსნის, რომ ლისაბონის ხელშეკრულება არ არის კონსტიტუცია, რადგან:

– ლისაბონის ხელშეკრულების შემქმნელების განზრახვა ნათელი იყო - ხელშეკრულება არ უნდა აღქმულიყო კონსტიტუციად;

⁹ Les Verts vs. European Parliament, Case 294/83, Judgement of 23 April 1986

¹⁰ Opinion N1/91, ECR 1991-10, 14 December 1991

¹¹ European Union, Presidency Conclusions, 11177/1/07, Brussels, 21-22 June 2007

¹² Wim Voermans and Henk Griffioen, The European Constitution and the Relations between European and Member State Powers, Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften, Vol. 5, No. 1, pp. 25-45, 2007

¹³ Shorter Oxford English Dictionary, 5th edition OUP, Oxford 2002

¹⁴ Pavlos Eleftheriadis, Constitution or Treaty?, The Federal Trust for Education and Research, London, UK, 2004

¹⁵ Julianne Kokott and Alexandra Ruth, The European Convention and its Draft Treaty Establishing a Constitution for Europe: Appropriate Answers to the Laeken Questions?, 40 CMLRev, 2003

¹⁶ Voermans and Griffioen, supra note 12

¹⁷ Jens-Peter Bonde, From EU Constitution to Lisbon Treaty, Foundation for EU Democracy and the EU Democrats in cooperation with Group for Independence and Democracy in the European Parliament, ISBN: 87-87692-71-6, May 7, 2008

- ლისაბონის ხელშეკრულებაში არ გვხვდება ტერმინი კონსტიტუცია;
- ლისაბონის ხელშეკრულების მიზანი იყო არსებული ხელშეკრულებების შეცვლა, მაშინ როდესაც კონსტიტუცია ახალი, ცალკე დოკუმენტი უნდა ყოფილიყო;
- ლისაბონის ხელშეკრულება მიიღეს საერთაშორისო ხელშეკრულების რატიფიცირების პროცედურით (წვერი სახელმწიფოების ეროვნული კანონმდებლობების შესაბამისად), მაშინ როდესაც კონსტიტუციის მიღებისთვის საჭირო იყო რეფერენდუმების ჩატარება, რადგან კონსტიტუციას უნდა გამოეხატა ევროპის მოქალაქეების ნება¹⁸;
- ლისაბონის ხელშეკრულების მომზადების პროცესი საერთაშორისო ხელშეკრულების მომზადების ტიპიური იყო და განხორციელდა მთავრობათაშორისი მოლაპარაკებების საშუალებით¹⁹.

თუმცა, თუ ლისაბონის ხელშეკრულებას განვიხილავთ იმ ჭრილში, რომ კონსტიტუციად მიჩნევისთვის დოკუმენტი საჭიროა შეიცავდეს პოლიტიკურ ერთეულში ხელისუფლების მარეგულირებელ წესებს და ეს წესები უნდა განიხილებოდეს სახელმწიფოს შიგნით საზოგადოების მონაწილის ფუნდამენტურ საფუძვლად, მაშინ ლისაბონის ხელშეკრულება ნამდვილად კონსტიტუციური ტიპის დოკუმენტი²⁰.

ნათელია, რომ არსებობს წინააღმდეგობა კონსტიტუციონალიზმს და ინტერგავერმენტალიზმს (intergovernmentalism) შორის; ზოგიერთი ასკვნის, რომ ევროკავშირში დემოკრატიის ნაკლებობა და გადამწყვეტილების მიღების პროცესი მეტად ჯდება ინტერგავერმენტალიზმის ლოგიკაში, მიუხედავად იმისა, რომ მართლმსაჯულების ევროპულმა სასამართლომ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა კონსტიტუციური სამართლის განვითარების კუთხით²¹.

ამგვარად, არ არსებობს მკვლევართა კონსენსუსი კონსტიტუციის დოკუმენტის ბუნების შესახებ და ზოგიერთს მიაჩნია, რომ მას საერთოდ ჰიბრიდული - სახელშეკრულებო-კონსტიტუციური ბუნება აქვს²². საბოლოო ჯამში, დებატი არამხოლოდ სამართლებრივი, არამედ პოლიტიკური ხასიათისაა²³, რაც განპირობებულია დებატებში ჩართულ პირთა პოლიტიკური ხედვებით და სურვილებით. ზოგიერთი ასკვნის, რომ ვისაც სურს ევროკავშირის ფედერალურ სახელმწიფოდ გარდაქმნა ურჩევნიათ კონსტიტუციის არსებობა, ხოლო ვინც ეწინააღმდეგება ფედერალური სახელმწიფოს იდეას - ეწინააღმდეგება კონსტიტუციას²⁴. ამგვარად, დებატი გრძელდება ევროპული ერთიანობის პოლიტიკური ხედვის მქონე ფედერალური მიდგომის მომხრეებსა და საჭიროებებიდან გამომდინარე ტრანსნაციონალური თანამშრომლობის მომხრე ფუნქციონალისტების ხედვას შორის²⁵.

სამართლებრივი განსხვავებები კონსტიტუციას და ლისაბონის ხელშეკრულებას შორის

თანაბარმნიშვნელოვანი დებულებების დიდი ოდენობით არსებობის მიუხედავად, საყურადღებოა რამდენიმე მნიშვნელოვანი სამართლებრივი განსხვავების დაფიქსირება კონსტიტუციისა და ლისაბონის ხელშეკრულების ტექსტებს შორის.

- ევროკავშირის სამართლის პრიმატი:

¹⁸ Philip Bremner, *The Lisbon Treaty: A Constitutional Document, Not a Constitution – a British Perspective*, Aberdeen Student Law Review, October 2008

¹⁹ Antonio D'Atena, *The European Constitution's Prospects*, Book: Hermann-Josef Blanke, Stelio Mangiameli, *The European Union after Lisbon, Constitutional Basis, Economic Order and External Action*, ISBN: 978-3-642-19506-8, 2012

²⁰ Id.

²¹ Migel Poiarés Maduro, *How Constitutional Can the European Union Be?*, The tension between intergovernmentalism and constitutionalism in the European Union, New York University Jean Monnet Working Paper No. 5/04, March, 21 2010

²² Laurent Pech, *The Fabulous Destiny of the EC Treaty: From Treaty to Constitution to Treaty Again?*, Irish Journal of European Law, Vol. 15, No. 49, 2008

²³ Jean-Claude Piris, *Does the European Union have a Constitution? Does it need one?*, Harvard Jean Monnet Working Paper 5/00, Harvard Law School, Cambridge, MA 02138 USA

²⁴ Kimmo Kiljunen, *The European Constitution in the Making*, Center for European Policy Studies, Brussels, 2004

²⁵ Grainne de Burca, *Reflections on the EU's Path from the Constitutional Treaty to the Lisbon Treaty*, Fordham Law Research Paper, 2008

კონსტიტუცია შეიცავდა მუხლს, რომელიც პირდაპირ ადგენდა, რომ: „დაკისრებული კომპეტენციების განსახორციელებლად, ევროკავშირის ინსტიტუტების მიერ მიღებულ კონსტიტუციას და კანონს გააჩნია უპირატესი ძალა ნევრი სახელმწიფოების კანონებზე“²⁶.

ლისაბონის ხელშეკრულების ავტორებმა გადანყვიტეს ამგვარი ხისტი ფორმულირების ამოღება და მის მაგივრად გარკვეული გამართლების ჩადება, თუ რეალურად რატომ აქვს ევროკავშირის სამართალს უპირატესი ბუნება. შედეგად, ხელშეკრულებას თან დაერთო არასავალდებულო ძალის მქონე დეკლარაცია სამართლის უპირატესობის შესახებ, რომელიც მითითებას აკეთებს მართლმსაჯულების ევროპული სასამართლოს გადანყვიტელობაზე და ასახულებს ევროკავშირის სამართლის უზენაესობას მხოლოდ „დამკვიდრებული პრეცედენტული სამართლის“ ქრილში, რაც თავის მხრივ ევროკავშირის სამართლის უმთავრესი და შესაბამისად, სავალდებულოდ დასაცავი პრინციპია²⁷.

– საერთო სივრცე:

როგორც კონსტიტუციის, ისე ლისაბონის ხელშეკრულების მიზანია „შესთავაზოს მოქალაქეებს თავისუფალი, უსაფრთხო და სამართლიანი გარემო შიდა საზღვრების გარეშე“²⁸. თუმცა, კონსტიტუციისგან განსხვავებით, ლისაბონის ხელშეკრულება არ არის ასეთი უპირობო – შემოღებულ იქნა დათქმა, რომ შიდა საზღვრების არარსებობა „რომლის ფარგლებშიც უზრუნველყოფილია ადამიანთა თავისუფალი გადაადგილება“ მისაღება მხოლოდ „გარე საზღვრების კონტროლის, თავშესაფრის მიცემის, იმიგრაციის, დანაშაულის პრევენციისა და მასთან ბრძოლის შესაბამის ღონისძიებებთან ერთობლიობაში“. ამგვარად, ნევრმა სახელმწიფოებმა გადანყვიტეს შეენარჩუნებინათ გარე საზღვრების კონტროლის შესაძლებლობა. ეს განსაკუთრებით ნიშანდობლივია ამჟამად ევროკავშირში არსებული საიმიგრაციო კრიზისის კონტექსტში, რაც განპირობებულია ათასობით თავშესაფრის მაძიებლით სირიიდან. ლისაბონის ხელშეკრულება უფლებას აძლევს ნევრ სახელმწიფოებს ზემოაღნიშნული მიზეზებით შეზღუდონ ადამიანთა თავისუფალი გადაადგილება, მაშინ როდესაც კონსტიტუცია არ ითვალისწინებდა მგავსს შესაძლებლობას, ალბათ რადგან მისი მიზანი იყო უფრო მაღალი ხარისხის ერთობის შექმნა.

იმავე მუხლში ლისაბონის ხელშეკრულების ავტორებმა გადანყვიტეს სპეციალურად ხაზი გაესვათ, რომ „ევროკავშირი დააფუძნებს ეკონომიკურ და მონეტარულ კავშირს, რომლის ვალუტა იქნება ევრო“²⁹. მიუხედავად იმისა, რომ კონსტიტუციის მიზანი ასევე იყო მსგავსი ეკონომიკური კავშირების დამყარება და ევროს შემოღება, ამგვარი რამ არ ჩადებულა ევროკავშირის მიზნებში.

– კომპეტენციები:

კონსტიტუცია და ლისაბონის ხელშეკრულება აწესრიგებს კომპეტენციებს და ურთიერთობას ევროკავშირსა და ნევრ სახელმწიფოებს შორის. მიუხედავად იმისა, რომ არსებითად ორივე დოკუმენტი ერთი და იმავეს ამბობს, ლისაბონის ხელშეკრულების ავტორებმა საჭიროდ ჩათვალეს იმის ხაზგასმა, რომ „კომპეტენციები, რომელთა გადაცემა არ მომხდარა ევროკავშირისთვის, ეკუთვნის ნევრ სახელმწიფოებს“ და ფაქტიურად „თითოეული ნევრი სახელმწიფოს ერთადერთ კომპეტენციად რჩება ეროვნული უსაფრთხოება“³⁰.

– წესდება ფუნდამენტური უფლებების შესახებ:

კონსტიტუციით ევროკავშირის 2000 წლის 7 დეკემბრის წესდება ფუნდამენტური უფლებების შესახებ იყო დოკუმენტის განუყოფელი ნაწილი, რითაც ხაზი ესმებოდა წესდებით გათვალისწინებული უფლებებისა და თავისუფლებების მნიშვნელობას³¹. ამკარაა, რომ ამგვარმა მიდგომამ ვერ მოიპოვა ფართო მხარდაჭერა, რადგან წესდება ამოიღეს ლისაბონის ხელშეკრულების ტექსტიდან, თუმცა ჩაინერა, რომ „ევროკავშირი აღიარებს წესდებით გათვალისწინებულ უფლებებს, თავისუფლებებს და პრინციპებს ... რასაც იგივე სამართლებრივი ღირებულება ექნება, რაც ხელშეკრულებას“³². იმავდროულად, საჭიროდ ჩათვალა ხელშეკრულებისთვის არასავალდებულო ძალის მქონე ახსნა-განმარტებითი დეკლარაციის

²⁶ Article I-6

²⁷ Lisbon Treaty, Declaration 17

²⁸ Lisbon Treaty, article 3[2]; CT, article 1-3

²⁹ Article 3 [2]

³⁰ Article 4 [3a]

³¹ CT, Title II, Fundamental Rights and Citizenship of the Union

³² Lisbon Treaty, Article 6

თან დართვა, რომელმაც განმარტა, რომ „წესდება არ განავრცობს ევროკავშირის სამართლის მოქმედებას ევროკავშირის უფლებამოსილებების მიღმა, არ დაადგენს ევროკავშირის რაიმე ახალ უფლებას ან ვალდებულებას, ან არ შეცვლის ხელშეკრულებით უკვე დადგენილ ევროკავშირის რაიმე უფლებას ან ვალდებულებას“³³. ამგვარად ლისაბონის ხელშეკრულებით გათვალისწინებული ცვლილებები იყო უფრო ტექნიკური, ვიდრე არსებითი ხასიათის, რადგან მიუხედავად იმისა, რომ ძირითადი დოკუმენტის ნაწილი აღარ იყო, წესდებამ შეინარჩუნა ხელშეკრულების მსგავსი სამართლებრივი ძალა/ღირებულება და მართლმსაჯულების ევროპული სასამართლო განავრცობს წესდების როგორც კანონმდებლობაში, ისე გადაწყვეტილებებში გამოყენებას³⁴.

– დამატებითი მოქალაქეობა:

კონსტიტუციასთან შედარებით, ლისაბონის ხელშეკრულებით ნათლად ხაზგასმულია, რომ „წევრი სახელმწიფოს ყველა მოქალაქე არის ევროკავშირის მოქალაქე. ევროკავშირის მოქალაქეობა დაემატება ეროვნულ მოქალაქეობას და არ შეცვლის მას“³⁵. ამგვარი განმარტებით, ხელშეკრულებით ერთის მხრივ განისაზღვრა, რომ ევროკავშირი არ აპირებს თითოეული წევრი სახელმწიფოს ეროვნული მოქალაქეობის მოსპობას, თუმცა იმავდროულად ჰყავს გარკვეული უფლებებითა და ვალდებულებებით მასთან პირდაპირ კავშირში მყოფი საკუთარი მოქალაქეები.

– ეროვნული პარლამენტები:

ლისაბონის ხელშეკრულებამ გააძლიერა აქცენტი ეროვნული პარლამენტების როლზე, დაადგინა რა, ევროპული საკანონმდებლო აქტების პროექტების და ევროკავშირში წევრობის განაცხადების ეროვნული პარლამენტებისთვის გადაგზავნის ვალდებულება, ასევე პარლამენტებს მისცა ლისაბონის ხელშეკრულების გადახედვის პროცესში მონაწილეობის უფლება, ა.შ.³⁶ გარდა ამისა, ლისაბონის ხელშეკრულებამ გაითვალისწინა ეროვნული პარლამენტების ვეტოს უფლება საოჯახო სამართლის საკითხებთან დაკავშირებით³⁷. კერძოდ, ეროვნულმა პარლამენტებმა შეიძინეს უფლება შეტყობინებიდან 6 თვის შემდეგ შეენინააღმდეგონ საოჯახო სამართლის ისეთ საკითხებს, რასაც ტრანს-სასაზღვრო შედეგი შეიძლება ჰქონდეს. ასეთ შემთხვევაში მიიღება საბჭოს გადაწყვეტილება. კონსტიტუციის ტექსტი არასდროს შეიცავდა ამგვარ საკითხებზე ეროვნული პარლამენტების ინფორმირების ვალდებულებას.

– ფინანსური ინსტიტუტები:

ლისაბონის ხელშეკრულებით ევროკავშირის ინსტიტუტების ჩამონათვალი ითვალისწინებს ევროპის ცენტრალური ბანკს და აუდიტორების სასამართლოს³⁸, რაც არ ყოფილა კონსტიტუციის ტექსტში.

– სოციალური უსაფრთხოება:

საბჭოს წევრს შეუძლია განაცხადოს, რომ სოციალური უსაფრთხოების სფეროსთან დაკავშირებით შემუშავებული საკანონმდებლო აქტის პროექტი ზეგავლენას ახდენს მის ქვეყანაში სოციალური უსაფრთხოების სისტემის მნიშვნელოვან ასპექტებზე და საკითხი განსახილველად გადასცეს ევროპულ საბჭოს. ასეთ შემთხვევაში, ლისაბონის ხელშეკრულება იძლევა ევროპული საბჭოს მიერ გარკვეული ნაბიჯების გადადგმის შესაძლებლობას³⁹, რაც გათვალისწინებული არ ყოფილა კონსტიტუციის ტექსტით.

– ევროკავშირის წევრობა:

კონსტიტუციის პროექტი შეიცავდა მხოლოდ მინიშნებას ევროპული ღირებულებების შესახებ, რომელთა დაკმაყოფილებაც საკმარისი ჩანდა კანდიდატი ქვეყნის წევრობისთვის⁴⁰. ლისაბონის ხელშეკრულების ავტორებმა სპეციალური აქცენტი და მინიშნება გააკეთეს ე.წ. კოპენჰაგენის კრიტერიუმებზე, რომელთა გათვალისწინება ასევე აუცილებელი იყო წევრობისთვის. მიუხედავად იმისა, რომ 1993 წლის ივნისში, კოპენჰაგენში, ევროპული საბჭოს მიერ გარკვევით არ დასახელებულა წევრობის პირობები⁴¹,

³³ Lisbon Treaty, Declaration 1 concerning the Charter of Fundamental Rights of the European Union

³⁴ Bonde, supra note 17

³⁵ Article 9 [8]

³⁶ Article 12 [8c]

³⁷ Article 81 [65]

³⁸ Article 13 [9]

³⁹ Article 48[42]

⁴⁰ Article I-58

⁴¹ Presidency conclusions, Copenhagen European Council, 21-22 June 1993

ხელშეკრულებაში ნათლად არის მითითებული, რომ ევროპული საბჭოს მიერ შეთანხმებული ნევრობის პირობები გასათვალისწინებელია⁴².

– გამარტივებული პროცედურები:

კონსტიტუციისგან განსხვავებით, ლისაბონის ხელშეკრულება ითვალისწინებს გამარტივებულ პროცედურებს ა) Eurojust-იდან ევროპული საჯარო პროკურატურის შექმნისთვის⁴³ და ბ) კრიმინალური აქტების პრევენციის, გამოვლენისა და გამოძიების მიზნით საპოლიციო თანამშრომლობის დამყარებისთვის⁴⁴. ლისაბონის ხელშეკრულებაში შეტანილი ცვლილებების მიხედვით, საბჭოს ერთსულოვნების არარსებობის შემთხვევაში, რაც აუცილებელი იყო ოპერატიული ღონისძიებების დასაწყებად, სულ მცირე ცხრა ნევრი სახელმწიფოს ინიციატივა და ნება საკმარისია ამგვარი ღონისძიებების ავტომატურად დაწყების უფლებამოსილების გასაცემად.

– ენერგეტიკის სფერო:

კონსტიტუციის ტექსტში არსებულ ანალოგიურ მუხლთან შედარებით, ლისაბონის ხელშეკრულებით ხაზი გაესვა, რომ თუ გარკვეული პროდუქტების მომარაგებისას წარმოიშობა მწვავე სირთულეები, საბჭომ უნდა დაადგინოს ეკონომიკური სიტუაციიდან გამომდინარე საჭირო ღონისძიებები მხოლოდ „ნევრ სახელმწიფოებს შორის სოლიდარობის სულისკვეთებიდან გამომდინარე“, განსაკუთრებით თუ ეს ეხება ენერგეტიკის სფეროს⁴⁵. არსებობს მოსაზრება, რომ აღნიშნული ცვლილების ინიცირება მოახდინა პოლონეთმა, რომელსაც ეშინოდა გაზის მიწოდების თაობაზე გერმანიისა და რუსეთის შეთანხმების, ბალტიის ზღვის გავლით წყალქვეშა მილსადენის გაყვანის შესახებ, რაც გვერდს უვლიდა პოლონეთს⁴⁶. სოლიდარობის სულისკვეთება კი ავალდებულებს გერმანიას და ევროკავშირის სხვა ნევრ სახელმწიფოებს გაითვალისწინონ დანარჩენი მოთამაშეების ინტერესები.

– კლიმატის ცვლილება:

ლისაბონის ხელშეკრულების მომზადების დროს კლიმატის ცვლილების პრობლემამ მეტი საერთაშორისო მნიშვნელობა შეიძინა, ამიტომ ეს საკითხი შეტანილი იქნა ხელშეკრულებაში, როგორც ერთ-ერთი მსოფლიო გარემოსდაცვითი პრობლემა, რომელიც საჭიროებს ეფექტიან ბრძოლას⁴⁷. კონსტიტუცია არ შეიცავდა ამგვარ მინიშნებას.

– ევროკავშირის სიმბოლოები:

იმ მიზნით, რომ ხელშეკრულებას ჰქონოდა რაც შეიძლება მეტად ტექნიკური და უემოციო შესახედაობა და შემცირებულიყო მისი მნიშვნელობა⁴⁸, ლისაბონის ხელშეკრულების ტექსტიდან მთლიანად ამოიღეს ევროკავშირის სიმბოლოებზე მინიშნება, რაც დეტალურად იყო განერილი კონსტიტუციაში⁴⁹:

„ევროკავშირის დროშა იქნება წრეზე განლაგებული თორმეტი ოქროსფერი ვარსკვლავი ცისფერ ფონზე.

ევროკავშირის ჰიმნი დაეფუძნება „სიხარულის ოდას“ ბეთხოვენის მეცხრე სიმფონიიდან.

ევროკავშირის დევიზი იქნება: „ერთიანობა მრავალფეროვნებაში“.

ევროკავშირის ვალუტა იქნება ევრო.

ევროპის დღე მთელს ევროკავშირში აღინიშნება 9 მაისს.“

⁴² Article 49 [49]

⁴³ Article 86[69e]

⁴⁴ Article 87[69f]

⁴⁵ Article 122 [100]

⁴⁶ Bonde, *supra* note 17

⁴⁷ Article 191[174]

⁴⁸ Sebastian Kurpas, *The Treaty of Lisbon – How much ‘Constitution’ is left? An Overview of the Main Changes*, Center for European Policy Studies, No. 147, December 2007

⁴⁹ Article I-8

კონსტიტუციისგან განსხვავებით, ზემოაღნიშნული სიმბოლოები დეკლარაციის სახით თან დაერთო ლისაბონის ხელშეკრულებას⁵⁰. მოგვიანებით, ევროპარლამენტის კონსტიტუციური საკითხების კომიტეტმა მოინონა ამ სიმბოლოების გამოყენება ყველანაირ ფორმალურ საქმიანობაში⁵¹. ამგვარად, მიუხედავად იმისა, რომ ძირითადი ხელშეკრულების ნაწილი არ არის, ევროკავშირის სიმბოლოები ისევე დარჩა პრაქტიკაში, როგორც ამას კონსტიტუცია ითვალისწინებდა.

ევროპული იდენტობის საკითხი

გარდა ზოგიერთი სამართლებრივი განსხვავებისა, რაც არსებობს კონსტიტუციის და ლისაბონის ხელშეკრულების ტექსტებს შორის, ამ უკანასკნელის ავტორებმა, ძირითადად ხელშეკრულების პრეამბულაში, განახორციელეს მნიშვნელოვანი ცვლილებები პოლიტიკისა და აღქმის თვალსაზრით. აღნიშნული ცვლილებების მიხედვით შესაძლებელია ჩამოყალიბდეს მიდგომა, თუ რა ტიპის დოკუმენტია შემუშავებული, როგორია ევროპის მომავლის, ევროპული ინტეგრაციის ახალი ეტაპის ხედვა და როგორ უკავშირდება ეს ევროპული იდენტობის გაგებას.

„ევროპული იდენტობის“ კონცეფციის ოფიციალურად დამკვიდრების პირველი მცდელობა გვხვდება დოკუმენტში ევროპული იდენტობის შესახებ, რომელიც მიღებულია 1973 წელს ცხრა საგარეო საქმეთა მინისტრის მიერ⁵². დოკუმენტი კონცეფციას განმარტავს ორი კრიტერიუმის მიხედვით: საერთო მემკვიდრეობა, ინტერესები და ვალდებულებები და საერთო საგარეო პოლიტიკა, ანუ ურთიერთობა მსოფლიოსთან. პირველი კრიტერიუმი არის ცხრა წევრი სახელმწიფოს ერთიანობის შეფასების ინსტრუმენტი და ევროპული იდენტობა გაგებულია როგორც „კულტურათა მრავალფეროვნება საერთო ევროპული ცივილიზაციის ფარგლებში, საერთო ღირებულებების და პრინციპების ერთგულება, ცხოვრებისეული მიდგომების დაახლოება, საერთო ინტერესების არსებობის აღქმა და ერთიანი ევროპის მშენებლობაში მონაწილეობის მიღების გადანაცვლება“. აღნიშნული დოკუმენტის მიხედვით, ღირებულებების მიზანია წარმომადგენლობითი დემოკრატიის, კანონის უზენაესობის, სოციალური სამართლიანობისა და ადამიანის უფლებების პატივისცემის პრინციპების დაცვა და მათზე ზრუნვა ხდება სამართლებრივი, პოლიტიკური და მორალური წესრიგის არსებობით. ცხრა წევრმა სახელმწიფომ გადანაცვლა ამ ყველაფრის მიღწევა პოლიტიკური თანამშრომლობის სისტემის შექმნით და „სადაც შესაძლებელი და სასურველი იყო“ ერთობლივი ძალისხმევით განხორციელებით. აღნიშნულს მივყავართ მეორე კრიტერიუმამდე, რომელიც ევროპული იდენტობის განმაპირობებელ ფაქტორად ითვალისწინებს დანარჩენ მსოფლიოსთან „ერთიან სუბიექტად მოქმედებას“. წევრ სახელმწიფოებს სჯერათ, რომ ამგვარად თითოეული ქვეყნის უსაფრთხოება უფრო ეფექტიანად იქნება დაცული, თუმცა ხაზს უსვამენ, რომ გაერთიანება არ არის მიმართული ვინმეს წინააღმდეგ ან არ არის განპირობებული ძალაუფლების სურვილით. იმავდროულად, საერთო საგარეო პოლიტიკის განსახორციელებლად არჩეული ინსტიტუტები და პროცედურები „უნდა უზრუნველყოფდეს გამორჩეული ევროპული იდენტობის პატივისცემას“.

მაასტრიხტის ხელშეკრულებამ გაითვალისწინა მითითება „ევროპულ იდენტობაზე“, თუმცა მხოლოდ „საერთო საგარეო და უსაფრთხოების პოლიტიკის“ ჩრილში „რამაც შესაძლოა დროთა განმავლობაში განაპირობოს საერთო თავდაცვა“⁵³. ეს უკანასკნელი დანახული იყო, როგორც ევროპული იდენტობის გამაძლიერებელი საშუალება. ევროკავშირის ერთ-ერთ მიზნად დაფიქსირდა „საერთაშორისო არენაზე იდენტობის განმტკიცება“⁵⁴, თუმცა იმავდროულად ხელშეკრულება ხაზს უსვამდა პატივისცემას წევრი სახელმწიფოების ეროვნული იდენტობის მიმართ⁵⁵. მოგვიანებით, როგორც ამსტერდამის, ისე ლისაბონის ხელშეკრულებებმა შეინარჩუნეს მითითება ევროპულ იდენტობაზე იგივე საერთო თავდაცვის პოლიტიკის კონტექსტში. იმავდროულად, ლისაბონის ხელშეკრულებით გაძლიერდა პატივისცე-

⁵⁰ Declaration 52 by the Kingdom of Belgium, the Republic of Bulgaria, the Federal Republic of Germany, the Hellenic Republic, the Kingdom of Spain, the Italian Republic, the Republic of Cyprus, the Republic of Lithuania, the Grand-Duchy of Luxembourg, the Republic of Hungary, the Republic of Malta, the Republic of Austria, the Portuguese Republic, Romania, the Republic of Slovenia and the Slovak Republic on the symbols of the European Union

⁵¹ <http://web.archive.org/web/20080912123052/http://eubusiness.com/news-eu/1221140822.65>

⁵² Copenhagen, 14 December 1973; ლოგიკურად მონაწილე ქვეყნები იქნებოდნენ ბელგია, საფრანგეთი, იტალია, ლუქსემბურგი, ნიდერლანდები, დასავლეთ გერმანია, დანია, დიდი ბრიტანეთი და ირლანდია

⁵³ Treaty on European Union, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 1992, preamble

⁵⁴ Id., article 2

⁵⁵ Id., Article 6

მა „ეროვნული იდენტობებისადმი, რაც დამახასიათებელია [წევრი სახელმწიფოების] პოლიტიკური და კონსტიტუციური ფუნდამენტური სტრუქტურებისთვის, მათ შორის რეგიონალური და ადგილობრივ თვითმართველობებისთვის“⁵⁶

გასაკვირია, რომ კონსტიტუციის ტექსტი არ შეიცავდა „ევროპული იდენტობის“ რაიმე ფორმით ხსენებას. ამის მაგივრად, პრეამბულაში გაცხადებული იყო, რომ „ამაყობენ რა საკუთარი ეროვნული იდენტობით და ისტორიით, ევროპელ ხალხს გადანყვეტილი აქვს გადალახონ წარსულში არსებული უთანხმოებები და კიდევ უფრო მჭიდრო ერთობით, ვიდრე ოდესმე, გამოჰყვდონ საერთო ბედი“. ამგვარი ჩანაწერი საჭიროებს განსაკუთრებულ დაკვირვებას, რადგან წარმოაჩენს კოლექტიური იდენტობის ორ ყველაზე მნიშვნელოვან ელემენტს - საერთო ისტორიას და საერთო მომავალს.

კონსტიტუციის პრეამბულა უთითებს ევროკავშირის წევრი სახელმწიფოების საერთო წარსულზე და განამტკიცებს რწმენას, რომ „ევროპა, ხელახლა გაერთიანებული მწარე გამოცდილების შემდეგ, აპირებს ცივილიზაციის, პროგრესის და აყვავების გზაზე სიარულის გაგრძელებას, ყველა მისი მოსახლის, მათ შორის ყველაზე სუსტისა და უქონლის, საკეთილდღეოდ“. საერთო ისტორია არის კოლექტიური იდენტობის მნიშვნელოვანი ელემენტი, რაც განაპირობებს „საიდან მოვდივართ“ ნარატივის შექმნას⁵⁷. კონსტიტუციის პირველადი პროექტი ტუციდიდის დემოკრატიის განმარტებასაც კი შეიცავდა ძველ ბერძნულ ენაზე⁵⁸ იმ მიზნით, რომ ერთის მხრივ წარმოეჩინა საერთო სამართლებრივი და ფილოსოფიური ფესვები და მეორეს მხრივ ხაზი გაესვა, რომ დემოკრატიული ღირებულებები ევროპული ისტორიის ნაწილი იყო გაცილებით ადრე, ვიდრე მათ ამერიკის შეერთებული შტატები განამტკიცებდა⁵⁹.

ამგვარი მითითება საერთო ისტორიაზე გაქრა ლისაბონის ხელშეკრულების პრეამბულაში და ჩანაცვლდა ფრაზით: „გვახსოვს რა ევროპული კონტინენტის დაყოფის დასრულების ისტორიული მნიშვნელობა და მომავალი ევროპის მშენებლობის მყარი საფუძვლის შექმნის საჭიროება...“. აქ მთავარი აქცენტი გაკეთებულია უბრალოდ ევროპულ კონტინენტზე უთანხმოების საკითხების გადალახვაზე, ვიდრე ევროპის ერთიან სუბიექტად წარმოეჩინაზე, რომელსაც წარსულში მწარე გამოცდილება ჰქონდა.

საერთო ისტორიის ხაზგასმით, კონსტიტუციის პროექტი ლოგიკურად აგრძელებდა ევროპელი ხალხის ნებას და საჭიროებას აეშენებინათ საერთო მომავალი - „გამოეჭედათ საერთო ბედი“. ამგვარად, კონსტიტუცია ევროკავშირს ხედავდა ერთ საზოგადოებად, ერთიანი ბედით, რაც მიიღწეოდა წარსულში არსებული უთანხმოებების გადალახვით. ნათელია, რომ ეს არის არა მხოლოდ პოლიტიკური ან სამართლებრივი, არამედ ძლიერი ფსიქოლოგიური ელემენტი. ამგვარი მიდგომის განმტკიცებით, ევროპელი ხალხი აცნობიერებდა უფრო ძლიერ ერთობას, ვიდრე მიიღწევა პოლიტიკის სფეროებში თანამშრომლობით და კოორდინაციით. „საერთო ბედი“ გულისხმობს ერთიანი საზოგადოების არსებობას, რომელიც მისდევს საერთო გზას, რადგან სხვაგვარად ბედი საერთო ვერ იქნება.

ლისაბონის ხელშეკრულების ავტორებმა ვერ გარისკეს ასეთი გაბედული განაცხადის შენარჩუნება. მის მაგივრად პრეამბულა შეიცავს ძალიან სუსტ მითითებას „მომავალი ევროპის მშენებლობისთვის მყარი საფუძვლის შექმნის საჭიროებაზე“ და „ევროპელ ხალხს შორის უფრო მჭიდრო კავშირის შექმნაზე, ვიდრე ოდესმე, სადაც გადანყვეტილებები მიიღება მოქალაქეებთან რაც შეიძლება ახლო შეხებაში, სუბსიდიარულობის პრინციპის შესაბამისად“. როგორც ზემოთ იქნა ნაჩვენები, ლისაბონის ხელშეკრულებით მომავალი არ არის მაინც და მაინც გამოკვეთილად საერთო და ევროკავშირის შიგნით დამყარებული ახლო კავშირები არა რეალურად ახლოა, არამედ უბრალოდ აქამდე არასდროს ყოფილა (ანუ წინ გადადგმული ნაბიჯია წარსულ კავშირებთან შედარებით). ლისაბონის ხელშეკრულებით დაფუძნებული ერთობა თუ სამართლებრივად არა (რადგან სუბსიდიარულობის პრინციპი საერთო კონსტიტუციასა და ხელშეკრულებაში) ფორმალურად მაინც ტოვებს იმის დაჯერების შესაძლებლობას, რომ წევრი სახელმწიფოების მიერ მიღებული გადანყვეტილებები შესაძლოა განსხვავებული იყოს.

⁵⁶ Lisbon Treaty, article 3a

⁵⁷ Armin von Bogdandy, *The European Constitution and European Identity: Potentials and Dangers of the IGC's Treaty Establishing a Constitution for Europe*, Jean Monnet Working Paper 5/04, ISSN 1087-2221, 2004

⁵⁸ “ჩვენს კონსტიტუციას ... ჰქვია დემოკრატია, რადგან ძალაუფლება არის არა უმცირესობის, არამედ მთელი ხალხის ხელში.” Thucydides' Description of Democracy (2.37.1) and the EU-Convention of 2003, Mogens Herman Hansen, *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 48 (2008) 15–26, 2008 GRBS

⁵⁹ Erik Oddvar Eriksen, John Erik Fossum, Mattias Kumm and Agustin Jose Menendez, *The European Constitution: the Rubicon Crossed?*, ARENA Report No 3/05, ISSN 0807-3139, 2005

კიდევ უფრო მჭიდრო ერთობის, ვიდრე ოდესმე, მიზნის მიღწევის გზაზე კონსტიტუცია იმავდროულად ცდილობდა ერთიანი ევროპის წარმოჩენას, როგორც დედამიწაზე „იმედის განსაკუთრებული ადგილის“. ამგვარი ჩანაწერი ხაზს უსვამდა დანარჩენ სამყაროსთან შედარებით ევროპის გამორჩეულობას და ევროპელი ხალხის სიდიადეს. ლისაბონის ხელშეკრულებამ არ გაიზიარა კონსტიტუციის ასეთი გაბედული პოსტულატი და არჩია მოკრძალებული მიდგომა - საერთო საგარეო, უსაფრთხოების და თავდაცვის პოლიტიკის განხორციელება „ევროპასა და მსოფლიოში მშვიდობის, უსაფრთხოებისა და პროგრესის ხელშესაწყობად“. გამორჩეულობაზე მითითების უგულბეღყოფა შესაძლოა განპირობებული ყოფილიყო ანტი-ამერიკული განწყობის შექმნის საფრთხით, რასაც გამოიწვევდა ამერიკულ გამორჩეულობასთან დაკავშირებით არსებულ იდეალებთან შეჯიბრება.

სახელმწიფოს გარდა, ერთ-ერთი კონცეპტუალური განსხვავება კონსტიტუციასა და ლისაბონის ხელშეკრულებას შორის, რაც საჭიროა აღინიშნოს, არის ის, რომ პირველი დადებულია „ევროპის სახელმწიფოებისა და მოქალაქეების ნებით საერთო მომავლის ასაშენებლად“¹, მაშინ როდესაც მეორე მოიცავს მხოლოდ „მაღალ ხელშემკვრელ მხარეებს“². ერთი შეხედვით, შესაძლოა აბსოლუტურად ჩვეულებრივი ამბავი იყოს, რომ ზოგადად კონსტიტუცია ყოველთვის განამტკიცებს ხალხის ნებას, ხოლო ხელშეკრულება არის მხარეებს შორის დადებული დოკუმენტი, რაც სრულად შესაბამისობაშია საერთაშორისო სამართლის პრინციპებთან, თუმცა ამგვარი განსხვავება შესაძლებელია იყოს საფუძველი იმისა, თუ რატომ არის ხელშეკრულება მეტად მისაღები, ვიდრე კონსტიტუცია. მაღალი ხელშემკვრელი მხარეები, გაერთიანებული თუ არა, სულ მცირე ინარჩუნებენ ცალკეული სუბიექტების აღქმას, ცალკეული საზოგადოებებით, რომლებმაც გადაწყვიტეს შეექმნათ „უფრო მჭიდრო კავშირი“ და მიეღწიათ საერთო მიზნებისთვის. განსხვავებით, კონსტიტუცია ამტკიცებს, რომ ევროკავშირის შექმნა ასახავს „ევროპის სახელმწიფოებისა და მოქალაქეების ნებას“ და მიზნად ისახავს საერთო მომავლის აშენებას. „ევროპის სახელმწიფოები და მოქალაქეები“ არის ტერმინი, რომელიც უკვე ხაზს უსვამს ერთი საზოგადოების არსებობას, რომელიც „გაერთიანებულია კიდევ უფრო მჭიდროდ, ვიდრე ოდესმე“, ანუ საერთო ნების მქონე და საერთო მომავლისკენ მიმავალ ერთ სუბიექტს, რომელიც ნათლად ახდენს საკუთარი თავის იდენტიფიცირებას ევროკავშირთან.

აღქმაზე ზეგავლენის ფარული განზრახვა

კონსტიტუციის პროექტის ჩავარდნის და რეფერენდუმებზე დაფიქსირებული უარყოფითი ხმების შემდეგ, 2007 წელს გერმანიის კანცლერმა ანგელა მერკელმა კონფიდენციალური წერილი გაუგზავნა ევროკავშირის წევრი სახელმწიფოების მთავრობებს³ და დაუსვა თორმეტი შეკითხვა კონსტიტუციაში შესატან ცვლილებებთან დაკავშირებით, იმისთვის, რომ ეს უკანასკნელი უფრო მისაღები და მარტივად მოსაწონი გამხდარიყო. წერილი გამჟღავნდა და გამოვლინდა აღქმასთან დაკავშირებული მნიშვნელოვანი გამოწვევები, რომლებიც ლოგიკურად იდგა კონსტიტუციის ჩავარდნის უკან და შესაბამისად საჭიროებდა მიხედვას.

კითხვები ეხებოდა შემდეგი ინიციატივების შემოტანას⁴:

- კონსტიტუციის შემოღების ნაცვლად, ხელშეკრულებაში ცვლილებების შეტანის კლასიკური მეთოდისადმი დაბრუნებას და ოთხი არსებული ხელშეკრულების ძალაში დატოვებას;
- ხელშეკრულებაში ევროკავშირის სიმბოლოების შესახებ მუხლის გაუთვალისწინებლობას;
- ევროკავშირის სამართლის უპირატესი ძალის შესახებ უშუალო მუხლის გაუთვალისწინებლობას;
- ფუნდამენტური უფლებების შესახებ წესდების ხელშეკრულების ტექსტიდან ამოღებას და მის მაგივრად წესდებაზე იმავე სამართლებრივი ღირებულების მქონე მცირე მითითების ჩადებას;
- ახლად გამოჩენილი გამოწვევების გათვალისწინებას, მაგალითად, ენერგეტიკის, კლიმატური ცვლილების ან არალეგალური მიგრაციის სფეროში;
- გაფართოებასთან დაკავშირებით კოპენჰაგენის კრიტერიუმების ხაზგასმას;

¹ CT, article I-1

² Lisbon Treaty, article 1[1]

³ Debates at the European Parliament on the Roadmap for the European Union's constitutional process, Brussels, 6 June 2007; Bonde, supra note 17

⁴ JEF Europe answers to Merkel's 12 points-questionnaire, JEF Europe, Press Release, 30 April 2007

- ევროკავშირის სოციალური განზომილების გათვალისწინებას;
- კონსტიტუციით გათვალისწინებულ ზოგიერთ ახალ პოლიტიკურ დებულებებთან მიერთება/არმიერთების შესაძლებლობის უზრუნველყოფას.

გარდა ამისა, აღქმის თვალსაზრისით ორი ყველაზე მნიშვნელოვანი, პირდაპირ დასმული კითხვა მდგომარეობდა შემდეგში:

– „როგორ აფასებთ ზოგიერთ ნევრი სახელმწიფოს შემოთავაზებას გამოვიყენოთ განსხვავებული ტერმინოლოგია, მაგალითად, ხელშეკრულების სათაურთან, ევროკავშირის სამართლებრივი აქტების ღირებულებასთან და ევროკავშირის საგარეო საქმეთა მინისტრთან დაკავშირებით, რაც არ შეცვლის სამართლებრივ არსს?“ და

– „ეთანხმებით თუ არა, რომ კონსტიტუციური ხელშეკრულების ინსტიტუციური დებულებები ქმნიან დაბალანსებულ პაკეტს, რაც ხელუხლებელი უნდა დარჩეს?“

ამგვარად, შემოთავაზებები ნათლად მიუთითებდნენ, რომ არ არსებობდა კონსტიტუციის ინსტიტუციური ჩარჩოს შეცვლის განზრახვა და პრობლემები ეხებოდა არა მის სამართლებრივ შინაარსს, არამედ დოკუმენტის აღქმის საკითხს. საქმე რეალურად არ იყო ხმის მიცემის კვალიფიციურ უმრავლესობაში, ან უფრო ძლიერამოსილ ევროპარლამენტში, ან თუნდაც ევროკავშირის სამართალსუბიექტურობაში. უფრო მეტიც, საქმე ევროკავშირის სამართლის უპირატესობაში, ფუნდამენტური უფლებების შესახებ წესდებაში, ან თუნდაც ევროკავშირის სიმბოლოებში კი არ იყო, არამედ იმაში, თუ ეს ყველაფერი რეალურად როგორ იყო შეფუთული და წარმოჩენილი, რა ერქვა ამ ყველაფერს და რა სახით მიენოდა საზოგადოებას, ასევე ნევრ სახელმწიფოებს და აღქმის თვალსაზრისით რა სახის გრძნობები გამოიწვია.

აღქმის თვალსაზრისით ამგვარი გამოწვევები პირველ რიგში ეხებოდა დოკუმენტის სახელწოდებას - ევროკავშირის მოქალაქეები და ნევრი სახელმწიფოები მეტად მიესალმებოდნენ არსებულ ხელშეკრულებებში სიახლეების შეტანას ცვლილებების სახით, რომელთა მიზანი იყო „უფრო მჭიდრო კავშირის“ შექმნა, ვიდრე კონსტიტუციის ფარგლებში „კიდევ უფრო მჭიდროდ გაერთიანებას, ვიდრე ოდესმე“ „საერთო მომავლის აშენების მიზნით“. რეალურად, მიღების შემთხვევაში, სამართლებრივად კონსტიტუცია შექმნიდა აბსოლუტურად იგივე კონტექსტს, რაც ლისაბონის ხელშეკრულებამ შექმნა. როგორც ზემოთ იქნა ნაჩვენები, სამართლებრივ ცვლილებებს არ შემოაქვთ არსებითი სხვაობები ორ ტექსტს შორის და ფაქტიურად განსხვავდებიან არა სამართლებრივი, არამედ აღქმის თვალსაზრისით. თუმცა, ამ ცვლილებით მოხდა ევროკავშირის პოლიტიკური და პერსონალური აღქმის შეცვლა და ამ მხრივ პრეამბულაში შეტანილი ცვლილებები მნიშვნელოვანი იყო.

ხელშეკრულების ჩარჩოში, რადგან იგი დადებულია ხელშემკვრელი მხარეების მიერ, ნევრი სახელმწიფოებისთვის და მოქალაქეებისთვის უფრო მარტივია ეროვნული იდენტობის და სუვერენული მოთამაშის შეგრძნების შენარჩუნება, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ამგვარი გრძნობა რეალობაში შესაძლოა ილუზორული აღმოჩნდეს და თუ მართლმსაჯულების ევროპული სასამართლო გეუბნება, რომ ხელშეკრულებას მაინც კონსტიტუციური ხასიათი აქვს. ასევე პირიქით, გაცილებით რთულია დაიჯერო, რომ შენი ეროვნული იდენტობა და სუვერენული ნება კვლავ ანგარიშგასაწევია, თუ სხვებთან ერთად გაერთიანებული ხარ კონსტიტუციის ფარგლებში, რაც, როგორც ყოველთვის გასწავლიდნენ, გულისხმობს ერთ სახელმწიფოს და ერთ სუბიექტს, მიუხედავად იმისა, რომ სამართლებრივად და პრაქტიკაში კონსტიტუციის დებულებებს არ აქვთ წმინდად კონსტიტუციური ხასიათი და რეალურად ინტერგავერნმენტალიზმის პრინციპის საფუძველზე მოქმედებენ. არ არის გასაკვირი, რომ ზოგიერთის რწმენით კონსტიტუციისთვის რეფერენდუმებზე უარყოფითი ხმის მიცემის ერთ-ერთი მიზეზი იყო ნაციონალური ფაქტორები⁵ და ტერმინი „კონსტიტუციის“ გამოყენება დანახული იყო, როგორც ევროპელი ხალხის ერთიან ჯგუფად გაერთიანების სიმბოლო⁶.

აგრეთვე, უფრო ხელსაყრელია მიიღო და იცხოვრო იმ გაგებით, რომ სახელმწიფოები გაერთიანებული არიან საერთო ღირებულებების და პრინციპების გარშემო და ერთად განიხილავენ რა უნდა იყოს ევროპის მომავალი, ვიდრე ერთად ჭედავდნენ საერთო ბედს, რაც პირველ რიგში გულისხმობს ფსიქოლოგიურად და პოლიტიკურად ერთ სუბიექტად აზროვნებას და ქმედებას. კონსტიტუციას არ ჭირდება და მითითება და განსაკუთრებული აქცენტი ევროპულ იდენტობაზე, რომელიც, სხვათა შორის, უცნალო-

⁵ AnkeGrosskopf, Why 'non' and 'nee' to the EU Constitution? Reconsidering the Shock of the Dutch and French Referenda, paper presented at the EUSA Tenth Biennial International Conference, Montreal, Canada, May 2007

⁶ Bogdandy, supra note 57

ბლად არ გულისხმობს კოლექტიური თვითშეგნების არსებობას⁷ და, როგორც ზემოთ იყო განხილული, ევროკავშირის ისტორიის მანძილზე უმეტესად გულისხმობდა საერთო ღირებულებების და პრინციპების ერთგულებას და ერთიანი საგარეო და თავდაცვის პოლიტიკის განხორციელებას. კონსტიტუციის ამბიცია იყო უკვე წარმოჩენილიყო როგორც საერთო წარსულის მქონე და საერთო მომავლისკენ მიმავალი „ევროპის სახელმწიფოებისა და მოქალაქეების ნების გამოვლენის“ პროდუქტი. ლისაბონის ხელშეკრულება, რომელიც ამგვარი აღქმის გარეშე დარჩა, თავს ვერ აარიდებდა ევროპული იდენტობის, როგორც მეტად გაერთიანებული ევროპის მინიმალური სტანდარტის, მოხსენიებას. უნდა აღინიშნოს, რომ მიუხედავად ერთიანი სუბიექტის არსებობისა, ევროკავშირის წევრი სახელმწიფოები დღემდე განსხვავებულიები არიან იმაშიც, რაც განასხვავებთ და იმაშიც, რაც აერთიანებთ⁸.

დასკვნა

მთელი პროცესი, დაწყებული კონსტიტუციის მომზადებით და დამთავრებული ლისაბონის ხელშეკრულების მიღებით, ნათლად ავლენს ევროკავშირის ერთ-ერთ უმთავრეს გამოწვევას, რაც ვერ გადაილახა - ერთიანობის ნაკლებობას. ნაკლოვანებები ეხება არა მხოლოდ პოლიტიკური გადაწყვეტილების მიღებასთან დაკავშირებულ პრობლემებს, არამედ წევრი სახელმწიფოების და მათი მოქალაქეების მიერ ევროკავშირის აღქმას. ევროკავშირის წევრ სახელმწიფოებს და მის მოქალაქეებს ერთხელ უკვე შესთავაზეს დამდგარიყვნენ საკუთარ სუვერენულ მისწრაფებებზე და ეროვნულ მენტალობაზე მალლა და ამ მცდელობას ერქვა ხელშეკრულება ევროპის კონსტიტუციის შექმნის შესახებ, თუმცა მცდელობა ჩავარდა. აღმოჩნდა, რომ სახელმწიფოები და მათი მოქალაქეები არ იყვნენ პოლიტიკურად და ფსიქოლოგიურად მზად ასეთი დიდი ნაბიჯი გადაედგათ წინ და გაეცნობიერებინათ, რომ უფრო მჭიდრო კავშირს, ვიდრე ოდესმე, მოყვება გაერთიანება, ფორმალურად თუნდაც კონსტიტუციის ფარგლებში, რომელიც ეფუძნება მოქალაქეთა ნებას და არა საერთაშორისო სამართლებრივი ბუნების მქონე ხელშეკრულებას, რომელიც საზს უსვამს მაღალი ხელშემკვრელი მხარეების არსებობას. კონსტიტუციის ავტორებს ჰქონდათ ნათელი ხედვა და უნდოდათ ევროპა ერთიანი ენახათ, პოლიტიკურად და მენტალურად, არა მხოლოდ სახელმწიფოების, არამედ მოქალაქეების დონეზე, რაც შესაძლებელს გახდიდა ევროკავშირის ნამდვილ განვითარებას. მიუხედავად უარყოფისა, ევროპის მომავალი რეალურად დამოკიდებულია ამ შეგნებაზე - პოლიტიკური, ეროვნული და კულტურული განსხვავებულობის მიუხედავად, შესაძლებელი გახდება თუ არა აღქმის თვალსაზრისით არსებული გამოწვევების დაძლევა და ევროკავშირის გაერთიანებული მოქალაქეების ჭრილში აღქმა, რომლებიც ერთად მოქმედებენ და აქვთ საერთო ბედის გამოჭედვის ძლიერი სურვილი.

⁷ Gerard Delanty, Is There a European Identity?, Global Dialogue, Volume 5, Number 3/4, Summer/Autumn 2003

⁸ Leonard F.M. Besselink, National and constitutional identity before and after Lisbon, Utrecht Law Review, Volume 6, Issue 3, November 2010

EU CONSTITUTION RECONSIDERED – CHALLENGES OF THE EU PERCEPTION

Introduction

Heads of states and governments of the EU member states met at the meeting of the European Council in Laeken, Belgium, on December 14-15, 2001. One of the issues on the top of the agenda appeared the establishment of the European Convention that would deal with the elaboration of the new document corresponding to the vision of the future Europe. The representatives of the EU member states declared, that in the situation when the European Union is introducing its single currency and its enlargement is becoming irreversible, also following the terrorist attack in the USA on September 11 that has brought a rude awakening, Europe stands at the crossroads⁹. The European Council spoke about the “dream of a strong, unified Europe” that is about to come true as “the unification of Europe is near”¹⁰. At the same time, a number of challenges and open questions were posed concerning the lack of close ties between the EU and its citizens, the role and perception of the EU in a fast-changing and globalized world, division and definition of competences between the EU and its member states, the nature of the EU institutions and instruments, level of democracy, transparency and efficiency of the EU, economic, social, environmental, migration and other issues, etc. European Council declared that the time has come for such open questions to be adequately responded and that simplification of existing four Treaties was necessary to achieve greater transparency and bring the EU closer to its citizens.

For these purposes, the European Council established a Convention comprising 15 representatives of the Heads of State or Government of the Member States, 30 members of national parliaments, 16 members of the European Parliament and two Commission representatives, tasked to debate on the future of Europe and elaborate a new simplified document. In June 2004, as a result of multi-year negotiations, the Convention came up with the draft text of the new document that was entitled the Treaty establishing a Constitution for Europe¹¹ (hereinafter the “CT”). After some amendments, the CT was signed in October 2004 by 25 member states of the EU. The European Parliament, by a large majority, endorsed and wholeheartedly supported the ratification of the CT¹² that should have been done individually, by all member states for the CT to enter into force.

Majority of the EU member states (15 countries) decided to pursue the ratification through national parliaments without holding a referendum on the acceptability of the CT by their national citizens. However, France, Denmark, Ireland, Luxembourg, Netherlands, Portugal, Spain, Czech Republic, Poland and the UK chose to set binding or non-binding referendums¹³ either because of the requirements of their national legislations or for some political considerations. After ratification of the CT by the national parliaments of Greece, Hungary, Italy, Lithuania and Slovenia and the ‘yes’ vote of Spain in the non-binding referendum in February 2005, the nationals of France and Netherlands said ‘no’ to the CT in May-June 2005. Although followed by the ‘yes’ vote of Luxembourg in July, the

---

⁹ Presidency Conclusions, European Council Meeting in Laeken, 14-15 December 2001.

¹⁰ Id., see in particular Annex I, Laeken Declaration on the Future of the European Union.

¹¹ Official Journal of the European Union, C series, No 310, 16 December 2004.

¹² Daily Notebook 12-01-2005 of the European Parliament, available at <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?jsessionid=058D022C18EB2A6749BEB7982B634646.node1?pubRef=-//EP//TEXT+PRESS+DN-20050112-1+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN#SECTION1>

¹³ EU Constitution Newsletter, The Federal Trust for Education and Research, May 2005.

rest of the member states decided to cancel the planned referendums and ratification procedures, as they did not make sense anymore.

Following the failure of the CT, a new intergovernmental conference was set¹⁴ for writing a new Treaty that would simply incorporate the changes to the existing four ones. As a result, the new document – the Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community (hereinafter the “Lisbon Treaty” or “Treaty”)¹⁵ - was prepared and signed in Lisbon in December 2007, that entered into force on December 1, 2009.

Interestingly, before the signing of the Lisbon Treaty, the chairman of the former constitutional Convention, stated in the open letter on October 27, 2007 that the Treaty of Lisbon is the same as the rejected constitution; only the format has been changed to avoid referendums¹⁶. In fact, as it will be discussed below, all articles of the CT have equivalent articles in Lisbon Treaty containing more or less the same legal texts; merely the sequence, numbering and composition have been changed. Only several articles of the CT were directly removed: Article I-6 referring to the supremacy of the EU law, Article I-8 defining EU symbols, and Articles III-128, IV-437, IV-438, IV-439, which had a purely technical nature, specific to constitutional document (repeal of earlier treaties, succession and legal continuity, transitional provisions relating to certain institutions). However, at the same time the Lisbon Treaty introduced some important political and perceptual changes that appeared crucial in the discussions around the CT.

Consequently, this paper aims to examine whether in fact there are any substantial differences between the CT and Lisbon Treaty from the legal and political standpoint, determine the reasons for the failure of the first and success of the second, and argue that the challenges related to perceptions of the European Union by the member states and their nationals and lack of unity lie at the heart of the whole process.

Constitutional nature of the CT and Lisbon Treaty

First, before examining major differences between the CT and Lisbon Treaty, one should have a closer look at the nature of the both texts. Mere titles such as a Constitution or a Treaty may not necessarily define the legal context of these documents. For example, the fact that the founding document of the International Labour Organization (hereinafter the “ILO”) is a Constitution does not change the status of the ILO as of international organization and certainly, the mentioned document cannot be considered as a Constitution, in its classical meaning, but rather a charter or a statute. On the other hand, the European Court of Justice (hereinafter the “ECJ”) traced the constitutional nature of the EEC Treaty back in 1986 by saying that “the European Economic Community is a Community based on the rule of law, inasmuch as neither its Member States nor its institutions can avoid a review of the question whether the measures adopted by them are in conformity with the basic constitutional charter, the Treaty”¹⁷, meaning at that time the Treaty establishing the European Economic Community (Treaty of Rome). Later, ECJ specified even more, that “the EEC Treaty, albeit concluded in the form of an international agreement, none the less constitutes the constitutional charter of a Community based on the rule of law”¹⁸. Obviously, the purpose of the ECJ was to strengthen the legal importance of the Treaty and to show its constitutional nature, meaning rather a body of fundamental principles and rules. In contradiction, the European Council explicitly stated that Maastricht and Rome treaties “will not have a constitutional character”¹⁹.

In its classical meaning, as well as according to the state practice of the European countries mostly belonging to the constitutional law order, the Constitution is strongly associated to the existence of a state and is seen as an expression of the will of sovereign people to manifest itself as an independent political entity and to organize itself for the purpose of a state²⁰. Although in a much broader sense, Constitution may simply imply a body of fundamen-

¹⁴ European Parliament Resolution of 7 June 2007 on the roadmap for the Union’s Constitutional Process (2007/2087(INI), P6_TA(2007)0234.

¹⁵ Official Journal of the European Union, 2007/C 306/01.

¹⁶ *Traité européen* : “les outils sont exactement les mêmes, seul l’ordre a été changé dans la boîte à outils”, *Le Monde*, 26.10.2007.

¹⁷ *Les Verts vs. European Parliament*, Case 294/83, Judgement of 23 April 1986.

¹⁸ Opinion N1/91, ECR 1991-10, 14 December 1991.

¹⁹ European Union, Presidency Conclusions, 11177/1/07, Brussels, 21-22 June 2007.

²⁰ Wim Voermans and Henk Griffioen, *The European Constitution and the Relations between European and Member State Powers*, *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften*, Vol. 5, No. 1, pp. 25-45, 2007.

tal principles or established precedents (for example in case of the unwritten constitution of the UK) according to which a state or organization is governed²¹. In the absence of a unique definition, the term Constitution is rather linked to the perception - how the people of certain countries may feel towards it.

Since the elaboration of the CT, the debates have been very active as to whether this document in fact is a Constitution. The discussions did not stop after the adoption of the Lisbon Treaty since the absolute majority of articles being part of the CT were incorporated in it that raised questions about the constitutional nature of a document formally called a Treaty. And vice versa – the CT has also been challenged to be a Treaty rather than a Constitution especially taking into consideration that its title is a Treaty establishing a Constitution for Europe.

Some authors argued that the CT looked very much as a treaty, even if it contained fundamental law for the EU and its title was rather preconditioned by the existence of the “European dream”, implying the ultimate unification of Europe, although the CT failed to meet all the requirements in this regard²². In contradiction, others conclude that the CT is a constitutional will of the EU member states and should be seen as such²³, as well as because it is a codification of the existing EC and EU law, the case law of the ECJ and builds on the constitutional traditions of the members states²⁴. Even more, as the Lisbon Treaty incorporated the principles of the CT and functions of the member states can no more be found at the EU level, and while EU unites not only states but also its citizens, the Treaty is in fact a Constitution²⁵.

Some explain that the Lisbon Treaty is not a constitution because:

- the intention of Lisbon Treaty drafters was obvious – it should not have been perceived as a constitution;
- the term constitution appears nowhere in Lisbon Treaty;
- Lisbon Treaty was designed to amend existing treaties, while the CT would have been a new document, standing alone;
- Lisbon Treaty was adopted through the procedure of ratifying an international agreement (in accordance with the national legislations of member states) while CT required referendums as it was designed to express the will of the citizens of Europe²⁶;
- the process of its creation was one typical of international treaties conducted through intergovernmental negotiations²⁷.

However, if we consider Lisbon Treaty from the standpoint that in order for the document to be a constitutional one, it should contain rules regulating the exercise of political power in a given political entity and that they must be seen as embodying fundamental basis of society within the polity, than Lisbon Treaty is definitely a constitutional type of document²⁸.

Obviously, the tension between constitutionalism and intergovernmentalism exists and some conclude that the lack of democracy in the EU and the decision making process rather come under the logic of intergovernmentalism although the ECJ played an important role in developing the constitutional law²⁹.

²¹ Shorter Oxford English Dictionary, 5th edition OUP, Oxford 2002 .

²² Pavlos Eleftheriadis, *Constitution or Treaty?*, The Federal Trust for Education and Research, London, UK, 2004

²³ Julianne Kokott and Alexandra Ruth, *The European Convention and its Draft Treaty Establishing a Constitution for Europe: Appropriate Answers to the Laeken Questions?*, 40 CMLRev, 2003.

²⁴ Voermans and Griffioen, *supra* note 12.

²⁵ Jens-Peter Bonde, *From EU Constitution to Lisbon Treaty*, Foundation for EU Democracy and the EU Democrats in cooperation with Group for Independence and Democracy in the European Parliament, ISBN: 87-87692-71-6, May 7, 2008.

²⁶ Philip Bremner, *The Lisbon Treaty: A Constitutional Document, Not a Constitution – a British Perspective*, Aberdeen Student Law Review, October 2008.

²⁷ Antonio D’Atena, *The European Constitution’s Prospects*, Book: Hermann-Josef Blanke, Stelio Mangiameli, *The European Union after Lisbon, Constitutional Basis, Economic Order and External Action*, ISBN: 978-3-642-19506-8, 2012.

²⁸ *Id.*

²⁹ Migel Poiaras Maduro, *How Constitutional Can the European Union Be?*, The tension between intergovernmentalism and constitutionalism in the European Union, New York University Jean Monnet Working Paper No. 5/04, March, 21 2010.

This way there is no scholarly consensus on the nature of the CT and some even consider that it has a hybrid treaty-constitution nature³⁰. Ultimately the debate is not only a legal but a political one³¹ as well that may largely depend on the political visions and desires of those involved. Some conclude that those who want to turn the EU into a federal state would like to see a Constitution and those who oppose a federal state – oppose a Constitution³². Hereby, the debate remains between those embracing a federalist approach by promoting a political vision of European unity and functionalist's views opting for transnational cooperation based on immediate functional needs³³.

Legal differences between the CT and Lisbon Treaty

Although containing a vast number of equivalent provisions, it is noteworthy to identify some important legal differences that exist between the draft text of the CT and Lisbon Treaty.

– Primacy of the EU law:

CT contained an article directly saying that: “The Constitution and law adopted by the institutions of the Union in exercising competences conferred on it shall have primacy over the law of the Member States.”³⁴

The authors of the Lisbon Treaty decided to remove such a bold statement and instead incorporate some justification to why the Community law has in fact a primary character. As a result, a non-binding declaration concerning primacy was attached to the Treaty, which made a reference to the judgment of the ECJ and portrayed the supremacy of the EU law only through the prism of “the settled case law” that is a cornerstone principle of community law and thus should be obeyed³⁵.

– Common space:

Both the CT and the Lisbon Treaty aim to “offer its citizens an area of freedom, security and justice without internal frontiers”³⁶. However, in comparison to the CT, the Lisbon Treaty is not so unconditional and introduced a reservation that the absence of internal frontiers “in which the free movement of persons is ensured” is acceptable only “in conjunction with appropriate measures with respect to external border controls, asylum, immigration and the prevention and combating of crime.” Hereby, the member states chose to maintain the possibility for the control of their external borders. This is especially noteworthy with respect to the immigration crisis that the EU experiences nowadays due to the thousands of asylum seekers from Syria. Lisbon Treaty allows member states to restrict the free movement of persons for the mentioned reasons, while the CT did not include such possibility, obviously because, as in other cases, it aimed to create a higher degree of union.

In the same Article, the drafters of the Lisbon Treaty chose to specifically emphasize that “the Union shall establish an economic and monetary union whose currency is the euro.”³⁷ Though the CT aimed to create the same economic ties and also introduced euro, this was not incorporated in the part of the EU's objectives.

– Competences:

Both the CT and Lisbon Treaty deal with the competences and relations between the EU and the member states. Although on substantial basis both documents say the same, the drafters of the Lisbon Treaty considered it necessary to emphasize that “competences not conferred upon the Union in the Treaties remain with the Member States” and that in fact “national security remains the sole responsibility of each Member State”³⁸.

³⁰ Laurent Pech, *The Fabulous Destiny of the EC Treaty: From Treaty to Constitution to Treaty Again?*, Irish Journal of European Law, Vol. 15, No. 49, 2008.

³¹ Jean-Claude Piris, *Does the European Union have a Constitution? Does it need one?*, Harvard Jean Monnet Working Paper 5/00, Harvard Law School, Cambridge, MA 02138 USA.

³² Kimmo Kiljunen, *The European Constitution in the Making*, Center for European Policy Studies, Brussels, 2004

³³ Grainne de Burca, *Reflections on the EU's Path from the Constitutional Treaty to the Lisbon Treaty*, Fordham Law Research Paper, 2008.

³⁴ Article I-6.

³⁵ Lisbon Treaty, Declaration 17.

³⁶ Lisbon Treaty, Article 3[2]; CT, Article 1-3.

³⁷ Article 3 [2].

³⁸ Article 4 [3a].

– Charter of Fundamental Rights:

The draft of the CT made a Charter of Fundamental Rights of the European Union of 7 December 2000, as an integral part of the document thus emphasizing the importance of the rights and freedoms contained within³⁹. Obviously, this appeared not to enjoy wide EU support as Lisbon Treaty removed the Charter from the body text although stated that “The Union recognizes the rights, freedoms and principles set out in the Charter ...which shall have the same legal value as the Treaties”⁴⁰. At the same time an explanatory non-binding declaration was considered necessary to attach to the Treaty, which clarified that “the Charter does not extend the field of application of Union law beyond the powers of the Union or establish any new power or task for the Union, or modify powers and tasks as defined by the Treaties”⁴¹. This way the introduced changes appear to have a more technical, rather than substantial nature as the Charter, although not being part of the main document, maintained the same legal value/force as the Treaty itself and the ECJ continues to use it both in legislation and in judgments⁴².

– Additional citizenship:

In comparison to the CT, the Lisbon Treaty chose to explicitly state that “Every national of a member state shall be a citizen of the Union. Citizenship of the Union shall be additional to national citizenship and shall not replace it.”⁴³ With such reference, on one hand the Treaty emphasized that the national citizenship of each member state is not something that the EU intends to eliminate, however at the same time the EU has its own citizens who are directly linked to it with certain rights and obligations.

– National parliaments:

Lisbon Treaty strengthened the emphasis on the role of the national parliaments through imposing the obligations to forward to them draft European legislative acts and notifications about the applications for accession to the EU, enabled the parliaments to take part in Treaty revision procedures, etc.⁴⁴ In addition to this, Lisbon Treaty introduced the right to veto for the national parliaments with regard to family law⁴⁵. In particular, the national parliaments gained the authority to oppose measures concerning family law with cross-border implications within six months after notification. In such case, the decision by the Council shall not be adopted. The obligation to notify national parliaments in this regard was never incorporated in the draft text of the CT.

– Financial institutions:

Lisbon Treaty chose to include the European Central Bank and the Court of Auditors in the part of EU’s institutions⁴⁶ that was not the case with respect to the CT.

– Social security:

A member of the Council can declare that the draft legislative act with regard to measures in the field of social security affects important aspects of its social security system and refer the issue to the European Council. In such case, the Lisbon Treaty enabled a possibility for the European Council to take no action⁴⁷ that could not be the case according to the CT.

– EU accession:

The draft text of the CT contained only the reference to the respect for the EU values that seemed sufficient for a candidate country to be eligible for accession⁴⁸. Authors of the Lisbon Treaty chose to make a special emphasis and reference to the so-called Copenhagen criteria that also needed to be taken into consideration. Although

³⁹ CT, Title II, Fundamental Rights and Citizenship of the Union.

⁴⁰ Lisbon Treaty, Article 6.

⁴¹ Lisbon Treaty, Declaration 1 concerning the Charter of Fundamental Rights of the European Union

⁴² Bonde, supra note 17.

⁴³ Article 9 [8].

⁴⁴ Article 12 [8c].

⁴⁵ Article 81 [65].

⁴⁶ Article 13 [9].

⁴⁷ Article 48[42].

⁴⁸ Article I-58.

not explicitly naming membership conditions laid down by the European Council in June 1993 in Copenhagen⁴⁹, the Treaty clearly stated that the conditions of eligibility agreed upon by the European Council are something that count⁵⁰.

– Simplified procedures:

In comparison to the CT, Lisbon Treaty envisaged simplified procedures for the establishment of a) European Public Prosecutor's Office from Eurojust⁵¹ and of b) police cooperation in relation to the prevention, detection and investigation of criminal offences⁵². The amendments introduced to the text of the Lisbon Treaty enabled that in case of the absence of unanimity of the Council, which defines the operational measures, the initiative and the will of at least nine member states will suffice for automatically granting the authorization to act.

– Energy area:

In comparison to the corresponding article of the CT, the Lisbon Treaty emphasized that if severe difficulties arise in the supply of certain products, the Council should decide the measures appropriate to the economic situation exclusively "in a spirit of solidarity between Member States" notably when this concerns the area of energy⁵³. It is perceived that this change was initiated by Poland, which feared the agreement between Germany and Russia on creating a gas supply by means of an underwater pipeline through Baltic Sea, avoiding Poland⁵⁴. The spirit of solidarity thus obligates Germany and other EU member states to take into consideration the interests of other actors.

– Climate change:

At the time of drafting the Lisbon Treaty, the problem of climate change gained more international importance and it was incorporated in the Treaty as one of the worldwide environmental problem that needs to be effectively combated⁵⁵. CT did not contain such specific reference.

– EU symbols:

With the aim to make the treaty look as technical and unemotional as possible and play down its significance⁵⁶, text of the Lisbon Treaty completely removed the reference to the symbols of the EU that were stipulated in details by the CT⁵⁷:

"The flag of the Union shall be a circle of twelve golden stars on a blue background.

The anthem of the Union shall be based on the "Ode to Joy" from the Ninth Symphony by Ludwig van Beethoven.

The motto of the Union shall be: "United in diversity".

The currency of the Union shall be the euro.

Europe day shall be celebrated on 9 May throughout the Union."

Instead, the adherence to the above-mentioned symbols was included as a declaration in the final act of the Treaty⁵⁸. Later the Constitutional Affairs Committee of the EU Parliament endorsed the use of these symbols for

⁴⁹ Presidency conclusions, Copenhagen European Council, 21-22 June 1993.

⁵⁰ Article 49 [49].

⁵¹ Article 86[69e].

⁵² Article 87[69f].

⁵³ Article 122 [100].

⁵⁴ Bonde, supra note 17.

⁵⁵ Article 191[174].

⁵⁶ Sebastian Kurpas, The Treaty of Lisbon – How much 'Constitution' is left? An Overview of the Main Changes, Center for European Policy Studies, No. 147, December 2007.

⁵⁷ Article I-8.

⁵⁸ Declaration 52 by the Kingdom of Belgium, the Republic of Bulgaria, the Federal Republic of Germany, the Hellenic Republic, the Kingdom of Spain, the Italian Republic, the Republic of Cyprus, the Republic of Lithuania, the Grand-Duchy of Luxembourg, the Republic of Hungary, the Republic of Malta, the Republic of Austria, the Portuguese Republic, Romania, the Republic of Slovenia and the Slovak Republic on the symbols of the European Union

all formal activities⁵⁹. This way, although not a part of the main treaty, EU symbols remained in practice, exactly as envisaged by the CT.

Issue of European Identity

Apart from some legal differences that exist between the draft text of the CT and Lisbon Treaty, the authors of the latter introduced major political and perceptual amendments, mainly in the preamble of the Lisbon Treaty, that affect the understanding of what type of document is in fact concluded, what is the vision for the future of Europe, how the new stage of European integration is seen and how this is linked with the understanding of the European identity.

First efforts to officialize the concept of “European identity” are found in the Document on the European Identity published by the Nine Foreign Ministers in 1973⁶⁰. The document defines the concept according to two criteria: common heritage, interests and obligations and common external policy, i.e. relations with the world. The first criterion serves as an instrument for measuring the unity of nine member countries and the European identity is understood as “the diversity of cultures within the framework of a common European civilization, the attachment to common values and principles, the increasing convergence of attitudes to life, the awareness of having specific interests in common and the determination to take part in the construction of a United Europe”. The values itself, are cherished through legal, political and moral order and determined to defend the principles of representative democracy, rule of law, social justice and the respect for human rights. Nine member states were determined to achieve the latter through establishing the system of political cooperation and taking a common action, “where possible and desirable”. This leads to a second criterion, which sees “acting as a single entity” in relations with the rest of the world as a determinant of the European identity. This way the member states believe that the security of each country will be guaranteed more effectively although emphasizing that unification is not directed against anyone or inspired by a desire of power. At the same time, the institutions and procedures chosen for the implementation of the common external policy “should enable the distinct character of the European identity to be respected”.

Maastricht Treaty incorporated the reference to the “European identity”, however solely through the prism of “common foreign and security policy ... which might in time lead to a common defence”.⁶¹ The latter is seen as the reinforcement of the European identity. “Assert its identity on the international scene” appeared as one of the objectives of the Union⁶², however at the same time the Treaty was emphasizing the respect towards the national identities of the Member States⁶³. Later, Amsterdam Treaty as well as Lisbon Treaty maintained the reference to the European identity in the same frame of common defence policy. At the same time, the Lisbon Treaty strengthened the respect for the “national identities inherent in their fundamental structures, political and constitutional, inclusive of regional and local self-government”⁶⁴.

Surprisingly, the draft of the Constitutional Treaty did not contain any mentioning of the term “European identity”. Instead, the preamble stated that “while remaining proud of their own national identities and history, the peoples of Europe are determined to transcend their former divisions and, united ever more closely, to forge a common destiny”. This record deserves a particular attention since highlights two most important elements of a collective identity – common history and common future.

Preamble of the CT makes a reference to the common history of the EU member states by promoting the belief that “Europe, reunited after bitter experiences, intends to continue along the path of civilisation, progress and prosperity, for the good of all its inhabitants, including the weakest and most deprived”. Common history is an essential

⁵⁹ *EU Parliament set to use European flag, anthem*, 11 September 2008, 16:54 CET available at <http://web.archive.org/web/20080912123052/http://eubusiness.com/news-eu/1221140822.65>.

⁶⁰ Copenhagen, 14 December 1973; countries logically should have included Belgium, France, Italy, Luxembourg, Netherlands, West Germany, Denmark, UK and Ireland.

⁶¹ Treaty on European Union, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 1992, preamble.

⁶² *Id.*, Article 2.

⁶³ *Id.*, Article 6.

⁶⁴ Lisbon Treaty, Article 3a.

element of collective identity that leads to the formation of the narrative of “where we are from”¹. The first draft of the CT even included Thucydides definition of democracy printed in ancient Greek² with the aim to illustrate the common legal and philosophical roots, on one side, and to emphasize, on the other, that the democratic values were part of European history long before the US enshrined them³.

Such reference to common history disappeared in the preamble of Lisbon Treaty substituted to merely “re-calling the historic importance of the ending of the division of the European continent and the need to create firm bases+ for the construction of the future Europe”. Here the main emphasis is made on simply overcoming the division points on European continent rather than portraying Europe as a single entity enduring bitter experiences somewhere in the past.

Through underlying the common history, the draft of the CT logically continues with the will and need of the peoples of Europe to pursue and build common future – “to forge a common destiny”. This way the CT sees the European Union as one community with one destiny achieved through overcoming former divisions. Obviously, this is not only a political or legal but also strongly a psychological element. By endorsing this attitude, the peoples of Europe realize much stronger unity than the one achieved through the cooperation and coordination of policies. “Common destiny” implies the existence of a single community driving through the common path since otherwise the destiny cannot become a shared one.

The Lisbon Treaty did not dare to maintain such a bold statement. Instead, the preamble makes a very weak reference to the “need to create firm bases for the construction of the future Europe” and “creating an ever closer union among the peoples of Europe, in which decisions are taken as closely as possible to the citizen in accordance with the principle of subsidiarity”. As illustrated, in Lisbon Treaty future is not committed to be explicitly common and the close links of the union established is simply something that never have been before (i.e. a step forward taking into consideration the past bonds) rather than something that in fact is a really close one. The unity established under the Lisbon Treaty, if not legally (in so far as subsidiarity principle is analogous in the CT and Treaty), but at least formally, leaves a room for believing that the decisions taken by the member states may be distinct.

While pursuing the goal of achieving unity ever more closely, the draft of the CT at the same time tried to portray united Europe, as such, as “a special area of hope” for the Earth. Such record emphasized the exceptionality of Europe and the greatness of the peoples of Europe in comparison to the rest of the world. The Lisbon Treaty did not share such a daring postulate of the CT and chose to stay modest by implementing common foreign, security and defense policy “in order to promote peace, security and progress in Europe and in the world”. Obviously, one of the reasons to disregard the reference to exceptionality could also be a danger of creating an anti-American perception by competing with the ideals of American exceptionalism.

One of the most conceptual distinctions between the CT and Lisbon Treaty, apart from the title, that needs to be mentioned is that the first is concluded on behalf of “the will of the citizens and States of Europe to build a common future”⁴, while the second refers only to “high contracting parties”⁵. While at first sight it is absolutely an ordinary thing that, in general, Constitution always affirms the aspirations of peoples while Treaty is a document concluded between the parties and this fully reflects the principles of international law, however such distinction may lay at the foundation of why Treaty is more welcomed than Constitution. High contracting parties, whether united or not, at least maintain the perception of separate entities with their own communities, which decided to establish “an ever closer union” and attain common objectives. In comparison, the CT argues that the establishment of the EU reflects “the will of citizens and States of Europe” and aims to build common future. “Citizens and States of Europe” is a term already underlining the existence of one society “united ever more closely”, of a single entity hav-

¹ Armin von Bogdandy, *The European Constitution and European Identity: Potentials and Dangers of the IGC’s Treaty Establishing a Constitution for Europe*, Jean Monnet Working Paper 5/04, ISSN 1087-2221, 2004.

² “Our constitution ... is called a democracy because power is in the hands not of a minority but of the whole of the people.” Thucydides’ Description of Democracy (2.37.1) and the EU-Convention of 2003, Mogens Herman Hansen, *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 48 (2008) 15–26, 2008 GRBS .

³ Erik Oddvar Eriksen, John Erik Fossum, Mattias Kumm and Agustin Jose Menendez, *The European Constitution: the Rubicon Crossed?*, ARENA Report No 3/05, ISSN 0807-3139, 2005.

⁴ CT, Article I-1.

⁵ Lisbon Treaty, Article 1[1].

ing the common will and pursuing the common destiny and thus clearly identifying itself with the European Union.

Hidden perceptual intent

Following the failure of the draft text of the CT and the no votes of referendums, in 2007 German Federal Chancellor Angela Merkel sent a confidential letter to the governments of the EU member states⁶ posing twelve questions concerning the amendments that should have been introduced to the CT in order for it to become more acceptable and easily endorsable. The letter was leaked and it revealed the important perceptual challenges that logically stood behind the failure of the CT and thus needed to be addressed.

Questions referred to the introduction of the following initiatives⁷:

- Returning to the classical method of treaty changes, instead of the CT, and maintaining the four existing treaties in force;
- Not to include an article on the symbols of the EU in the Treaty;
- Not to include an article explicitly stating the primacy of the EU law;
- Not to make the Charter on Fundamental Rights as a part of the Treaty but to make a short cross reference instead although having the same legal value;
- To address the newly emerged challenges for example in the fields of energy, climate change or illegal migration;
- To highlight Copenhagen criteria with regards to enlargement;
- To address more the social dimension of the EU;
- To enable opt-in/out provisions to some new policy provisions introduced by the CT.

Apart from this, two most important perceptual questions set bluntly were the following:

- “How do you assess the proposal made by some Member States using a different terminology without changing the legal substance, for example with regard to the title of the treaty, the denomination of EU legal acts and the Union’s Minister for Foreign Affairs?” and
- “Do you agree that the institutional provisions of the Constitutional Treaty form a balanced package that should not be reopened?”

This way the propositions clearly indicated that there was no intent to change the institutional framework of the CT and the problems were not related to its legal content but rather concerned the perceptual part of the document. It was not about the introduction of qualified majority voting or more powerful European Parliament, or even a legal personality of the EU. Moreover, it was not even about the primacy of the EU law, Charter on Fundamental Rights or even the EU symbols, but in how all this was in fact packaged and portrayed, how was all this named and delivered to the society as well as to member states, and what perceptual feelings did they instigate.

These perceptual challenges, first of all, concerned the title of the document – EU citizens and member states would rather welcome the novelties as amendments to the existing treaties that aimed at achieving “an ever closer union” rather than becoming “united ever more closely” “to build a common future” under the framework of Constitution. In reality, if adopted, the CT would legally create absolutely the same context as did Lisbon Treaty. As illustrated above, the introduced legal amendments do not make substantive differences between two texts and are rather perceptual than legally distinct. However, what could ultimately differ was the political and personal perception of the EU and the amendments brought to the preambles were in fact the most essential ones.

In Treaty ambit, as long as it is concluded by the contracting parties, it’s easier for the member states as well as their citizens to maintain national identity and the feeling of sovereign actors, even if in reality this feeling may

⁶ Debates at the European Parliament on the Roadmap for the European Union’s constitutional process, Brussels, 6 June 2007; Bonde, *supra* note 17.

⁷ JEF Europe answers to Merkel’s 12 points-questionnaire, JEF Europe, Press Release, 30 April 2007.

prove to be just an illusion and even if the ECJ states that Treaty has a constitutional character. And vice versa, it is much more difficult to believe that your national identity and sovereign will still counts if you are united with others under a document called Constitution that you've been always taught to be something comprising one state and one entity, even if legally and in practice the provisions of the Constitution do not have purely constitutional nature and is rather operated under the principle of intergovernmentalism. In fact, it is not surprising that one of the reasons for the no votes to the CT on referendums is believed to be nationalistic factors⁸ and the use of term "Constitution" is seen as symbolic pushing towards a single group of European peoples⁹.

Also, it is much more convenient to accept and live with the understanding that the countries are united around the common values and principles while discussing together what should be the future of Europe rather than forging a common destiny, which foremost means psychologically and politically thinking and acting as one. The CT did not need the reference and a special emphasis on European identity, which by the way does not necessarily imply the existence of collective self-understanding¹⁰ and, as illustrated above, throughout the EU history it was rather understood as the adherence to common values and principles and the implementation of common foreign and defense policy. The CT had an ambition to already represent a product "of the will of the citizens and States of Europe" having the common past and pursuing the common future. Left without such perception, the Lisbon treaty, instead, could not at least avoid the reiteration of European identity as a minimum standard for a more united Europe. It should be acknowledged that, despite the existence of a single entity, the EU member states remain others to each other both in what is different between them and in what is common¹¹.

Conclusion

The whole process related to drafting of the CT and finalized with the adoption of the Lisbon Treaty clearly reveals one of the most important challenges that the EU faces and was never able to overcome– the lack of unity. This deficiency concerns not only problems related to the political decision making but foremost to the perception of the EU by the member states and its citizens. In fact, it is the perception that preconditions the existence of challenges related to politically acting as one entity. The EU member states and its citizens were proposed once to stand higher their sovereign aspirations and national mentality and this attempt was called the Treaty establishing the Constitution of Europe, but the attempt failed. The countries and its nationals appeared not to be politically and psychologically ready to take such a huge step ahead and realize that what may follow the ever closer union is being united, even if formally, under a constitution being founded on the will of citizens and not a treaty of international law character emphasizing the existence of high contracting parties. The drafters of the CT had a clear vision and they wanted to see Europe as one, politically and mentally, not only member states, but its nationals as well, that would enable the real development of the EU. Although rejected at that time, the future of Europe in fact depends on this understanding – whether notwithstanding the political, national and cultural divergences, it would be able to overcome the existing perceptual challenges and conceive the EU exactly in the prism of united citizens, acting together and having a strong will to forge a common destiny.

⁸ AnkeGrosskopf, Why 'non' and 'nee' to the EU Constitution? Reconsidering the Shock of the Dutch and French Referenda, paper presented at the EUSA Tenth Biennial International Conference, Montreal, Canada, May 2007

⁹ Bogdandy, supra note 57.

¹⁰ Gerard Delanty, Is There a European Identity?, *Global Dialogue*, Volume 5, Number 3/4, Summer/Autumn 2003.

¹¹ Leonard F.M. Besselink, National and constitutional identity before and after Lisbon, *Utrecht Law Review*, Volume 6, Issue 3, November 2010.

ეროვნული იდენტობისა და ისტორიის წერის პოლიტიკური მშენებლობა: ჩეხეთის რესპუბლიკისა და სლოვაკეთის მაგალითები

1. შესავალი

„მეხსიერება არასოდეს ყალიბდება ვაკუუმში; მეხსიერების მოტივები
არასოდეს არის ნმინდა“ (James Young, in Ebenshade, 1995).

1989 წლის ხავერდოვანი რევოლუციისა და თანმდევი 1992 წლის ხავერდოვანი განცალკევების შემდეგ, ჩეხეთის რესპუბლიკისა და სლოვაკეთს თავიანთ კომუნისტურ წარსულთან მოუხდათ გამკლავება, იმ წარსულთან, სადაც ტოტალიტარულმა რეჟიმმა თავისი არსებობის ლეგიტიმაციის მიზნით (ხელახლა) ჩამოაყალიბა კონკრეტული ეროვნული იდენტობა. ამ პერიოდში საკუთარი ქმედებებისთვის საზოგადოებრივი მხარდაჭერის მოსაპოვებლად, კომუნისტების მიზანი ხალხის გონების მობილიზება და მათზე ზეგავლენის მოხდენა იყო. პოლიტიკურმა და საგანმანათლებლო ელიტებმა განსხვავებული კოლექტიური მეხსიერების და იდენტობის ფორმირება განახორციელეს.

ამ კონტექსტში, ნაშრომში გამოკვლეულია ხავერდოვანი რევოლუციის წინამდებარე და მომდევნო პერიოდები და ამ პერიოდებში ჩამოყალიბებული შესაბამისი იდენტობები. კვლევაში ყურადღებას ვამახვილებ განსხვავებული ეროვნული იდენტობების შესაქმნელად და მათი ლეგიტიმაციისთვის ისტორიის ხელახალი გადანერის საშუალების გამოყენებაზე. კვლევის მთავარი კითხვა დაკავშირებულია იმასთან, თუ როგორ ხდებოდა ისტორიის გამოყენება ოფიციალური წყაროების მიერ: როგორ ჩამოაყალიბა პოლიტიკურმა ელიტამ ჩეხური, სლოვაკური და ჩეხოსლოვაკური ეროვნული იდენტობები საკუთარი ქმედებების ლეგიტიმაციისთვის? კვლევაში აქცენტს ვაკეთებ ჩეხურ, სლოვაკურ და ჩეხოსლოვაკურ იდენტობებზე და თითოეული მათგანის შემთხვევაში ვაანალიზებ შესაბამის გამოყენებულ ენას და კონსტიტუციას.

ამ თემის მიზანი არ არის ზემოაღნიშნული პროცესის სიკარგის და სიცუდის შეფასება ან ისტორიის რომელიმე პერიოდში ცალკეული სახელმწიფოს ქმედებების გაკრიტიკება. არამედ, ამ კვლევის მიზანია ჩეხეთის რესპუბლიკისა და სლოვაკეთის მაგალითებზე დადასტურება აკადემიურ წყაროებში ფართოდ გაზიარებული მოსაზრებისა, რომ ეროვნული იდენტობის მშენებლობა მჭიდროდ არის დაკავშირებული ისტორიის პოლიტიკურ (რე-)ინტერპრეტაციასთან და რომ შესაბამისად, იგი გავლენას ახდენს ისტორიის წერის პროცესზე.

2. კონცეპტუალური ნაწილი

2.1. იდენტობის განსაზღვრის მცდელობა: იდენტობა – კონცეპტუალური სიძნელე

„იდენტობები... არ არის ის, რაზეც ჩვენ ვფიქრობთ, არამედ ის,
რასთან ერთადაც ჩვენ ვფიქრობთ“ (Goff & Dunn, 2004, გვ. 1)

როგორც ზემოხსენებული ფრაზა მეტყველებს, იდენტობა, როგორც კონცეფცია, ადამიანური თვით-გააზრების და ცხოვრების ბევრი ასპექტის მნიშვნელოვანი ელემენტია. თუმცა, მისი ზუსტი მნიშვნელობისა და კონკრეტული განსაზღვრების ჩამოყალიბება საკმაოდ რთულია. იდენტობის საზოგადოდ მიღებული განსაზღვრება ეკუთვნით დოიჩს (1957) („ერთობის შეგრძნება“) და ანდერსონს (1992) („წარმოსახვითი საზოგადოებები“). ამ განმარტებებიდან ნათელია აქცენტი საზოგადოებაზე, ერთობაზე. თუმცა, იდენტობის შესახებ ამ ხშირად გამარტივებული და საკმაოდ ბუნდოვანი იდეების მიღმა საუბარი არ არის იოლი,

თუნდაც იმიტომ, რომ იდენტობის ცნებას არაერთი აკადემიური სფეროს წარმომადგენელი იყენებს და აქედან გამომდინარე, იგი ხშირად სხვადასხვა კონცეფციებთან არის დაკავშირებული.

იდენტობის შესახებ მკაფიო განსაზღვრებებს აკადემიურ წყაროებში უკანასკნელ პერიოდამდე იმდენად იშვიათად ვხვდებით, რომ ზოგიერთი მკვლევარი „განმარტებით ანარქიაზე“ საუბრობს (Abdalel et. al., 2006). მათივე შეფასებით, „სოციალურ მეცნიერებებში იდენტობის კონცეფცია ინსტრუმენტად გამოსაყენებლად იმაზე ფართოა ანალიტიკურად, ვიდრე ამას ადრეული ლიტერატურა იმედოვნებდა“ (Abdalel et. al., 2006, გვ. 23). უფრო მეტიც, Brubaker & Cooper თავიანთ კვლევებში აღნიშნავენ, რომ იდენტობის კონცეფციის ბუნდოვანების გამო, „დროა, [იგი] მთლიანად მიეცეს დავინყებას“ (იქვე, გვ. 1). თუმცა, აღნიშნული კონცეფციის უარყოფა არ იქნებოდა სწორი იმის გათვალისწინებით, რომ უკანასკნელ ათწლეულში სოციალურ მეცნიერებებსა და მომიჯნავე სფეროებში საკმაოდ დაინერა მისი კონცეპტუალიზაციის საკითხზე.

2.2. იდენტობის მახასიათებლები

Abdalel-მა და მისმა კოლეგებმა (2006) ერთ-ერთმა პირველებმა შემოგვთავაზეს იდენტობის უფრო ზუსტი და გამოყენებადი განსაზღვრება. მათ ერთმანეთისგან განასხვავეს შინაარსი და შეთანხმება, როგორც იდენტობის საბაზისო ელემენტები: „შინაარსი აღწერს კოლექტიური იდენტობის არსს... [ხოლო] შეთანხმება გულისხმობს ჯგუფის შიგნით გაზიარებული კატეგორიის შინაარსის თაობაზე თანხმობის ხარისხს“ (იქვე, გვ. 1).

კიდევ ერთი კონცეპტუალური მიდგომა წამოაყენეს ავტორებმა Goff & Dunn (2004) თავიანთ ნაშრომში „იდენტობა და გლობალური პოლიტიკა“. აღნიშნულ პუბლიკაციაში მათ ჩამოაყალიბეს იდენტობის ოთხი ფუნდამენტური მახასიათებელი: განსხვავებადობა, მრავალფეროვნება, მოქნილობა, შექმნადობა (გვ. 4). პირველი, განსხვავებადობა გულისხმობს იდენტობის ურთიერთობით ბუნებას. ნეგატიური ინტეგრაციის იდეა - ეს არის იდენტობის ფორმირება, „იმის წინააღმდეგ, რაც ჩვენ არ ვართ“. სხვა სიტყვებით, „ეროვნული იდენტობის ორსახოვანი ბუნება, კერძოდ, მისი შესაძლებლობა, განსაზღვროს თუ ვინ არის გაერთიანების წევრი და ვინ უცხო“ (Triandafyllidou, 1998, გვ. 598). აღნიშნული ნეგატიური ინტეგრაციის შედეგად (ხშირად სტერეოტიპულად) ყალიბდება „სხვა“, რომელიც წარმომადგენს ყველაფერს უარესს და ნაკლებ მნიშვნელოვანს, ვიდრე 'ჩვენ'; ზოგჯერ ეს ხდებოდა სხვის, როგორც მტრის, განმარტების ჩამოყალიბების საფუძველი“ (Jukarainen, 2003, გვ. 219). ამგვარი ნეგატიური იდენტიფიცირება შეესაბამება იდენტობების „საჭიროებას, რომ გადარჩენის მიზნით იყოს მუდმივად საფრთხის და დაცვის ქვეშ“ (იქვე, გვ. 218). განსხვავებადობის იდეა დაკავშირებულია მეორე ელემენტთან - მრავალფეროვნებასთან. იმის პარალელურად, რომ ვცდილობთ ჩვენი თავის იდენტიფიცირებას სხვისგან განსხვავებულად, ჩვენი იდენტობის ფოკუსი იცვლება სიტუაციური კონტექსტის შესაბამისად. ასე მაგალითად, კონკრეტულ სიტუაციაში პიროვნებამ შეიძლება ხაზი გაუსვას მის, როგორც დედის, როლს, სხვა ვითარებაში კი თავისი თავის იდენტიფიცირება გააკეთოს ეროვნული ან ადგილობრივი იდენტობის საფუძველზე. იდენტობების მრავალფეროვნება გულისხმობს, რომ არ არსებობს მხოლოდ ერთი იდენტობა, არამედ რამდენიმე იდენტობა გავლენას ახდენს და განსაზღვრავს ინდივიდუალურ და ჯგუფურ ქცევას. ამავე კონტექსტში ხშირად დგება რომელიმე იდენტობის დომინანტურობის საკითხი.

მესამე, მოქნილობის კონცეფცია გულისხმობს იმ ფაქტს, რომ იდენტობები არ არის ფიქსირებული, ჰომოგენური, მოუქნელი ან მარტივად განსაზღვრადი. პირიქით, იდენტობების არჩევა ან მათი შინაარსი შეიძლება შეიცვალოს დროებით ან მუდმივად. Pierre Bourdieu-ს სიტყვებით, „კოლექტიური იდენტობის მშენებლობა არის პროცესი და არა 'რალაჟ [საგანი]' და შესაბამისად იცვლება მუდმივად ძალაუფლების სიმბოლურ-მატერიალური სფეროების შესაბამისად“ (Jukarainen, 2003, გვ. 218). თუმცა, ამასთანავე, იდენტობები არის თანმიმდევრული და ხასიათდება ხანგრძლივობის მაღალი ხარისხით.

მეოთხე, Goff & Dunn-ის მიერ აღწერილი ბოლო ელემენტია შექმნადობა. ამ კონტექსტში იდენტობა ხელოვნური ქმნილებაა, რაც ჩამოყალიბებულია განსხვავებული საზოგადოებრივი აქტორების მიერ. „ტრადიციის გამოგონების“ კონცეფცია აღწერს ამ მშენებლობას. ე.წ. მეხსიერების სივრცედ ('Lieux de Mémoire') (Nora, 2001) მიიჩნევა ყველაზე მნიშვნელოვანი ისტორიული მოვლენები და ადგილები ერისთვის, სახელმწიფოსთვის ან ნებისმიერი სხვა ჯგუფისთვის. 'Lieux de Mémoire'-ის კონცეფცია აჩვენებს, რომ ისტორია თავად არის შექმნილი, ვინაიდან (ოფიციალური) ისტორიის წერისას ხდება ცალკეული მოვლენების

ნების საზგასმა, სხვების კი - იგნორირება. როგორც ვხედავთ, იდენტობა და ისტორია მჭიდროდ არიან დაკავშირებული და თითქმის წარმოუდგენელია მათი განცალკევება.

ამჟამად, ეროვნული იდენტობა, ალბათ, ყველაზე ძლიერი იდენტობაა და წარმოადგენს განსხვავებულობის, მრავალფეროვნების, მოქნილობისა და შექმნადობის ისტორიული გამოყენების მთავარ მაგალითს. შემდეგ თავში განხილულ იქნება ეროვნული იდენტობებისა და ერი-სახელმწიფოს კონტექსტში მისი როლი. ამ მიზნით, იდენტობის პოლიტიკის მთავარი წყაროებია ისეთი ოფიციალური დოკუმენტები, როგორებიც არის, მაგალითად, კონსტიტუციები, სტატისტიკური მონაცემები და პოლიტიკური სიტყვით გამოსვლები.

2.3. ისტორიის გამოყენება ეროვნულ იდენტობებში

იდენტობის პოლიტიკა, ანუ 'აფექტური განზომილება' (Laffan, 1996, გვ. 83), თანამედროვე სახელმწიფოს ისტორიაში მნიშვნელოვანი ელემენტია. ნაციონალიზმის, პატრიოტიზმისა თუ „საკუთარ ქვეყანასთან მჭიდრო კავშირის“ სხვა ფორმით (Jukarainen, 2003, გვ. 219), ეროვნული იდენტობა ყოველთვის წარმოადგენდა ყველაზე წარმატებული პოლიტიკური პროდუქტის - ერი-სახელმწიფოს - ლეგიტიმაციის ფაქტორს. ანდერსონის (1992) ცნობილი პუბლიკაცია ერებზე, როგორც წარმოსახვით საზოგადოებებზე, კარგად აღწერს ამ იდეას. აგრეთვე, თუ იდენტობის მშენებლობის მეორე მხარეს შევხედავთ, მნიშვნელოვანია მონანილე აქტორების საკითხი. როგორც Jukarainen (2003) განმარტავს, „ერის მშენებლობა და ეროვნული იდენტობის ჩამოყალიბება წარმოადგენდა კონკრეტული ინტელექტუალური უმცირესობის, პოლიტიკურად გავლენიანი ელიტის საქმიანობის სფეროს“ (გვ. 219). ნათელია, რომ ისტორიის წერა საჭიროებს ისტორიკოსებს, როგორც აკადემიურ/საგანმანათლებლო ელიტას, რომლებიც ისტორიას აყალიბებენ მიუკერძოებლად, კვლევით-სამეცნიერო საქმიანობაზე დაფუძნებით, სახელმწიფოს ჩარევის გარეშე (Karlsson, 2007, გვ. 8-9). თუმცა, აღმოსავლეთ ევროპის ყოფილ კომუნისტურ რეჟიმებში, ისტორიკოსები სახელმწიფოს ემსახურებოდნენ მათი იდეოლოგიური დღის წესრიგის მხარდაჭერით და თავიანთ ისტორიულ ნაშრომებში ისტორიის მხოლოდ კონკრეტულ პერიოდებზე ფოკუსირებით. შესაბამისად, ისტორიას აქვს პოტენციალი იმის, რომ გახდეს პოლიტიკური და მანიპულაციის საგანი და ჩანაცვლდეს პოლიტიკური სიმართლით (Karlsson, 2007, გვ. 9). ამ გაგებით, ისტორიის წერა ხშირად წარმოადგენს მომავალი თაობებისთვის წარსული მოვლენების შესახებ მისაღებ სიმართლეს. ეს მოიცავს ისტორიის იდეოლოგიურ გამოყენებას, სადაც ეროვნული იდენტობების ფორმაციის პროცესში ისტორიის დიდებული ნარატივი უფრო მეტ ღირებულებას იძენს, გვთავაზობს „ეთნიკური ცნობიერებისა და ეროვნული დამოუკიდებლობების შესახებ ათასწლოვან პერსპექტივებს“ და ეფუძნება ლეგიტიმაციის შენარჩუნებისთვის საჭირო ფასეულობებს (Karlsson, 2007, გვ. 12). შესაბამისად, ისტორიის კონკრეტულ პერიოდებსა თუ დიდებულ ნარატივებზე კონცენტრირებას მოზილიზებისა და გავლენის მოხდენის ფუნქცია გააჩნია.

მეორეს მხრივ, ისტორიის არგამოყენება ასევე თამაშობს ლეგიტიმაციის ფუნქციას, კერძოდ, ხდება უკანონო მოქმედებების რაციონალიზაცია და ისტორიის ცალკეული მომენტების სრული იგნორირება, რაც ხელს უწყობს ადამიანების კოლექტიურ მახსოვრობაში ასეთი მოვლენების შესვლის თავიდან არიდებას (Karlsson, 2007, გვ. 13). Wingfield (2000) ასეთ პროცესს უწოდებს კოლექტიურად ორგანიზებულ დამახსოვრებას და დავინყებას (გვ. 246). აქედან გამომდინარე, მეხსიერებების საერთო ჯამი აყალიბებს სოციალურ ნაშენს, მნიშვნელოვან ნაწილს კოგნიტიური და ემოციური ჩარჩოების, რომლებიც „მარტივად შეიძლება შეიცვალოს, იქნას მანიპულირებული და მოზილიზებული კოლექტიურ დონეზე“ (Karlsson, 2007, გვ. 10).

კოლექტიური იდენტობის მხარდაჭერის პროცესში, ელიტებისთვის მნიშვნელოვან ინსტრუმენტს წარმოადგენს კონსტიტუციები. როგორც McGoldrick (2000) აღნიშნავს, „კონსტიტუციები და საერთაშორისო სამართალი გამოიყენება ეროვნული იდენტობისა ან იდენტობების შენარჩუნებისთვის“ (გვ. 13). უფრო მეტიც, მისი შეფასებით, კონსტიტუციის განმარტება სასარგებლო შეიძლება იყოს აღნიშნულის საკითხის უკეთ გააზრებისთვის:

„კლასიკური გაგებით, კონსტიტუციები წესრიგებისა და ფასეულობების გამოსატყულებებია. ისინი წარმოადგენენ სახელმწიფოს, მისი ხალხის ან ხალხების და მოქალაქეების განსაზღვრის დოკუმენტს. კონსტიტუცია ოფიციალურად აყალიბებს სუვერენიტეტს. ის ხშირად არის ეროვნული იდენტობისა და ამ კონცეფციისადმი ეროვნული აკვიატების ასახვა. ახალი სახელმწიფოს ერთ-ერთი უპირველესი საჭიროებაა მისი კონსტიტუციის მიღება“ (გვ. 14).

მსგავსად, პოლიტიკური სიტყვით გამოსვლები აქტიურად ასოცირდება იდენტობასთან. იგი წარმოადგენს იდენტობის მანიფესტაციას და მაფორმირებელ ფაქტორს: „დისკურსის გამოყენებით, სოციალური აქტორები ფორმირდებიან როგორც ცოდნის, სიტუაციებისა და სოციალური როლების, ასევე, იდენტობების, სხვადასხვა საზოგადოებრივ ჯგუფებსა და მათთან ინტერაქციაში მყოფთა შორის პერსონალური ურთიერთობების ობიექტები“. ამასთან დაკავშირებით, Wodak და მისი კოლეგები (2009) გვთავაზობენ რამდენიმე გზას, რისი გამოყენებითაც სიტყვით გამოსვლები აყალიბებენ სოციალურ რეალობებს, მათ შორის, ჯგუფებისა და ურთიერთობების დაფუძნება და გაუქმება (გვ. 8). თუმცა, უფრო მნიშვნელოვანია, რომ

„ეროვნული იდენტობის დისკურსიული მშენებლობის ანალიზის... ფუნქცია არის (1) პოლიტიკასა და მედიაში იმ მანიპულაციური მანევრებისთვის ფარდის ახდა, რომლებიც ადამიანების დისკრიმინაციულ განდევნას ან ლინგვისტურ ჰომოგენიზაციას ისახავს მიზნად; (2) ცნობიერების ამაღლება იმ რიტორიკულ სტრატეგიებზე, რომლებიც გამოიყენება კონკრეტული პოლიტიკური რწმენების, ფასეულობებისა და მიზნების თავს მოსახვევად; (3) ერის მეტნილად წარმოსახვით ხასიათზე, ერისა და ეროვნული იდენტობის დოგმატურ, ესენციალისტურ და ნატურალიზებულ კონცეფციებზე მეტი ინფორმაციის მიღება“ (გვ. 9).

საერთო ჯამში, ისტორიის ფუნქცია იმ ისტორიული ცნობიერების ფორმირებაა, რისი დაცვაც ღირებულია, როგორც კოლექტიური მეხსიერება ან კოლექტიური ეროვნული იდენტობა, სადაც პირები, პერიოდები და ადგილები ადამიანს აკავშირებს ისტორიულ ნარატივთან. როგორც ვხედავთ, „ერი სახელმწიფო განვითარდა არა მხოლოდ როგორც საზღვრის შექმნის ან შენარჩუნების საშუალება, არამედ ასევე როგორც სიმბოლოებისა და გაზიარებული იდენტობის სისტემა“ (Laffan, 1996, გვ. 84). ოფიციალური სიტყვით გამოსვლები მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს აღნიშნულ გაზიარებულ იდენტობაზე. მომდევნო ორი თავი აანალიზებს სწორედ იმას, თუ როგორ იყენებდნენ ელიტები ზემოხსენებულ ინსტრუმენტებს ჩეხოსლოვაკეთის, ჩეხეთისა და სლოვაკეთის იდენტობის მშენებლობის ისტორიულ პროცესში.

3. ისტორიის წერა სლოვაკეთში

3.1. შესავალი

ამ თავში განვიხილავ ისტორიის კონკრეტულ პერიოდებს და ვაჩვენებ, რომ ეროვნული იდენტობის მშენებლობა მჭიდროდ არის დაკავშირებული ისტორიის პოლიტიკურ (რე-)ინტერპრეტაციასთან და შესაბამისად, გავლენას ახდენს ისტორიის წერის პროცესზე. აღნიშნული საკმაოდ პოპულარული იყო და პოლიტიკური და ინტელექტუალური ელიტების მიერ გამოიყენებოდა, როგორც ერთ-ერთი საბაზისო ინსტრუმენტი სლოვაკეთში იმ მიზნით, რომ მოეხდინათ საკუთარი ქმედებებისა და საქციელის ლეგიტიმაცია და გაეძლიერებინათ თვითშეგნება და სლოვაკი მოსახლეობის თვით-იდენტობა.

შემდეგი თავი, რომელიც ეხება სლოვაკეთის ეროვნული იდენტობის ფორმირებას, სტრუქტურირებულია შემდეგნაირად: თანამედროვე სლოვაკეთის ეროვნული იდენტობის ფორმირებისთვის გადაწყვეტი მომენტი იყო კომუნიზმის დანგრევა 1989 წელს. ამ დროს სლოვაკეთმა მოიპოვა ავტონომია და დამოუკიდებელ ერად აღიარება, რასაც მოჰყვა ერი-სახელმწიფოს ფორმალური პოლიტიკური დამოუკიდებლობა 1992 წელს. შესაბამისად, სლოვაკეთის მაგალითი დაყოფილია ორ ნაწილად - ხავერდოვან რევოლუციამდე და რევოლუციის შემდეგ პერიოდებად. ხავერდოვან რევოლუციამდე ნაწილი მოიცავს შემდეგ საკითხებს - პირველი, მოკლედ განვიხილავ 19-ე საუკუნიდან პირველ მსოფლიო ომამდე პერიოდს, ძირითადად ძლიერი უნგრული გავლენის წინააღმდეგ ნეგატიურ ინტეგრაციაში ლინგვისტური კულტურის კონტექსტში. მეორე, მიმოვიხილავ პირველი მსოფლიო ომიდან კომუნიზმის დამკვიდრებამდე პერიოდს, როდესაც ჩეხოსლოვაკიზმი (ჩეხოსლოვაკეთის ოფიციალური დოქტრინა) იყო ცენტრალური ფოკუსი კონსტიტუციაში, ოფიციალურ სტატისტიკებსა და კვლევით ნაშრომებში. და მესამე, გავაანალიზებ კომუნისტურ ერას. ხავერდოვანი რევოლუციის შემდგომი პერიოდის შესახებ ნაწილში კი ყურადღებას გავამახვილებ იმ არგუმენტზე, რომ დამოუკიდებლობამდე ცოტა ხნით ადრე დაწყებული პროცესი, რომელიც მიზნად ისახავდა ეროვნულ იდენტობაზე გრძნობების გავლენას, ხელოვნურად იყო შექმნილი სლოვაკეთის მთავრობის მიერ. და ბოლოს, აღნიშნულ ნაწილს დავასრულებ დამოუკიდებელ სლოვაკეთში იდენტობის გამოხატულებების განხილვით.

3.2. ხავერდოვან რევოლუციამდე

სლოვაკური იდენტობის ჩამოყალიბებაში ენისა და დამოკიდებულებების მნიშვნელობა

ამ პერიოდის პროცესებისთვის რელევანტურია სლოვაკური ენის კოდიფიკაციის (19-ე საუკუნე) და უნგრელებისადმი სლოვაკების დამოკიდებულების მაგალითები. ორივე მათგანი მჭიდროდ არის დაკავშირებული ე.წ. მაგარიზაციის პროცესთან, რომლის მიზანი იყო უნგრეთის სამეფოში არაუნგრელი უმცირესობების ასიმილაცია. სლოვაკური ენის კოდიფიკაციის მთავარი მიზეზი იყო გაქრობისა და უნგრულ კულტურაში ასიმილაციისგან სლოვაკური კულტურის გადარჩენა. შედეგად, სლოვაკებში განვითარდა მაგარიზებზე (უნგრელებზე) აღმატებულობის გრძნობები. სლოვაკმა ინტელექტუალებმა მოახდინეს ენის კოდიფიცირება ანუ უნგრულისგან სლოვაკურის ლინგვისტური დაშორება. უნგრელებთან მიმართებაში ნეგატიური ინტეგრაციის პროცესში, ელიტებმა ხელოვნურად გამოიგონეს უნგრელებისადმი სლოვაკების დამოკიდებულება. ამგვარი ხელოვნური ლინგვისტური და ქცევითი დაშორება მიზნად ისახავდა უნგრული მმართველობის ქვეშ სლოვაკებს შორის კოლექტიური იდენტობის შექმნას. სხვა სიტყვებით, უკვე 19-ე საუკუნეში, სლოვაკმა ელიტებმა შექმნეს ლინგვისტური დიფერენციაცია, რაც შეიძლება გავიგოთ, როგორც იდენტობის ჩამოყალიბების სინთეტიკური ფორმა.

ჩეხოსლოვაკეთი პირველი მსოფლიო ომიდან კომუნიზმამდე

სლოვაკებისა და ჩეხების ორი ეთნიკური ჯგუფების გაერთიანებისა და ახალი სახელმწიფოს ეფექტურად მართვის მიზნით, ახლადჩამოყალიბებული ქვეყნის პოლიტიკურ ისტებლიშმენტს ერთი ეროვნული იდენტობისთვის ესაჭიროებოდა ერთიანი იდეოლოგია. შესაბამისად, ჩეხოსლოვაკეთის შექმნის მომენტიდან, მთავრობამ დაიწყო „აგრესიული“ ჩეხოსლოვაკური რიტორიკა და არ დააკლო მცდელობები იმისთვის, რომ „ცხოვრებაში გაეტარებინა ორი ხალხისგან შემდგარი ერთი ჩეხოსლოვაკური ერის კონცეფცია“ (Bakke, 2004, გვ. 25). ეს მცდელობები ნათლად არის ასახული ჩეხოსლოვაკეთის ოფიციალურ დოკუმენტებში, მათ შორის, კონსტიტუციასა და სტატისტიკაში, ასევე, კვლევით ნაშრომებში.

კონსტიტუცია და ენა

ჩეხოსლოვაკეთის 1920 წლის კონსტიტუციის ფრაზა „ჩვენ, ჩეხოსლოვაკი ერი“ მიანიშნებს იმას, რომ ლიდერები უმაღლეს სამართლებრივ დონეზე შეეცადნენ ახალი ქვეყნის ჩამოყალიბების ლეგიტიმაციას იმ მიზნით, რომ საერთო ერში გაერთიანებინათ ჩეხი და სლოვაკი ხალხი. ენასთან დაკავშირებით ჩეხოსლოვაკისტები მიიჩნევდნენ, რომ ერთ ერს არ შეეძლო ჰქონოდა ორი ენა, ამიტომ ისინი ხშირად ზღუდავდნენ სლოვაკური ენის როლს და სანაცვლოდ, „ყურადღებას ამახვილებდნენ იმაზე, თუ როგორც გადარჩა ეროვნული ერთობა ლინგვისტური დაშორების მიუხედავად“ (Bakke, 2004, გვ. 34). ელიტების სხვა ნაწილს სლოვაკური ხელოვნურად შექმნილ ენად მიაჩნდა. მათი აზრით, იგი მაგარიზაციის პოლიტიკაზე საპასუხო შედეგი იყო და საფუძველში არ ედო არსებითი კულტურული სხვაობა. სლოვაკი ნაციონალისტები მკაცრად ეწინააღმდეგებოდნენ ისტორიის ამგვარ ინტერპრეტაციას. მათი რწმენით, „სლოვაკური [ენის] კოდიფიცირება ბუნებრივი [ეროვნული] განვითარების მხოლოდ ბოლო ეტაპი იყო“ (Bakke, 2004, გვ. 35).

სტატისტიკა და აკადემიური გამოყენება

1921 (და მოგვიანებით, 1930) წლის მოსახლეობის აღწერაში, რომელიც წარმოადგენდა ოფიციალურ ჩეხოსლოვაკურ სტატისტიკას, ტერმინი „ჩეხოსლოვაკი“ პირველად დაფიქსირდა „ჩეხისა“ და „სლოვაკის“ გვერდით. ჩეხებისა და სლოვაკების ერთიან ჩეხოსლოვაკ ერად წარმოდგენის ამგვარი ქმედებები ფართოდ იყო გავრცელებული სხვა ოფიციალურ ჩეხოსლოვაკურ სტატისტიკურ დოკუმენტებშიც (Bakke, 2004, გვ. 27).

მკვლევარებს ასევე შეჰქონდათ წვლილი ჩეხოსლოვაკური ეროვნული იდენტობის მშენებლობის პროცესში. ისინი მიუთითებდნენ ისტორიის მანძილზე ორ ხალხს შორის გაზიარებულ ფასეულობებსა და კონტაქტებზე. უფრო მეტიც, დიდი მორავია წარმოდგენილი იყო, როგორც ჩეხოსლოვაკეთის წინა-

პარი და ერთიანი სახელმწიფოებრიობის კულტურული საფუძველი (Bakke, 2004, p. 29). შესაბამისად, ისტორიის მშენებლობა შეგვიძლია მივიჩნიოთ, როგორც ორივე ერის გამაერთიანებელი ფაქტორი.

მართლაც, ზემოაღნიშნული ინტერპრეტაციები გამოიყენებოდა ერთიანი ჩეხოსლოვაკური იდენტობის ფორმირების მხარდასაჭერად. შედეგად, ჩეხოსლოვაკიზმის იდეოლოგია იყო წმინდა პოლიტიკური პროექტი და ჩეხოსლოვაკურ დრამაში გააჩნდა ორი როლი: პირველი, ახალი ერი-სახელმწიფოს შექმნის ლეგიტიმაცია; და მეორე, მსხვილი გერმანული და უნგრული უმცირესობების მიმართ ჩეხებისა და სლოვაკების პოზიციების გამყარება. საერთო ჯამში, მისი ფუნქცია იყო ჩეხოსლოვაკური ეროვნული იდენტობის გაძლიერება.

კომუნიზმი

ზოგადად, კომუნისტური რეჟიმის ერთ-ერთი ძირითადი მახასიათებელი სწორედ პოლიტიკური მიზნებისთვის ისტორიის გადანერის მცდელობებია. ამ მხრივ არც სლოვაკეთი ყოფილა გამონაკლისი. ყველაფერი, რაც მიუღებელი იყო კომუნისტებისთვის, დაძალებით ან ნებაყოფლობით შეიცვალა, გადაინერა, სხვანაირი ინტერპრეტაცია მიეცა. ჩეხოსლოვაკიზმი და ჩეხოსლოვაკური იდენტობა რადიკალურ წინააღმდეგობაში მოდიოდა კომუნისტურ იდეოლოგიასთან, ამიტომ ეს ტერმინები გაუჩინარდა ოფიციალური განცხადებებიდან და ტერმინოლოგიიდან. ძალაუფლებაში კომუნისტების მოსვლიდან, „ჩეხოსლოვაკი“ როგორც ეროვნულობის კატეგორია, ნაიშალა ყველა კომუნისტურ სტატისტიკაში. ჩეხოსლოვაკიის 1920 წლის კონსტიტუციისგან განსხვავებით, სადაც ეწერა „ჩვენ, ჩეხოსლოვაკი ერი“, 1960 წლის კონსტიტუცია იწყება შემდეგი სიტყვებით „ჩეხოსლოვაკეთის სოციალისტური რესპუბლიკის ხალხი“. ეს ცვლილება აჩვენებს, თუ როგორ იყენებდნენ სხვადასხვა რეჟიმები ოფიციალურ დოკუმენტებს ხალხის იდენტობაზე გავლენის მოხდენისა და თავიანთი ძალაუფლების ლეგიტიმაციისთვის.

კომუნისტებისთვის კიდევ ერთი დამახასიათებელი ასპექტი იყო „არასასურველ“ მკვლევარებსა და ინტელექტუალებზე ზენოლა. ამის საილუსტრაციოდ ერთ-ერთი ყველაზე კარგი მაგალითია ლუდოვიტ შტური, რომელმაც უზარმაზარი წვლილი შეიტანა სლოვაკური ეროვნული იდენტობის მშენებლობაში. კომუნისტური რეჟიმისთვის მისი პოზიციის მიუღებლობის გამო, აიკრძალა მისი ნაშრომები (Skobla, 2001, p. 184-185). თუმცა, ზოგიერთი ავტორი თვლის, რომ „შტურისადმი [კომუნისტური] რეჟიმის იდეოლოგიური პოზიცია ერთგვარად გაურკვეველი იყო“ (Bombik, 1995 in Skobla, 2001, p. 186), ვინაიდან ცალკეულ შემთხვევებში მისდამი ტოლერანტული დამოკიდებულება არსებობდა. როგორც Skobla (2001) ასკვნის, ეს არის „პროპაგანდის კონვენციური პრაქტიკა - რაც რეჟიმისთვის არაკომფორტული აღმოჩნდებოდა, ხდებოდა მისი უბრალოდ იგნორირება“ (გვ. 187). ერთი სიტყვით, ცალკეული მკვლევარების ნაშრომების და მათი ნარატივების ხაზგასმა და ამავე დროს სხვათა აკრძალვა არის კიდევ ერთი მტკიცებულება იმისა, თუ როგორ მანიპულირებდა კომუნისტური მთავრობა ისტორიული ფაქტებით და როგორ იყენებდა ამ ყველაფერს საკუთარი დღის წესრიგისთვის.

3.3. ხავერდოვანი რევოლუცია და შემდგომი პერიოდი

„ხავერდოვან გაყრამდე“

1990-იანი წლების დასაწყისში, სლოვაკეთის დამოუკიდებლობის მოპოვებისთვის ბრძოლა არ იყო სესეციის პროცესის ერთადერთი მოვლენა. ამ პერიოდში აღმოსავლეთ ევროპის კომუნისტური ბლოკის რღვევა და საბჭოთა კავშირის დაშლა თავის პიკში იყო. პოსტკომუნისტური იდეოლოგიისა და იდენტობის მშენებლობის პროცესი ფართოდ გავრცელდა პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში (Esbenshade, 1995). სლოვაკეთი არც ამჯერად იყო გამონაკლისი: იგრძნობოდა უფრო დიდი სახელმწიფოსგან კულტურული, ეთნიკური და ეროვნული განსხვავებადობის გრძნობები, ნაციონალისტური მოძრაობები და ტერიტორიული განცალკევება. ერთი სიტყვით, დამოუკიდებლობის შემდეგ ეროვნული იდენტობის აქტიური მხარდაჭერის გაგრძელება აღმოჩნდა იდენტობის პოლიტიკის ერთ-ერთი მთავარი პროცესი. ტრანზიციის მშვიდობიანად დასრულების სურვილის საფუძველზე, ჩეხმა და სლოვაკმა პოლიტიკურმა ისტებლიშმენტმა მიაღწია კომპრომისს - ე.წ. „ხავერდოვან გაყრას“. თუმცა, საინტერესოა, როგორ მოხდა ამ პროცესში ჩეხებისგან განსხვავებული სლოვაკური ეროვნული იდენტობისა და გრძნობების მშენებლობა.

1989 წლის ხავერდოვანი რევოლუციის შემდეგ გაუარესდა სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა. მთავრობას ვითარების შემსუბუქება ნაციონალისტური იდეების წახალისებით შეეძლო. როგორც Malová and Mego (2000) აღნიშნავენ,

“[თუ] მოახლოებული სოციალურ-ეკონომიკური კრიზისის თაობაზე (რეალური თუნარმოსახვითი) შეხედულება ხალხში საკმარისად ძლიერია, პოლიტიკოსებმა და პოლიტიკურმა ძალებმა ყურადღების გადატანის მიზნით შეიძლება დაიწყონ ნაციონალიზმის იდეების გამოყენება. სანაცვლოდ, ნაციონალიზმის ეს გრძნობები შეიძლება გაძლიერდეს, თუ პოლიტიკური ძალები მას მეტი საზოგადოებრივი მხარდაჭერის მოპოვებისთვის გამოიყენებენ. პოლიტიკურმა ჯგუფებმა და პოლიტიკოსებმა შეიძლება თავისთვის გამოიყენონ ნაციონალისტური საზოგადოებრივი გრძნობები, განსაკუთრებით, როდესაც სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა კრიზისშია... განტევების ვაცების ძიება სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემებისგან ყურადღების გადატანის ყველაზე მარტივი გამოსავალია, განსაკუთრებით, მრავალეროვან სახელმწიფოში” (გვ. 357-358).

მართლაც, სლოვაკეთის მთავრობამ ეკონომიკის გაუარესებისა და სლოვაკეთში არსებული სხვა სოციალური პრობლემების მიზეზის ძიების პროცესში აქტიურად დაიწყო ჩეხებისგან განტევების ვაცის დახატვა. ლოგიკურია იმის მტკიცება, რომ სლოვაკურმა მთავრობამ სცადა ნაციონალისტური განწყობის ხელოვნურად გაღვივება, ამ პროცესში ეკონომიკური პრობლემების შექმნაში ჩეხების დადანაშაულება და ახალი სლოვაკური ხელისუფლების ლეგიტიმაციისთვის ჩეხებსა და სლოვაკებს შორის განსხვავების ხაზგასმა. ამ მცდელობებმა ხელი შეუწყო სლოვაკური თვით-გამორჩეულობისა და კოლექტიური იდენტობის გრძნობის ჩამოყალიბებას.

„ხავერდოვანი გაყრის“ შემდეგ

სლოვაკეთის მთავრობის სტრატეგია არ შეცვლილა დამოუკიდებლობის წლებშიც. თუმცა, ამჯერად მთავარი ფოკუსი არ ყოფილა ეკონომიკური საკითხები. „ხავერდოვანი გაყრის“ მალევე სლოვაკეთს თავისი ეროვნული იდენტობის გაძლიერება სჭირდებოდა. მართლაც, კომუნიზმის დასრულების, ჩეხოსლოვაკეთის დაშლისა და ჩეხოსლოვაკიზმის გაქრობის შემდეგ, ქვეყანა იდენტობის კრიზისში იყო. სლოვაკური იდენტობა შედარებით სუსტი იყო. ეს პრობლემა განსაკუთრებით რთულად ჩანდა დიდი უმცირესობების არსებობის ფონზე, რომლებიც ძირითადად ქვეყნის სამხრეთში იყვნენ კონცენტრირებული და რომლებიც ქვეყნის ერთიან იდენტობას უქმნიდნენ საფრთხეს. იდენტობის გაძლიერების ყველაზე მარტივი და ფართოდ გამოყენებადი გზა იყო სლოვაკების ფოკუსირება ისტორიასა და სხვა იმ მოვლენებსა და საგნებზე, რომლებიც განადიდებდნენ სლოვაკებს. 1990-იან წლებში პოლიტიკურმა ელიტებმა ყურადღება გაამახვილეს ისტორიაზე, ეთნიკურობაზე, სიმბოლოებზე და ა.შ. მართლაც, როგორც Malová and Mego (2000) ამტკიცებენ,

“ცალკეული სენტიმენტები და სიმბოლოები ხელს უწყობს ეროვნული იდენტობის გამყარებას. ისინი ხშირად მოიცავენ მითებს, რომლებიც, როგორც წესი, ეხება ტერიტორიას ან წინაპრებს, როგორც პოლიტიკური გაერთიანების საფუძველს” (გვ. 365).

მათ სლოვაკური ეროვნული იდენტობის წახალისება და გაძლიერება დაიწყო სხვადასხვა გზებით, მათ შორის, ყოფილი ჩეხოსლოვაკიისა და მისი იდეოლოგიის დაგმობით (Malová & Mego, 2000, p. 358). ჩეხოსლოვაკიზმის პერიოდში სლოვაკები ყოველთვის ჩეხებზე აღმატებულად მიიჩნევდნენ თავს და ითხოვდნენ მეტ ავტონომიას. შესაბამისად, გასაკვირი არ არის, რომ სლოვაკები ჩეხოსლოვაკიზმს არ აღიქვამდნენ იდეალური ტიპის იდენტობად.

აღნიშნული ახალი ინტერპრეტაციის გარდა, ეროვნული იდენტობის მშენებლობის განუყოფელ ნაწილად იქცა საკუთარი ისტორიის ხელახალი შეფასება და ცალკეული ისტორიული მოვლენების განდიდება. თანამედროვე სლოვაკურ ვალუტაზე დიდი მორავიის პერიოდთან დაკავშირებული სიმბოლიკის დატანა ამის კარგი მაგალითია. Malová and Mego (2000) აღნიშნავენ, რომ „დღესასწაულები, ჯილდოები, ბანკნოტები“, ისევე როგორც „საზოგადოებრივი მონუმენტები, ხალხური ფესტივალები და მნიშვნელოვანი ისტორიული თარიღების აღნიშვნა“, რომელიც სლოვაკეთის დამოუკიდებლობის შემდეგ დამკვიდრდა, იყო ახლადჩამოყალიბებული სლოვაკური ეროვნული იდენტობის „ტიპიური გამოხატულებები“ და „მხარდაჭერის ფორმები“ (გვ. 366). ამავე დროს, ჩეხოსლოვაკეთის პერიოდთან დაკავშირებული ყველა ღონისძიება, სიმბოლო ან მემკვიდრეობა ამოღებულ იქნა ახალი სლოვაკეთის ოფიციალური თუ არაოფიციალური სიმბოლოებიდან (გვ. 369).

ტერიტორიამ და რელიგიამ ასევე ითამაშეს მნიშვნელოვანი როლი იდენტობის მშენებლობის პროცესში. მაგალითად, თანამედროვე სლოვაკეთის დროშაზე სიმბოლურად დატანილია მთები სამი მწვერვალით, რომლებიც სლოვაკური ნარატივის მიხედვით, ისტორიულად მდებარეობდნენ სლოვაკურ მიწაზე. უფრო მეტიც, სლოვაკეთის სახელმწიფო ჰიმნში „ნათელი ტატრებზე“ მთავარი ფოკუსი, გარდა ეროვნული მოძრაობისა და გამოღვიძების პერიოდისა, სწორედ ტერიტორიაზეა. ტერიტორიულ ელემენტებთან ერთად, ოფიციალურ სიმბოლიკაში გვხვდება ასევე რელიგიური ნიშნები (მაგალითად, ორმაგი ჯვარი ემბლემაზე), რომლებიც აკრძალული იყო კომუნისმის დროს და რაც სრულ წინააღმდეგობაშია ძველ ჩეხოსლოვაკურ სიმბოლიკასთან.

კონსტიტუცია

კონსტიტუციამ სხვადასხვა ისტორიულ პერიოდებში მნიშვნელოვანი სიმბოლური როლი ითამაშა იდენტობის ფორმირებაში. მან დიდი წვლილი შეიტანა ასევე თანამედროვე სლოვაკური იდენტობის ჩამოყალიბებაში. 1992 წლის 1-ელ სექტემბერს მიღებულ სლოვაკეთის ახალი კონსტიტუციის პრეამბულაში ვკითხულობთ:

“ჩვენ, სლოვაკი ერი, ჩვენი წინაპრების პოლიტიკური და კულტურული მემკვიდრეობის, ასევე, ეროვნული არსებობისა და ჩვენი საკუთარი სახელმწიფოებრიობისთვის ბრძოლაში საუკუნეების გამოცდილების გათვალისწინებით, კირილისა და მეთოდისის სულიერი მემკვიდრეობისა და დიდი მორავიის იმპერიის ისტორიული დანატოვარის გრძნობით, ერების თვითგამორკვევის ბუნებრივი უფლებიდან გამომდინარე“.

ამ ტექსტში ვხედავთ რამდენიმე მნიშვნელოვან ასპექტს. პირველი, განსხვავებულ ეთნიკურ ჯგუფზე აქცენტი გაკეთებულია იმისთვის, რომ ხაზი გაესვას განსხვავებულ სლოვაკურ იდენტობას, რაც, თავის მხრივ, ახდენს სლოვაკური სახელმწიფოებრიობის, დამოუკიდებელი და სუვერენული სლოვაკეთის ლეგიტიმაციას. მეორე, სლოვაკი ერის იდეის გამოყენება (განსხვავებით ძველი „ჩეხოსლოვაკი ერისა“) ფოკუსირდება „დიდი მორავიის იმპერიის სულიერ მემკვიდრეობასა და ისტორიულ დანატოვარზე“, ასევე, „ეროვნული გადარჩენისა და ჩვენი საკუთარი სახელმწიფოებრიობისთვის [მუდმივ] ბრძოლაზე“. ბოლოს, სლოვაკეთის მაგალითი აჩვენებს, თუ როგორ იყენებს პოლიტიკური ისტებლიშმენტი ფაქტების შეცვლას ან ხელახალ შეფასებას და კონკრეტულ მოვლენებზე ფოკუსირებას იდენტობის მშენებლობის პროცესში.

3.4. დასკვნა

ზემოხსენებულმა მაგალითებმა გაამყარეს არგუმენტი, რომ ეროვნული სიმბოლოების, იდეოლოგიის, კონსტიტუციისა და ენის საშუალებით ისტორიის (რე)ინტერპრეტაცია აქტიურად გამოიყენებოდა სლოვაკი აკადემიური და პოლიტიკური ელიტების მიერ იმ მიზნით, რომ შეექმნათ საერთო იდენტობა. თვითმყოფადი და კოლექტიური იდენტობა ჩამოყალიბდა მე-19 საუკუნის იდენტობის ფორმირების პროცესში. პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ, სლოვაკური იდენტობა იყო ჩეხოსლოვაკიზმის განუყოფელი ნაწილი. 1989 წლის ხავერდოვანი რევოლუციის შემდეგ, სლოვაკებმა ისტორია გამოიყენეს, როგორც დიადი ნარატივების გზით ისტორიული ეროვნული იდენტობის გახსენების საშუალება. სლოვაკეთის პოლიტიკური ელიტა ყველა პერიოდში აქტიურად იყენებდა ისტორიული ფაქტების შეცვლისა და კონკრეტულ სიტუაციებზე მათი მორგების, კონკრეტული რეჟიმისა და ქმედებების ლეგიტიმაციის მიზნით სიმბოლოების, ტრადიციებისა და ოფიციალური დოკუმენტების ცვლილების, ისტორიული მოვლენების განდიდების, ლინგვისტური განსხვავებების ხაზგასმის ან იგნორირების სტრატეგიებსა და ინსტრუმენტებს.

4. ეროვნული იდენტობების პოლიტიკური მშენებლობა ჩეხეთის რესპუბლიკაში

4.1. შესავალი

ჩეხეთის კომუნისტურ წარსულში კომუნისტური პარტია ისტორიის გადანერის საშუალებით მკაცრად აკონტროლებდა ეროვნული იდენტობის პოლიტიკურ მშენებლობას. ამ პროცესის მიზანი იყო იმ ახალი პოლიტიკური ელიტის არსებობის ლეგიტიმაცია და მისდამი საზოგადოებრივი მხარდაჭერის მოპოვება, რომელიც ხელისუფლების სათავეში 1948 წელს, საბჭოთა კავშირის დახმარებით, სამხედრო გადატრიალების გზით მოვიდა. ისტორიის გამოყენებით, სოციალურად ორგანიზებული დავიწყებით (გარიყვით, იგნორირებით, რეპრესიით) და სოციალურად ორგანიზებული დამახსოვრებით (დიადი ნარატივით, გამოგონებით, სიმბოლოებით და სხვა), პოლიტიკური ისტებლიშმენტი შეეცადა, (ხელახლა) შეექმნა ფასეულობების სისტემა და საკუთარი თავის შესახებ პოზიტიური წარმოსახვა. სხვა სიტყვებით, ახალი პოლიტიკური ელიტის მიზანი იყო (შერჩევითად) ცალკეულ ისტორიულ მოვლენებზე, პერიოდებსა და პიროვნებებზე ფოკუსირებით კონკრეტული ჩეხი ცნობიერების ან ეროვნული იდენტობის ფორმირება.

1989 წლის ხავერდოვანი რევოლუციის შემდეგ კომუნისტური მმართველობის დასრულებიდან 1992 წლის ხავერდოვან გაყრამდე პერიოდში, ჩეხებს მოუწიათ თავიანთ კომუნისტურ წარსულთან გამკლავება და ახალ პოლიტიკურ რეალობასთან ადაპტირება. ახლადჩამოყალიბებულ ჩეხეთის რესპუბლიკაში ლიბერალური დემოკრატიის დამკვიდრებასთან ერთად, პოლიტიკურმა აქტორებმა განაგრძეს ეროვნული იდენტობის მშენებლობა თითქმის ისეთივე მეთოდებით, როგორც ეს ხდებოდა კომუნისტური რეჟიმის დროს. ქვემოთ განხილული მაგალითები ამ არგუმენტის ნათელ დემონსტრირებად შეიძლება ჩავთვალოთ.

4.2. მეორე მსოფლიო ომის დასასრული - რკინის ფარდის ჩამოფარება

დიადი ნარატივი & „სხვას“ ცნება

Karlsson (2007) განმარტავს, რომ „ისტორიის იდეოლოგიური გამოყენება არ ეფუძნება ფაქტებს..., არამედ დიად ნარატივს“ და მისი მთავარი ფოკუსია პოლიტიკური მოვლენები, რომლებიც ხელს უწყობს ახალი ეროვნული იდენტობების საფუძვლის შემქმნელი დიადი ნარატივის ჩამოყალიბებას (გვ. 12). გარდა ამისა, ჩეხური ეროვნული იდენტობა ეფუძნება ასევე „სხვასთან“, მაგალითად, ჩეხოსლოვაკეთში სუდეტელი გერმანელების უმცირესობასთან, დაპირისპირებას. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, კომუნისტურმა პოლიტიკურმა ელიტამ გამოიყენა გერმანელი ეთნიკური ჯგუფის მიმართ საზოგადოებაში არსებული უარყოფითი გრძნობები. 1938 წლის ნაცისტურ ოკუპაციასთან დაკავშირებით, მათ შექმნეს გერმანელების ნეგატიური იერსახე (Brodsky, 2007, p. 13; Wingfield, 2000, p. 246) და გააჩინეს მიზეზი გერმანელების მასობრივი გაძევებისთვის. სხვა სიტყვებით, კომუნისტურმა პოლიტიკურმა ელიტამ ჩამოაყალიბა „დამაჯერებელი საზოგადოებრივი ნარატივი, რომელიც 'მისაღებ' წარსულს აკავშირებდა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ხელახლა ჩამოყალიბებულ სახელმწიფოსთან“ (Wingfield, 2000, p. 246). Wingfield (2000) ეროვნული იდენტობის პოლიტიკური მშენებლობის ამ მეთოდს უკავშირებს სოციალურად ორგანიზებული დავიწყებისა (გაძევება, იგნორირება და რეპრესია) და სოციალურად ორგანიზებული დამახსოვრების (ცნობიერების ელემენტების მიზანმიმართული გამოგონება, ხაზგასმა ან პოპულარიზება) კონცეფციებს. მისი შეფასებით, ყველა დონეზე სამთავრობო პოლიტიკის მთავარი მიზანი იყო ახალი, „უფრო ნმინდა“ ომისშემდგომი ჩეხოსლოვაკური ერი-სახელმწიფოს ლეგიტიმაცია (გვ. 246).

შესაბამისად, კომუნისტური პოლიტიკური ელიტის მიზანი იყო გაძევებების პოლიტიკისთვის რაციონალური საფუძვლის შექმნა და ამავე დროს, „სხვის“, სუდეტელი გერმანელების, იერსახის შექმნა ან გაძლიერება. გერმანელების კრიტიკის იდეაზე კონცენტრირების გარდა, ეს სტრატეგია შეგვიძლია დავინახოთ, როგორც კომუნისტური რეჟიმის ამბიციური როლის ზოგადი ლეგიტიმაციის სტრატეგია.

მიუხედავად ამისა, კომუნისტური რეჟიმის მიერ თავისი რეპრესიული ქმედებების ლეგიტიმაციის პროცესი მალევე შეფასდა განსხვავებულად, მათ შორის, ჩეხი ინტელექტუალების წრეში (Updike, 2009).

კონსტიტუცია და ენა

კონსტიტუციები და ენა ასევე რელევანტური ფაქტორებია ჩეხური ეროვნული იდენტობის პოლიტიკური მშენებლობის ანალიზისას. მართლაც, „სუდეტელების“ გამოყენების აკრძალვით, „სხვის“ დამკვიდრებას ხელი შეუწყეს კომუნისტებმა. 1948 და 1960 წლების კონსტიტუციები ამის კარგი მაგალითებია. ორივე შემთხვევაში გერმანელები არ იყვნენ აღიარებული როგორც საკუთარი უფლებების მქონე ეთნიკური ჯგუფი (Wingfield, 2000, p. 256).

გარდა იმისა, რომ ენა გამოიყენება „სხვასთან“ დასაპირისპირებლად, იგი ასევე არის ჩეხური ეროვნული იდენტობის მნიშვნელოვანი ელემენტი. ენა აქტიურად „გამოიყენებოდა და ვითარდებოდა, ჩეხური ისტორიოგრაფიის, ეთნოგრაფიის, მხატვრობისა და ლიტერატურული კრიტიკის პარალელურად“ (Vlachova & Rehakova, 2009, p. 255; Bibo, 1998). 1938 წელს, ნაცისტური ოკუპაციის დროს, ჩეხური ენა ჩაანაცვლეს გერმანულით. 1945 წელს, კომუნისტების ძალაუფლებაში მოსვლის შემდეგ კი, ბავშვებს სავალდებულო წესით უნდა ესწავლათ რუსული. ჩეხებში ეს აღიქმებოდა როგორც მათ იდენტობასა და გამოხატვის თავისუფლებაზე ზეწოლა.

სიმბოლოები და ღირებულებები

სიმბოლოები და ღირებულებები მახსოვრობის მნიშვნელოვან ობიექტებს წარმოადგენს, რომელთა მიმართებაშიც კოგნიტური ემოციური ჩარჩოები შეიძლება გააქტიურდეს კოლექტიურ დონეზე და შესაბამისად, გამოყენებულ იქნეს სოციალურად ორგანიზებული დამახსოვრების და ეროვნული იდენტობის ხელოვნური ჩამოყალიბებისთვის.

პოლიტიკური ელიტა შეეცადა, შეექმნა ჩეხური ეროვნული იდენტობა, რომელიც მოიცავდა კომუნისტურ ღირებულებებს, მაგალითად, დაგეგმილი ეკონომიკის მქონე მუშათა სახელმწიფო და, შესაბამისად, საბჭოთა კავშირთან მჭიდრო კავშირის ხაზგასმა. ამ მხრივ, საბჭოთა სოციალიზმის გმირები, კერძოდ, მარქსი, ლენინი და სტალინი, კომუნისტური სახელმწიფოს სიმბოლოები იყო. ამავე დროს, მმართველი კომუნისტური რეჟიმის მხარდამჭერი და ლეგიტიმაციის მიმცემი კოლექტიური ისტორიული ნარატივის მშენებლობისთვის, შენარჩუნდა ჩეხური ტრადიციები და ჩეხი გმირები, იმ დროის პოლიტიკური მოღვაწეები კი მაგალითის მიმცემები გახდნენ (Wingfield, 2000, p. 265).

აგრეთვე, პოლიტიკური ელიტა შეეცადა, ჩამოეყალიბებინა დადებითი ურთიერთობა ჩეხებსა და სლოვაკებს შორის (Wingfield, 2000, p. 247). ჩეხებსა და სლოვაკებს შორის პოზიტიური როლის მათ მახსოვრობაში გადასატანად და გაზიარებული კოლექტიური ეროვნული იდენტობის იდეის ხაზგასასმელად, ეს პროცესი განხორციელდა სიმბოლური საშუალებებით, კერძოდ, ახალი ერთობლივი ეროვნული დღესასწაულებით, ახალი საზოგადოებრივი სივრცეებისა და სახელების გამოგონებით, მემორიალური ცერემონიების გამართვითა და ძეგლების აღმართვით (იქვე, გვ. 248-249). შედეგად, კომუნისტურმა მთავრობამ შექმნა მახსოვრობის არტეფაქტები, რომლებიც, ბევრი მკვლევარის აზრით, არის „დროთა ცვლილების ჟამს შეცვლის, განადგურების, ჩამოხსნის იდეალური სამიზნეები“ (იქვე, გვ. 260).

1968 წლის ხავერდოვანი გაზაფხული და მისი მონაწილეები

პრალის გაზაფხულმა გამოხატა ჩეხების ნამდვილი შეხედულება და დამოკიდებულება კომუნისტური პოლიტიკური ელიტისადმი. ემოციები და გრძნობები, რომელთა კულმინაციაც იყო 1968 წლის პრალის გაზაფხული, აჩვენა კომუნისტური პარტიული სისტემისადმი, როგორც ძალადობრივი ძალაუფლებისადმი, წინააღმდეგობა (იქვე, გვ. 265). ხავერდოვანი გაზაფხული ასევე არის ნათელი მაგალითი იმისა, რომ კომუნისტურმა რეჟიმმა ვერ შეძლო იდენტობის პოლიტიკით დამაჯერებელი საზოგადოებრივი მხარდაჭერის მოპოვება. შედეგად, მოგვიანებით, 1989 წელს „მთავრობის ლეგიტიმაციის სრულმა დაკარგვამ და რაც მთავარია, შესაფერისმა საერთაშორისო ვითარებამ, გააღვივა ხავერდოვანი რევოლუცია“ (Baer, 2008, p. 315).

თუმცა, კომუნისტურმა რეჟიმმა განაგრძო ჩეხ მოსახლეობასა და მის ინტელექტუალურ ელიტაზე მკაცრი კონტროლი, რასაც ნათელი შედეგები ჰქონდა ისტორიის წერაზე. ისტორიკოსებმა იგრძნეს სახელმწიფო კონტროლის გავლენა და როგორც Rupnik (1981) განმარტავს, „ოფიციალური ისტორიოგრაფია გადაიქცა მაღალ იდეოლოგიურ ორთოდოქსიად - დამოუკიდებელ ისტორიოგრაფიად“ და შედეგად, „ისტორიკოსები გახდნენ ინტელიგენციის პოლიტიკურად ყველაზე დევნილი კატეგორია“ (გვ. 166). მათ ან აძევებდნენ კვლევითი ინსტიტუტებიდან, ან იჭერდნენ ციხეში. ამით პოლიტიკურ ელიტას სურდა,

რომ ხავერდოვან რევოლუციამდე არსებული ორი ათწლეულის მოვლენების თაობაზე მათთვის სასურველი ინტერპრეტაცია მომხდარიყო (იქვე, გვ. 166).

მეორე მხრივ, ინტელიგენციიდან ამოიზარდა პარალელური საზოგადოება, ე.წ. პარალელური პოლიცია, როგორც მას უწოდებდა ჩეხი ფილოსოფოსი ვაცლავ ბელოჰრადსკი. კერძოდ, ქვეყნის გაზეთები და მედია საჯაროდ კიცხავდა დისიდენტებს ან საერთოდ არ აშუქებდა დაკავებებსა და სასამართლო პროცესებს (Baer, 2008, p. 308). ჩეხეთის ლიტერატურა გახდა „არალიტერატურული მიზნების, ოფიციალური იდეოლოგიის ქების ან გაკიცხვის“ ინსტრუმენტი (Bilek, 2009). ამ მხრივ ერთ-ერთი გამორჩეული ფიგურა იყო ჩეხი მწერალი მილან კუნდერა, რომელიც 1967 წელს მწერალთა თავისუფლებას უწევდა აგიტაციას იმ მიზნით, რომ შეენარჩუნებინა ჩეხური ეროვნული იდენტობა. პრადის გაზაფხულში მისი მონაწილეობის გამო, მან დაკარგა სამსახური პრადის ფილმის აკადემიაში და გარიცხულ იქნა კომუნისტური პარტიიდან. უფრო მეტიც, კომუნისტურმა ცენზურამ მისი ნიგნები კანონგარეშედ გამოაცხადა. ბოლოს, იგი იძულებული გახდა, 1975 წელს საფრანგეთში წასულიყო იმიგრაციაში (Prague-Life, 2009).

ამ პერიოდის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი პიროვნება იყო ვაცლავ შაველი. იგი მხარს უჭერდა დემოკრატიულ ღირებულებებს, სამოქალაქო საზოგადოებას და ახალი და თავისუფალი მოქალაქეობის იდეას. მისი მიზანი იყო ჩეხეთის გარდაქმნა ღია და დემოკრატიულ საზოგადოებად, თავისუფალი პრესითა და დაცული ადამიანის უფლებებით (Rupnik, 2008, p. 5). აქედან გამომდინარე, რეჟიმის სხვა დისიდენტების მსგავსად, ცნობილი ფილოსოფოსი და პიესების ავტორი რამდენჯერმე იყო დაპატიმრებული.

4.3. ცივი ომის დასრულების შემდეგ

1989 წელს კომუნიზმის დანგრევამ ბიძგი მისცა მშვიდობიან გარდაქმნას ტოტალიტარული წყობილებიდან ლიბერალურ დემოკრატიაზე. ამ უკანასკნელისთვის განუყოფელი იყო სამოქალაქო პრინციპზე დაფუძნებული თავისუფლება და დემოკრატია. სწორედ სამოქალაქო პრინციპი იყო პოლიტიკური ელიტის მიერ განხორციელებული ჩეხური ეროვნული იდენტობის ფორმირების მნიშვნელოვანი ელემენტი.

სამოქალაქო პრინციპი და ჩეხეთის კონსტიტუცია

1989 წელს კომუნიზმის დანგრევის შემდეგ, ინტელექტუალებმა, რომლებიც ძირითადად შედგებოდნენ კომუნისტური რეჟიმის ყოფილი დისიდენტებისგან, ჩამოაყალიბეს დემოკრატიული მთავრობა იმ მიზნით, რომ ქვეყანა მოემზადებინათ თავისუფალი საბაზრო ეკონომიკისა და თავისუფალი და დემოკრატიული სამოქალაქო საზოგადოების ჩამოყალიბების გზაზე გასავლელად. მათ შორის ყველაზე გამორჩეული ფიგურები იყვნენ ჩეხეთის პირველი პრეზიდენტი ვაცლავ შაველი, რომელიც სამოქალაქო პრინციპს აქტიურად უჭერდა მხარს (Bryant, 2000). აღნიშნული პრინციპი მალევე გახდა „ჩეხური ეროვნული იდენტობის ხელახალი ჩამოყალიბების მცდელობაში ერთ-ერთი ლაიტმოტივი“ (Kubis et al., 2005, p. 148). სამოქალაქო პრინციპი შეგვიძლია მივიჩნიოთ, როგორც ტრანსპორტი, რომელმაც ჩეხეთი დააბრუნა ევროპაში ევროპულ ერ-სახელმწიფოდ და ხელი შეუწყო დემოკრატიულ პრინციპებზე დაფუძნებული პოლიტიკური კულტურის ჩამოყალიბებას (იქვე, გვ. 148). მისი იდეა კარგად არის წარმოდგენილი ჩეხეთის ახალ კონსტიტუციაში და ხაზს უსვამს წარმოდგენას, სადაც „თავისუფალი და თანასწორი მოქალაქე წარმოადგენს სახელმწიფოს საფუძველს“ (Nedelsky, 2003, p. 90). ეს კონცეფცია ასევე მხარდაჭერილია ჩეხეთის პრემიერ-მინისტრის ვაცლავ კლაუსისა (1992-1997) და პრეზიდენტის ვაცლავ შაველის (1993-2003) განცხადებებში. მაშინ, როდესაც პირველი აცხადებდა, რომ „სახელმწიფოს საფუძველი არის თავისუფალი მოქალაქე“, მეორე ამის თაობაზე ჯერ კიდევ „77 დისიდენტის ქარტიაში“ წერდა:

“მოვითხოვთ რეალურ მოქალაქეობაზე დაბრუნებას, სადაც მთავრობის ლეგიტიმაცია ეფუძნება ყველა მოქალაქის თანხმობას და რომლის ძალაუფლებაც შეზღუდულია ახალი ინდივიდის სამოქალაქო უფლებებით” (იქვე, გვ. 93-94).

შესაბამისად, სამოქალაქო იდეა შეგვიძლია მივიჩნიოთ ჩეხური ეროვნული იდენტობის პოლიტიკური მშენებლობის უმნიშვნელოვანეს ელემენტად. კიდევ ერთი ინსტრუმენტი დაკავშირებული იყო „სხვა-სთან“, რომლის როლს კვლავ სუდეტელი გერმანელები თამაშობდნენ, როგორც ეს შემდეგ ქვეთავშია წარმოჩენილი.

სამოქალაქო პრინციპი და გერმანელები

სუდეტელი გერმანელებისგან შექმნილი „სხვა“, რომლებიც შევიწროებულები იყვნენ კომუნისტური რეჟიმის პერიოდში, კვლავაც გამოიყენებოდა ჩეხეთის პოლიტიკური ელიტის მიერ ეროვნული იდენტობის მშენებლობის პროცესში. 1996 წელს, გერმანელების გაძევების საკითხთან დაკავშირებული საზოგადოებრივი ვნებათაღელვისას, ვაცლავ კლაუსმა კვლავ შეინარჩუნა ეს პოლიტიკა და უარი თქვა თავის გამოსვლებში ტერმინ „სუდეტელის“ გამოყენებაზე (Wingfield, 2000, p. 256). მისგან განსხვავებით, ვაცლავ ჰაველი შედარებით ფრთხილად ეკიდებოდა ამ თემას, როდესაც გეგმავდა 1998 წელს გერმანიასთან მეგობრობის ხელშეკრულების რატიფიკაციას. ხელშეკრულებაში ბენემის დეკრეტის დამატებამ მძაფრი რეაქცია გამოიწვია, განსაკუთრებით, კომუნისტურ პარტიაში, რომლებიც ჰაველს ადანაშაულებდნენ „გერმანული გავლენიანი ჯგუფებისადმი ზედმეტ მორჩილებაში“ (Nicole, 2005, p. 12). შედეგად, სუდეტელი გერმანელების საკითხი გახდა ჩეხეთის რესპუბლიკის პარტიული პოლიტიკის ნაწილი და ევროკავშირში წევრობისთვის მომზადების პროცესის მნიშვნელოვანი ელემენტი. ევროკომისიამ და ევროპარლამენტმა გააკრიტიკა ჩეხეთის პოლიტიკური ელიტა მათი დამოკიდებულების გამო. თუმცა, ეს უკანასკნელნი მტკიცედ აგრძელებდნენ საკუთარი ეროვნული ინტერესების დაცვას გარე, კერძოდ, გერმანული ჩარევისგან, რამაც საკმაოდ დაძაბა ურთიერთობები ჩეხ საზოგადოებასა და გერმანულ ეთნიკურ ჯგუფს შორის. 2002 წელს კომუნისტური პარტიის ლიდერმა კიდევ უფრო გაამწვავა ვითარება და სუდეტელ გერმანელებს „მოღალატეები და ჰიტლერის მესხეთე კოლონა“ უწოდა.

ჩეხური ეროვნული იდენტობის პოლიტიკური მშენებლობის პროცესში, სოციალურად ორგანიზებული დამახსოვრების და დავიწყების კონცეფციები ის შემდეგი ინსტრუმენტია, რომელიც ჩეხეთის რესპუბლიკაში დამოუკიდებლობის შემდეგაც ინარჩუნებდა პოლიტიკურ განგრძობადობას. შემდეგი ქვეთავი ამის ნათელ დემონსტრირებას წარმოადგენს.

ტოტალიტარული რეჟიმების შესწავლის ინსტიტუტი და ისტორიის პოლიტიზაცია

ტოტალიტარული რეჟიმების შესწავლის ინსტიტუტის 2007 წელს მიღებულ დამფუძნებელ საკანონმდებლო აქტში ვკითხულობთ: „ისინი, ვინც არ იციან საკუთარი წარსული, განწირულები არიან მის გასამეორებლად“ (ISTR, 2007). აქედან გამომდინარე, ამ ორგანიზაციის მიზანია კომუნისტური და ტოტალიტარული რეჟიმების შედეგების შესწავლა და დაარქივება.

თუმცა, უკანასკნელ წლებში ინსტიტუტის ისტორიკოსები ხშირად აკრიტიკებდნენ ისტორიის პოლიტიზებაში. მედიაში გავრცელდა რამდენიმე ასეთი მაგალითი, რომელიც ეხებოდა მილან კუნდერას და ძმებ მაშინებს. კერძოდ, ინსტიტუტი ძმებ მაშინებს ადანაშაულებდა კომუნისტური პოლიტიკური ელიტის წევრების მკვლელობაში, მილან კუნდერა კი კომუნისტების ინფორმატორად მიაჩნდა და მას 1950 წელს კომუნისტური პოლიციისთვის დასავლეთის საიდუმლო აგენტის ვინაობის გამჟღავნებას აბრალებდა (Axisglobe, 2008; Konviser, 2008). ზოგიერთი ისტორიკოსი კითხვის ნიშნის ქვეშ აყენებდა ამ ბრალდებებს და აღნიშნავდა, რომ ინსტიტუტის ქმედებები იყო ისტორიის პოლიტიზირება (Axisglobe, 2008). მათი კრიტიკის საფუძველი იყო ის ფაქტი, რომ ბრალდებები ეყრდნობოდა მხოლოდ ჩეხეთის კომუნისტური პოლიციის დოკუმენტს (IWG, 2008). ისინი ყურადღებას ამახვილებდნენ იმაზე, რომ ჩეხეთის დაზვერვის სამსახურში ფუნქციონირებდა დეზინფორმაციის დეპარტამენტი, რომელიც „საუკეთესოდ“ მუშაობდა მტკიცებულებების ხელოვნურ შექმნაზე. შედეგად, პოლიტიკის შემუშავებლები და სამოქალაქო საზოგადოების ჯგუფები ფრთხილობენ ხოლმე აღნიშნულ ინსტიტუტთან ურთიერთობებში, ვინაიდან „პერსონალური ინფორმაცია შეიძლება შერჩევითად იყოს გამოყენებული პოლიტიკური ოპონენტების დისკრედიტაციისთვის“ (Dujisin, 2008). კრიტიკოსები პერიოდულად ითხოვდნენ ინსტიტუტის რესტრუქტურირებას, განსაკუთრებით, სოციალურად ორგანიზებულ კოლექტიურ მახსოვრობაზე მისი გავლენის მნიშვნელობის გამო (Rosca, 2006).

საერთო ჯამში, შეიძლება ითქვას, რომ პოლიტიკის შემუშავებლები კვლავაც აგრძელებენ ისტორიული მოვლენების ინტერპრეტაციაზე გავლენის მოხდენას და პოლიტიკური მიზნებისთვის ისტორიის გამოყენებას.

ვაცლავ კლაუსი და ევროკავშირი

2009 წელს, ევროპარლამენტში ვაცლავ კლაუსის გამოსვლა მნიშვნელოვანია ამ კვლევისთვის. წინა წლებში ვაცლავ კლაუსი წარმოადგენდა ჩეხური ევროსკეპტიციზმის პიროვნულ განსახიერებას და იყო

ნეოლიბერალური დღის წესრიგის მხარდამჭერი, რითაც ნაწილობრივ შეიძლება აიხსნას მისი დამოკიდებულება ევროკავშირისადმი. Hanley (2004) ირწმუნება, რომ ჩეხური იდენტობა თამაშობს „მათი პროგრამის ნეოლიბერალური ასპექტების ლეგიტიმაციის როლს. ჩეხური იდენტობისა და ტრადიციის ასეთი რენტერპრეტაციები ჩვეულებრივ ხაზს უსვამდა ნეოლიბერალიზმსა და თავისუფალ ბაზართან ჩეხების წარმოდგენით კულტურულ კავშირს“ (გვ. 521). შესაბამისად, ის შეიძლება აღქმულ იქნას, როგორც ჩეხი ელექტორატის მობილიზების სტრატეგია, ან Hanley სიტყვებით, „როგორც წევრობით გამოწვეული საფრთხის პირისპირ კლიენტალისტური ერთობების შენარჩუნების თვით-დაინტერესებადი სურვილი“ (იქვე, გვ. 515).

ამის გათვალისწინებით, გასაკვირი არ არის, რომ ვაცლავ კლაუსმა თავის სიტყვაში ყურადღება გაამახვილა ეკონომიკაში კონტრ-პროდუქტიული ბარიერების მოხსნის საჭიროებასა და ისეთი ეკონომიკური სისტემის დანერგვაზე, რომელიც ხელს უწყობს კეთილდღეობას. მან ასევე ევროკავშირი დაადასტურა ეკონომიკაში არაპროპორციულ ინტერვენციასა და ბაზრების შემავიწროებელი ეკონომიკური სისტემის მხარდაჭერაში. ვაცლავ კლაუსის განცხადებებს ჰქონდა ჩეხების მობილიზების ფუნქცია. იგი ამას აკეთებდა მათ გრძნობებსა და შიშებზე თამაშით, შედეგად, ახდენდა მათ მობილიზებას და მისი ნეოლიბერალური დღის წესრიგის მხარდასაჭერად მათზე გავლენას. კლაუსი ამას ახერხებდა ასევე ჩეხების შინაგან სურვილებზე ფოკუსირებით და ადამიანის თავისუფლების, კეთილდღეობისა და დემოკრატიისადმი მათი განუზომელი სურვილის გამოყენებით. შესაბამისად, იგი მიმართავდა მათ კოლექტიურ მახსოვრობას, როდესაც ერთმანეთთან აკავშირებდა ჩეხების ეროვნულ იდენტობასა და იმ ისტორიულ ნარატივს, რომელიც ჯერ კიდევ საუკუნეების წინ არსებობდა - „ჩეხეთის სახელმწიფოებრიობის ისტორიული ზენიტი, როდესაც იყო ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ადგილი, სადაც აღმოცენდა და განვითარდა ევროპული აზროვნება, ევროპული კულტურა და ევროპული ცივილიზაცია“ (Klaus, 2009). კლაუსმა აგრეთვე გაავლო მკაფიო საზღვრები ევროკავშირში დემოკრატიულობის დეფინიციის აღნიშვნით, ჩეხ მოქალაქეებსა და ევროკავშირის პოლიტიკას შორის დიდი მანძილის ხაზგასმით, დემოკრატიული ანგარიშვალდებულების დაკარგვასა და პირდაპირ არარჩეულების მიერ გადაწყვეტილებების მიღებაზე საუბრით. ამ მხრივ საინტერესოა, რომ მან კვლავ გაამახვილა ყურადღება წარსული შიშების კოლექტიურ მახსოვრობაზე, რომლებიც, მისი რიტორიკის მიხედვით, კვლავ ძლიერდებოდა ევროკავშირთან ერთად, რომელიც, თავის მხრივ, სათანადო პატივს არ სცემდა წევრი სახელმწიფოების მოქალაქეების სურვილს.

კლაუსის რიტორიკა ჰგავს ევროკავშირის ინტეგრაციისადმი მის ევრო-რეალისტურ დამოკიდებულებას ჯერ კიდევ 2001 წელს, როდესაც იგი, ჩეხური ეროვნული ინტერესების პრიორიტეტად მიჩნევით, ხაზს უსვამდა ინდივიდუალური ეროვნული იდენტობის შენარჩუნების საჭიროებას. ამით მას ეროვნული იდენტობის მშენებლობა გადააქვს პარტიული პოლიტიკის სფეროში იმ მიზნით, რომ გააძლიეროს კონკრეტული პოლიტიკური დღის წესრიგი (Nicole, 2005. p. 18), და შესაბამისად, ახდენს ასევე ჩეხური ეროვნული იდენტობისა და ისტორიის პოლიტიზირებას.

4.4. დასკვნა

როგორც ზემოხსენებულმა მაგალითებმა აჩვენა, გამორჩეული ჩეხური ეროვნული იდენტობის პოლიტიკური მშენებლობა ემსახურებოდა პოლიტიკურ ელიტას მათი პოლიტიკური რეჟიმის ლეგიტიმაციის პროცესში. ჩეხური ეროვნული იდენტობა ყალიბდებოდა ისტორიული ნარატივის ხელახალი ჩამოყალიბებით ან პოტენციურ მტერთან მიმართებაში ფორმირებით. უფრო მეტიც, ახალი სოციალური იდენტობების, კულტურული ფასეულობებისა და სიმბოლოების შენარჩუნება და შექმნა არის პოლიტიკური ინსტრუმენტები, რომლებიც მიზნად ისახავს არა მხოლოდ მობილიზებასა და გავლენის მოხდენას, არამედ ასევე დამახსოვრებას ან დავინყებას. მართლაც, როგორც ფრანგი ისტორიკოსი ერნესტ რენანი ამბობდა, „დავინყებადობა და ისტორიული შეცდომებიც კი ერის უმთავრესი ფაქტორებია“ (Wingfield, 2000, p. 257). საბოლოო ჯამში, იდენტობების პოლიტიკური მშენებლობის ამ პროცესს მივყავართ ისტორიული ფაქტების ხელახალ ინტერპრეტაციამდე და შესაბამისად, ასევე ისტორიის გადანერგვამდე. ეს ვითარება სრულებით შეესაბამება ჩეხეთის რესპუბლიკის კომუნისტურ წარსულს და ახლოს არის თანამედროვე ჩეხური პოლიტიკის პრაქტიკასთანაც.

5. დასკვნა

როგორც უკვე აღინიშნა, ჩეხეთის რესპუბლიკასა და სლოვაკეთში ეროვნული იდენტობის მშენებლობა იმართებოდა პოლიტიკური საჭიროებებით იმ მიზნით, რომ შესაბამის პოლიტიკურ რეჟიმებს თავიანთი ქმედებების და ნარსული შეცდომების ლეგიტიმაცია მოეხდინათ. პოლიტიკურმა და აკადემიურმა/საგანმანათლებლო ელიტებმა სოციალურად ორგანიზებული დამახსოვრებითა და დავინწყების მეშვეობით მოახდინეს ისტორიის ხელახალი ინტერპრეტაცია და გავლენა იქონიეს ისტორიის წერაზე. დამახსოვრების მხრივ, ერი-სახელმწიფოს საფუძველისა და განვითარების პოზიტიური ნარატივი დაუკავშირეს არსებული რეჟიმის ფასეულობებსა და ნორმებს. სიმბოლოები და ახალი საზოგადოებრივი ადგილებისა და სახელების გამოგონება მხარს უჭერდა ასეთ პოზიტიურ იერსახეს. ერთიანი ენის სამართლებრივად განსაზღვრისა და მნიშვნელოვანი პრინციპებისა და ფასეულობების განვითარების გამო, კონსტიტუციები ასევე მნიშვნელოვანი ელემენტი იყო გამორჩეული ეროვნული იდენტობის ფორმირების პროცესში.

კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ასპექტი, რომელიც ასახული იყო აგრეთვე კონსტიტუციასა და სიტყვით გამოსვლებში, იყო ცნება „სხვის“ (ხელახალი) გამოგონება და მასთან შეპირისპირებით ეროვნული იდენტობის გაძლიერება. ამ პროცესებში პოლიტიკური ელიტები ახდენდნენ ისტორიის წერაზე გავლენასა და ისტორიის თავისებურ ინტერპრეტაციას.

თუმცა, ისტორიის ხელახალი ინტერპრეტაცია ხორციელდებოდა ნეგატიურ კონტექსტშიც, მაგალითად, ისტორიკოსების და დისიდენტი ინტელიგენციის წევრების გარიყვით, მათზე ზეწოლითა და რეპრესიებით.

ჩეხეთის რესპუბლიკისა და სლოვაკეთის მაგალითებში აღმოვაჩინე დიადი ნარატივი, რომელიც დაკავშირებული იყო კონკრეტულ ეთნიკურ ჯგუფთან. კერძოდ, გერმანული უმცირესობა თამაშობდა მაიდენტიფიცირებელ ფაქტორს ჩეხეთის რესპუბლიკაში მაშინ, როდესაც სლოვაკეთში ეროვნული იდენტობის ფორმირების პროცესის ადრეულ ეტაპზე იგივე ფუნქცია ჰქონდათ უნგრელებს. ორივე ქვეყანაში ზემოხსენებულ პერიოდებში ცნება „სხვა“ მუდმივად გამოიყენებოდა როგორც პოლიტიკური ინსტრუმენტი.

ორივე ქვეყნის შემთხვევაში ენა (როგორც სამართლებრივი/კონსტიტუციური, ისე პოლიტიკური) იყო იდენტობის მთავარი გამოხატულება. უფრო მეტიც, თავიანთი დღის წესრიგების მორგების მიზნით, ელიტებს ჰქონდათ დიადი ნარატივებით სხვადასხვა პერიოდების დაკავშირების ტენდენცია.

თუ დაუზღუდვით ჯეიმს იანგის სიტყვებს, რომლებიც მოყვანილია შესავალში, უფრო ნათელი გახდება მახსოვრობის მოტივები, რომლებსაც სხვადასხვა პოლიტიკური ელიტები იყენებდნენ ეროვნული იდენტობის ფორმირებისას. მართლაც, როგორც ჩანს, სწორია არგუმენტი, რომ კოლექტიური იდენტობა არასდროს ფორმირდება ვაკუუმში, არამედ ვითარდება პოლიტიკური ლეგიტიმაციის მცდელობების საფარქვეშ.

იმის ჩვენებით, თუ როგორ აშენებდნენ პოლიტიკური ელიტები შესაბამის ეროვნულ იდენტობებს თავიანთი ქმედებების ლეგიტიმაციისთვის ჩეხეთის რესპუბლიკაში, სლოვაკეთსა და ჩეხოსლოვაკეთში, ლოგიკურია დასკვნა, რომ ეროვნული იდენტობის მშენებლობა მართლაც მჭიდროდ არის დაკავშირებული ისტორიის პოლიტიკურ ინტერპრეტაციასთან და ისტორიის წერის პროცესთან.

6. ბიბლიოგრაფია

Anderson, B. (1983). *Imagined Communities*. London & New York: Verso.

Axisglobe (2008). *Historians leaving Czech Institute for Study of Totalitarian Regimes*. Axis Information and Analysis. Global Challenges Research Retrieved on 15 January 2016 from: <http://www.axisglobe.com/article.asp?article=1720>

Baer, J. (2008). "Czech national identity - An exit factor from totalitarianism?" In: Backes, U.; Jaskulowski, T. & Polese, A. (Eds.) (2008). *Totalitarismus und Transformation: Defizite der Demokratiekonsolidierung in Mittel- und Osteuropa*, pp. 305-334. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. Retrieved on 19 January 2016 from: <http://tinyurl.com/yk9yoe3>

- Bakke, E. (2004). *The Making of Czechoslovakism in the first Czechoslovak Republic*. In: Wessel, M. S. (2004, ed.), *Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918–1938. Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten*. München: R. Oldenbourg Verlag.
- Bibo, D. (1998). *History and Czech - Linguistics*. Retrieved on 17 January 2016 from: <http://linguistics.byu.edu/classes/ling450ch/reports/czech.html>
- Bilek, A. P. (2009). Czech Literature in the Post-Communist Era: The Socio-Cultural Context. Charles University Prague. Retrieved on 15 January 2016 from: www.transcript-review.org/en/issue/transcript-6--czech-/contemporary-czech-prose-writers
- Bryant, C. (2000). Whose Nation? Czech Dissidents and History Writing from a Post-1989 Perspective. *History and Memory*, 12.
- Brodsky, J. (2004). *Czech identity and returning to Europe*. Retrieved on 15 January 2016 from: www.publikon.com/application/essay/276_2.pdf
- Constitution of the Czechoslovakia (1920). Retrieved on 15 January 2016 from: www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html
- Deutsch, K. (1957). *Political Community and the North Atlantic Area*. Princeton: Princeton University Press.
- Dujisin, Z. (2008). *CZECH REPUBLIC: Communism Alive, Despite Isolation*. Retrieved on 24 January 2016 from: www.ipsnews.net/news.asp?idnews=44103
- Esbenshade, R. S. (1995). Remembering to Forget: Memory, History, National Identity in Postwar East-Central Europe. *Journal of Representations*, 49, pp. 72-96.
- Goff, P. & Dunn, K. (2004). *Identity and Global Politics*. New York: Palgrave MacMillan.
- Hanley, S. (2004). From Neo-liberalism to National Interests: Ideology, Strategy, and Party Development in the Euroscepticism of the Czech Right. *Journal of East European Politics and Societies*, 18, pp. 513-548.
- ISTR (2007). *Founding Law: Act No. 181/2007 Coll*. Retrieved on 25 January 2016 from: www.ustrcr.cz/en/act-no-181-2007-coll
- IWG (2008). *Czech Documents Purport to Show Author Milan Kundera Was an Informer*. Retrieved on 25 January 2016 from: www.internetwritingjournal.com/tags/authors
- Jukarainen, P. (2003). Definitely not yet the End of Nations: Northern Borderlands Youth in Defence of National Identities. *Young*, 11 (3), pp. 217-234.
- Karlsson, K. G. (2007). "Public uses of history in contemporary Europe". In: *Contemporary History on Trial. Europe since 1989 and the role of Expert Historians*. Manchester, Manchester University Press, pp. 27-45.
- Klaus, V. (2009). Speech of the President of the Czech Republic Václav Klaus in the European Parliament, Brussels. Retrieved on 21 January 2016 from: www.klaus.cz/Klaus2/asp/clanek.asp?id=88EY96UW9zlp
- Konviser, B. I. (2008). *Writing the history books - Is the Institute for the Study of Totalitarian Regimes producing legitimate scholarship or pursuing a political agenda?* Retrieved on 25 January 2016 from: www.globalpost.com/dispatch/czech-republic/090805/the-institute-the-study-totalitarian-regimes
- Kubis, K. et al. (2005). "Czech Republic: Nation formation and Europe". In: Ichijo, A. & Spohn, W. (eds.). *Entangled Identities - Nations and Europe*. Hampshire: Ashgate Publishing Company, pp. 137-153.
- Laffan, B. (1996). The Politics of Identity and Political Order on Europe. *Journal of Common Market Studies*, 34 (1), pp. 81-102.
- Malová, D. & Mego, P. (2000). "Slovakia: National Consciousness from Denied Autonomy". In: Hagendoorn, L. et al. (2000). *European Nations and Nationalism*, (eds.). England: Ashgate Publishing Ltd.
- McGoldrick, D. (2000) "The Tale of Yugoslavia: Lessons for Accommodating National Identity in National and International Law". In: Tierney, S. (ed.). *Accommodating national identity- New Approaches in international and domestic law*. The Hague: Kluwer Law International, pp. 13-64.
- Nedelsky, N. (2003). Civic nationhood and the challenges of minority inclusion. The case of the post-communist Czech Republic. *Journal of Ethnicities*, 3, pp. 85-93.
- National Anthem of the Slovak Republic. Retrieved on 25 January 2016 from: www.prezident.sk/?anthem-of-the-slovak-republic

- Nora, P. (2001, ed.). *Rethinking France*. Chicago: University of Chicago Press.
- Rosca, I. (2006). *Organising a public information space about the crimes of a totalitarian regime*. Retrieved 3 February 2016 from: www.instac.es/instit2006/papers/pdf/392.pdf
- Rupnik, J. (2008). 1968: The year of two springs. Retrieved on 6 March 2016 from: www.eurozine.com/pdf/2008-05-16-rupnik-en.pdf
- Rupnik, J. (1981). Historians' notebook. The Politics of History-Writing in Czechoslovakia. *History Workshop Journal*, 11 (1), pp, 166-168.
- Skobla, D. (2001). *Slovak National Identity, Slavophilia and Europe*. St. Petersburg Center for the History of Ideas. Retrieved on 7 March 2016 from: www.ideashistory.org.ru/pdfs/18Skobla.pdf
- Triandafyllidou, A. (1998). National identity and the 'other'. *Ethnic and Racial Studies*, 21 (4), pp. 593-612.
- Udpike, J. (2009). The Book of Laughter and Forgetting. Review of Book of Kundera, M. (1978). Retrieved on 24 January 2016 from: www.kundera.de/english/Bibliography/The_Book_of_Laughter_and_Forge/the_book_of_laughter_and_forge.html
- Vlachova, K. & Rehakova, B. (2009). Identity of non-self-evident nation: Czech national identity after the break-up of Czechoslovakia and before accession to the European Union. *Journal of Nations and Nationalism*, 15 (2), pp. 254-279.
- Wingfield, N. M. (2000). The Politics of Memory: Constructing National Identity in the Czech lands, 1945-1948. *Journal of East European Politics and Societies*, 14 (2), pp. 246-267.
- Wodak, R., Cillia, R., Liebhart, K. & Reisigl, M. (2009). *The Discursive Construction of National Identity*. 2nd Edition. Edinburgh: Edinburgh University Press.

THE POLITICAL CONSTRUCTION OF NATIONAL IDENTITY AND HISTORY WRITING: THE CASES OF CZECH REPUBLIC AND SLOVAKIA

---

1. Introduction

Memory is never shaped in vacuum; the motives of memory are never pure

(James Young, in Ebenshade, 1995).

After the Velvet Revolution in 1989 and the following the Velvet Divorce in 1992, the Czech Republic and Slovakia both had to come to terms with their communist past, in which a totalitarian regime (re)created a particular national identity to legitimize its existence. In particular, it sought to influence and mobilize the minds of its people to build popular support for their actions. As will be demonstrated in the following parts of the paper, political and educational elites shaped a distinct collective memory and thus, identity.

Within this context, this study considers the periods before and after the Velvet Revolution and the respective identities for these periods (earlier periods can be a topic of further research). In this regard, I will focus on the creation of distinct national identities through the rewriting of history as a legitimizing factor of identities. The main research question is related to how history is used and misused by official sources, specifically: *How did the political elite construct Czech, Slovak and Czechoslovak national identity to legitimize its actions?* I will focus on Czech, Slovak and Czechoslovak identities through analyzing the language and constitution within the respective political constructs.

The purpose of this research is neither to assess goodness or badness of the above-mentioned process, nor to criticize the governments' efforts in various historical periods. Rather, the goal of this study is to prove based on the Czech and Slovak cases the claim widely accepted in the academic scholarship, that the construction of national identity is tightly connected to a political (re-)interpretation of history and hence, influences the process of history writing.

2. Conceptual Part

2.1. Attempting to Define Identity: Identity & Conceptual Opacity

"Identities...are not things we think about, but things we think with"

Goff & Dunn, 2004, p. 1

As the above-mentioned quote implies, identity as a concept is a crucial element of human self-understanding and various aspects of life and therefore, has crucial consequences. However, trying to grasp the actual meaning or concrete definitions seems to be more difficult. Basic and generally accepted definitions of identity have been given by Deutsch (1957) as "sense of community" and Anderson (1992) as "imagined communities". What becomes clear from these definitions is the focus on community. Identity, therefore, implicitly relates to a uniting factor and it relates to a self-image, as the idea of *imagined* communities illustrates. However, going beyond these often simplistic and rather vague ideas about identity has proven to be difficult, not least because of a wide range of academic fields using identity and relatively specific applications of the concept within these fields.

Definitions, including explicit characteristics of identity have until recently been seldom and some authors have even gone as far as proclaiming a "definitional anarchy" (Abdalel et. al., 2006). As Abdalel and others

(2006) have suggested, “[despite] - or perhaps because of – the sprawl of different treatments of identity in the social sciences, the concept has remained too analytically loose to be as useful a tool as the literature’s early promise had suggested”. Brubaker and Cooper have even gone as far as advocating “that it is time to let go of the concept of identity altogether” (in *Ibid.*, p. 1) due to its vague and obscuring character. However, this denial of the concept seems undue, since the last decade has witnessed a degree of conceptualizations being introduced to social sciences and the related fields.

2.2. Characteristics of Identity

Abdalel *et al.* (2006) developed a proposition for a more rigorous and workable definition of identity in the context of the “*identity as a variable conference*” in 2004. As the basic content of identities, they distinguish between content and contestation as basic elements of identity: “Content describes the meaning of a collective identity ... [whereas] contestation refers to the degree of agreement within a group over the content of the shared category” (*Ibid.*).

Another conceptual approach has been proposed by Goff & Dunn in their 2004 work “*Identity and Global Politics*” focusing on the elements to be found within the contents of identity. They have outlined four fundamental characteristics of identity: Alterity, multiplicity, fluidity and constructedness (p. 4). First, alterity refers to a relational character of identity. The idea of a negative integration - that is identity formation - against what we are not. In other words, the “double-edged character of national identity, namely its capacity of defining who is a member of the community but also who is a foreigner” (Triandafyllidou, 1998, p. 598). The result of this negative integration is the (often stereotypical) creation and view of “*the other*, that represents everything worse than and minor to ‘us’; sometimes – albeit never inevitably – this has led to a definition of other as enemy” (Jukarainen, 2003, p. 219). This negative identification corresponds to identities’ “need to be constantly threatened and defended in order to exist” (*Ibid.*, p. 218). The idea of alterity is related to the second element, multiplicity. As we tend to identify and consequently see ourselves in contrast to the other, the focus of our identity switches according to the situational context at hand. Accordingly, in one situation one might emphasize its role as a mother, while in another case one identifies along the lines of her national or local identity. This multiplicity of identities acknowledges that there is not only one identity, but rather several that in combination influence and determine individual and group behavior. Departing from this idea of multiplicity, subsequently the question of predominance of identities over each other arises.

Third, the concept of fluidity relates to the fact that identities are not fixed, homogenous bounded, inflexible, nor easily defined. Therefore, the choice and content of identities may change temporarily or permanently. Otherwise, in Pierre Bourdieu’s words: “the construction of collective identity is a process instead of a ‘thing’ and therefore changes constantly depending on the symbolico-material ‘fields’ of power” (In Jukarainen, 2003, p. 218). On the other hand, identities are consistent and show a high degree of duration.

Fourth, the last element described by Goff & Dunn is its constructedness. Identity in this sense is an artificial creation that is shaped by diverse societal actors. The concept of ‘invention of tradition’ describes this construction and the implications of different emphasis of certain events and places in the historic sphere. The so-called ‘*Lieux de Mémoire*’ (Nora, 2001), on the other hand, are considered the most important historic events and places for a nation, state or any other group. The concept of ‘*Lieux de Mémoire*’ shows that history itself is constructed, as certain events are emphasized, whereas others are neglected in (official) history writing. As we see, identity and history are intimately connected and hardly separable.

The national identity is arguably the probably strongest identity nowadays and serves as a prime example with regard to the historical use of alterity, multiplicity, fluidity and constructedness, as well as a comparatively low degree of contestation. Next section will approach the national identities and its context of the nation state by considering the role identity has played in it. Official documents, such as constitutions, statistics and political speech, are a key source of identity politics.

2.3. The Use of History in National Identities

Identity politics, or the 'affective dimension' (Laffan, 1996, p. 83), is a crucial element in the history of the modern state. In the form of „overarching but elusive“ (Laffan, 1996, p. 84) nationalism, patriotism or any other form of “close attachment to one’s own country” (Jukarainen, 2003, p. 219), national identity has acted and is still acting as legitimizing factor of the most successful political construct, the nation state. Anderson’s (1992) famous work on nations as imagined communities illustrates this idea. However, looking at the other side of identity construction, one has to consider the actors involved. As Jukarainen (2003) points out, “nation construction and national identity formation have constituted the sphere of activity of a particular intellectual minority, a politically powerful elite” (p. 219). It is obvious that history writing requires historians, as an academic/educational elite, to reconstruct history impartially and in a scholarly and scientific manner without state interference (Karlsson, 2007, pp. 8-9). In former communist regimes in Eastern Europe, however, historians have served the state in advancing their ideological agenda by focusing their historical works on solely specific periods of history extending to antiquity and the Middle Ages. Thereby, history has the potential of becoming manipulated and being replaced by a political truth and being politicized (Karlsson, 2007, p. 9). In that sense, the writing of history often represents the accepted truth of past events for future generations. This involves the ideological use of history in which the grand narrative of history gains increased currency in the formation of national identities offering “millennial perspectives of ethnic consciousness and national independences” and is building upon a system of values that sustains legitimacy (Karlsson, 2007, p. 12). Hence, concentrating on specific periods in history or on the grand narrative has the function to mobilize and to influence. On the other hand, the non-use of history serves another legitimization function, namely, rationalizing unlawful activities or even at utterly ignoring entire moments of time in history and thus hindering it from accessing into collective memory of individuals (Karlsson, 2007, p. 13). Wingfield (2000) refers this process as a collectively organized remembering and forgetting (p. 246). Accordingly, a total sum of memories forms a social construct that is anchored within cognitive and emotional patterns that “can easily be retrieved, manipulated and mobilized on a collective level” (Karlsson, 2007, p. 10).

Constitutions are used as an important tool for promoting collective identity by elites. This idea is emphasized by McGoldrick (2000), pointing out that, “constitutions and international law are used to accommodate national identity or identities” (p. 13). Moreover, a definition of constitution can be helpful in better understanding this issue:

“In classical terms constitutions are expressions of orders and values. They constitute a defining point of reference for the state, its people or peoples and its citizens. A constitution may formally locate sovereignty. It is often a reflection, faithful or otherwise, of national identity and of the national obsession with that concept. One of the first necessities of a new state is to adopt or approve its constitution by some internal legitimizing process” (p. 14).

Similarly, political speech is intensively used with reference to identity. It thus functions as a manifestation, but also as a shaping factor of identity: “Through discourse, social actors constitute objects of knowledge, situations and social roles as well as identities and interpersonal relations between different societal groups and those who interact with them.” In relation to that, Wodak *et al.* (2009) suggest several ways, in which speech is creating social realities, including the establishment and termination of groups and relations (p. 8). However, more importantly,

“analysis of discursive construction of national identity... serve to uncover manipulative maneuvers in politics and the media, which aim at linguistic homogenization or discriminatory exclusion of human beings, and to heighten awareness of the rhetorical strategies which are used to impose certain political beliefs, values, and goals ... [and to] throw light on the largely contingent and imaginary character of nation and to sharpen awareness of dogmatic, essentialist and naturalizing conceptions of nation and national identity” (p. 9).

In sum, the function of history is to shape a historical consciousness that is worth being protected as a collective memory or collective national identity in which figures, periods and places connect the individual with the historic narrative. As we can see, “[t]he nation state developed not just as a boundary creating or maintaining device, but as a system of symbols and shared identity” (Laffan, 1996, p. 84). This shared identity is highly influenced by official speech. The following two parts will each analyze in how elites have employed the aforementioned tools in constitution and political speech in the historical process of identity construction in Czechoslovakia, the Czech Republic and Slovakia.

3. Writing of History in Slovakia

3.1. Introduction

In this part of the paper, I will look through particular historical periods and will demonstrate that the construction of national identity indeed is firmly connected to a political (re) interpretation of history and hence influences the process of history writing. This was very popular and served as one of the basic tools for the political and intellectual elites of Slovakia to legitimize their actions and behavior, to raise the self-consciousness, self-identity of the Slovak population. I will observe how national identity has been constructed to legitimize the actions of the political elite in different time periods of Slovakia's history.

This section on the national identity formation of the Slovakian case is structured as follows: the turning point of the modern Slovak national identity formation was the end of communism in 1989. Accordingly, Slovakia gained its autonomy and recognition as an independent nation that led to formal political independence as a nation state in 1992. Hence, I divided the Slovakia's case into two – Before and After the Velvet Revolution – parts. The period before the Velvet Revolution is, in turn, structured into the following sub-periods. Firstly, 19th century until the end of the First World War is considered briefly, since it deals with the establishment of a particular Slovak identity, which is exemplified mainly through linguistic culture in negative integration against the strong Hungarian influence. Secondly, in the post-World-War-I-period until the beginning of communism, I will discuss some more vivid examples in order to strengthen my position. I will examine Czechoslovakism (the official doctrine of Czechoslovakia) with the central focus on its use in the constitution, official statistics, and scholarly works. Thirdly, the communist era will be reviewed concisely. In the second half – shortly after the Velvet Revolution – I will argue that the raising of the feelings of national identity shortly before the independence (before “Velvet Divorce”) was artificially created by the Slovak government. And finally, I will focus on the manifestations of identity in independent Slovakia (after “Velvet Divorce”).

3.2. Before the Velvet Revolution

Importance of Language & Attitudes in the Foundation of Slovak Identity

During this time period, codification of Slovak language (19th century) and Slovaks' attitude towards Hungarians are relevant examples. Both of them are tightly connected to the Magyarisation process that aimed to assimilate all non-Hungarian minorities of Kingdom of Hungary into one nation. The main reason for the codification of Slovak language was survival of Slovak culture from disappearance and from assimilation into Hungarian culture. As a consequence, the Slovaks developed a feeling of superiority over Magyars. Accordingly, the Slovak intellectuals codified the language and, thus, linguistically deviated Slovak from Hungarian. Slovak attitude towards Hungarians was artificially invented by elites in a process of negative integration *vis-à-vis* the Hungarians. Thus, such artificial linguistic and behavioral separations served to create a collective identity among the Slovaks under the Hungarian rule. Thus, already in the 19th century Slovak elites created a linguistic differentiation that can be understood as a synthetic form of identity creation.

Czechoslovakia from World War I until Communism

In order to unite the two different ethnic groups of Slovaks and Czechs and to govern the new country successfully, the political establishment of the newly formed state needed one unified ideology for one national identity. Accordingly, since the creation of Czechoslovakia, the government started an “aggressive” Czechoslovak rhetoric. Many attempts were made “in order to fit the conception of a Czechoslovak nation with two ... tribes” (Bakke, 2004, p. 25). Hence, Slovak language can be regarded as an important element in the creation of a uniform national identity. These attempts can be found in official Czechoslovakian documents, including the constitution, official statistics and scholarly work, as exemplified in the following sections.

Constitution & Language

The 1920 Constitution of Czechoslovakia states “We, the Czechoslovak nation”, indicating that leaders tried to legitimize the creation of the new country on the highest legal level, in order to unite the Czech and Slovak people into a common nation. With regard to language, as such, the Czechoslovakists reckoned that one nation could not have two languages, that is why they often restricted the role of the Slovak language and, in turn, “emphasize[d] how the national unity had survived despite linguistic separation” (Bakke, 2004, p. 34). Other elites viewed Slovak as an artificially created language. According to them, it was a reaction to Magyarisation policies, and no substantive cultural difference was at its root. The Slovak nationalists strictly opposed such interpretation of history. They believed that “the codification of Slovak [language] was only the final step in a natural [national] development” (Bakke, 2004, p. 35).

Statistics & Academic Use

In 1921 (and later in 1930) population censuses, the term “Czechoslovak” for the first time appeared among “Czech” and “Slovak” in official Czechoslovakian statistics. These attempts imagining the Czechs and the Slovaks as one unified Czechoslovak nation were common in other official Czechoslovak statistical documents as well (Bakke, 2004, p. 27).

Scholars contributed to Czechoslovak national identity-building process. They pointed towards shared values and contacts between the two cultures throughout history. Furthermore, the Great Moravia was depicted as an ancestor of Czechoslovakia and as the cultural origin of a common statehood (Bakke, 2004, p. 29). Therefore, it can be seen that construction of history has served as a unifying factor between both nations.

Indeed, the interpretations mentioned before were used to support a formation of a shared Czechoslovakian identity. Consequently, the Czechoslovakism ideology was purely a political project and had two roles in the Czechoslovak drama: firstly, legitimizing the creation of the new nation-state; and secondly, making the positions of the Czechs and the Slovaks more steadfast against large German and Hungarian minorities. In sum, its function was to strengthen a Czechoslovak national identity.

Communism

The attempts of history re-writing for political reasons are very characteristic for communists in general, and Slovakia was no exception. Everything that was not suitable for communism was changed, re-written or re-interpreted either by force or voluntarily. Czechoslovakism and Czechoslovak identity were radically opposed, and, therefore, deleted from official statements and terminology. Since the communism times, “Czechoslovak” as a national category was deleted from all communist statistics. The 1960 constitution starts with “The people of the Czechoslovak Socialist Republic” rather than “We, the Czechoslovak nation” as it was formulated in the 1920 Constitution of Czechoslovakia. This shift shows how different regimes have used official documents to influence people’s identity and to legitimize their power.

Another aspect is the communist oppression of “unwanted” scholars and intellectuals. One of the most illustrating examples is the case of Ľudovít Štúr, who contributed extensively to Slovak national identity-building. Due to unacceptability of his position to the communist regime, his works were restricted (Skobla, 2001, p. 184-185). However, as some authors believe, “ideological position of the [communist] regime towards Štur was rather ambivalent” (Bombik, 1995 in Skobla, 2001, p. 186) as he was tolerated in some occasions. Skobla (2001) concludes that this “may remind [us of] notorious propaganda practices – what happened to be uncomfortable for the regime was simply neglected” (p. 187). Hence, emphasizing certain scholars’ works with certain narratives while prohibiting others is another proof of how the communist government was manipulating historical facts and using them for its own agenda.

3.3. Velvet Revolution & its Aftermath

Leading up to the “Velvet Divorce”

The striving for independence of Slovakia was not the only event of the secession process in the beginning of the 1990s. The dissolution of the communist bloc in Eastern Europe and the collapse of the Soviet Union itself were at their peak at the time. Post-communist ideology- and identity-building process became a very widespread phenomenon in post-communist countries (Esbenshade, 1995). Slovakia was again no exception: from the feelings of cultural, ethnical or national distinctiveness to nationalistic movements to territorial separation from a larger state. In sum, a continuation of active promotion of national identity after independence has proven to be the major process with regard to identity politics. Keeping in mind the peaceful character of the transition, compromise was achieved by political establishment of the Czechs and the Slovaks, referred as a “Velvet Divorce”. But it is interesting to examine how the Slovak national identity and feelings of distinctiveness from the Czechs was constructed in the process.

The socio-economic situation deteriorated after the 1989 Velvet Revolution. The government could mitigate the situation by promoting the nationalistic ideas. As Malová and Mego (2000) point out,

“[if] the perception (real or imagined) of a forthcoming socio-economic crisis is strong enough among the people, politicians and political forces may then begin to use ideas of nationalism as a distraction. These feelings of nationalism can, in turn, be intensified if political competitors use them to gain more popular support. Political groups and politicians may exploit popular nationalistic feelings, especially when the socioeconomic situation is in crisis... [The] searching for scapegoats is a simple solution to distract attention from socioeconomic problems, especially in a multiethnic state” (p. 357-358).

Indeed, the Slovak government actively depicted the Czechs as a scapegoat for the deterioration of the economy and other social problems in Slovakia. It seems logical to suggest that the Slovak government tried to artificially raise a nationalistic mood, blaming the Czechs for creating economic problems, and underlined the distinction between the Czechs and the Slovaks to legitimize a new Slovak authority. These attempts contributed to the creation of a sense of Slovak self-distinctiveness and collective identity.

After “Velvet Divorce”

The Slovak government’s strategy did not change in the years of independence. However, this time it was not led by predominantly economic issues. Shortly after the “Velvet Divorce”, Slovakia needed to strengthen its national identity. Indeed, the country was suffering from identity crisis that appeared after the end of communism, the dissolution of Czechoslovakia and the consequential evanescence of Czechoslovakism. Slovak identity was weak and diffused during last decades. This problem seemed even more serious in the presence of large minorities concentrated especially in the country’s south that threatened the unity of the country’s common identity. The easiest and most commonly used way for identity strengthening has been the attraction of Slovaks’ minds on history and other events and things that glorified the Slovaks. Political elites in the 1990s strongly focused on history, ethnicity, symbols, etc. Indeed, as Malová and Mego (2000) argue,

“certain sentiments and symbols help to solidify national identity. These often include myths that typically refer to territory or ancestry as the basis for the political community” (p. 365).

They started to promote and strengthen the national identity of the Slovaks by various ways, including the condemnation of former Czechoslovakia and its ideology (Malová & Mego, 2000, p. 358). During Czechoslovakian time, the Slovaks always felt themselves inferior to the Czechs and always claimed more autonomy. That is why it is not surprising that Czechoslovakism was not perceived as an ideal type identity by Slovaksians.

Apart from this reinterpretation, reassessment of their own history and glorification of certain historical events became an essential part of construction of national identity. Printing the symbols recalling the Great Moravian time on the modern Slovak currency underlines this point. Malová and Mego (2000) argue that “holidays, awards, banknotes”, as well as “public monuments, folk festivals, and commemorations of important historical dates”, that took place in Slovakia after independence were the “typical celebrations” and “forms of [support]” of a newly created Slovak national identity (p. 366). At the same time, all the events or symbols or heritage that at any extent

reflected the Czechoslovakian time, were deleted from the new Slovak official and non-official symbols (p. 369).

Territory and religion also played a significant role in the identity construction process. For example, there are symbols of mountains in modern Slovakian flag meaning the three different peaks that were, according to the Slovakian narrative, historically situated on Slovak soil. Moreover, in the Slovak national anthem "Lightning over the Tatras", main focus, apart from national movements and awakening periods, is on territory. In addition, besides territorial elements, we can find religious signs on official symbols as well (e.g. a double cross on the emblem) which were not permitted during communism era and does, therefore, stand in sharp contrast to the old Czechoslovak symbolism.

The Constitution

The Constitution played an important symbolic role in shaping the identity in different historical periods. It greatly contributed to modern Slovak identity formation as well. We read in the preamble of the new Slovak Constitution, adopted on September 1, 1992:

"We, the Slovak nation, mindful of the political and cultural heritage of our forebears, and of the centuries of experience from the struggle for national existence and our own statehood, in the sense of the spiritual heritage of Cyril and Methodius and the historical legacy of the Great Moravian Empire, proceeding from the natural right of nations to self-determination".

We see some important points here. Firstly, the emphasis on different ethnic groups was made to foster a distinct Slovakian identity that, in turn, helped to legitimize a Slovakian statehood, and an independent and sovereign Slovakia. Secondly, the use of the idea of a Slovak nation, (as opposed to the older "Czechoslovak nation") focuses on "spiritual heritage ... and the historical legacy of the Great Moravia Empire" and permanent "struggle for national existence and our own statehood." Finally, the Slovakian situation shows how changing or reassessment of facts and focusing on particular events are used by the political establishment in identity construction process.

3.4. Conclusion

The above-mentioned examples have strengthened my argument that history (re)interpretation through national symbols, ideology, constitution and language have been actively promoted by the Slovak academic and political elites to construct a common identity. A self-distinctive and collective identity was shaped in the identity formation process in the 19th century. After World War I, Slovak identity was an integrated part of Czechoslovakism. After the Velvet Revolution in 1989, history served as a means for Slovaks to remember their historic national identity through a grand narrative. Changing the historical facts and fitting them to the situation, changing symbols, traditions and official documents in order to legitimize regime and behavior, glorification of historical events, stressing or ignoring linguistic differences, etc. were commonly used strategies and tools of the political elites of Slovakia at all times.

4. Political Construction of National Identities in the Czech Republic

4.1. Introduction

The political construction of national identity through history writing in the Czech communist past has been decisively steered and controlled by the communist party system. The aim was to build popular support and legitimize the existence of the new political elite that was installed by the Soviet Union by a coup d'état in 1948. Through the use of history the political establishment sought to (re)create a system of values and a positive image of its self by socially organized forgetting (exclusion, suppression, and repression) and socially organized remembering (grand narrative, invention, symbols etc.). It thereby intended to shape a specific Czech consciousness or national identity by focusing on certain historical events, spaces, and actors.

With the end of communism following the Velvet Revolution (1989) and the Velvet Divorce (1992), the Czechs had to come to terms with their communist past and had to adapt to a new political reality. With the advent of

liberal democracy in the newly formed Czech Republic political actors continued to construct a national identity thereby politicizing it in a similar way as the political elite within the Communist regime. The following examples are demonstrative for this claim.

4.2. End of World War II – Fall of Iron Curtain

Grand Narrative & the Other

As accentuated by Karlsson (2007) “the ideological use of history is not on facts [...], but on the grand narrative”, and focuses on political developments, which generate new grand narratives that form the basis for new national identities (p.12). Accordingly, Czech national identity is also built in contrast to “*the other*”, e.g. the Sudeten German minority in Czechoslovakia. At the end of WWII the communist political elite used feelings of resentment against the German ethnic group. They constructed a negative image of the Germans linking them to the Nazi occupation in 1938 (Brodsky, 2007, p. 13; Wingfield, 2000, p. 246), and hence constructed a reason for mass expulsions of Germans, thereby creating “a convincing popular narrative linking the ‘acceptable’ past with the reconstructed postwar state” (Wingfield, 2000, p. 246). Wingfield (2000) relates this method of political construction of national identity to the concepts of socially organized forgetting (exclusion, suppression and repression) and socially organized remembering (the deliberate invention, emphasis, and popularization of elements of consciousness). The author explains that “the major goal of governmental policy at all levels was to legitimize the new ‘purer’ postwar Czechoslovak nation-state” (p. 246).

Hence, the communist political elite’s objective was to rationalize its policy of expulsions while, on the other hand, aimed at inventing or reinforcing the image of the other, the Sudeten Germans. While focusing on the idea of vilification of the Germans, this can also be seen as a strategy of legitimating the ambiguous role of the Communist regime within this period of time.

Nevertheless, the way the Communist elite sought to rationalize its repressive actions were soon interpreted differently, at least within Czech intellectual circles (Updike, 2009).

Constitution & Language

Constitutions and language are also relevant factors to be considered in the analysis of the political construction of Czech national identity. Indeed, the representation of the other was reinforced by the Communists by prohibiting the use of the expression Sudeten. The Constitutions of 1948 and 1960 incorporated this illustration. Firstly, by referring to the constitution of 1948 to the successful victory of the Czechs against their former feudal exploiters, the German Habsburg and then, secondly, in the constitution of 1960 that denied Germans the recognition as an ethnic Group in its own right (Wingfield, 2000, p. 256).

While language is employed in contrast to *the other*, it is also an important characteristic of Czech national identity, which has “been cultivated and developed, along with Czech historiography, ethnography, art, and literary criticism” (Vlachova & Rehakova, 2009, p. 255; Bibo, 1998). Under Nazi occupation in 1938, however, Czech language was replaced by German and when the Communists came into power in 1945 children were required to study Russian.

Symbols & Values

Values & Symbols constitute important objects of memories to which cognitive emotional patterns can be activated on a collective level and can hence be employed for socially organized remembering and for an artificial creation of national identity.

The political elite sought to construct a Czech national identity that integrated communist values as for instance the worker state for a planned economy, thereby emphasizing the importance of fraternal affiliation to the Soviet Union. In that respect, the Soviet socialist heroes, in particular Marx, Lenin and Stalin were symbols of the communist state. At the same time Czechs’ traditions and heroes were kept alive, and the then present- time political actors heralded in order to build a collective historic narrative supporting and legitimizing the governing communist regime (Wingfield, 2000, p. 265).

Also, the political elite sought to create a positive relationship between the Czechs and the Slovaks (ibid, p. 247). This was done in a symbolic manner by establishing new national holidays, inventing new public spaces and names, celebrating memorial ceremonies, and building monuments in order to implement a positive role of the Czechs and Slovaks during WWII into their memory and to emphasize the idea of a shared collective national identity (ibid, pp. 248-249). Respectively, the communist government built artefacts of memory that according to researchers in this field are "ideal targets for defacement, destruction, or removal in times of historical contestation" (ibid, p. 260).

The 1968 Velvet Spring & its Actors

The Prague Spring manifested Czechs' real perception and attitude towards the communist political elite. Feelings and emotions, which culminated in the 1968 Prague Spring, illustrated their resentment of the Communist party system, perceiving it as an oppressive power (ibid, p. 265). The Velvet Spring is also exemplary for the failure of the Communist regime to build a convincing popular support through identity politics. Accordingly, in 1989 "the government's complete loss of legitimacy and, most importantly, a benevolent international situation, ignited the Velvet Revolution" (Baer, 2008, p. 315).

The Communist regime, however, continued to exercise tight control on the Czech population and its intellectual elite with apparent consequences on history writing. Historians felt the impact of state control and as underlined by Rupnik (1981), "official historiography reverted to a highly ideological orthodoxy, an independent historiography", and subsequently "historians have become perhaps the single most persecuted category of intelligentsia" (p. 166). They were expelled from their research institutes or jailed. Herewith, the political elite wanted to ensure that the interpretation of the two decades preceding the Velvet Spring was directed towards their ends (ibid).

On the other hand, a parallel society emerged from the intelligentsia, a so-called parallel polis as suitably termed by the Czech philosopher Vaclav Belohradsky, in particular "imprisonment and trials, and were publicly shunned by the country's newspapers and media" (Baer, 2008, p. 308). Czech literature became an instrument of a "non-literary end, promoting or challenging official ideology" (Bilek, 2009). One prominent figure in that respect is the Czech writer Milan Kundera who in 1967 was campaigning for freedom of writers in order to preserve a distinct Czech national identity. As a consequence of his involvement in the Prague Spring, he lost his teaching position at the Prague Film Academy, and was excluded from the Communist party. Further, his books were outlawed due to Communist censorship. Finally, he immigrated to France in 1975 (Prague-Life, 2009).

Another important character in this period of time was Vaclav Havel. As other dissidents of the regime, a renowned philosopher and play writer has been imprisoned several times. He advocated for democratic values, a civil society and the idea of a new and free citizenship. He aimed at directing the Czechs towards an open and democratic society with free press and human rights (Rupnik, 2008, p. 5).

4.3. After the End of the Cold War

The fall of communism in 1989 initiated the peaceful transition from a totalitarian steered society to a liberal democracy with its innate values of freedom and democracy built on the civic principle. The latter constitutes an important element of Czech national identity formation by the political elite.

The Civic Principle & the Czech Constitution

After the fall of Communism in 1989, intellectuals, primarily consisting of former dissidents of the Communist regime arranged a democratic government in order to prepare the country for its path towards a free-market economy and free and democratic civil society. The most prominent figure among them was the Czechs' first President Vaclav Havel who promoted the civic principle (Bryant, 2000). The latter as argued by Kubis et al. (2005), soon became «one of the leitmotifs in the attempt to re-build the Czech national identity» (p. 148). "It, thus can be regarded as a vehicle to bring the Czechs back to Europe, as a European nation-state thereby fostering a political culture based on democratic principles" (ibid, p. 148). This idea is being represented in the new Czech constitution and underscores the image in which the "free and equal citizen provides the foundation of the state" (Nedelsky, 2003, p. 90). This concept is further supported in statements given by Czech Prime Minister (1992–1997) Vaclav Klaus and President

Vaclav Havel (1993–2003). While the former expressed that “the foundation of the state is the free citizen” (ibid, p. 94), the latter communicated this principle already previously in the Charter of 77 dissidents:

“Calling for a return to meaningful citizenship, whereby the government’s legitimacy derives from the consent of the entire citizenry and its power is limited by the civil rights of the new individual” (ibid, p. 93).

The civic idea can hence be regarded as a vital element in the political construction of Czech national identity. Another instrument was related to the *other* and continued to be represented by the Sudeten German as will be demonstrated in the following part.

The Civic Principle & the Germans

The Sudeten Germans that were vilified under the Communist regime, continue to be used by the Czech political elite to build a national identity in contrast to the other. The case of treating the Sudeten as the other has been revived by Vaclav Klaus in 1996 demonstrating a political continuity by staying away from employing the term Sudeten at all in his comments during the expulsion controversy that emerged in 1996 (Wingfield, 2000, p. 256). Vaclav Havel on the other hand was more cautious when planning the ratification of a friendship treaty with Germany in 1998. However, controversial inclusion of the Benes decrees in it sparked fierce reactions, in particular by the Communist Party blaming Havel of “excessive servility towards German pressure groups” (Nicole, 2005, p. 12). The German Sudeten issue was hence included into party politics of the Czech Republic and became a vital factor in preparing the country for the EU membership. The European Commission and the European Parliament criticized the attitude of the Czech political elite. The latter nevertheless misused this subject in confirming their determination to protect their national interests against outside, particularly from German interference, which hence stirred resentment between the Czech public and the German minority group. In 2002, the head of the ruling Communist Party exacerbated the issue in calling the Sudeten German “traitors and Hitler’s fifth column”.

In the political construction of Czech national identity, the concept of socially organized remembering and forgetting is the next instrument that provides for political consistency with the Czech Republic’s past, as next section illustrates with the example of the Institute of the Study of Totalitarian Regimes (ISTR).

The Institute of the Study of Totalitarian Regimes & Politicization of History

As formulated in the founding law act of the ISTR in 2007: «Those who do not know their past are condemned to repeat it» (ISTR, 2007). It is therefore the purpose of this organisation to examine and remember the consequences of the Communist and Nazi totalitarian regimes.

In recent years, however, the ISTR has increasingly been accused by historians of politicizing history. Several controversies were discussed in the Czech media, especially the cases of Milan Kundera and the Masin Brothers. The latter were blamed by the ISTR of having assassinated politicians from the former communist political elite. And the former charged by the ISTR of having been an informer of the Communist regime and of having revealed the existence of a western secret agent to the Communist police force in 1950 (Axisglobe, 2008; Konviser, 2008). Some historians at the ISTR have raised their concerns about the validity of these accusations and have submitted their notices by accusing the institution’s activities of “politicising of history from the very beginning” (Axisglobe, 2008). Historians and intellectuals criticize the fact that these accusations are build on one single document written by the Czech Communist Police (IWG, 2008), and remind that the Czech intelligence service had a department of misinformation that was notorious for the ‘artificial’ construction of evidence. Therefore, even policy makers and civil society groups have their reservations with the ISTR because “personal information can be selectively used to discredit political opponents” (Dujisin, 2008). Accordingly, critics demand some restructuring of the ISTR, particularly because of its importance of socially organizing collective memory (Rosca, 2006).

In sum, it can be stressed that policy makers continue to influence the interpretation of historical events and to use history to serve political ends, and are hence unduly politicizing academic research.

Vaclav Klaus & the European Union

The Vaclav Klaus’ speech of February 2009 in the European Parliament is important for the purpose of this study. In previous years, Vaclav Klaus proved to be the personification of the Czech Euroscepticism, and an advocator of a

neo-liberal agenda, which can partially explain his attitudes towards the European Union. Hanley (2004) argues that Czech identity serves “to legitimize the neo-liberal aspects of their program. Such reinterpretations of Czech identity and tradition usually stressed Czechs’ supposed cultural affinity with neo-liberalism and the free-market” (p. 521). It can hence be seen as a strategy to mobilize the Czech electorate, or as Hanley explains it, as a “self- interested desire to preserve clientelistic networks threatened by accession” (ibid, p. 515).

It is no wonder, therefore, that Vaclav Klaus emphasized in his speech the necessity of removing counterproductive barriers in the economy, and to set up an economic system that promotes prosperity. He also accused the EU of disproportional intervention in the economy and supporting an economic system that is suppressing the market. Vaclav Klaus' statements had the function to mobilize the Czechs by addressing their feelings and fears, thereby mobilizing, and influencing them to support his neo-liberal agenda. Klaus did this also by focusing on their inner wishes, and longings for human freedom, prosperity and democracy. Therefore, he addressed their collective memories while linking Czechs' national identity to a historic narrative that can be traced back for many centuries - talking about the “historic centre of Czech statehood, from one of the important places where European thinking, European culture and European civilization has emerged and developed” (Klaus, 2009). Klaus further drew a borderline by pointing to the European Union’s democratic deficit by stressing the large distance between Czech citizens and EU politics, the loss of democratic accountability, the decision-making of the unelected. In that respect he again concentrated on the collective memories of past fears that according to his rhetoric were re-emerging with an European Union that did not duly respect the will of its member states’ citizens.

Klaus’ rhetoric resembles his Euro-realism attitude towards the EU integration in 2001, when stressing the necessity to preserve an individual national identity by prioritizing Czech national interests. He is thus taking the construction of national identity in the field of party politics to advance a specific political agenda (Nicole, 2005. p. 18), and is therefore politicizing Czech national identity and history.

4.4. Conclusive points

The political creation of a distinct Czech national identity as has been revealed in the preceding analysis served the political elite to legitimize its political regime. Czech national identity has been shaped by (re)creating a historic narrative or a potential enemy in contrast to which identity is being formed. Moreover, preserving and creating new social identities, cultural values and symbols are political instruments that aim not only at mobilizing and influencing, but also at remembering and forgetting. Indeed, as argued by the French historian Ernest Renan, “Forgetfulness and even historical errors are essential factors of a nation” (Wingfield, 2000, p. 257). This process of political construction of identity eventually leads to a reinterpretation of historic facts and hence also rewriting of history. This has been true to the Czech Republic’s communist past, and is similarly a common practice in contemporary Czech politics.

5. Conclusion

As demonstrated, the construction of national identity in the cases of the Czech Republic and Slovakia has been driven by political necessities to legitimize the actions and past mistakes of the respective regimes. The political and academic/educational elites reinterpreted history and influenced the writing of history by socially organized remembering and forgetting. In terms of remembering, a positive narrative of the evolution and origin of the nation-state was linked to the values and norms of the existing regime. Symbols and the invention of new public spaces and names supported this positive image. Constitutions were also an important element in the process of shaping a distinct national identity by legally determining a unifying language, and by setting out important principles and values.

Another vital aspect that has been included in constitution and speeches was the (re)creation of *the other*, in contrast to which a national identity was strengthened. In these processes, the political elite (re)interpreted history and influenced history writing.

The reinterpretation of history, however, was also carried out in a more negative manner by acts of exclusion, suppression, and repression against historians and members of the dissident intelligentsia.

Both in Czech and Slovak cases, I have found a grand narrative linked to specific ethnic groups. The German minority served as an identifying factor in the Czech Republic, whereas, the same role in Slovakia was attributed to the Hungarians in the early national identity formation process. The image of “*the other*” as a political tool has been consistently found throughout the cases and respective periods.

In both cases, language (both legal/constitutional and political) was a major expression of identity. Moreover, elites tended to link different periods via a grand narrative in order to adjust their political agenda.

Coming back to James Young’s words from the introduction, I have outlined the motives of memory, being primarily used by various political elites in the formation of a national identity. It indeed seems true that collective identity (and hence, memory) is never shaped in a vacuum, but is build upon political legitimization efforts.

Demonstrating how the political elites constructed respective national identities to legitimize their actions in the Czech Republic, Slovakia and Czechoslovakia, it is logical to conclude the construction of national identity is indeed tightly connected to a political (re-)interpretation of history and the process of history writing.

6. Bibliography

- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities*. London & New York: Verso.
- Axisglobe (2008). *Historians leaving Czech Institute for Study of Totalitarian Regimes*. Axis Information and Analysis. Global Challenges Research Retrieved on 15 January 2016 from: <http://www.axisglobe.com/article.asp?article=1720>
- Baer, J. (2008). “Czech national identity - An exit factor from totalitarianism?” In: Backes, U.; Jaskulowski, T. & Polese, A. (Eds.) (2008). *Totalitarismus und Transformation: Defizite der Demokratiekonsolidierung in Mittel- und Osteuropa*, pp. 305-334. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. Retrieved on 19 January 2016 from: <http://tinyurl.com/yk9yoe3>
- Bakke, E. (2004). *The Making of Czechoslovakism in the first Czechoslovak Republic*. In: Wessel, M. S. (2004, ed.), *Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918–1938. Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten*. München: R. Oldenbourg Verlag.
- Bibo, D. (1998). *History and Czech - Linguistics*. Retrieved on 17 January 2016 from: <http://linguistics.byu.edu/classes/ling450ch/reports/czech.html>
- Bilek, A. P. (2009). *Czech Literature in the Post-Communist Era: The Socio-Cultural Context*. Charles University Prague. Retrieved on 15 January 2016 from: www.transcript-review.org/en/issue/transcript-6--czech-/contemporary-czech-prose-writers
- Bryant, C. (2000). Whose Nation? Czech Dissidents and History Writing from a Post-1989 Perspective. *History and Memory*, 12.
- Brodsky, J. (2004). *Czech identity and returning to Europe*. Retrieved on 15 January 2016 from: www.publikon.com/application/essay/276_2.pdf
- Constitution of the Czechoslovakia (1920). Retrieved on 15 January 2016 from: www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html
- Deutsch, K. (1957). *Political Community and the North Atlantic Area*. Princeton: Princeton University Press.
- Dujisin, Z. (2008). *CZECH REPUBLIC: Communism Alive, Despite Isolation*. Retrieved on 24 January 2016 from: www.ipsnews.net/news.asp?idnews=44103
- Esbenshade, R. S. (1995). Remembering to Forget: Memory, History, National Identity in Postwar East-Central Europe. *Journal of Representations*, 49, pp. 72-96.
- Goff, P. & Dunn, K. (2004). *Identity and Global Politics*. New York: Palgrave MacMillan.
- Hanley, S. (2004). From Neo-liberalism to National Interests: Ideology, Strategy, and Party Development in the Euroscepticism of the Czech Right. *Journal of East European Politics and Societies*, 18, pp. 513-548.
- ISTR (2007). *Founding Law: Act No. 181/2007 Coll*. Retrieved on 25 January 2016 from: www.ustrcr.cz/en/act-no-181-2007-coll

- IWG (2008). *Czech Documents Purport to Show Author Milan Kundera Was an Informer*. Retrieved on 25 January 2016 from: www.internetwritingjournal.com/tags/authors
- Jukarainen, P. (2003). Definitely not yet the End of Nations: Northern Borderlands Youth in Defence of National Identities. *Young*, 11 (3), pp. 217-234.
- Karlsson, K. G. (2007). "Public uses of history in contemporary Europe". In: *Contemporary History on Trial. Europe since 1989 and the role of Expert Historians*. Manchester, Manchester University Press, pp. 27-45.
- Klaus, V. (2009). Speech of the President of the Czech Republic Václav Klaus in the European Parliament, Brussels. Retrieved on 21 January 2016 from: www.klaus.cz/Klaus2/asp/clanek.asp?id=88EY96UW9zlp
- Konviser, B. I. (2008). *Writing the history books - Is the Institute for the Study of Totalitarian Regimes producing legitimate scholarship or pursuing a political agenda?* Retrieved on 25 January 2016 from: www.globalpost.com/dispatch/czech-republic/090805/the-institute-the-study-totalitarian-regimes
- Kubis, K. et al. (2005). "Czech Republic: Nation formation and Europe". In: Ichijo, A. & Spohn, W. (eds.). *Entangled Identities - Nations and Europe*. Hampshire: Ashgate Publishing Company, pp. 137-153.
- Laffan, B. (1996). The Politics of Identity and Political Order on Europe. *Journal of Common Market Studies*, 34 (1), pp. 81-102.
- Malová, D. & Mego, P. (2000). "Slovakia: National Consciousness from Denied Autonomy". In: Hagendoorn, L. et al. (2000). *European Nations and Nationalism*, (eds.). England: Ashgate Publishing Ltd.
- McGoldrick, D. (2000) "The Tale of Yugoslavia: Lessons for Accommodating National Identity in National and International Law". In: Tierney, S. (ed.). *Accommodating national identity- New Approaches in international and domestic law*. The Hague: Kluwer Law International, pp. 13-64.
- Nedelsky, N. (2003). Civic nationhood and the challenges of minority inclusion. The case of the post-communist Czech Republic. *Journal of Ethnicities*, 3, pp. 85-93.
- National Anthem of the Slovak Republic. Retrieved on 25 January 2016 from: www.prezident.sk/?anthem-of-the-slovak-republic
- Nora, P. (2001, ed.). *Rethinking France*. Chicago: University of Chicago Press.
- Rosca, I. (2006). *Organising a public information space about the crimes of a totalitarian regime*. Retrieved 3 February 2016 from: www.instac.es/inscit2006/papers/pdf/392.pdf
- Rupnik, J. (2008). 1968: The year of two springs. Retrieved on 6 March 2016 from: www.eurozine.com/pdf/2008-05-16-rupnik-en.pdf
- Rupnik, J. (1981). Historians' notebook. The Politics of History-Writing in Czechoslovakia. *History Workshop Journal*, 11 (1), pp. 166-168.
- Skobla, D. (2001). *Slovak National Identity, Slavophilia and Europe*. St. Petersburg Center for the History of Ideas. Retrieved on 7 March 2016 from: www.ideashistory.org.ru/pdfs/18Skobla.pdf
- Triandafyllidou, A. (1998). National identity and the 'other'. *Ethnic and Racial Studies*, 21 (4), pp. 593-612.
- Updike, J. (2009). The Book of Laughter and Forgetting. Review of Book of Kundera, M. (1978). Retrieved on 24 January 2016 from: www.kundera.de/english/Bibliography/The_Book_of_Laughter_and_Forge/the_book_of_laughter_and_forge.html
- Vlachova, K. & Rehakova, B. (2009). Identity of non-self-evident nation: Czech national identity after the break-up of Czechoslovakia and before accession to the European Union. *Journal of Nations and Nationalism*, 15 (2), pp. 254-279.
- Wingfield, N. M. (2000). The Politics of Memory: Constructing National Identity in the Czech lands, 1945-1948. *Journal of East European Politics and Societies*, 14 (2), pp. 246-267.
- Wodak, R., Cillia, R., Liebhart, K. & Reisigl, M. (2009). *The Discursive Construction of National Identity*. 2nd Edition. Edinburgh: Edinburgh University Press.

მითი სამხრეთ კავკასიური იდენტობის შესახებ

შესავალი

სამხრეთ კავკასიაში არსებული სამი სახელმწიფო - საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანი ერთ გეოგრაფიულ რეგიონში მდებარეობს და მათ ამ რეგიონული ჭრილიდან გამომდინარე ერთ გეოპოლიტიკურ სივრცეში განიხილავდნენ, როგორც რუსეთის პოლიტიკური ნრეები, ასევე ევროპელი პოლიტიკოსები, რომლებმაც ევროკავშირის სამეზობლო პოლიტიკაში ეს სამი ქვეყანა, ტერიტორიული სიახლოვის გამო, ერთ კონტექტსში განიხილეს (europa.eu, 2009). თუმცა, სამხრეთ კავკასიური ერთიანობა და მათი პოლიტიკური ხედვების იდენტობა მხოლოდ მითია და მათ ურთიერთსაპირისპირო უფრო ბევრი აქვთ, ვიდრე საერთო.

აღნიშნულ კვლევით სტატიაში ვეცდები წინ წამოვწიოთ ყველა ის განმასხვავებელი ნიშანი და გავაანალიზო მისი საფუძვლები, რაც მაძლევს იმის პირობას, რომ მიუხედავად გეოგრაფიული სიახლოვისა, ამ სამი სახელმწიფოს პოლიტიკური მისწრაფებები ცალ-ცალკე ჭრილში უნდა განვიხილოთ. ფაქტია, რომ 2014 წლის 23 ივლისს საქართველომ ხელი მოაწერა ევროკავშირთან ასოცირების შეთანხმებას (eeas.europa.eu, 2014), ხოლო სომხეთმა 2014 წლის 7 ოქტომბერს რუსეთის ფედერაციასთან დადო შეთანხმება ევრაზიის კავშირში გაწევრიანებასთან დაკავშირებით (Reuters, 2014). აზერბაიჯანი კი ცდილობს რუსეთთან და ევროკავშირთან დამოუკიდებელი თამაში აწარმოოს და ნავთობის რესურსებით ნაქეზებულმა საკუთარი მომავალი დუბაის ანმეოს დაუკავშიროს (Illis, 2012).

სწორედ, ამ რეალობიდან გამომდინარე, კვლევის საგანი და კითხვაა თუ რატომ აქვს ამ სამ სახელმწიფოს ურთიერთგამომრიცხავი და საპირისპირო საგარეო პოლიტიკა, მაშინ, როდესაც ისინი ასე ახლოს არიან გეოგრაფიულად? ჩემი პასუხი მდგომარეობს, იმაში, რომ სამხრეთ კავკასიური იდენტობა, ამ შემთხვევაში კი პოლიტიკური იდენტობა, მხოლოდ მითია და ეს პირველ რიგში რუსეთის ინტერესებში შედიოდა. მიუხედავად ზოგიერთი კულტურული მსგავსებისა და საბჭოთა პერიოდში რუსულ ელიტებთან შედარებით კავკასიური ჩამორჩენილობისა, მათ გაცილებით მეტი აქვთ განმასხვავებელი, ვიდრე საერთო. თუმცა, ამ სტატიაში ვისაუბრებთ პოლიტიკურ განსხვავებებზე და მათ საფუძვლებზე, თუ რამ განაპირობა თითქოსდა ტერიტორიულად ერთ მცირე რეგიონში მყოფი სახელმწიფოების პოლიტიკური გზების გაყრა.

თეორია, რომლითაც ჩემს ჰიპოთეზას დავამტკიცებ სამხრეთ კავკასიური ქვეყნების არაიდენტურობის შესახებ არის სოციოლოგიის ერთ-ერთი ცნობილი წარმომადგენლის - მორის ჰალბვაქსის თეორია, რომლის მიხედვითაც არსებობს კოლექტიური მეხსიერება, რომელიც ყალიბდება ისტორიული ფაქტების საყოველთაოდ ცნობიდან და განაპირობებს საზოგადოების ქცევის წესებს. შედეგად, პოლიტიკოსები, რომლებიც ასახავენ საკუთარი საზოგადოებების ინტერესებს, შეზღუდულნი არიან თავიანთ გადაწყვეტილებებში. კოლექტიური მეხსიერების თეორიის მიხედვით, საზოგადოებრივი ცნობიერება ყალიბდება ისტორიული ხასიათის ამბებით, ნარატივებით, ტექსტებით, ქრონიკებით, სკოლის სახელმძღვანელობით და ქმნის ისეთ სტერეოტიპულ დამოკიდებულებებს, რომ ხშირ შემთხვევაში რეალობაზე უფრო მყარია. ასეთი კოლექტიური მეხსიერება გრძელდება წლობით და საუკუნეების განმავლობაშიც კი. ამ გზით საზოგადოებაში ჩამოყალიბებული აზრი გადაეცემა თაობიდან თაობას და პოლიტიკოსებს, რომლებიც ცდილობენ გაატარონ საკუთარი ხალხის ინტერესები, უწევთ, პირველ რიგში, ანგარიში გაუწიონ ან თავად გახდნენ ამ საზოგადოებრივი აზრის დამცველნი (Halbwachs, 1992). სწორედ, გარკვეულმა ისტორიულმა მოვლენებმა განაპირობა 1991 წლიდან დამოუკიდებელი საქართველოს ყველა მთავრობა ევროპული ინტეგრაციის მომხრე ყოფილიყო, სომხეთის პოლიტიკური ელიტა - რუსეთთან მოკავშირეობის მომხრე და აზერბაიჯანი, რომლის ერთ ოჯახზე დამოკიდებული სახელმწიფო სისტემა თავის აზიური ნავთობ-მომპოვებელი, ისლამისტური სახელმწიფოების დამახასიათებელი მართვის სტილით, ერთისაგან და მეორესგანაც თანაბრად პარტნიორული და თანაბრად თავდაჭერილი ყოფილიყო.

ჩემი თეორიის დასამტკიცებლად გამოვიყენებ სხვადასხვა კვლევით მეთოდებს. შედარებითი ანალიზის საფუძველზე შევისწავლი აღნიშნული სამი სახელმწიფოს იმ ყველაზე მნიშვნელოვან და გადამწყვეტ ისტორიულ ფაქტებს, რომლებიც დიდი ხნის განმავლობაში ცვლიდა ამ სახელმწიფოების მომავალს და ერთიან ჯაჭვს ქმნიდა მათი განვითარების გზაზე. მე დავეყრდნობი იმ ისტორიულ მასალებს, რომელზე დაყრდნობითაც ისწავლება ისტორია შესაბამის ქვეყნებში. ჩემი მიზანი არ არის შევამოწმო სომხური, აზერბაიჯანული ან თუნდაც ქართული ისტორიული ფაქტების სინამდვილე. უფრო მეტიც, ამ თეორიის ანალიზის მიხედვით, მიმაჩნია, რომ ხშირად სახეცვლილი ისტორიული ფაქტები უფრო მყარად იკიდებს ფეხს ადამიანთა მეხსიერებაში, ვიდრე ისტორიული რეალობა. ეს არის, სწორედ, ის სოციოლოგიური ფენომენი, რომელიც ხსნის საზოგადოებრივ ქცევას. გარდა ამისა, მოვიძიებ იმ პოლიტიკურ სტატიებს, რომელიც ახსნის სამხრეთ კავკასიური სახელმწიფოების პოლიტიკურ გზებს და გაამყარებს ჩემს არგუმენტს, თუ რატომ ვითარდებიან ეს სახელმწიფოები ურთიერთსაინანაღმდეგო მიმართულებით.

სახელმწიფოების დაბადების სანყისი ეტაპები

საქართველო

იმ პერიოდში, როდესაც საქართველოს ტერიტორიაზე შეიქმნა პირველი ისტორიულად დადასტურებული სახელმწიფო ერთეული სახელად „ქართლი“, მსოფლიო რუკაზე მხოლოდ რამდენიმე ცივილიზაცია და სახელმწიფო არსებობდა (Stearns, Adams, Schwartz, & Gilbert, 2006). ეს იყო პირველი ათასწლეული ქრისტეს შობამდე, IV საუკუნეში, როდესაც ქართლის პირველმა მეფე ფარნავაზმა გამოაცხადა ახალი დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნა და მას მორჩილება აღუთქვა დღევანდელი დასავლეთ საქართველოს ეგრისის სამთავრომაც, რომლის ტერიტორიაზეც უკვე საუკუნეების განმავლობაში არსებობდა ელინური კულტურის ნაწილი სამეფო ტიტული და ბერძნული ქალაქ სახელმწიფოები (Gamkrelidze, 2012). სწორედ, ეს ნაწილი იყო პირდაპირ დაკავშირებული ბერძნულ კულტურასთან, როგორც ეკონომიკური, ასევე პოლიტიკური თვალსაზრისით. ქართლისა და ეგრისის ეთნიკური ერთიანობა განაპირობებდა ბერძნული ცივილიზაციის თავისუფლად დანერგვას, როგორც დასავლეთ, ასევე აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე (Gamkrelidze, 2012). ამან ასახვა ჰპოვა სახელმწიფოებრივ მოწყობაზე, ჯარის და გადასახადების ფორმირებაზე. იმ დროის ქართული სახელმწიფოები პირდაპირ კავშირში აღმოჩნდა იმ დასავლურ ცივილიზაციასთან, სადაც ჯერ კიდევ ადრე იყო საუბარი ქრისტიანულ კულტურასა და დღევანდელ დემოკრატიაზე. ხოლო იმ დროის ქართველებისგან განსხვავებით, სპარსული ცივილიზაცია და სამხრეთული იგივე მესოპოტამიის ცივილიზაცია, გახდა საფუძველი მაშინდელი აზერბაიჯანული და სომხური ეთნოსის ჩამოყალიბებისა.¹

სომხეთი

კავკასიისგან სამხრეთით არსებული მესოპოტამია ანუ შუამდინარეთი, რომელიც დღევანდელ ერაყის ტერიტორიას წარმოადგენს, ითვლება მსოფლიოში პირველ ცივილიზაციად. სწორედ, ამ ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა შუმერული ქალაქ სახელმწიფოები, რომლის სახელმწიფოებრივი კულტურის მემკვიდრენი იყვნენ ასურეთი და ურარტუ (Stearns, Adams, Schwartz, & Gilbert, 2006). ხოლო ამ უკანასკნელის ნანგრევებიდან გადარჩა ხალხი, რომელმაც ჰაიას ტომებთან ერთად ძვ.წ. VI ს-ში მოახდინა პირველი სომხური სახელმწიფოს ფორმირება და საფუძველი ჩაუყარა სომხური ერის დამკვიდრებას სამხრეთ კავკასიაში (Vardaryan, 2003).

მიუხედავად იმისა, რომ პირველმა სომხურმა სახელმწიფომ მალე (V-III სს) დაკარგა დამოუკიდებლობა და ჯერ სპარსეთის შემადგენლობაში მოექცა, ხოლო შემდეგ მაკედონიის, ძვ. წ. II საუკუნეში მან არა მხოლოდ დამოუკიდებლობას, არამედ მნიშვნელოვან პოლიტიკურ აღმავლობასაც მიაღწია.

სწორედ, სახელმწიფოებრიობის სანყისი ეტაპზე მსგავსი პოლიტიკური აღზევება გახდა სომეხი ხალხის მთავარი მოტივატორი საუკუნეების განმავლობაში არ ყოფილიყო დასავლური თუ აღმოსავლური იმპერიების ცივილიზაციის ნაწილი. იგი არ იყო არც ბერძნული ცივილიზაციის გამგრძელებელი და წინააღმდეგობაში მოდიოდა სპარსულ ცივილიზაციასთანაც. მას ყოველთვის სურდა ისეთი დამოუკიდებელი ამბიციური პოლიტიკა ეთამაშა, რომელსაც ქართულ და აზერბაიჯანულ სახელმწიფოებრიობის განვითარებასთან საერთო არაფერი ჰქონია.

¹ იხ. შემდეგი ქვეთავები.

აზერბაიჯანი

ქართული და სომხური სახელმწიფოებისგან განსხვავებით, სამხრეთ-დასავლეთ კასპიის ზღვის სანაპიროებზე ძვ. წ. IV საუკუნეში სპარსული ცივილიზაციიდან იშვა ატროპატენა, რომლის სახელიდან მომდინარეობს სახელწოდება „აზერბაიჯანი“ (Forsyth, 2013) და რომელიც გაერთიანდა სამხრეთ კავკასიურ ხალხთან – ალბანელებთან (Forsyth, 2013). ამ უკანასკნელის შთამომავლები მხოლოდ რამდენი ათეულ ათასს წარმოადგენენ დღევანდელი აზერბაიჯანის, საქართველოს და დაღესტანის ტერიტორიაზე (ნეშუმაშვილი, 2002). ისინი დღემდე ალბანულ დიალექტზე საუბრობენ, ხოლო სხვა დანარჩენები მე-17 საუკუნემდე საუბრობდნენ ენაზე, რომელსაც „ძველი აზარი“ ეწოდება და რომელიც ითვლება ირანულ ენათა დიალექტად (ბარტოლდი, 1935).

სამხრეთ-აღმოსავლეთ კავკასიაში მცხოვრები ალბანელები პერიოდულად იყვნენ სპარსეთის, მაკედონიის, რომის, სომხეთის ინტერესის სფეროში. მათ განსაკუთრებით გაუჭირდათ ერთიანი დამოუკიდებელი კავკასიური სახელმწიფოს შექმნა და საბოლოოდ, VIII საუკუნიდან ატროპატენასთან, იგივე ირანის აზერბაიჯანთან გაერთიანებით ჩაუყარეს საფუძველი ახალ აზერბაიჯანულ სახელმწიფოს (ბარტოლდი, 1935).

როგორც ვხედავთ, მიუხედავად იმისა, რომ სამხრეთ კავკასიაში ჩამოყალიბდა სამივე სახელმწიფო, ისინი სრულიად სხვადასხვა ცივილიზაციებიდან წარმოიშვნენ. სწორედ, ამან განაპირობა მათი შემდგომი ურთიერთდამოუკიდებელი განვითარება.

ეთნიკური და რელიგიური იდენტობა

სამხრეთ კავკასიის სამი სახელმწიფოს სხვადასხვა ცივილიზაციიდან წარმოშობა არ არის ერთადერთი მიზეზი ამ ხალხების სხვადასხვა პოლიტიკური გზით განვითარებისა. მიუხედავად იმისა, რომ დღევანდელი სახელმწიფოები მოქალაქეობრივ გაერთიანებას წარმოადგენენ და მრავალსაუკუნოვანმა ხალხთა მიგრაციებმა და ეკონომიკურმა თუ კულტურულმა ურთიერთობებმა უზრუნველყო სხვადასხვა ხალხების ერთმანეთში ასიმილირება, საუკუნეების განმავლობაში მაინც დიდ ფაქტორად რჩებოდა ეთნიკური წარმომავლობა და ეროვნული იდენტობა. ეს უკანასკნელი კი განსაკუთრებით მძაფრად განმასხვავებელი შეიძლება ყოფილიყო, თუ მას ერთვოდა რელიგიური ფაქტორიც, რომელიც ამ სახელმწიფოების მძლავრ პოლიტიკურ იდეოლოგიებს წარმოადგენდა და თვითიდენტიფიცირებას ახდენდა გეოპოლიტიკაში. სამხრეთ კავკასიაში კი, სწორედ, ამ ორივე ფაქტორს საკმაოდ დიდი ეკავა, რათა გამხდარიყო სამივე სახელმწიფოსათვის ურთიერთდამოუკიდებელი პოლიტიკური არჩევანის მიზეზი.

დღევანდელი ქართველები იბერიულ-კავკასიურ ეთნიკურ ჯგუფს წარმოადგენენ. სომხები ინდო-ევროპულ ოჯახს, ხოლო დღევანდელი აზერბაიჯანელები თურქულ ეთნიკურ ჯგუფს განეკუთვნებიან (Forsyth, 2013). შესაბამისად, სამივე სახელმწიფო სრულიად განსხვავებულ ენაზე საუბრობს და სამივეს სრულიად განსხვავებული დამწერლობა აქვს, მიუხედავად იმისა, რომ ძველ სომხურსა და ქართულ დამწერლობას შორის არსებობს მსგავსება². მიუხედავად იმისა, რომ თანამედროვე დემოკრატიული ღირებულებებიდან გამომდინარე არაპოლიტიკორექტულია ეთნიკურ წარმომავლობებზე საუბარი, ეს მაინც დიდი ფაქტორია იმისა, რომ ტერიტორიულად ამ პატარა რეგიონში მცხოვრებმა ხალხებმა მძაფრად მოახდინონ ურთიერთიდენტიფიცირება, რაც შემდგომში პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებშიც აისახება.

რელიგიური ფაქტორი სეკულარულ სახელმწიფოებში არ უნდა იყოს პოლიტიკური გადაწყვეტილებების საფუძველი, მაგრამ ფაქტია, მას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საუკუნეების განმავლობაში სამხრეთ კავკასიური სახელმწიფოების იდენტობაში; განსაკუთრებით, საქართველოსა და სომხეთისთვის. მიუხედავად იმისა, რომ ალბანეთის მმართველებმა მე-4 საუკუნეში ქრისტიანობა ოფიციალურ რელიგიად გამოაცხადეს, მან მაინც ვერ მოიკიდა ფეხი დღევანდელი აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე. აქ საკმაოდ მძლავრად იყო გავრცელებული ზოროასტრიზმი, ცეცხლთაყვანისმცემლობა, რაც სპარსეთის ოფიციალურ რელიგიას წარმოადგენდა ისლამის მიღებამდე (თინიკაშვილი დ., ჯაში ზ., 2012). ხოლო, მე-8 საუკუნიდან არაბების მიერ სამხრეთ კავკასიის დაპყრობის შემდეგ დღევანდელ აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე ფართოდ გავრცელდა ისლამი და რამდენიმე საუკუნეში ეს ტერიტორიები სხვა რელიგიების არეალად აღარ ქცეულა (Forsyth, 2013).

² მიუხედავად ანბანის სხვადასხვა სტრუქტურისა და სქემისა, თვალშისაცემია ქართული ასომთავრულისა და სომხური ანბანის მოყვანილობა, 15 მათგანი მოხაზულობით ერთმანეთს ემთხვევა, ხოლო შინაარსი განსხვავებული აქვთ <http://www.omniglot.com/writing/georgian.htm> და <http://www.omniglot.com/writing/armenian.htm>

მსოფლიოში ისლამის ფართოდ გავრცელების და არაბების, სპარსელების, თურქ-ოსმანთა იმპერიების მცდელობების მიუხედავად, სომხეთში და საქართველოში გავრცელებულიყო ისლამი, ქრისტიანობა ამ ორი სახელმწიფოსთვის მაინც საკუთარი პოლიტიკური იდენტობის ნაწილად შენარჩუნდა. თუმცა ორივე სახელმწიფომ ისტორიის ამ ეტაპზეც ურთიერთგანსხვავებული გზა აირჩია.

მე-5 საუკუნეში სომხეთის სახელმწიფოებრიობის გაუქმების შემდეგ ეროვნული მმართველობა ფაქტობრივად სომხურმა ეკლესიამ შეინარჩუნა. ამას ისიც დაემატა, რომ სომხური ავტოკეფალია თეოლოგიური შეხედულებების გამო დაუპირისპირდა მსოფლიო საეკლესიო კრებას და დამოუკიდებლად განაგრძო მოღვაწეობა. დღევანდელი სომხურ-გრიგორიანული ეკლესია ერთადერთია მსოფლიოში და იგი მრავალი საუკუნე წარმოადგენდა სომხების ეროვნული იდენტობის ნაწილს (თინიკაშვილი დ., ჯაში ზ., 2012).

საქართველომ ჯერ კიდევ მესამე საუკუნეში გააკეთა პირველი არჩევანი არ ყოფილიყო არც აზიური კულტურის ნაწილი და არც დამოუკიდებელი პოლიტიკური თამაში ეწარმოებინა. წარმოშობით სპარსელმა მირიან მეფემ ქრისტიანობის ოფიციალურად გამოცხადებით საქართველოს ბედი საბოლოოდ დაუკავშირა ევროპის ბიზანტიურ კულტურას (Lortkipanidze, 1983). ამ არჩევანის დადასტურება კი მოხდა მე-11 საუკუნეში, როდესაც მსოფლიო საეკლესიო კრება ორად გაიყო და ქართული ავტოკეფალური ეკლესია აღმოსავლეთ ევროპის ნაწილი გახდა, როგორც მართლმადიდებელი სახელმწიფო (თინიკაშვილი დ., ჯაში ზ., 2012).

როგორც ვხედავთ, სამი მეზობელი სახელმწიფოს წარმოშობა მოხდა სამი სხვადასხვა ცივილიზაციიდან, სხვადასხვა ეთნიკური და ენობრივი ჯგუფებიდან და სამივემ სხვადასხვა რელიგიური არჩევანი გააკეთა. მიუხედავ იმისა, რომ სამივე ერთნაირი ძალისხმევით იბრძოდა გადარჩენისთვის და დამოუკიდებლობისთვის, სამივე განსხვავებული საგარეო და საშინაო პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებს იღებდა ისტორიული განვითარების ამ მეტად მნიშვნელოვან ეტაპებზე.

შუა საუკუნეების გადამწყვეტი მომენტები

მას შემდეგ, რაც სამხრეთ კავკასიაში ჩამოყალიბდა სამი სახელმწიფო და საკუთარი განვითარებისათვის სამივე განსხვავებულ გზას დაადგა, სწორედ, შუა საუკუნეებში მოხდა ისეთი პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღება, რომლებმაც საუკუნეების მანძილზე განსაზღვრეს ამ სახელმწიფოების პოლიტიკური ბედი. პირველ რიგში, ეს იყო რელიგიური თვითიდენტიფიკაცია. თუმცა, ამის გარდა, კიდევ მოხდა მეტად მნიშვნელოვანი პოლიტიკური მოვლენები, რომლის გავლენაც საუკუნეები გაგრძელდა:

სომხეთი

ჯერ კიდევ შუასაუკუნეებამდე, IV საუკუნეში, როდესაც სომხეთი აღმოსავლეთ რომის იმპერიამ, იგივე ბიზანტიამ და სპარსეთმა გაიყო, დასავლეთ სომხეთში ბერძნებმა მეფობა გააუქმეს (მ. ხორენაცი, 1984). ამ ნაბიჯმა, კიდევ უფრო დააშორა სომეხი ხალხი ბერძნულ კულტურას, რადგან ეს არ იყო სომხეთის ვასალად ან მოხარკე ქვეყნად გადაქცევა, ეს იყო სომხური სახელმწიფოებრიობის განადგურება. ამას კი საუკუნეების განმავლობაში შეეძლო გამოენვია სომეხ ხალხში მხოლოდ წინააღმდეგობის განწევა დასავლეთიდან წამოსული საფრთხის მიმართ.

სომხეთი რამდენჯერმე აჯანყდა საკუთარი დამოუკიდებლობის აღსადგენად, როგორც ბერძნების, ასევე სპარსელების და არაბების წინააღმდეგ. მუდმივი მარცხის მიუხედავად, ბაგრატიუნების დინასტიის მეთაურობით მათ მაინც შეძლეს საკუთარი სამეფოს აღდგენა IX საუკუნეში, თუმცა ორ საუკუნეში, ისევე ბიზანტიის აგრესიის შედეგად, სომხეთში კვლავ გაუქმდა სახელმწიფოებრიობა (Forsyth, 2013). ეს იყო გადამწყვეტი ისტორიული მოვლენა სომეხი ხალხისთვის, რადგან მას შემდეგ სომხეთში სამეფო კარი აღარ აღმდგარა (იხ. თავი 6).

დამოუკიდებლობა დაკარგული სომხები ხშირად იბრძოდნენ სამეფოს აღსადგენად, მაგრამ მუდმივი შევიწროვების ფონზე მათი მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა შუა საუკუნეებში დაიწყო ემიგრაცია და დასახლებები შექმნეს, როგორც მეზობელ სახელმწიფოებში, ასევე აღმოსავლეთ ევროპაში და დღევანდელი რუსეთის ტერიტორიებზე. თავდაპირველად სომხების ემიგრაციებს იძულებით გადასახლების ფორმა ჰქონდა, რასაც ბიზანტია ახდენდა თავის შიდა ტერიტორიებზე, ხოლო შემდეგ სომხებმა ეტაპობრივად აითვისეს მეზობელი თუ შორეული სავაჭრო ქალაქები და შექმნეს გავლენიანი დიასპორები (Микаелян, 1952). სწორედ, შუა საუკუნეების ამ ისტორიულმა მოვლენებმა განაპირობა, რომ დღესაც,

საქართველოსგან და აზერბაიჯანისგან განსხვავებით, სომხეთს ძლიერი დიასპორა გააჩნია მსოფლიოს ბევრ წერტილში.

საქართველო

სომხეთისგან რადიკალურად განსხვავებული მოვლენები ხდებოდა საქართველოს ტერიტორიაზე. ეგრი-სის/კოლხეთის სამეფო, რომელიც მთლიანად ბიზანტიის და რომის კულტურის ნაწილს წარმოადგენდა, არასოდეს გამხდარა ქართლისადმი წინააღმდეგობრივი ფაქტორი ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგი-ად გამოსაცხადებლად, ანდა იმისთვის, რომ კიდევ უფრო დაეკავშირებინა თავისი მომავალი რომსა და ბიზანტიისათვის და კიდევ უფრო დაშორებოდა სპარსეთს.

გარდა ამისა, სომხეთისგან განსხვავებით ერთიანი საქართველოს ფორმირების (X ს.) და მართლმადიდებლურ სივრცეში დარჩენის შემდეგ, საქართველომ პოლიტიკური ზეობის ხანას მიაღწია. XI-XII საუკუნეებში მისი ტერიტორია მთლიანად მოიცავდა სამხრეთ კავკასიას და კონტროლს ამყარებდა ჩრდილო კავკასიაზეც (Metreveli, 1995). სწორედ, ამ პერიოდში, საქართველო იქცა ევროპული ქრისტიანული სახელმწიფოების მთავარ პარტნიორად რეგიონში. ევროპული და ბიზანტიური კულტურა გახდა საქართველოს განუყოფელი ნაწილი და მიუხედავად მონღოლების ორ საუკუნოვანი ბატონობისა, მან შეინარჩუნა სამეფო დინასტია და XIV საუკუნეში კვლავ დაიბრუნა ლიდერი სახელმწიფოს პოზიციები რეგიონში (Metreveli, 1995).

XV საუკუნეში კონსტანტინოპოლის დაცემის შემდეგ საქართველო მოექცა ორ ისლამურ იმპერიას შორის, დაკარგა სამხედრო-პოლიტიკური კავშირი ბიზანტიასთან და შესაბამისად, დანარჩენ ევროპულ ქრისტიანულ სახელმწიფოებთანაც (Forsyth, 2013). თუმცა, საქართველოს შუასაუკუნეების ეს აღზევების პერიოდი იმდენად გავლენიანი აღმოჩნდა, რომ მან მაინც შეინარჩუნა სამეფო დინასტიის უწყვეტობა, რაც ნიშნავდა სახელმწიფოებრიობის შენარჩუნებას და ამავედროულად, სწრაფვას მუდმივად დასავლეთისკენ, ანუ იმ დროინდელი ქრისტიანული ევროპისაკენ. მართალია, იგი რამდენიმე ნაწილად გაიყო, მაგრამ ეს სახელმწიფოებრიობა და სამეფო კარი, რომელიც მუდმივად თვითგამოყოფის რეჟიმში ამყოფებდა ქართველ ხალხს თურქეთისა და ირანის იმპერიებისგან, შენარჩუნდა XIX საუკუნემდე – რუსეთის იმპერიის გამოჩენამდე (იხ. თავი 6).

აზერბაიჯანი

სომხეთისა და საქართველოსგან განსხვავებულად წარმართა აზერბაიჯანის შუა საუკუნეების ისტორია. მიუხედავად იმისა, რომ სამივე სახელმწიფო განიცდიდა არაბების, სპარსელების, სელჯუკების და მონღოლების შემოტევებს, აზერბაიჯანში, როგორც აღვნიშნე, ისლამურმა რელიგიამ მოიკიდა ფეხი. სხვადასხვა დინასტიების მმართველობის მიუხედავად, აზერბაიჯანს IX-XVI საუკუნეებში ძირითადად არაბული წარმოშობის, სპარსული დინასტიის სახელის მატარებელი შირვანშაჰები მართავდნენ (Forsyth, 2013). საქართველოსა და სომხეთისგან განსხვავებით, აზერბაიჯანში შიდა ისლამური და ეთნიკური დაპირსპირებები ხდებოდა. მაგალითად, შირვანშაჰები სუნიტები იყვნენ, ხოლო სეფიანთა დინასტია, რომლებმაც შირვანშაჰები ჩაანაცვლეს - შიიტები (ბარტოლდი, 1935). შედეგად, XVI საუკუნიდან ისინი კიდევ უფრო დაუკავშირდნენ შიიტურ ირანს და დღემდე შეინარჩუნეს ისლამის ეს მიმდინარეობა.

განსხვავებულად წარმართა აზერბაიჯანელების ეთნო-ლინგვისტური ფორმირება. მე-11 საუკუნიდან თურქ-სელჩუკებმა, რომლებიც შუა აზიიდან გადმოსახლდნენ, ლაშქრობების შედეგად დაიკავეს სპარსეთი და მთელი წინა აზია, შექმნეს ისეთი თურქულენოვანი იმპერია, რომელმაც საფუძველი დაუდო ჯერ ოტტომანთა იმპერიას, შემდეგ თურქეთის რესპუბლიკას (Forsyth, 2013). მათი გავლენა იმდენად დიდი იყო აზერბაიჯანის მოსახლეობაზე, რომ ენა „ძველი აზარი“ ნელ-ნელა თურქულმა ენამ ჩაანაცვლა და მოახდინა ახალი ეთნო-ლინგვისტური აზერბაიჯანული ეთნოსის ფორმირება (ბარტოლდი, 1935).

ამგვარად, შუა საუკუნეების იმპერიების ბატალიებმა, ეთნიკურმა და რელიგიურმა სიმბიოზმა, ერთობ განსხვავებული და უნიკალური აზერბაიჯანის ფორმირება მოახდინა. ენობრივად ისინი თურქულ ლინგვისტურ ჯგუფს განეკუთვნებიან, ხოლო რელიგიურად სუნიტი თურქებისგან განსხვავებულ - შიიტურ მიმდევრობას, ისევე როგორც ირანელები.

რუსეთის გამოჩენა და მისი როლისამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოებისათვის

ა. რუსეთის იმპერია

სანამ რუსეთის გამოჩენაზე ვისაუბრებდეთ, ზოგადად მიმოვიხილოთ იმ დროის გეოპოლიტიკური ვითარება რეგიონში. XVIII საუკუნეში აზერბაიჯანის, საქართველოსა და სომხეთის მიწების უმეტესობა ირანის მფლობელობაში შედიოდა. საქართველოს სამეფოები ინარჩუნებდნენ ხელისუფლებას, თუმცა ირანს ემორჩილებოდნენ. ასევე, რეგიონზე პრეტენზიებს აცხადებდა ოტომანთა იმპერია და მასაც ეჭირა სომხეთის და საქართველოს დასავლეთ მიწები. ამ ვითარებაში, შიდა დაპირისპირებების გამო, დასუსტდა ირანი და საბოლოოდ დაიშალა კიდეც. აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა რვა დამოუკიდებელი სახანო. ცალკე სახანოდ გავიდა ერევნის სახანო, რომელიც დღევანდელი სომხეთის უმეტეს ნაწილს მოიცავდა. ასევე ირანის ვასალობიდან გამოვიდა ქართული სამეფოებიც, რამაც შექმნა წინაპირობა იმისათვის, რომ კვლავ გაერთიანებულიყო ერთიან სამეფოდ (მოხდა ქართლის და კახეთის სამეფოს გაერთიანება და მიმდინარეობდა მოლაპარაკებები იმერეთის სამეფოსთან გაერთიანებაზე, სადაც აღმოსავლეთ საქართველოს მეფის შვილიშვილი გაამეფეს და რომელიც თავის მხრივ რამდენიმე ავტონომიურ სამთავროს მოიცავდა).

ამ საუკუნეში რუსეთი საკუთარი სამხედრო კამპანიის პიკში შევიდა და პრეტენზია გამოაცხადა კავკასიაზეც. გამუდმებული აჯანყებების მიუხედავად მან აბსოლუტური კონტროლი დაამყარა ჩრდილო კავკასიაზე და დერბენდის მხრიდან დაიკავა კასპიის ზღვის დასავლეთი სანაპიროები.

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, ორი ომის და ორი ზავის შედეგად, ირანთან გამარჯვებული გამოვიდა რუსეთის იმპერია და მთლიანად მის მფლობელობაში გადავიდა სამხრეთ კავკასია სამივე სახელმწიფოთი (ვაჩნაძე, 2003).

ტერიტორიული და რელიგიური საკითხები

სამხრეთ კავკასიის ანექსიის შემდეგ რუსეთმა მმართველობა საკუთარი წესების მიხედვით დაიწყო. გააუქმა ყოველგვარი სახანოები, ქართული სამეფოები თუ სამთავროები და ახალი პოლიტიკური რუკა შექმნა, რაც სამომავლოდ ამ სამ სახელმწიფოს შორის სადაო და შეიარაღებული კონფლიქტების საბაზი გახდა. აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე მყოფი რვა სახანოდან რუსეთის იმპერიამ შექმნა ორი გუბერნია: ბაქოს და ელიზაბედის, იგივე განჯის გუბერნია. სომხეთის სახანოს შეუერთა ნახიჭევანის სახანო და ერევნის გუბერნიად აქცია. ხოლო საქართველოს ტერიტორია, აზერბაიჯანის მსგავსად, ორ მმართველობით რგოლად აქცია, თბილისის და ქუთაისის გუბერნიებად (ვაჩნაძე, 2003).

სომხეთი

ასეთ ტერიტორიულ მონყობას განსხვავებული დამოკიდებულება მოჰყვა სამხრეთ კავკასიაში. განსაკუთრებით სომხეთსა და საქართველოში. ერევნის სახანოდან გუბერნიად გადაქცევა უარყოფითი ფაქტი არ შეიძლებოდა ყოფილიყო სომხებისთვის, რადგან ამით არაფერი განსაკუთრებული არ იცვლებოდა. პირიქით, ერევნისთვის ნახიჭევანის შეერთებას და იმის განცდას, რომ სხვა სომხური მოსახლეობით დასახლებული მიწებიც შეიძლებოდა ერევნის შემადგენლობაში გადასულიყო, მხოლოდ დადებითი დამოკიდებულების ჩამოყალიბება მოჰყვა სომხურ მოსახლეობაში. ამას ისიც დაემატა, რომ რუსეთის იმპერიამ მოახდინა ოსმალეთის ტერიტორიის ნაწილის ანექსია და შექმნა ყარსის გუბერნია, რაც ასევე ძირითადად სომხური მოსახლეობით იყო დაკომპლექტებული (ვაჩნაძე, 2003). ასევე, სომხეთს გაუჩნდა მთიანი ყარაბაღის შემოერთების და დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიების ოსმალელებისგან გათავისუფლების შანსი. როგორც ვიცით, სომხეთის სამეფო XI საუკუნიდან აღარ არსებობდა და რუსეთის იმპერიის ეს ნაბიჯები იმ დროისათვის მისთვის მხოლოდ საუკეთესო პოლიტიკური ვარიანტი უნდა ყოფილიყო. ხდებოდა სომხური მოსახლეობით დასახლებული მიწების გათავისუფლება ისლამური მმართველობისგან, თუმცა კი საომარ ნაღმებს ქმნიდა აზერბაიჯანთან და თურქეთთან.

კომფორტულ პირობებში აღმოჩნდა სომხური ეკლესია. მის მრევლს აღარავინ ემუქრებოდა ფიზიკური განადგურებით და ისლამის ძალადობრივად გავრცელებით. სომხური ეკლესია არ წარმოადგენდა არც რომის პაპის ქვეშევრდომს და არც მართლმადიდებლური სამყაროს წევრი იყო. ამის გამო რუსეთის მართლმადიდებლურ ეკლესიას დიდი ინტერესი არ გამოუჩენია მის მიმართ, რაც კიდევ ერთი მიზეზი აღმოჩნდა სომეხი ხალხისთვის მხოლოდ პოზიტივთან ასოცირებულიყო რუსეთის იმპერია.

საქართველო

ფაქტია, როგორც სომხეთში, რუსეთის გამოჩენას საქართველოშიც დადებითი მოლოდინი უნდა შეექმნა, რადგან რამდენიმე საუკუნოვანი ისლამური სამყაროს ალყის შემდეგ, პირველად გამოჩნდა ქრისტიანული სახელმწიფო მის თვალსაწიერში. ეს იმპერია კი ევროპულ სახელმწიფოებთან ერთად ვითარდებოდა. ანუ იყო ის, რაც საქართველოსთვის აუხდენელ ოცნებას წარმოადგენდა საუკუნეების განმავლობაში.

მოხდა კი პირიქით. საქართველოში გაუქმდა სამეფო კარი (Forsyth, 2013) და ეკლესიის ავტოკეფალია (გურული, 2010).

ამ ნაბიჯმა ის რეაქცია გამოიწვია, რაც მანამდე საუკუნეების განმავლობაში, დაარსების დღიდან არ მომხდარა. სამეფო ტახტის გაუქმება სახელმწიფოებრიობის განადგურების ტოლფასი იყო. როგორც მანამდე ვნახეთ, მიუხედავად სხვადასხვა სახელმწიფოების საქართველოზე მმართველობისა, სამეფო დინასტია, ყოველთვის ინარჩუნებდა ტახტს, რაც ყოველთვის ტოვებდა დამოუკიდებლობის განცდას.

ამას გარდა, მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთის იმპერიაც ოფიციალურად მართლმადიდებელი ქრისტიანი იყო და ერთგვარი შვება უნდა მოეტანა ქართული ეკლესიისთვის, პირიქით მოხდა. რუსეთმა გააუქმა საქართველოს ავტოკეფალია და მთლიანად რუსულ ეკლესიას დაუქვემდებარა.

ასეთმა რადიკალურმა ნაბიჯებმა და მოლოდინების გაცრუებამ საქართველოში არაერთი ლოკალური აჯანყება გამოიწვია და ახალი მტრის ხატის შექმნას შეუწყო ხელი (Metreveli, 1995).

აზერბაიჯანი

მიუხედავად იმისა, რომ აზერბაიჯანელი მოსახლეობა ისლამის მიმდევარი იყო, ხოლო რუსეთის იმპერია ქრისტიანული, XIX საუკუნეში რადიკალური პოლიტიკა არ გატარებულა აზერბაიჯანის რელიგიის მიმართ. ისინი ისევე, როგორც რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე ანექსირებული სხვა ისლამური ხალხი, არ განიცდიდნენ რუსეთისგან იძულებით გაქრისტიანებას. აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე ხდებოდა სხვადასხვა სექტანტური მოსახლეობის ჩამოსახლება, მაგრამ ამას არ ჰქონია ისეთი მასიური სახე, რომ განსაკუთრებული წინააღმდეგობა დაენერგა აზერბაიჯანელ მოსახლეობაზე. როგორც პროფ. სარდიონ ზედელაშვილი აღნიშნავს, „აზერბაიჯანში შენარჩუნდა სასულიერო სასამართლოები, რაც მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო საკუთარ მომხრეებად განენყო ამ ქვეყნის ელიტა. ასევე რუსეთის იმპერია ითვალისწინებდა ირანისა და თურქეთის ფაქტორსაც, რადგან არ სურდა ამ ორი სახელმწიფოსთვის კიდევ ერთი დამატებითი, რელიგიური კონფრონტაციის მიზეზი მიეცა“ (ს. ზედელაშვილი, 2015).

არც ტერიტორიულ მოწყობას გამოუწვევია დიდი წინააღმდეგობა აზერბაიჯანში. სახანოების ორ გუბერნიად გაერთიანება მოსახლეობისთვის ბევრს არაფერს ცვლიდა. პირიქით, შეწყდა ამ ტერიტორიების ირანელებისგან და ოსმალებისგან ფიზიკურად განადგურება და გაჩნდა შანსი მშვიდობიანად განვითარებისთვის. ქართველებისგან განსხვავებით, წინააღმდეგობის მუხტი გროვდებოდა არა რუსების, არამედ სომხების მიმართ, რომლებსაც მანამდე ისლამური მმართველობის სახანოებად აღქმული მიწები სომხურ სივრცეში გადაჰქონდათ.

მშვიდობის დამყარება და ნაციონალიზმის აღზევება

რუსეთის იმპერიის მიერ სამხრეთ კავკასიის ანექსიას დადებითი და უარყოფითი შედეგები მოჰყვა, რომელმაც განსხვავებული ასახვა ჰპოვა ამ რეგიონების ხალხებზე.

პირველ რიგში, შედარებით სტაბილური პერიოდი დადგა და სამივე სახელმწიფო დაემშვიდობა ირანელებისგან და ოსმალებისგან გამანადგურებელ შემოტევებს, რაც ფიზიკურ საფრთხეს უქმნიდა მათგან რადიკალურად განსხვავებულ სომხებს და ქართველებს. ამან კი კულტურული და ეკონომიკური პროგრესი გამოიწვია სამივე სახელმწიფოში (Forsyth, 2013). (განსხვავებით ჩრდილო-კავკასიისგან, სადაც რუ-

სეთის იმპერიის სამხედრო კამპანიების შედეგად ფიზიკურად განადგურდნენ ჯიქები და უბიხები, ხოლო ასიათასობით აფხაზი გადასახლებული იქნა ოსმალეთში (ბ., 2014.)

მეორე დადებითი, რაც იმ პერიოდში კავკასიაში მოხდა, იყო კასპიის ზღვაში ნავთობის აღმოჩენა, რამაც განსაკუთრებული რეგიონული მნიშვნელობა შესძინა ბაქოს (მიქაძე, 2002). დაიწყო ეკონომიკური აღზევება, ბაქოს მოსახლეობის ზრდა და განვითარება. თუმცა, „აზერბაიჯანის სწრაფი ეკონომიკური ზრდა თავისთავად რუსული პოლიტიკური ისტემბლიშმენტის გავლენის ქვეშ ექცეოდა, ნავთობმომპოვებელ პროცესში აზერბაიჯანული ელიტაც ჩართული იყო და ამით იმპერია დამატებით კეთილგანწყობას იძენდა“ (ს. ზედელაშვილი, 2015).

და ბოლოს, რაც ნაკლებად იყო თავად რუსეთის იმპერიის სურვილი, მაგრამ რაც რუსეთის გავლით სამხრეთ კავკასიამდე ევროპიდან შემოვიდა, იყო დასავლური განმანათლებლობა და ახალი პოლიტიკური იდეოლოგიები. ამის შედეგად, სამივე სახელმწიფოში გაჩნდნენ ელიტები, რომლებსაც განათლება რუსეთსა და დასავლეთში ჰქონდათ მიღებული. ახალი ბურჟუაზიული კლასები ისეთი ნაციონალისტური იდეების პროპაგანდას ეწეოდნენ, რომლებმაც ევროპაში ახალი სახელმწიფოების შექმნას ჩაუყარა საფუძველი. შუა საუკუნეებისთვის დამახასიათებელი გაგება, რომლის თანახმადაც სახელმწიფოს დამოუკიდებლობა სამეფო დინასტიასთან იყო ასოცირებული, წარსულს ჩაბარდა. სახელმწიფოს დამოუკიდებლობის წყარო და გარანტი გახდა ერი, რომელიც გარკვეულ ტერიტორიაზე ცხოვრობდა.

ნაციონალისტური იდეების პარალელურად სამხრეთ კავკასიაში ფეხი მოიკიდა სოციალისტურმა იდეებმა, შეიქმნა მუშათა პროტესტანტული კლასი და პროფკავშირები (ვაჩნაძე, 2003). ასეთმა ახალმა სამხრეთ კავკასიურმა ელიტებმა ნიადაგი მოამზადეს და 1918 წელს დამოუკიდებლობამდე მიიყვანეს სამხრეთ კავკასიის სამივე სახელმწიფო, რაც მხოლოდ სამიოდე წელი გაგრძელდა (Forsyth, 2013).

დამოუკიდებელი ევროპული ტიპის ახალმა სახელმწიფოებმა ერთმანეთთან მჭიდრო თანამშრომლობა მოახერხეს, რათა დამოუკიდებლად განეგრძოთ არსებობა. მაგრამ ამის მიუხედავად, დამოუკიდებლობის პირველივე წელს, ერთმანეთს შორის მოხდა შეიარაღებული კონფლიქტები,³ რამაც ღრმა დალი დაასვა ამ სახელმწიფოების ურთიერთობებს და არსებული პრობლემები დღემდე მოიტანა.

სამხრეთ კავკასიის შიდა ტერიტორიული დავები

იქიდან გამომდინარე, რომ სამივე სახელმწიფო დიდ იმპერიებთან შედარებით მცირე ტერიტორიას იკავებდა და ხდებოდა სამივე მათგანის იმპერიების მხრიდან ანექსირება, შევიწროება, ასიმილირება და დევნა, სამივე სახელმწიფოს ტერიტორიების საზღვრები საუკუნეების განმავლობაში გამუდმებით იცვლებოდა. ამ სამ სახელმწიფოს შორის ბევრია ისეთი ტერიტორია, რომელსაც გარკვეული ხნის განმავლობაში ხან ერთი აკონტროლებდა, ხან მეორე და ხან მესამე. ამას გარდა იმპერიებისგან შევიწროების თუ სავაჭრო ურთიერთობების შედეგად კომპაქტური დასახლებები ჩნდებოდა მეზობელი სახელმწიფოების ტერიტორიაზე ან ზოგჯერ თავად ეს ტერიტორიები გადადიოდა მეზობელი სახელმწიფოს საზღვრებში. შედეგად, მათემატიკური სიზუსტით იმის განსაზღვრა, რომელ სახელმწიფოს ზუსტად რამდენი ტერიტორია ეკუთვნის, არარეალური იყო, არათუ სამხრეთ კავკასიაში, არამედ მსოფლიოს ნებისმიერ ნერტილში. მსგავს ტერიტორიულ ამბიციებს მივყავდით ითნიკურ შულამდე, სამეზობლო კონფლიქტამდე ან თუნდაც მსოფლიო ომამდე.

ტერიტორიებთან დაკავშირებით დიდი იყო სომხეთის ამბიციები. ვინაიდან, რუსეთის შემადგელობაში ერევნის გუბერნიის საზღვრები გაფართოვდა, გაჩნდა ყარსის გუბერნია, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სომხებს მიეცათ შანსი კიდევ მეტი ტერიტორია შეერთებინათ რუსეთის იმპერიის საზღვრებში.

სომხეთი საკუთარ ამბიციებს ძირითადად მოსახლეობის განსახლებით წყვეტდა. საქართველო საკუთარ საზღვრებს აღმოსავლეთ საქართველოში რუსეთის იმპერიის გამოჩენამდე არსებულ საზღვრებში, ხოლო დასავლეთ საქართველოს მისი ისტორიული კულტურული და სამეფო დინასტიის აღზევების აკენიდან, ტაო-კლარჯეთის საზღვრებში ხედავდა (ვ. გურული, ლ. ჯიქია, 2013). ხოლო აზერბაიჯანი პრეტენზიას აცხადებდა, როგორც აზერბაიჯანელებით დასახლებულ ტერიტორიებზე, ასევე რუსეთის იმპერიის გამოჩენამდე არსებული სახანოების მმართველობის პერიოდში არსებულ საზღვრებზე.

1918-1920 წლებში ტერიტორიულმა დავებმა სამივე სახელმწიფო შეიარაღებულ კონფლიქტებამდე მიიყვანა, შეცვალა საზღვრები და საფუძველი დაუდო საუკუნოვან დავებს ამ სახელმწიფოებს შორის.

³ იხ. შემდეგი ქვეთავები

პირველი კონფლიქტი სომხეთსა და საქართველოს შორის დაიწყო. სადავო ტერიტორიას წარმოადგენდა სამხრეთ საქართველოს რეგიონი, სადაც ორენოვანი დასახლება იყო. მიუხედავად იმისა, რომ სომხეთის არმიამ უკან დაიხია, აღნიშნული რეგიონი საბოლოოდ ორად გაიყო (ვაშაყმაძე, 2002).

მეორე კონფლიქტი, რომელიც უფრო დიდხანს გაგრძელდა სომხეთსა და აზერბაიჯანს შორის მოხდა. კონფლიქტის ძირითად კერას წარმოადგენდა ნახიჭევანი, რომელიც მოგვიანებით თურქეთსა და საბჭოთა კავშირის მოლაპარაკებების შემდეგ აზერბაიჯანს გადაეცა (პიპინაშვილი, 2009).

კიდევ ერთი და ყველაზე სისხლისმღვრელი კონფლიქტი სომხეთსა და ოსმალეთს შორის მოხდა. მას შემდეგ, რაც პირველი მსოფლიო ომის შედეგად (1914-1918), დასავლურმა კოალიციამ ოსმალეთი დაშალა და დასავლეთ თურქეთი საბერძნეთს გადასცა, ხოლო აღმოსავლეთი სომხეთს, ამ უკანასკნელს გაუჩნდა რეალური შანსი, სომხეთის საზღვრები გაეფართოვებინა და ყარსის გარდა, შეეერთებინა ქართული ქალაქი ბათუმიც, შედეგად კი პირველად ისტორიის განმავლობაში გასასვლელი გასჩენოდა შავ ზღვაზე. საბოლოოდ ოსმალეთი არ დათანხმდა მის მიერ დაკავებული ტერიტორიების დაშლას და ძლიერი ნაციონალისტური და სამხედრო კამპანიის ფონზე დაიბრუნა, როგორც საბერძნეთისთვის გადაცემული მიწები, ასევე სომხეთისთვის შეპირებული მიწები და საზავო ხელშეკრულებით, ყარსი ოსმალეთის შემადგენლობაში დარჩა (პიპინაშვილი, 2009).

სომხეთის ამ მარცხს წინ უძღვოდა 1915-1918 წლების მოვლენები, რომელიც „სომხების გენოციდის“ სახელითაა მოხსენიებული (გ. იაგუტოვ, რ. ბადალიან, ა. მირზოიან, ე. სააკიან, ა. ოჰანიან, , 2011).⁴ ამ მოვლენამ საუკუნოდ იმოქმედა სომხეთ-თურქეთის ურთიერთობაზე. ამ ორ სახელმწიფოს დღესაც არ აქვს არანაირი ურთიერთობა ერთმანეთთან. განსხვავებით საქართველოსგან, რომლისთვისაც თურქულ-ოსმალური იმპერია მართალია, ისტორიულ მტერს წარმოადგენდა, მაგრამ 1990-იანი წლებიდან ორივე ქვეყნის დემოკრატიისაკენ სწრაფვა ყველაზე მჭიდრო პარტნიორობის საფუძველი გახდა.

ბ. საბჭოთა კავშირი

ტერიტორიული მონყობა, საბჭოთა მმართველობა და „სამხეთ კავკასიის იდენტობის“ შექმნა

რუსეთის ბოლშევიკურმა მთავრობამ 1920-21 წლებში ჯერ აღიარა სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოების დამოუკიდებლობა და შემდეგ მიყოლებით მოახდინა ბაქოს, მერე ერევნის და საბოლოოდ თბილისის ოკუპაცია. მიუხედავად იმისა, რომ ამ სახელმწიფოებში ჩატარებული არჩევნების შედეგად კომუნისტებმა და ბოლშევიკებმა ამომრჩევლების ხმათა მხოლოდ 1% მიიღეს, ეს არ გამხდარა დამაბრკოლებელი ფაქტორი სამხრეთ კავკასიაში ათასობით ადამიანის დახვრეტის ხარჯზე ბოლშევიკური რეჟიმის დასამყარებლად (Metreveli, 1995).

სწორედ, ამ პერიოდში გაჩნდა მცდელობა შეექმნათ „სამხრეთ კავკასიის იდენტობა“ და ოკუპირებული სახელმწიფოები გააერთიანეს ერთ ფედერაციადა, რომელსაც ეწოდა „ამიერკავკასიის სოციალისტური ფედერაციული საბჭოთა რესპუბლიკა“. ამ რეგიონული სახელმწიფოს სტატუსით სამი სახელმწიფო საბჭოთა შემადგენლობაში 1936 წლამდე იმყოფებოდა (ვაშაყმაძე მ. , 2005). ხოლო ამ პერიოდში საბჭოთა კავშირმა შეძლო მკაცრი პოლიტიკის გატარება, საკუთარი წესრიგის დამყარება და სამომავლო ეთნო-კონფლიქტური ნაღმების ჩადება.

პირველ რიგში მოახდინა ოკუპირებული რესპუბლიკების ტერიტორიული გადანაწილება (გურული ვ. , 2013). საქართველოში შექმნა „აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკა“, რომელიც მოიცავდა მრავალეთნიკურ რეგიონს და მიუერთა სხვა ეთნიკურად მთლიანად ქართველებით დასახლებული სამეგრელოს ნაწილს. ასევე შექმნა „სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი“ და მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს ოც საუკუნოვანი ისტორიის განმავლობაში, ოსეთი მხოლოდ ჩრდილო კავკასიით ესაზღვრებოდა და მათი ეთნიკური წარმომადგენლები მხოლოდ უმნიშვნელო რაოდენობით ცხოვრობდნენ სამაჩაბლოს/ცხინვალის რეგიონში, „სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქში“ შევიდა არა მარტო ეს ქალაქი, არამედ მხოლოდ ქართველებით დასახლებული ქართლის რეგიონის უმეტესი ნაწილი და ისე, რომ საზღვრები არ

⁴ თურქეთი დღემდე არ აღიარებს გენოციდის ფაქტს, რადგან მას მიიჩნევს იმ ეპოქის, ოსმალეთის დროინდელი ომის რეალობად, როდესაც დღევანდელი საერთაშორისო სამართლის პრინციპები არ მოქმედებდა.

იყო გამიჯნული არანაირი ბუნებრივი საზღვრითაც კი (პიპინაშვილი დ., 2009).

აზერბაიჯანს საბჭოთა რუსეთისგან გადაეცა ორენოვანი ნახიჭევანი, ისე რომ მასთან სახმელეთო საზღვარი არ ჰქონია. ასევე მის ტერიტორიაზე გაჩნდა ორენოვანი „მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქი“ (პიპინაშვილი დ., 2009). სომხურ-აზერბაიჯანული კონფლიქტების შედეგად, ამჟამად ნახიჭევანში მხოლოდ აზერბაიჯანელები ცხოვრობენ, ხოლო მთიან ყარაბაღში - სომხები (პიპინაშვილი დ., 2009). გარდა ამისა, აზერბაიჯანს გადაეცა სამხრეთ საქართველოს აზერბაიჯანელებით დასახლებული და აღმოსავლეთ საქართველოს ქართველებით დასახლებული მიწები (მირიანაშვილი, 2012). მიუხედავად იმისა, ეს აშკარა კონფლიქტის წინაპირობა იყო, საბედნიეროდ დღემდე რაიმე შეიარაღებული კონფლიქტის მცდელობას ადგილი არ ჰქონია, რაც სხვასხვა მიზეზებით, მათ შორის საქართველოს და აზერბაიჯანის მჭიდრო პარტნიორული ურთიერთობების შედეგია.

„ამიერკავკასიის სოციალისტური ფედერაციული საბჭოთა რესპუბლიკის“ ფარგლებში მოხდა სამივე სახელმწიფოში ასიათასობით ადამიანის გადასახლება და დახვრეტა. თითქმის მთლიანად განადგურდა სამივე სახელმწიფოს ეროვნული და სოციალ-დემოკრატიული იდეების მქონე ინტელიგენცია (ვაჩნაძე მ., 2005). ამას დამატება მეორე მსოფლიო ომში წასული კავკასიელების რაოდენობის განახევრება და შედეგად საბჭოთა რუსეთმა მიიღო სრულიად ახალი მხოლოდ კომუნისტური იდეებით გაჯერებული და თითქმის განახევრებული მოსახლეობა (გურული, ვ, 2013).

1953 წელს სტალინის ტირანული ეპოქის დასრულების შემდეგ, მართალია აღარ არსებობდა სამხრეთ კავკასიური ფედერაცია, მაგრამ საბჭოთა კავშირის მათდამი დამოკიდებულება არ შეცვლილა. მათ განაგრძეს ტოტალიტარული იმპერიის შენება, თუმცა 1970-80-იან წლებში მოხერხდა კიდევ ეკონომიკის განვითარება (Forsyth, 2013). სწორედ, ამ პერიოდში გრძელდებოდა სამხრეთ კავკასიური იდენტობის დამკვიდრება მოსკოვის ცენტრალური პოლიტიკის მეშვეობით, ის მექანიკური სიზუსტით ახორციელებდა ერთნაირ პროექტებს სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში, რაც გამოიხატებოდა მსგავსი არქიტექტურით, ერთიანი ეკონომიკური დავალებებით, ერთიანი პოლიტიკური დირექტივებით და მართვის სტილით. ამ ფონზე მაინც სამივე სახელმწიფომ შეინარჩუნა საკუთარი ხალხების განვითარების ისტორიული მეხსიერება და უკვე საბჭოთა კავშირის გორბაჩოვისეული გარდაქმნების ფონზე სამივეგან იმძლავლა ეროვნულმა მოძრაობებმა (Forsyth, 2013).

როგორც ზემოთ მოყვანილი ისტორიული მაგალითებიდან დავინახეთ, საქართველოში ერთადერთი ისტორიული მტრის ხატი მხოლოდ ოკუპანტი რუსეთი იყო. განსხვავებით სომხეთისგან, სადაც რუსეთისადმი ლოიალობის დამოკიდებულების შენარჩუნების საბაზი უფრო არსებობდა. მათი მტრის ხატის შექმნა აზერბაიჯანისკენ იყო მიმართული, ქვეყნისკენ, რომელიც ასოცირდებოდა სომხების მუსლიმების მხრიდან მრავალსაუკუნოვან შევიწროებასთან. ამას გარდა, აზერბაიჯანი არ წარმოადგენდა ისეთი მასშტაბის სახელმწიფოს, როგორსაც საუკუნეების წინანდელი მუსლიმი დამპყრობელი იმპერიები. მას და სომხეთს თითქმის თანაბარი სამხედრო და ეკონომიკური შესაძლებლობები გააჩნდათ. შედეგად, სომხებისთვის მუსლიმურ სამყაროზე შესაძლებელი რევანშის პირობებს წარმოადგენდა აზერბაიჯანის წინააღმდეგ ბრძოლა (პერტაია, 2007). საქართველოს მსგავსად არც აზერბაიჯანის ეროვნული მოძრაობა იყო გულთბილი რუსული პოლიტიკის მიმართ, რასაც სომხეთისადმი ეროვნული შუღლის გაღვივებაც დაერთო.

1991 წელს საბჭოთა კავშირის დაშლის და ახალი თხუთმეტი დამოუკიდებელი სახელმწიფოს გაჩენის შემდეგ, ბალტიისპირეთის სამი სახელმწიფოსგან განსხვავებით, სადაც ეროვნული მოძრაობა სამომავლო ეკონომიკური პროგრამების განვითარებაზე იყო გადართული, სამხრეთ კავკასია უფრო ეთნიკური იდეების პროპაგანდას ეწეოდა. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ორი რეგიონის შედარება სხვა კვლევის საგანია, ფაქტია, რომ ბალტიისპირა სახელმწიფოებმა ეთნიკური დაპირისპირებების გარეშე შეძლეს არსებობის გაგრძელება, ხოლო სამხრეთ კავკასიაში დამანგრეველი ომები მივიღეთ.

საქართველოსთვის რუსეთთან ომი გამოიხატა აფხაზეთსა და ცხინვალის რეგიონში შეიარაღებული კონფლიქტებით და მარცხით. სომხეთისა და აზერბაიჯანისთვის კი მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტით, რომელიც სომხეთის მხარის გამარჯვებით დასრულდა.

მიუხედავად იმისა, რომ ყველა კონფლიქტში რუსეთი აქტიურად იღებდა მონაწილეობას და ფაქტობრივად კონფლიქტების ბედი, სწორედ, მან გადაწყვიტა, სამხრეთ კავკასიური კონფლიქტები დღემდე დაურეგულირებლად ითვლება. სახეზე გვაქვს სომხეთი და აზერბაიჯანი, რომელსაც განყვეტილი აქვთ ერთმანეთთან ყოველგვარი ურთიერთობა. საპასუხოდ სომხეთთან შეწყვეტილი აქვს თურქეთსაც ურთიერთობა, ხოლო საქართველოს რუსეთთან (პერტაია, 2007).

ასეთ პოლიტიკურად დაძაბულ, ეთნიკურად დაპირისპირებულ და ურთიერთგანსხვავებულად განვითარებული სახელმწიფოების ტერიტორიაზე, სამხრეთ კავკასიაში 1990-იანი წლების ბოლოდან ახალ გეოპოლიტიკურ მოთამაშედ შემოდის ევროკავშირი.

ევროკავშირის სამეზობლო პოლიტიკა და სამხრეთ კავკასიის არაერთგვაროვნება

მეორე მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ მსოფლიოში ახალი პოლიტიკური და საერთაშორისო წესრიგის დამყარება დაიწყო, რომლის მიზანსაც წარმოადგენდა, პირველ რიგში, მსოფლიოში მშვიდობის დამყარება და ისეთი ტრაგედიის თავიდან აცილება, როგორც მეორე მსოფლიო ომი და მისი გამომწვევი მიზეზები იყო. შედეგად, შეიქმნა გაერო, ნატო, ევროპის ეკონომიკური გაერთიანება და დაიწყო დემოკრატიული, გამჭვირვალე, ადამიანზე ორიენტირებული სახელმწიფოების ფორმირება. მიღებულ იქნა ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაცია, რომლის საზოგადოებაში დანერგვა დიდ სირთულეებს წარმოადგენდა თავად ამ ღირებულებების ინიციატორ ევროპულ და ამერიკულ სახელმწიფოებშიც კი. თანდათანობით და ხშირად სისხლიანი წინააღმდეგობების შემდეგ დაინერგა მოქალაქეებს შორის სრული პოლიტიკური და სოციალური თანასწორობა, განურჩევლად რასისა, ეროვნებისა, კულტურისა, აღმსარებლობისა თუ სქესისა. გამჭვირვალე დემოკრატიის დამკვიდრებას მოჰყვა დეკოლონიზაცია და ამ ღირებულებების სხვადასხვა ინსტიტუტების მეშვეობით უფრო და უფრო მეტ ქვეყანაში დანერგვა. საუკუნეების განმავლობაში ერთმანეთის მიმართ მტრულად განწყობილი და მუდამ საომარ მდგომარეობაში მყოფი ქვეყნები მშვიდობის მაგალითები გახდნენ (რონდელი, 1996).

დემოკრატიულმა ფასეულობებმა ევროპული ინსტიტუტების საშუალებით ნელ-ნელა მოიკიდა ფეხი დასავლეთ ევროპიდან აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში. იგი ეტაპობრივად გავრცელდა აღმოსავლეთ ევროპაში სოციალისტური ბანაკის დაშლის შემდეგ და ყოფილ საბჭოთა კავშირის ქვეყნებსაც მიაღწა. შეიქმნა ევროკავშირის აღმოსავლეთის სამეზობლო პოლიტიკა, რომელშიც მოიაზრებოდა ბელორუსია, უკრაინა, მოლდოვა და სამი სამხრეთ კავკასიური სახელმწიფო (europa.eu, 2009).

1990-იან წლებში სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების ევროსაბჭოში განწევრიანება და ევროკავშირის საპარტნიორო პროგრამების განხორციელება რუსეთის მიერ ევროპული ცივილიზაციის სამხრეთ კავკასიაში შემოჭრად იქნა აღქმული. სამწუხაროდ, რუსეთი ევროკავშირს და იმ ღირებულებებს, რასაც ეს რეგიონული გაერთიანება წარმოადგენს, არ აღიქვამს, როგორც საყოველთაოს. იგი მას თავისი იმპერიალისტური ხედვით უყურებს, როგორც ახალ იმპერიულ მტერს, რასაც საპასუხო რეაქციები მოჰყვა. შეიქმნა ევრაზიის კავშირი, დაიწყო ანტიდასავლური იდეების პროპაგანდა ფსევდო კულტურული და რელიგიური მოტივებით. მოახდინა სამხედრო კონფლიქტებით ახალი ტერიტორიების ოკუპაცია (Asmus, 2010). შედეგად, სამხრეთ კავკასიაში სახელმწიფოებმა არჩევანი გააკეთეს არა ახალ დემოკრატიულ ღირებულებებზე, არამედ იხელმძღვანელეს წარსული ისტორიული გამოცდილებიდან.

საქართველო ენერგიულად დაადგა ევროკავშირისა და ნატოს გზას, რაც გამოიხატებოდა ევროპულ სივრცეში დაბრუნებისა და რუსეთის იმპერიისგან თავის დახსნის სურვილში (ვ. შუბითიძე, ნ. წერეთელი, 2013). სომხეთი განწევრიანდა ევრაზიის კავშირში და ეკონომიკური, სამხედრო თუ პოლიტიკური თვალსაზრისით უფრო დამოკიდებული გახდა რუსეთის ფედერაციაზე. ხოლო აზერბაიჯანმა ფრთხილი დამოკიდებულება დაიჭირა, როგორც რუსეთის, ასევე ევროკავშირის მიმართ. მას დღემდე არ აქვს მკაფიო პოზიცია ჩამოყალიბებული რომელიმე ერთი პოლუსის მიმართ და ბუნებრივი რესურსების ხარჯზე, ცდილობს დამოუკიდებელი პოლიტიკის განხორციელებას, რაც უფრო აზიური ნავთობმომპოვებელი სახელმწიფოების მსგავსია.

საბოლოოდ ევროკავშირის ლიდერებმა გაანალიზეს სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების არჩევანი და რეგიონული პოლიტიკა შეცვალეს. ევროპულმა კომისიამ 2014 წელს გამოაქვეყნა დოკუმენტი, რომლითაც აღიარა ევროკავშირის რეგიონული მიდგომების კრახი (Grevi & Keohane, 2014) და მთავარ ამოცანად დაისახა ქვეყნებთან ინდივიდუალური მიდგომა (Lehne, 2014). ეს პირველ რიგში გამოიხატა საქართველოს ახალ რეგიონულ ჭრილში განხილვით, როდესაც 2014 წელს საქართველო უკრაინასთან და მოლდოვასთან ერთად ევროკავშირის ასოცირებული წევრი გახდა.

დასკვნა

წინამდებარე კვლევის საგანს წარმოადგენდა კითხვა თუ რატომ აქვს ერთ რეგიონში, სამხრეთ კავკასიაში არსებულ სამ, ტერიტორიულად პატარა სახელმწიფოს სხვადასხვა და ურთიერთგამომრიცხავი საგარეო პოლიტიკა.

ჩემი პასუხი მდგომარეობდა, იმაში, რომ სამხრეთ კავკასიური პოლიტიკური იდენტობა მხოლოდ მითია. ეს სახელმწიფოები დღევანდელ პოლიტიკურ გადანყვეტილებებს იღებენ, არა თანამედროვე დემოკრატიული პრინციპების აუცილებლობიდან გამომდინარე, არამედ იმ ისტორიული ფაქტების შესაბამისად, რაც მათ ხალხების მეხსიერებაშია არეკლილი.

მას შემდეგ, რაც მოვახდინე სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოების ისტორიის საფუძვლიანი შესწავლა და გაანალიზება, აღნიშნულ კვლევაში მოვახდინე მათგან ყველაზე მნიშვნელოვანი იმ ისტორიული გადანყვეტილებების ასახვა, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში ცვლიდა ამ ხალხების ბედს და ერთმანეთისგან სრულიად განსხვავებული განვითარების გზებს ქმნიდა.

თეორიის ანალიზის შესაბამისად, აქცენტი გავაკეთე იმ კოლექტიურ მეხსიერებაზე, რომელიც ყალიბდება აღნიშნულ სამ სახელმწიფოში სასკოლო წიგნებით, ნარატივებით, ისტორიული მითებით, ლეგენდებით და ფაქტებით. არ ვირწმუნები, რომ ისტორიის „ობიექტური“ ჭეშმარიტებაა ასახული ამ ერების მეხსიერებაში. უფრო მეტიც, მოსახლეობის უმრავლესობამ შეუძლებელია ზეპირად იცოდეს საკუთარი ქვეყნის ისტორია დასაბამიდან თანამედროვეობამდე. მაგრამ ამკარაა, მათ სოციალურ და პოლიტიკურ ქცევაზე გავლენას ახდენს ადრეულ ასაკში ჩანერგილი ინფორმაცია. უფრო მეტიც, პოლიტიკოსები და რელიგიური მოღვაწეები პერიოდულად კვებავენ საკუთარ ხალხს მათთვის სასურველი კუთხით დანახული ისტორიული ფაქტებით. ამიტომაცაა, რომ იმის მიუხედავად, ამ სახელმწიფოების უმეტეს წილად მტერი, დროის ერთ გარკვეულ პერიოდში, ერთი და იგივე იმპერიები ჰყავდათ, საპასუხო რეაქციები კი სამივეს განსხვავებული ჰქონდა.

შესაბამისად, დავრწმუნდი, რომ თეორია კოლექტიური მეხსიერების შესახებ, რაც განაპირობებს საზოგადოების ქცევის წესებს ისტორიული ფაქტებიდან გამომდინარე, ამ სამ სახელმწიფოსთან მიმართებაში გამართლებული და ურყევეია. კვლევის განმავლობაში მოვახდინე თეორიისა და იმ ისტორიული ფაქტების შედარებითი ანალიზი, რომლითაც თუნდაც დღევანდელი პოლიტიკური გადანყვეტილებების მიმღებნი შეზღუდულნი არიან სხვადასხვა სამოქალაქო თუ პოლიტიკური ხასიათის გადანყვეტილებებში. ისინი სრულიად ასახავენ საკუთარი ხალხების ისტორიულ გზას და მოთხოვნილებებს.

კოლექტიური მეხსიერება არ შეიძლება ცალსახად დადებით კონტექსტში განვიხილოთ, იგი შესაძლოა კარჩაკეტილობის და კონფლიქტების საფუძველი გახდეს. თუმცა, ეს ფენომენი, უარყოფითი შედეგების თავიდან ასაცილებლად, დაძლევადა. მისი მაგალითია ევროპის ის სახელმწიფოები, რომლებიც გამუდმებით შეიარაღებულ კონფლიქტებში იყვნენ ერთმანეთთან და განმასხვავებელიც უფრო მეტი ჰქონდათ ერთმანეთისგან, ვიდრე სამხრეთ კავკასიურ სახელმწიფოებს.

გარეშე შემაფერხებელი ფაქტორების აღმოფხვრის შემდეგ, რაც ძირითადად რუსეთის ფედერაციის დღევანდელი მილიტარისტული და იმპერიალისტური პოლიტიკაა, სახელმწიფოები ადვილად მივლენ იმ გადანყვეტილებამდე, რომ ის კი არაა მნიშვნელოვანი ვინ რომელი ცივილიზაციიდანაა, ან რომელ ეთნიკურ-ენათა ჯგუფს განეკუთვნება და რა გადანყვეტილებები მიიღო მათმა სამშობლომ შუა საუკუნეებში, არამედ ის, რომ მისი მთავარი ღირებულება არის ადამიანი, ხოლო მთავარი გამოწვევა ეკონომიკური კეთილდღეობა და მშვიდობის შენარჩუნება.

ბიბლიოგრაფია

- Asmus, R. (2010). *A Little War That Shook the World*. New York City: St. Martin's Press.
- eeas.europa.eu. (2014). *eeas.europa.eu/delegations/georgia/eu_georgia/political_relations/*. Retrieved from eeas.europa.eu: http://eeas.europa.eu/delegations/georgia/eu_georgia/political_relations/index_en.htm
- europa.eu. (2009, May 06). *europa.eu/rapid/press-release*. Retrieved from europa.eu: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-09-700_en.htm
- europa.eu. (2009, May 06). *europa.eu/rapid/press-release*. Retrieved from europa.eu: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-09-700_en.htm
- Forsyth, J. (2013). *The Caucasus: A History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gamkrelidze, G. (2012). *Researches in Iberia-Colchology*. Tbilisi: Georgian National Museum.
- Grevi, G., & Keohane, D. (2014). *eap-csf.eu/assets/files/Challenges_for_European_Foreign_Policy_in_2014*. Retrieved from eap-csf.eu: http://eap-csf.eu/assets/files/Challenges_for_European_Foreign_Policy_in_2014.pdf
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Illis, B. (2012, May 24). <http://www.telegraph.co.uk/travel/destinations/middleeast/azerbaijan/>. Retrieved from telegraph.co.uk: <http://www.telegraph.co.uk/travel/destinations/middleeast/azerbaijan/9287045/Baku-Azerbaijan-Dubai-of-the-Caucasus.html>
- Lehne, S. (2014, May). *carnegieendowment.org/files/external_relations_paper*. Retrieved from carnegieendowment.org: http://carnegieendowment.org/files/external_relations_paper.pdf
- Lortkipanidze, M. (1983). *A Glimpse of Georgian History*. Tbilisi: Georgian Society for cultural relations with compatriots abroad.
- Metreveli, R. (1995). *A History of Georgia*. Tbilisi: Tbilisi.
- Reuters. (2014, Oct 10). *rt.com/business/194920-armenia-joins-eurasian-economic-union/*. Retrieved from www.rt.com: <http://www.rt.com/business/194920-armenia-joins-eurasian-economic-union/>
- Stearns, P., Adams, M., Schwartz, S., & Gilbert, S. (2006). *World Civilizations, the Global Experience*. Pearson.
- Vardaryan, R. (2003). *From Urartu to Armenia*. Neuchâtel: Recherches et publications.
- Микаелян, Г. (1952). *История Киликийского армянского государства*. Ереван: Ереван.
- ბ., ხ. (2014). *აფხაზთა მუჰაჯირობა*. თბილისი: არტანუჯი.
- ბარტოლდი, ვ. ვ. (1935). *აზერბაიჯანის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა*. თბილისი: სახუნტის გამომცემლობა.
- გ. იაგუტოვ, რ. ბადალიან, ა. მირზოიან, ე. სააკიან, ა. ოჰანიან, . (2011). *სომეხთა გენოციდი ქართულ პერიოდში 1914-1918*. თბილისი.
- გურული, ვ. (2013). *საქართველოს საზღვრები საერთაშორისო ხელშეკრულებებში (1918-1921)*. თბილისი: უნივერსალი.
- გურული, ვ. (2010). *საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმება (1811-1814)*. თბილისი: უნივერსალი.
- გურული, ვ. (2013). *ყარსის ხელშეკრულება*. თბილისი.
- ვ. გურული, ლ. ჯიქია, . (2013). *ტაო-კლარჯეთის, ლაზეთისა და აჭარის საკითხი 1812-1953 წლების საერთაშორისო ურთიერთობებში*. თბილისი: მერიდიანი.
- ვ. შუბითიძე, ნ. წერეთელი. (2013). *ევროპეიზაცია და ქართული პოლიტიკური აზროვნება (საქართველოს, ევროპული იდენტობა)*. თბილისი: საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი.
- ვაშაყმაძე, ნ. (2002). *სახელმწიფოებრივი საზღვრების საკითხი საქართველო-სომხეთ ურთიერთობებში 1917-1921*. თბილისი.
- ვაჩნაძე, მ. (2003). *რუსეთის ისტორია XIX ს.* თბილისი: უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- ვაჩნაძე, მ. (2005). *რუსეთის ისტორია XIX საუკუნე*. თბილისი: უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- თინიკაშვილი დ., ჯაში ზ. (2012). *მსოფლიო რელიგიები*. თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

- მ. ხორენაცი, ა. ა. (1984). *სომხეთის ისტორია*. თბილისი: თბილისი.
- მირიანაშვილი, ნ. (2012). *საქართველოს ტერიტორიული ცვლილებანი ამიერკავკასიის რესპუბლიკებთან 1918-1938 წწ.* თბილისი: უნივერსალი.
- მიქაძე, ი. (2002). *ნავთობი და გაზი - კავკასია*. თბილისი: ცოტნე.
- ნეშუმაშვილი, ე. (2002). *ვინ არიან უდინები*. თბილისი: ქართული წიგნი.
- პერტაია, დ. (2007). *სსრკ დაშლა და შეიარაღებული კონფლიქტები სამხრეთ კავკასიაში*. თბილისი: უნივერსალი.
- პიპინაშვილი, დ. (2009). *სამხრეთ კავკასიის კონფლიქტები და რეგიონული სტაბილურობის პრობლემები*. თბილისი.
- პიპინაშვილი, დ. (2009). *სამხრეთ კავკასიის კონფლიქტები და რეგიონული სტაბილურობის პრობლემები*, . თბილისი: უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- რონდელი, ა. (1996). *საერთაშორისო ურთიერთობები*. თბილისი: უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- ს. ზედელაშვილი, ი. ჯ. (2015, ნოემბერი). აზერბაიჯანის ისტორია. (ი. მეგრელიშვილი, Interviewer)

SOUTH CAUCASIAN IDENTITY – A POLITICAL MYTH

Preface

Three countries existing in South Caucasus – Georgia, Armenia and Azerbaijan are located in one geographic region and due to the same regional perspective, they have always been considered as one geopolitical space, as political establishment of Russia, and European politicians, who have discussed these countries in one context, within the European neighborhood policy, due to their close location (europa.eu, 2009). However, arguably, the unity of South Caucasian countries and the identity of their political views is only a myth and they have more in contrary, than in common.

Within this research paper, I will try to highlight all the distinguishing factors and discuss their basis, which give me grounds to analyze the political aspirations of these countries separately despite their geographical propinquity. It is a fact that on 23rd of July 2014, Georgia has signed the European Union Association Agreement (eeas.europa.eu, 2014), and Armenia made a deal with the Russian Federation on 7th of October 2014 regarding the subscription to the Eurasian Union (Reuters, 2014). Meanwhile Azerbaijan is trying to play an independent game from both Russia and the European Union and connects its future to the present-day Dubai, being encouraged with their resources of oil (Illis, 2012).

Deriving from this reality, the subject and a major question of the research is - why these three republics have controversial and backward foreign politics, despite their close geographical location? My response to this question is that South Caucasian identity and in this particular case, political identity is just a myth and first of all this was within the interests of Russia. Despite some cultural similarities and Caucasian backwardness comparing to Russian elite during the Soviet Union, they still have more in contrary, than in common. However, in this paper I will discuss the political differences and their grounds, to explain what exactly caused separation of their political ways, while being territorially located in a small region.

Theory, that I shall use to prove my hypothesis regarding non-identity of South Caucasian countries belongs to one of the famous sociologist – Maurice Halbwachs, according to which there exists a collective memory that is formatted from historical facts, which are publicly known and determines rules of conduct of society. As a result, politicians that reflect interests of their society are limited in their own decisions. According to the theory of collective memory, social consciousness is formed by historical tales, narratives, texts, chronics, school books and creates such stereotypical perceptions, that are mostly more stable, than the reality. Such collective memory lasts for years and even centuries. By this way, the idea formed within the society is transferred from generation to generation and politicians that are trying to follow interests of their society, first of all have to take into account the social opinion, or become the guardians of this opinion (Halbwachs, 1992). Since 1991, exactly certain historical events made all independent governments of Georgia positively minded regarding the European Integration. On the contrary, Political elite of Armenia became adherent to cooperate with Russia, while Azerbaijan, where the state system depended on one family was trying to be equal partner and distant from both Russians and Europeans.

I am going to use various research methods to prove my theory. On basis of comparative analysis, we will study significant and decisive historical facts that for a long time have been changing future of these countries and kept creating a united chain through their ways to development. However, I will rely on the history of these countries, as how it is taught and what information they are getting from their historian books. My aim is not examining the veracity of Azerbaijan or Armenian or even Georgian history. Furthermore, according to the analysis of this theory, I claimed that sometimes distorted history is stronger, than the real one. That is really sociological phenomena and explains the social behavior. Moreover, I will search for articles, that will explain political ways of South Caucasian states and strengthen my argument on why these states are developing in controversial directions.

The First Steps of Genesis of Countries

Georgia

Back there, when the first historically confirmed state unit was established on the current site of Georgia, called “Kartli” (known as “Iberia”), only a few of the civilizations and states existed on the global map (P.N. Stearns, M. Adams, S.B. Schwartz, M.J. Gilbert, 2006). It was the first millennium before Christ, IV century, when the first king of Kartli king Parnavaz announced creation of a new independent country and principality of Egrisi (known as “Colchis” or “Lazika”) located on the western part of Georgia, has pledged obedience. At this territory royal title of Hellenistic culture and Greek City States (known as Polis) has already been present for centuries (Gamkrelidze, 2012). Exactly this part was directly connected to Greek culture both in economic and political terms. Ethnic Union of Kartli and Egrisi stipulated spreading of Greek civilization easily both in western and eastern part of Georgia (Gamkrelidze, 2012). This reflected on the state system, formation of the army and tax systems. Georgian countries of that time were in direct connection to that western civilization, where ideas about Christianity or democracy were way too early. In contrary to Georgians, Persian civilization and southern also known as Mesopotamian civilization became a source of creating Azerbaijanians and Armenians of that time.¹

Armenia

Mesopotamia located south from Caucasus, which is nowadays the territory of Iraq, is considered as a very first civilization of the world. Sumerian city-states were formed exactly on this territory having state cultural inheritors as Assyria and Urartu (P.N. Stearns, M. Adams, S.B. Schwartz, M.J. Gilbert,, 2006). People survived from the ruins of the latter formed the first Armenian State and laid the foundation for establishing Armenian nation in South Caucasus along with the Haya tribes in VI century BC (Vardaryan, 2003).

Although the first Armenian State has soon lost its independence and at first turned under the subordination of Persia and then Macedonia (V-III c), in II century BC it achieved not only the independence, but significant political growth.

Right exactly on the initial stage of state establishment, such political growth became the major motivator for Armenian people not to become a part of Empires of Eastern or Western civilizations for centuries. Neither was it the successor of Greek civilization and used to come in contrary to Persian civilization. Armenia has always wanted to play such an independent ambitious politics, that had nothing in common with Georgian or Azerbaijanian state development.

Azerbaijan

In contrast to Georgian and Armenian countries, in the 4th century BC Atropatene was born from the Persian civilization on the south-western Caspian shore, from which derives the name “Azerbaijan” (Forsyth, 2013) and which has united with South Caucasian people _ Albanians (Forsyth, 2013). Descendants of the latter are only several tens of thousands on the territories of present-day Azerbaijan, Georgia and Dagestan (Neshumashvili, 2002). They still speak Albanian dialect and prior to the 17th century all the other people used to speak language called “Old Azar” apparently considered as one of the dialects of Iranian language (Bartold, 1935).

Albanians living in South-Eastern Caucasus were periodically subjects of interests for Persia, Macedonia, Rome and Armenia. They have had especially difficulties in creating united independent Caucasian country and finally, in 8th century AD after reunion with Atropatene, same Iranian Azerbaijan, a new Azerbaijanian country was born (Bartold, 1935).

As we can see, even though the fact that all three countries were born in South Caucasus, they are originated from completely different civilizations. Right exactly such history influenced their further independent development from each other.

---

¹ See subchapters

Ethnic and Religious Identity

Origination of these three South Caucasian countries from different civilizations is not the only reason for their different political way of development. Despite the fact that the present-day states are the civil unions and migration of people over many centuries along with the economic and cultural relations provided assimilation between various ethnic groups, the ethnic origin and national identity still remained as a major factor over the centuries. The latest could have been especially distinguishing if it would be accompanied by the religious factor, that was a strong political ideology of those countries and had identified itself within the geopolitics. Exactly these two factors had its ample role in South Caucasus for all three countries to become reason of independent political decisions.

Present-day Georgians belong to Ibero-Caucasian ethnic group. Armenians belong to Indo-European family and Azerbaijanians to Turkish ethnic group (Forsyth, 2013). Therefore, all three states speak completely different languages and have completely different alphabets, despite the similarities between the old Armenian and Georgian alphabets.² Meanwhile, discussion on ethnic genuine is not politically correct considering current democratic values, this is still a great factor for people living in such small region to sharply identify themselves from each other, which subsequently reflects in their political decisions.

Religious factor in secular states should not be the ground for making political decisions, however, it is a fact that for centuries it had a great importance for identity of South Caucasian countries, especially for Georgia and Armenia.

Although the leaders of Albania announced Christianity as their official religion in 4th century, it still hasn't taken hold of the territory of present-day Azerbaijan. Zoroastrianism, the fire-worship was the most spread religion here that was the official religion of Persia before accepting Islam (D. Tinikashvili, Z. Jashi, 2012). Once, after 8th century AD, South Caucasus had been conquered by Arabs, Islam was widely spread on the territory of Azerbaijan and for the following centuries these territories were never the subject of other religions (Forsyth, 2013).

Nevertheless, the attempts of Arabs, Persians and Turk-Ottoman Empires to spread Islam in Georgia and Armenia, Christianity within these two countries remained to be the part of their political identity. However, both republics chose different ways even on this stage of history.

After annulation of Armenia's statehood in the 5th century, the national government retained at the hands of Armenian Church, in addition, Armenian autocephaly due to their theological views strived against the world church council and continued running independently. Current Armenian-Gregorian church is the only one in the world and has been part of national identity of Armenians over centuries (D. Tinikashvili, Z. Jashi, 2012).

Georgia made its first decision in the 3rd century, neither to be the part of Asian culture, nor to play an independent political game. Originally, Persian King Mirian has ultimately connected the fate of Georgia to European Byzantine culture, by announcing Christianity as an official religion (Lortkipanidze, 1983). The validation of this choice was made in the 11th century, when the world church council was divided and Georgian autocephalous church became a part of Eastern Europe as an orthodox state (D. Tinikashvili, Z. Jashi, 2012).

As we can see the origin of the three neighboring states is coming from three different civilizations, different ethnic and linguistic groups and all of them have made different religious choices. Despite the fact that all of them have shared the same effort of struggling for survival and independence, all three kept making different foreign and internal political decision during such important stages of historical development.

Crucial Moments of Medieval

Once three states were established in South Caucasus and all of them have chosen their own different way for development, exactly after the emergence of the three independent states of South Caucasus each following its unique and distinctive development path, the influential political decisions of theirs made the Middle Ages determined their political fortune for next centuries. First of all, it was a religious self-identification. However, beyond that, there were very significant political events, the effect of which lasted for centuries:

² Despite of differences in structures and contents of alphabets, it should be underlined that there are similarities in Georgian and Armenian alphabet shapes and fifteen of them are like each other. Compare: <http://www.omniglot.com/writing/georgian.htm> and <http://www.omniglot.com/writing/armenian.htm>

Armenia

Prior to medieval, in IV century when Armenia was divided by the Eastern Roman Empire known as Byzantium and Persia, Greeks annulated kingdom in Western Armenia (Khorenatsi, 1984). This step has further alienated the people of Armenia from Greek culture, because it wasn't turning of Armenia into vassal or tributary country, it was destruction of Armenian statehood. This fact could have caused only resistance in Armenian people to the threat coming from the West.

To reinstate its independence Armenia rebelled several times as against Greeks, as against Persians and Arabs. Despite the constant failure, they managed to reinstate their kingdom in IX century led by Bagratuni dynasty, however two centuries later as a result of Byzantium aggression, statehood of Armenia was abolished again (Forsyth, 2013). It was crucial historical event for the Armenian people, as the royal house in Armenia have never reinstated since (see chapter 6).

Armenians that have lost their independence often fought for restoration of their kingdom, however, in the Middle Ages, being under the constant oppression, most of the population began to emigrate and created settlements as in their neighbor countries as in the Western Europe and on the territories of modern Russia. Initially emigration of Armenians carried forced resettlement character done by Byzantium on its internal territories but then Armenians gradually began to acknowledge neighboring or distant trading cities and established influential diasporas (Mikaelian, 1952). Exactly these historical events in the Middle Ages ensured that Armenia, in contrast to Georgia and Azerbaijan, nowadays still has powerful Diaspora in many parts of the world.

Georgia

Radically different events from Armenia took place on the territory of Georgia. Kingdom of Colchis that was completely part of Byzantium and Roman culture has never become controversial factor for Iberia to announce Christianity as a State religion, or to connect its future to Rome or Byzantium and distant itself from Persia even more.

Besides, unlike Armenia, after formation of united Georgia (X century) and after remaining in orthodox space, Georgia has reached epoch of political triumph. In XI-XII centuries, its territory completely covered whole South Caucasus and was establishing control over North Caucasus (Metreveli, 1995). Exactly at this period, Georgia became a main partner of European Christian states. The European and Byzantium culture became an inseparable part of Georgia and despite the domination of Mongols during two centuries, Georgia retained its royal dynasty and in XIV once again retrieved leading position in the region (Metreveli, 1995).

In XV century, when Constantinople collapsed, Georgia was left between two Islamic empires and lost its military-political connection with Byzantium and consequently with other Christian countries as well (Forsyth, 2013). However, the triumphal period of Georgia in Medieval turned out to be so influential that it still retained the continuity of the royal dynasty, which meant keeping the state system and constant aspiring to "west", to Christian Europe at that time. Despite that, Georgia was divided in several parts, this state system and royal house kept Georgians to fight for their self-determination from Turkish and Iranian Empires until XIX century – when the Russian Empire emerged in Caucasus (see chapter 6).

Azerbaijan

Medieval history of Azerbaijan went unlike from Armenia and Georgia. Despite that all three countries experienced attacks from Arabs, Persians, Seljuks and Mongols, as we have already mentioned, Islam religion has spread only in Azerbaijan and despite of reign of different dynasties in IX-XVI centuries Azerbaijan was mostly ruled by Persian dynasty of Shirvanshahs of Arabic origin (Forsyth, 2013). Unlike Georgia and Armenia, internal Islamic and ethnic confrontations took place in Azerbaijan. For instance, Shirvanshahs were Sunni Islamists, but Safavid dynasty who replaced Shirvanshahs – were Shia Islamists (Bartold, 1935). Therefore, since XVI century they have even more related themselves to Shia Iran and continue to be adherents of this Islamic denomination till present.

Ethno-linguistic formation of Azerbaijanians went by a different way from its religion. As a result of Turk-Seljuk's march in the 11th century, who migrated from Middle Asia, occupied Persia and all Asia Minor. They created such Turkish Empire that has laid the groundwork for the Ottoman Empire and then for the Republic of Turkey (Forsyth, 2013). Their influence was so big over Azerbaijanian populations that the language "Old Azar" (Iranian dialect) time

by time was replaced by Turkish language and formed new ethno-linguistic Azerbaijanians (Bartold, 1935).

As a result, crashes of Medieval Empires, ethnic and religious symbioses, ensured formation of different and unique Azerbaijan. Linguistically they belong to Turkish linguistic group and religiously share Shia Islam - unlike Sunni Turks and like Iranians.

Appearance of Russia and its role on South Caucasian states

The Russian Empire

Before we start discussion about emergence of Russia, we should make general overview of the geopolitical environment in the region at that time. In XVIII century major part of Azerbaijan, Armenia and Georgia was occupied by Iran. Kingdoms of Georgia maintains self-governance, however they are amenable to Iran. The Ottoman Empire claims for this region as well and holds eastern parts of Armenia and Georgia. In this situation, due to internal confrontations, Iran gets weaker and eventually collapses. Consequently, eight independent Khanates were created on the territory of Azerbaijan. Khanate of Erevan, which included the major part of present-day Armenia, separates from other Khanates. Georgian Kingdoms were also separating from vassalage of Iran, which provides pre-condition for its reunion as united kingdom (Kingdoms of Kartli and Kakheti (Iberia) reunited and negotiations were running for reuniting with Imereti Kingdom (Colchis), where grandson of King of the eastern part of Georgia was ascended on the throne and which governed several autonomic principalities).

Within this century, Russia reached the peak of its military campaign and claims for Caucasus. Despite the constant rebellions Russia held an absolute control upon North Caucasus and occupies western coasts of Caspian Sea from Derbend.

In the first half of XIX century, as a result of two wars and two armistices, the Russian Empire won over Iran and the whole South Caucasus with all its three republics was transferred to Russia's possession (Vachnadze, 2003).

Territorial and religious issues

After annexation of South Caucasus, Russia has started governing by its own rules. Russia abolished all Khanates, Georgian Kingdoms and principalities and created new political map that later has become the reason for disputes and armed conflicts among these three countries. Out of eight Khanates in the territory of Azerbaijan, Russia created two provinces: Baku and Elisabethpol, also known as Ganja province. Nakhichevan Khanate was united with Khanate of Armenia and turned into Erevan province. As for territory of Georgia, just as Azerbaijan, it has been divided in two governing objects, provinces of Tbilisi and Kutaisi (Vachnadze, 2003).

Armenia

Such territorial arrangement caused different attitudes in South Caucasus, especially in Armenia and Georgia. Turning of Erevan Khanate into "province" could not have been a negative fact for Armenians, as it has not changed anything in particular. Contrary, accession of Nakhichevan to Erevan and sensation of having other lands populated by Armenian people as the part of Erevan, created a positive perception among Armenian population. Moreover, the Russian Empire annexed part of the territory of Ottomans and created province of Kars, which was also mostly populated by Armenian people (Vachnadze, 2003). Also, Armenia gained a chance of amalgamation of Nagorno-Karabakh and exemption of the territories of present-day Turkey from Ottomans. As we are aware, the Kingdom of Armenia has not existed since XI century and such steps made by the Russian Empire could only be accepted as the best political option at that time. Territories populated by Armenians were being released from Islamic governance. However, this created future military mines against Azerbaijan and Turkey.

Armenian Church found itself in comfortable conditions as well. Its parish was no longer threatened by physical destruction or forcibly spreading of Islam. Armenian Church was neither subject of Pope of Rome nor was a member of Orthodox world. Therefore, Russian Orthodox Church did not express big interest towards them. This was just another reason for Armenians to positively acknowledge the presence of the Russian Empire.

Georgia

It is a fact, that the emergence of Russia should have had positive expectations in Georgia, as it was in Armenia since after several centuries of Islamic siege, for the first time appeared Christian country, which was developing along with European countries. This was something that has appeared to be pipe dream of Georgia for centuries.

However, the opposite happened. The Royal house (Forsyth, 2013) and Autocephaly of Church in Georgia were annulated (Guruli, 2010).

These steps lead to an unprecedented reaction that has never happened since the day of establishment of Georgian Kingdoms. Annulation of the royal throne was equal to abolishment of the state system. As we have seen before, in spite of the different state governance over Georgia, royal dynasty has always maintained the throne, which has always kept a sense of independence.

Besides, despite the fact that Russian Empire was officially Orthodox Christian and should have brought some kind of relief for Georgian Church, happened the opposite. Russia abolished autocephaly of Georgia and completely subordinated to the Russian Church.

Such extreme steps and disappointment of expectations caused multiple local strikes in Georgia and supported creation of a new enemy image (Metreveli, 1995).

Azerbaijan

Despite the fact that Azerbaijanian people were followers of Islam and the Russian Empire was a Christian, no radical political steps were made against the religion in Azerbaijan in XIX century. Just as other annexed Islamic people on the territory of the Russian Empire, they did not suffer from any forced acknowledging of Christianity. Several sectarian populations were being migrated to the territory of Azerbaijan, however not massively but it didn't have such massive character to create an exceptional resistance among Azeri population. As the Prof. Sardion Zedelashvili states in his interview with us - "Religious Courts were maintained in Azerbaijan, which was an important factor for turning elite of this country to their supporters. Also, the Russian Empire considered factors of Iran and Turkey, as it did not want to give these countries one more additional religious reason for confrontation" (Zedelashvili, 2015).

Neither territorial arrangement caused big resistance in Azerbaijan. Changing Khanates to two "provinces" did not make any sufficient changes for population. On the contrary, the physical destruction from Iranian and Ottoman people ceased and a chance for peaceful development emerged. Unlike Georgians, the resistance impulse was being accumulated not against Russians, but against Armenians who kept transferring previously perceived lands of Islamic Khanates to Armenian space.

Peace building and rise of nationalism

Annexation of South Caucasus by the Russian Empire has received positive and negative results, that have differently reflected on people of this region.

First of all, more or less stable period has come and all three countries have been released from destructing attacks of Iranians and Ottomans, which has especially threatened Armenians and Georgians as radically different people from them. This has caused cultural and economic progress in all three countries (Forsyth, 2013). (Unlike North-Caucasus, where as the result of the military campaigns of the Russian Empire, Jigets and Ubykhs have been physically destructed and hundreds of thousands Abkhazians have been relocated to the Ottoman Empire) (Khorava, 2014).

The second positive event that took place in Caucasus was discovery of Oil in Caspian Sea, which has brought significant regional importance to Baku (Mikadze, 2002). Economic rise has started as well as growth and development of population of Baku. However, "rapid economic growth of Azerbaijan was placed under the influence of Russian political establishment, Azerbaijanian elite was involved in Oil-producing process and thus acquired additional favor to the Empire" – states the Prof. Sardion Zedelashvili (Zedelashvili, 2015).

Last but not least, desire was of the Russian Empire, whatever entered into South Caucasus through the Russian Empire from Europe, was Western enlightenment and new political ideologies. As the result, new elites have been created in all three countries who had received education in Russia and the West. The new bourgeois classes actively propagated such nationalist ideas, which have laid the foundations for the creation of new states in Europe. Unlike the Middle Ages, when the independence of the country was associated with royal dynasty, stayed in past. Source and guarantor of the independence of the state has become a nation that lived in a certain area.

In parallel to nationalistic ideas, socialistic ideas have been spread in South Caucasus and labor protestant classes and trade unions have been set up (Vachnadze, 2003). Such new South Caucasian elites prepared the ground and led all three South Caucasian countries to independence in 1918 that lasted almost only three years (Forsyth, 2013).

New European style independent countries have cooperated with each other, to continue independent existence. However, during the very first independent years, armed conflicts have taken place among each other,³ causing deep stamp on the relationship of these countries and bringing the existing problems up to this date.

Internal territorial disputes in South Caucasus

Because all three countries comparing to great empires have held relatively small area and all three of them have been annexed, oppressed, assimilated and pursued by empires, state's territory borders of these states have been constantly changing. Among these countries, there have been a lot of such territories that sometimes have been controlled by one or another country. Besides, compact settlements appeared on the territories of neighbor countries due to oppression of emperies or due to trade relations or sometimes these areas were transferred to the neighboring state borders. Therefore, it was unrealistic to determine with the mathematical accuracy exactly how much of the territory belonged to the country, not only in the South Caucasus, but also in any spot of the World. Such territorial ambitions led to ethnic, neighbor conflicts or even World Wars.

Ambitions of Armenia in terms of territories were big. As Erevan province boundaries expanded being within the Russian borders, Kars province have emerged and as we mentioned above, Armenians have got a chance to gain even more territories within the borders of the Russian Empire.

Armenia had seen its territorial ambitions basically by location of its people. Georgia had seen its own territories, as it was before appearance of the Russian Empire and the Turkish Empire. It claimed Tao-Klarjeti (modern north-east Turkey), as it was birthplace of Georgian kingdom dynasty and cultural prosperity (V. Guruli, L. Jikia, 2013). As for Azerbaijan, it claimed the Azeri-populated territories, as well as the borders existing at the period of the rule of Khanate before appearing of the Russian Empire.

Territorial disputes in 1918-1921 years have led all three countries to armed conflicts, changed their borders and laid a ground to disputes that have lasted for centuries between these countries.

The first conflict has happened between Armenia and Georgia. Disputed territory has been a region of South Georgia, which was a bilingual settlement. Despite the fact that Armenian army backed down, the controversial region was finally divided in two parts (Vashakmadze, 2002).

The second conflict, which has lasted longer, has happened between Armenia and Azerbaijan. The main subject of the conflict was Nakhichevan, which has been transferred to Azerbaijan after negotiations made by Turkey and the Soviet Union (Pipinashvili, 2009).

One more and the bloodiest conflict has happened between Armenia and the Ottoman Empire. After the western coalition dismantled the Ottoman Empire and territories of the present-day Turkey has been given to Greece and the eastern parts to Armenia, as the result of the First World War (1914-1918), the latter has been given a chance to enlarge the borders of Armenia gaining Kars along with Georgian city of Batumi and finally for the first time in the history, they could have received a path to Black Sea. Ultimately, Ottomans have not accepted dissolution of its own territories and on the basis of strong nationalistic and military campaign they have retrieved lands given to Greece and the ones promised to Armenia and according to armistice agreement Kars has remained within the territory of Turks (Pipinashvili, 2009).

³ See the following sub-chapters.

Failure of Armenian's aspiration to enlarge the territories was preceded by events in 1915-1918 years that are known as "Armenian Genocide" (G. Yagutov, R. Badalin, A. Mirzoyan, E. Saakyan, A. Ohonyan, 2011).⁴ Such tragic event has affected the Armenian-Turkish relations. Even today these two republics do not have any kind of relations, unlike Georgia that used to consider Turkish-Ottoman Empire as a historical enemy, but since 90's aspiration of both countries towards the democracy became the ground for tight partnership.

The Soviet Union

Management of territories, the Soviet governance and creation of "South Caucasian Identity"

At first, in 1920-21 years the Bolshevik government of Russia acknowledged the independence of South Caucasian Republics and then managed to occupy Baku, Erevan and finally Tbilisi. Despite the fact, that as the result of the elections held in those countries, where Bolsheviks received only 1% of the voters, the above did not turn into disturbing factor for Bolsheviks to establish the Bolshevik regime in South Caucasus at the expense of military execution of hundreds of people (Metreveli, 1995).

Right at this period, the attempt to create "South Caucasian Identity" was born and occupied territories were united into one federation, which was called "Transcaucasian Socialist Federative Soviet Republic". These three countries remained under such status of regional republic in the Soviet Union until 1936 (Vachnadze, 2005). Within this period the Soviet Union managed to run strict politics, to establish its own rules and to dump future ethno-conflicting mines.

First of all, the Soviet Union has distributed territories of occupied republics (Guruli, 2013). It has created "Autonomic republic of Abkhazia" in Georgia, which has included multi-ethnic region (itself Abkhazia) and the part of Samegrelo and Svaneti regions (areas of Gali and Kodori Valley), that have been populated only by ethnic Georgians. Also it has created "Autonomous Oblast of South Ossetia" and despite the fact that during twenty centuries history of Georgia, Ossetia has been bordering only in North Caucasus and only small amount of people of their ethnical representatives lived in Tskhinvali town, not only this city has been included in "Autonomous Oblast of South Ossetia" but most part of Kartli region populated only by Georgians. And this happened in such way that the boundaries have not been demarcated by even any natural borders (Pipinashvili, 2009).

The Soviet Russia has forwarded bilingual Nakhichevan to Azerbaijan, while having no land borders with it. In addition, bilingual "Nagorno Karabakh Autonomous Oblast" has been created on the territory of Azerbaijan (Pipinashvili, 2009). Currently, due to the Armenia-Azerbaijan conflict, only Azerbaijanians live in Nakhichevan and only Armenians live in – Karabakh (Pipinashvili, 2009). Moreover, Azerbaijan has been given southern lands of Georgia populated by Azerbaijanians and eastern part of Georgia populated by Georgians (Mirianashvili, 2012). Nevertheless, this has been a clear pre-condition for the conflict, fortunately no attempts of armed conflicts have been made, which has been the result of tight partnership between present-day Georgia and Azerbaijan.

Within the frames of "Transcaucasian Socialist Federative Soviet Republic" hundreds of people have been militarily executed and relocated in all three countries. Intelligence of these countries having national and social-democratic ideas had been almost fully abolished (Vachnadze, 2005). Moreover, the number of Caucasians who had gone to the Second World War has been halved and ultimately, the Soviet Russia has got completely new population fulfilled with only communistic ideas (Guruli, 2013).

Once the tyrant epoch of Stalin has ended in 1953, the southern Caucasian federation was already abolished. However, the Soviet policy did not change. They continued building the totalitarian empire and reached the development of economics only in 1970-80 years (Forsyth, 2013). In this period was continued central policy of Moscow to create the South Caucasian identity. They had been running mechanically similar architectural projects, the same economical tasks, the same political directives and management style. However, all three republics kept the mem-

⁴ It should be mentioned that Turkey still does not admit the fact of genocide, and considers it to be the reality of the Ottoman War, when the current international legal principles were not effective.

ory of historical development of their own people and already on the background of Gorbachov's Restructuring period, national movements has been emerged in all three countries (Forsyth, 2013).

As it became clear from the above mentioned examples of the history, sole image of historical enemy of Georgia has always been occupant Russia. Unlike Armenia, where there have been more reasons to remain loyal towards Russia and creation of image of the enemy has been directed to Azerbaijan, the country that has been associated to Muslim oppressions towards Armenians and the country that was with equal capacity comparing to other Muslim conquering empires. As a result, for Armenians revenge against the Muslim World was to fight against Azerbaijanians (Pertaia, 2007). Just as in Georgia, neither national movement of Azerbaijan has had positive attitude towards Russian policy, which has been accompanied by national hatred toward Armenia.

After collapsing of the Soviet Union in 1991 and emergence of fifteen independent republics, unlike three Baltic States, where the national movement was more oriented on developing of future economic programs, South Caucasus was more promoted to ethnic-nationalist ideas. Despite that comparison of these two regions is a subject of another research, it is a fact that Baltic republics have managed to survive without ethnical controversies and in South Caucasus devastated wars have happened.

For Georgia the war against Russia has reflected in armed conflicts in Abkhazia and South Ossetia/Tskhinvali region where it has been defeated. As for Armenia and Azerbaijan the war has resulted in a conflict in Nagorno Karabakh where the Armenian part has won.

Nevertheless that Russia has actively participated in all these wars and actually decided the fortune of each conflict, the wars of South Caucasus are still considered to be unsolved. Therefore, Armenia and Azerbaijan have deteriorated all links with each other. In response Turkey also has voided the contact with Armenia and Georgia with Russia (Pertaia, 2007).

Within such politically tensed, ethnically opposed and on the territories of differently developed republics, at the end of 90's the European Union appears into South Caucasus as a new geopolitical player.

The European neighborhood policy and heterogeneity of South Caucasus

After the Second World War was finished, new political and international orders were established in the world, aiming to set peace within the world and avoid such tragedy as it has happened during the World War II and its causing reasons. Ultimately, the United Nations, the North Atlantic Treaty Organization, the European Economic Community have been created and the formation of democratic, transparent and human oriented republics formation has begun. In 1949 the Universal Declaration of Human Rights has been adopted, however implementation of these rules have been quite a big challenge even for initiator European and American republics itself. Full political and social equality between citizens has been implemented gradually and sometimes by bloody controversies as well, regardless of race, nationality, culture, religion or gender. Establishing of transparent democracy has been followed by decolonization and setting of the above values in more and more states by different institutions. The states being constantly at war and enemies to each other have turned into the examples of peace (Rodoneli, 1996).

Through the European institutes, democratic values have been gradually spread over from west to east Europe. After the Socialist Camp has been dismissed, step by step it has been spread in East Europe and in the Post-Soviet countries. The European Union announced the Neighborhood Policy, which included Belorussia, Ukraine, Moldova and three South Caucasian countries (European Commission, 2009).

Joining of South Caucasian countries into the Council of Europe and implementation of the partnership programs of the European Union in 90's was acknowledged by Russia as involvement of European civilization into South Caucasus by Russia. Unfortunately, Russia does not consider the European Union and its values as universal. Russia sees the above from the perspective of its own imperialistic view, as a new imperial enemy, which lead to responsive reactions. The Eurasian Union has been created by Russia and promotion of anti-western ideas based on pseudo cultural and religion motives has begun. After that, Russia has organized military conflicts and occupied other new territories (Asmus, 2010). Consequently, republics of South Caucasus made their decisions guiding by the past historical experience and not by benefit of new democratic values.

Georgia has aggressively followed the way of the European Union and NATO, as a reflection to the attempt of returning into European space and salvation from the Russian Empire (V. Shubitidze, N. Tsereteli, 2013). Armenia

has joined the Eurasian Union and has become even more depended on the Russian Federation in terms of economic, military and political views. As for Azerbaijan, it has kept more careful attitude toward Russia and the European Union as well. It still does not have clear position regarding to any of the poles and tries to run independent policy on bases of the natural resources owned, which is more characteristic for Asian oil production states.

Ultimately, leaders of the European Union have analyzed choices of countries of South Caucasus and have changed their regional policy. In 2014, the European Commission published a document, where they admitted failure of the regional approach of the European Union (FRIDE, 2014) and set a main goal to deal with countries individually (Lehne, 2014). This reflected in consideration of Georgia within a new regional frame, when Georgia became an associated member of EU along with Ukraine and Moldova in 2014.

Conclusion

Subject of the foregoing research paper was a question to analyze why these three countries of South Caucasus, closely located, have completely contrasted and contradictory foreign policy.

My answer was as follows, South Caucasus political identity is only a myth. These republics nowadays make political decisions not pursuant to mandatory contemporary democratic principles, but according to the historical facts that are reflected in the memories of their people.

Once I have made a thorough study and analysis of the history of the southern Caucasian countries, I have reflected in this research the most significant historical decisions, that kept changing destiny of these people and kept creating development way totally different from each other. I tried to stay focused on the collective memory, that these three nations possess as a result of books given at schools, narratives, historical myths and legends. I do not claim that “objective” history of each nation since their birth precisely accumulated in peoples mind. Even more, maybe most of the people do not remember their “history” by heart, but their political and social behavior is quite influenced and prejudiced due to the compulsory (and questionable) schooling they get during their early ages. Furthermore, politicians and especially religious leaders permanently feed their people by this “historian facts”. That is why, despite the fact that mostly the enemy of these countries in one certain period of time has been the same empires, each three of them had different reaction in response.

Therefore, I am convinced that the theory of collective memory, which stipulates the rules of conduct of society deriving from the historical facts, is justified and steadfast with respect to these three countries. During the research, I have made the comparative analysis of the historical facts, which even the current political decision-makers are bound by various civil and political decisions. They fully reflect the historical ways and requirements of their people.

Collective memory cannot be unambiguously considered in a positive context, it may become the basis for insularity and conflicts. However, this phenomenon is resolvable for avoiding the negative consequences. The examples are those European countries, which have constantly been in armed conflicts with each others and have had more differences with each other than South Caucasian countries had.

After elimination of the outer obstructive facts, which is mainly the present militaristic and imperialistic policy of the Russian Federation, the countries will easily lead themselves to the decision that it does not essentially matter, which civilization the one comes from or which ethnic-language group does one belong to and what decision have their motherland made in the Middle Ages, but their major value is a human being and the biggest challenge is to achieve economical welfare and keep peace.

Bibliography

(2009, 05 06). Retrieved from europa.eu: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-09-700_en.htm

(2015). Retrieved from eeas.europa.eu: http://eeas.europa.eu/delegations/georgia/eu_georgia/political_relations/index_en.htm

Asmus, R. (2010). *A little War that shook the world* .

- Bartold, V. (1935). *A Brief review of History of Azerbaijan* .
- Tinikashvili, Z. Jashi. (2012). *World Religion*.
- European Commission. (2009, 05 06). Retrieved from europa.eu: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-09-700_en.htm
- Forsyth, J. (2013). *The Caucasus: A History*.
- FRIDE. (2014). Retrieved from eap-csf.eu: http://eap-csf.eu/assets/files/Challenges_for_European_Foreign_Policy_in_2014.pdf
- G. Yagutov, R. Badalin, A. Mirzoyan, E. Saakyan, A. Ohonyan. (2011). *Genocide of Armenians in Georgian Periodic 1914-1918*.
- Gamkrelidze, G. (2012). *Researches in Iberia-Colchology*.
- Guruli, V. (2010). *Annulment of Georgian Orthodox Church (1811-1814)*.
- Guruli, V. (2013). *Agreement of Kars* .
- Guruli, V. (2013). *Agreement of Kars*.
- Guruli, V. (2013). *Borders of Georgia in international agreements (1918-1921)* .
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory* .
- Illis, B. (2012, 05 12). Retrieved from telegraph.co.uk: <http://www.telegraph.co.uk/travel/destinations/middle-east/azerbaijan/9287045/Baku-Azerbaijan-Dubai-of-the-Caucasus.html>
- Khorava, B. (2014). *Muhajirism of Abkhaz* .
- Khorenatsi, M. (1984). *History of Armenia*. (A. Abdaladze, Ed.)
- Lehne, S. (2014, 05 14). Retrieved from carnegieendowment.org: http://carnegieendowment.org/files/external_relations_paper.pdf
- Lortkipanidze, M. (1983). *A Glimpse of Georgian History* .
- Metreveli, R. (1995). *A History of Georgia*.
- Mikadze, I. (2002). *The Oil and Gas _ Caucasus* .
- Mikaelian, G. (1952). *History of Armenian Kingdom of Cilicia* .
- Mirianashvili, N. (2012). *Territorial Changes of Georgia in terms of South Caucasus Republics in 1918-1938*.
- Neshumashvili, E. (2002). *Who are the Udines*.
- P.N. Stearns, M. Adams, S.B. Schwartz, M.J. Gilbert,. (2006). *World Civilizations, the Global Experience* .
- Pertaia, D. (2007). *Dissolution of the Soviet Union and armed conflicts in South Caucasus* .
- Pipinashvili, D. (2009). *Conflicts in South Caucasus and problems of territorial stability*.
- Pipinashvili, D. (2009). *Conflicts in South Caucasus and Problems of territorial Stability* .
- Reuters. (2014, 10 10). Retrieved from rt.com: <http://www.rt.com/business/194920-armenia-joins-eurasian-economic-union/>
- Rodoneli, A. (1996). *The International Relations*.
- V. Guruli, L. Jikia. (2013). *Matters of Tao-Klarjeti, Lazeti and Adjara within international relations in 1812-1953* .
- V. Shubitidze, N. Tsereteli. (2013). *Europeanization and Georgian political thinking (European identity of Georgia)* .
- Vachnadze, M. (2003). *History of Russia XIX c*.
- Vachnadze, M. (2005). *History of Russia XIX c*.
- Vachnadze, M. (2005). *History of Russia XIX c*.
- Vardaryan, R. (2003). *From Urartu to Armenia*.
- Vashakmadze, N. (2002). *Matters of Republic borders within the relationship of Georgia and Armenia 1917-1921*.
- Zedelashvili, P. S. (2015, 10 25). (Authour, Interviewer) Tbilisi, Georgia.

ლევან ალექსიძე

შესავლის ნაცვლად

თითქმის ორმოცი წელიწადია ვაკვირდები საერთაშორისო სამართლის დოქტრინალური მიდგომების განვითარებასა და საერთაშორისო თუ შიდა სასამართლო ორგანოების იმ ქმედებებს, რომლებიც ვითარდება საერთაშორისო *jus cogens*-ის გარშემო - ანუ იმ კონცეფციის, რომელიც გაეროს საერთაშორისო სამართლის კომისიის (1963-1966) მიერ ხელშეკრულებათა სამართლის მუხლებზე (რომლებიც მოგვიანებით აისახა ვენის კონვენციაში ხელშეკრულებათა შესახებ) მუშაობის პერიოდში აღმოცენდა.

ადვილი შესამჩნევია, რომ წინა პერიოდისგან განსხვავებით (1963-1980), თანამედროვე სასამართლო და დიპლომატიური პრაქტიკა მოიცავს ბევრ მითითებას *jus cogen*-ზე. მართლაც, ამ საკითხზე მუშაობისას საერთაშორისო სამართლის კომისიას საკუთარი მსჯელობანი უნდა დაეფუძნებინა მხოლოდ იმ დოქტრინალურ მოსაზრებებზე, რომლებიც ასახული იყო საერთაშორისო სამართლის ექსპერტების პუბლიკაციებში თუ სამეცნიერო ნაშრომებში, ან სახელმწიფოთა მიერ გაკეთებულ კომენტარებში, რადგანაც იმ დროისთვის ამ საკითხზე ერთი სასამართლო პრეცედენტიც კი არ არსებობდა.

მიუხედავად ამისა, გაეროს საერთაშორისო სამართლის კომისიამ მოახერხა იმპერატიული ნორმების (*jus cogens*) შესახებ კარგად ჩამოყალიბებული პროექტი შემოეთავაზებინა, რაც აისახა კიდევ ხელშეკრულებათა შესახებ ვენის კონვენციის 53-ე და 64-ე მუხლებში. პირველი შეხედვით ჩანდა, რომ ჩვენ მონმენი ვხდებოდით პროგრესული მოვლენებისა, რომლებიც მიზნად ისახავდა პრაქტიკულ საქმეებსა და მათი ინტერპრეტირების საფუძველზე გაკეთებულ პრაგმატულ დოქტრინალურ რჩევებზე დაყრდნობით კონცეფციის შემდგომ განვითარებას.

სამწუხაროდ, მე ვერ გავიზიარებ ასეთ ოპტიმისტურ შეხედულებას, რადგანაც თანამედროვე მიდგომები აიგნორებენ ფუნდამენტს იმ რეალური სამართლებრივი ცნებისა, რომელიც ანტიკური ხანიდან მოყოლებული საუკუნეების განმავლობაში ყალიბდებოდა. ჩემი აზრით, მთავარი შეცდომა მდგომარეობს *jus cogens*-ის სამართლებრივი არსის მცდარად აღქმაში. *Jus cogens*-ს არაფერი აქვს საერთო ისეთ იურიდიულ ცნებასთან, როგორცაა სამართალდარღვევა, რადგანაც ერთის მხრივ, იგი მხოლოდ საერთაშორისო სამართალმემოქმედებით პროცესს გულისხმობს, ხოლო მეორეს მხრივ, უნდა გვახსოვდეს, რომ სახელმწიფოებს არ შეუძლიათ ნებისმიერი საერთაშორისო სამართლებრივი წესის მიმართ მოახდინონ სამართალდარღვევითი ქმედება, მაშინაც კი, თუკი მათ *jus dispositivum* -ის ბუნება გააჩნიათ, რაც სახელმწიფოებს ანიჭებს უფლებას შეცვალონ იურიდიულად სავალდებულო წესი. მხოლოდ საერთაშორისო *jus cogens* ნორმა არ შეიძლება შეიცვალოს სახელმწიფოთა მხრიდან, *inter se* ის აღიარებული და მიღებულია საერთაშორისო თანამეგობრობის მიერ ისეთ ნორმად, რომლისგანაც გადახვევა (შინაარსობრივად განსხვავებული ნორმის შექმნა) აკრძალულია.¹

მე არ შეევეხები ამ, ჩემი მოსაზრებით, მცდარ მიდგომებს, რომლებიც აიგნორებენ *jus cogens* -ის სპეციფიკურ ბუნებას, რომელსაც საერთო არაფერი აქვთ სახელმწიფოთა ქმედებებთან და ნაცვლად ამისა შეეხება მხოლოდ იმ ახლი წესის შინაარსს, რომელიც იგულისხმება რომ დამყარდება ცალკეული სახელმწიფოების მიერ მათი ურთიერთობების პირობებში. ამიტომაც გადავწყვიტე საერთაშორისო საზოგადოებისა და თანამედროვე დოქტრინების ავტორებისთვის შემეხსენებინა 1960-იანების მოვლენები, ანუ ის პერიოდი, როცა საერთაშორისო სამართლის კომისია 53-ე და 64-ე მუხლების პროექტებს წერდა. (თანამედროვე მიდგომების შესახებ უფრო დეტალურ და ყოვლისმომცველ ანალიზს სპეციალურ პუბლიკაციაში შემოგთავაზებთ).

¹ Weatherall Thomas, *Jus Cogens, International Law and Social Contract*, Cambridge University Press, 2015. See more detailed information on the existing doctrinal and judicial practices dealing with the problem of *jus cogens* in Dorr Oliver, Schmalenbach Kirsten, Eds., *Vienna Convention on the Law of Treaties, A Commentary*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2012, pp. 897- 944, pp. 1121- 1127. Crawford James, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility, Introduction, Text and Commentaries*, Cambridge University Press, 2005.

Instead of Introduction

Almost forty years I have been watching developments taking place in international law doctrinal approaches and activities of international and domestic judicial bodies referring to international *jus cogens*, the concept of which had emerged during the work of International Law Commission (ILC) (1963-1966) on the articles of the law of treaties, later embodied in the Vienna Convention on the Law of Treaties.

It can be easily noticed that unlike the previous period (1963-1980), contemporary judicial and diplomatic practices contain many references to *jus cogens*. Indeed, while working on this topic the ILC had to base its judgments on purely doctrinal contributions contained in publications or submitted papers by international law experts and comments made by the States, because there had not been a single judicial case on this subject matter.

Despite of this fact, the ILC had managed to offer a well-elaborated draft on the issue of peremptory norms (*jus cogens*) resulted in Articles 53 and 64 of the Vienna Convention on the Law of Treaties. At the first glance it seems, that we had been witnessing progressive events aimed at further developing of the concept based on practical cases and pragmatic doctrinal suggestions interpreting these cases.

Unfortunately, I cannot share such an optimistic view, because contemporary approaches ignore the real legal notion, that had been formed during the centuries beginning from the ancient time. The main mistake, in my understanding, consists in misunderstanding of the core of the legal notion of *jus cogens*. *Jus cogens* has nothing in common with the legal notion of violation (breach) of international law, that is, it deals only with the international law-making process, since every rule of international law cannot be violated by States, even if it has a character of *jus dispositivum* allowing States to change a legally binding rule. Only international *jus cogens* norm cannot be changed by the States *inter se*, if it is recognized and accepted by the international community as a whole as a norm, any derogation from which (to make a different legal rule) by states is forbidden.¹

I would not touch upon these, in my understanding, wrong approaches, which ignore this specific character of *jus cogens*, having nothing in common with the deeds of the States and is concerned with the content of a new rule which is supposed to be established by the individual States in their mutual relations. That is why I decided to remind the international community and authors of contemporary doctrinal and judicial approaches the events of 1960s while the International Law Commission was drafting the Articles 53 and 64. (The more detailed and comprehensive analysis of contemporary approaches will be offered in a special publication).

---

¹ Weatherall Thomas, *Jus Cogens, International Law and Social Contract*, Cambridge University Press, 2015. See more detailed information on the existing doctrinal and judicial practices dealing with the problem of *jus cogens* in Dorr Oliver, Schmalenbach Kirsten, Eds., *Vienna Convention on the Law of Treaties, A Commentary*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2012, pp. 897- 944, pp. 1121- 1127. Crawford James, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility, Introduction, Text and Commentaries*, Cambridge University Press, 2005.

იმპერატიული ნორმების (JUS COGENS) სამართლებრივი ბუნება თანამედროვე საერთაშორისო სამართალში

შესავალი

თანამედროვე საერთაშორისო სამართალში იმპერატიული ნორმების (jus cogens) პრობლემა მსოფლიოს სხვადასხვა სამართლებრივი სისტემის მეცნიერთა მიერ ფართოდ არის განხილული. მართლაც, საკითხი იმის შესახებ არსებობს თუ არა საერთაშორისო სამართლის ისეთი წესები, რომელთაგან გადახვევა სამართლის სუბიექტებს ერთობლივი თანხმობის შემთხვევაშიც კი არ ძალუძთ - გადაიქცა არა მხოლოდ მნიშვნელოვან თეორიულ პრობლემად, არამედ ძალიან მნიშვნელოვან და რთულ პოლიტიკურ საკითხადაც; განსაკუთრებით კი, მას შემდეგ, რაც ხელშეკრულებათა შესახებ ვენის კონვენცია ხელმოსაწერად იქნა გახსნილი.

როგორც ცნობილია, ამ კონვენციის 53-ე მუხლი - „საერთაშორისო საჯარო სამართლის იმპერატიულ ნორმასთან (jus cogens) კონფლიქტში მყოფი ხელშეკრულებები“ - ადგენს შემდეგს:

„ხელშეკრულება ბათილია, თუ მისი დადების მომენტისთვის, ის ეწინააღმდეგება საერთაშორისო საჯარო სამართლის იმპერატიულ ნორმას. ამ ხელშეკრულების მიზნებისთვის, საერთაშორისო საჯარო სამართლის იმპერატიულ ნორმას წარმოადგენს ნორმა, რომელიც მიღებული და აღიარებულია მთელი საერთაშორისო საზოგადოების მიერ ისეთ ნორმად, რომლიდანაც გადახვევა ნებადართული არ არის და რომლის შეცვლაც შესაძლებელია მხოლოდ შემდგომ მიღებული საერთაშორისო სამართლის ისეთი ნორმით, რომელსაც ანალოგიური ბუნება გააჩნია.“

კონვენციის 64-ე და 71-ე მუხლები შესაბამისად ეხება საერთაშორისო საჯარო სამართლის ახალი იმპერატიული ნორმის (jus cogens) წარმოშობის საკითხს და იმ შედეგებს, რომლებიც დადგება ხელშეკრულების იმპერატიულ ნორმასთან კონფლიქტის შემთხვევაში.

თუმცა, კონვენცია არაფერს ამბობს იმ კრიტერიუმებზე, რომელთა გამოყენება უნდა მოხდეს jus cogens-ის სხვა წესებისგან გამოსარჩევად. მან ასევე პასუხგაუცემლად დატოვა ამ პრობლემის გარშემო წარმოშობილი რამდენიმე სხვა მნიშვნელოვანი კითხვაც.

თავი I

საერთაშორისო JUS COGENS - LEX LATA თუ LEX FERENDA?

სახელმწიფოთა საერთაშორისო თანამეგობრობის მხრიდან ზემოთ აღნიშნული დებულებების აღიარება და სწორი იმპლემენტაცია მეტწილად დამოკიდებულია საერთაშორისო სამართლის მოქმედი jus cogens ნორმის საყოველთაოდ მისაღები და მკაფიოდ ჩამოყალიბებული ცნების განსაზღვრებაზე.

ამასთან დაკავშირებით გაჩენილი პირველი კითხვა არის, ასახა თუ არა ვენის კონვენციამ საერთაშორისო სამართლის ფარგლებში არსებული ინსტიტუტი, თუ ის ოდენ lex ferenda-ს სახით წარმოგვიდგება, რომელსაც სავალდებულო ძალა მხოლოდ კონვენციის ძალაში შესვლის შემდგომ ექნება და ისიც, ცხადია, მხოლოდ წევრი სახელმწიფოებისთვის?

(სტატია პირველად დაიბეჭდა ჰააგის საერთაშორისო სამართლის აკადემიის კრებულში, Recueil des Cours, 172 (III) ტომი, გვ. 223-270, 1981).

როგორც ცნობილია, იმ დროს, როცა ხელშეკრულებათა შესახებ ვენის კონვენციის პროექტი დაინერა, ერთი საქმეც კი არ არსებობდა, რომელიც *jus cogens* ნორმის საკითხს რამენაირად შეეხებოდა. იგივე ითქმის დღევანდელი დროსაც. თუმცა, ზოგიერთ შემთხვევებში, საერთაშორისო მართლმსაჯულების მუდმივი პალატა და გაეროს მართლმსაჯულების სასამართლოს მოსამართლეებმა ახსენეს *jus cogens* (Schucking- 1934, Tanaka - 1966, 1969, Padilla Nervo - 1969, Ammoun - 1970)², მაგრამ ეს განხორციელდა ცალკეული მოსამართლეების მხრიდან მათ განსხვავებულ მოსაზრებებში, რის გამოც ამის მიჩნევა საერთაშორისო სამართლებრივ პრაქტიკად შეუძლებელია.

ნიშავს კი ეს იმას, რომ ასეთი ინსტიტუტი საერთაშორისო საჯარო სამართალში არ არსებობს?

თუ მივუბრუნდებით საერთაშორისო სამართლის დოქტრინას, ჩვენ რადიკალურად განსხვავებულ სურათს დავინახავთ.

მაშინ, როდესაც ტერმინი - *jus cogens*- საერთაშორისო სამართლის თეორიაში ახლახანს აღმოცენდა (1930-იანი წლების დასაწყისიდან), საერთაშორისო ხელშეკრულებების ნამდვილობის განმსაზღვრელი აბსოლუტურად სავალდებულო წესების შესახებ იდგა საუკუნეების განმავლობაში არსებობდა. შესაბამისად, ბურჟუაზიული მეცნიერების საერთაშორისო სამართლის მამები - ფრანცისკო სუარეზი, აილა ბალტჰაზარი, ალბერტიკო გენტილი, ჰუგო გროციუსი³ - ხაზს უსვამდნენ რა ბუნებითი სამართლის წესების იმპერატიულ ბუნებას, მას პოზიტიურ სამართალზე მაღლა აყენებდნენ. ემერ დე ვათელი (Emer de Vattel) ყურადღებას ამახვილებდა იმ ფაქტზე, რომ ბუნებითი სამართალი, ან როგორც იგი მას უწოდებდა ხალხთა „აუცილებელი სამართალი“, არის -

„შეუვალი, ხოლო მის მიერ დაკისრებული ვალდებულებები - თავიდან აურიდებელი და გარდუვალი, ერებს არ შეუძლიათ ის შეთანხმებებით შეცვალონ და თავი გაითავისუფლონ მისი ვალდებულებებისგან ცალმხრივი აქტებით, ან ურთიერთ თანხმობით.“⁴

მეცხრამეტე და მეოცე საუკუნეების პოზიტივისტები, რამდენიმე ყველაზე რადიკალურის გარდა (G. Triepel, G. Ellinek), არ ცნობდნენ სახელმწიფოთა სრულ თავისუფლებას ხელშეკრულების დადების დროს, აღნიშნავდნენ რა „ცივილიზებულ სახელმწიფოთა მიერ საყოველთაოდ აღიარებული“ საერთაშორისო სამართლის ძირითადი პრინციპებისა და სხვა სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი ნორმების (F. Martens, F. Liszt, A. Rivier, E. Nys, W. Hall) იმპერატიულ ხასიათს და ახდენდნენ წმინდა მორალური კატეგორიების ამ განმარტებაში ჩართვას (A. Hefter, R. Phillimore, L. Oppenheim, P. Fiore).⁵ თუმცა, იმ პერიოდში დეტალურად არავინ შეჰყოლია და აღნიშნული დებულებები უფრო მეტად ეროვნულ კანონმდებლობაში არსებული საჯარო პოლიტიკის (საჯარო წესრიგის) ცნების ანალოგიით გაჩვენენ.

ანალოგიური პოსტულატები დომინირებდა ოქტომბრის დიდი რევოლუციის პირველ დეკადებშიც,⁶ ანუ იმ პერიოდში, როდესაც საერთაშორისო სამართლის ახალი ისტორიული ტიპი, - მონოდეტული სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობების დასარეგულირებლად მათი სოციალ-ეკონომიკური სისტემების მიუხედავად, - ჯერ ისევ ჩამოყალიბების პროცესში იყო. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ პერიოდში განხორციელდა რამდენიმე მცდელობა *jus cogens*-ის პრობლემის საერთაშორისო სამართლის დონემდე ასაწევად.⁷ თუმცა, 1960-იან წლებამდე ეს საკითხი დარჩა საერთაშორისო სამართლის დასავლური დოქტრინის ძირითადი მიმართულების მიღმა.

რაც შეეხება საერთაშორისო სამართლის საბჭოთა ექსპერტებს, იმ პერიოდში ისინი ხაზს უსვამ-

² იხ. E. Suy, „The Concept of Jus Cogens in Public International Law“, The Concept of Jus Cogens in International Law. Papers and Proceedings II, Conference on International Law, Lagonissi, 3-8 April 1966, Geneva 1967, გვ. 63; J. Sztucki, Jus Cogens and the Vienna Convention on the Law of Treaties. A Critical Appraisal, Springer-Verlag, Vienna-New York 1974, გვ. 13-16

³ G. Grotius, De Jure Belli Ac Pacis, Lib. I, ch. 1, X, 5 (Russian translation), Moscow 1956

⁴ Emer de Vattel, Droit des gens, ou principes de la loi naturelle appliqués à la conduite et aux affaires de nations et des souverains, Paris 1863, Vol. I, Préliminaires, პარაგ. 7-9

⁵ F. Martens, Contemporary International Law of Civilized Nations, St. Petersburg 1904, გვ. 413-415. F. von Liszt, Das Völkerrecht (Russian translation of the 12th ed.), St. Petersburg 1912, გვ. 13-15; A. Rivier, Le droit international (Russian Translation), Moscow 1893, პარაგ. 47; E. Nys, Le droit international. Les principes, les théories, les faits, Bruxelles 1912, გვ. 503-504; W. E. Hall, International Law, Oxford 1924, გვ. 819; A. Hefter, Das Europäische Völkerrecht der Gegenwart (Russian Translation), St. Petersburg 1890, § 83; R. Phillimore, Commentaries upon International Law, Vol. I, London 1879, გვ. 46; L. Oppenheim, International Law, Vol. 1, London 1920, § 506; P. Fiore, International Law Codified, New York 1918, Art. 760; F. Martens, Contemporary International Law of Civilized Nations, St. Petersburg 1904, გვ. 190

⁶ Charles Ch. Hyde, International Law Chiefly as Interpreted and Applied by the United States, Boston 1951, Vol. 4, პარაგ. 490; P. Fauchille, Traité de droit international public, t. 1, partie 3, Paris 1926, პარაგ. 819

⁷ Von der Heydte, G. Jurt, A. Verdross - იხ. E. Suy, op. cit., გვ. 27-29

დნენ ყველა ისეთი ხელშეკრულების ბათილობას, რომელიც წინააღმდეგობაში იქნებოდა საერთაშორისო სამართლის ისეთ ძირითად პრინციპთან, როგორიც იყო სახელმწიფოთა სუვერენული თანასწორობა. საბჭოთა საგარეო პოლიტიკა და დოქტრინა უარყოფდა ნებისმიერ ხელშეკრულებას, რომელიც შეიცავდა დებულებებს უთანასწორო და კოლონიალური ურთიერთობების შესახებ. „ჩვენ - უარყოფთ ყველა დებულებას ტყუილსა და ძალადობაზე, მაგრამ ჩვენ მივესალმებით ყველა ჩანანერს, რომელიც შეეხება კეთილმეზობლურ ურთიერთობებს და ეკონომიკურ შეთანხმებებს; მათ ჩვენ ვერ უარყოფთ.“⁸

აღნიშნული საბჭოთა დოქტრინა, მიუხედავად იმისა, რომ jus cogens-ს, როგორც ტერმინს არ ახსენებდა, მუდმივად უარყოფდა იმ ხელშეკრულებების ლეგალურობას, რომლებიც საერთაშორისო სამართლის ძირითად პრინციპებთან შეუსაბამობაში მოდიოდნენ.⁹

საერთაშორისო სამართლის თანამედროვე მეცნიერებაში jus cogens-ის პრობლემის ფართო განხილვას იმპულსი მისცა 1953 წელს დაწყებულმა ხელშეკრულებათა სამართლის პროექტის შესახებ გაეროს საერთაშორისო სამართლის კომისიის განხილვებმა.¹⁰

დასავლელი საერთაშორისო სამართლის ექსპერტების უდიდესი უმრავლესობა, გაეროს საერთაშორისო სამართლის კომისიის ფარგლებში და მის გარეთაც, მეთოდოლოგიური და კონცეპტუალური მიდგომების სხვაობის მიუხედავად მიესალმნენ ამ ინიციატივას და დაადასტურეს საერთაშორისო სამართალში jus cogens ნორმის არსებობა.¹¹ საერთაშორისო jus cogens-ის არსებობა ასევე დაადასტურეს განვითარებადი ქვეყნების წარმომადგენლებმაც.¹²

1960-იან წლებში, მიმდინარე მოვლენების შესახებ საერთაშორისო სამართლის სოციალისტური დოქტრინის წარმომადგენლებმა მრავალი კვლევა და წიგნი გამოაქვეყნეს jus cogens-ის პრობლემის შესახებ, რომელიც გვაძლევს საფუძველს ვისაუბროთ კარგად განვითარებული საერთაშორისო jus cogens-ის სოციალისტური კონცეფციის შესახებ, რომლისგანაც სახელმწიფოებს inter se ხელშეკრულებების მეშვეობით გადახვევის უფლება არ აქვთ.¹³

⁸ V. I. Lenin, *On the Foreign Policy of the Soviet State*, Progress Publishers, Moscow 1973, გვ. 17

⁹ E. Korovin, *Main Problems of International Relations*, Moscow 1954, გვ. 5-56; F. Ko-zhevnikov, „Some Problems of Theory and Practice of International Treaties“, *Soviet State and Law*, No. 2, 1954; V. Durdenevsky, M. Lazarev, *Five Principles of Peaceful Coexistence*, Moscow 1957; A. Talalajev, *Legal Nature of International Treaties*, Moscow 1963, გვ. 132-140; I. Lukashuk, „The USSR and International Treaties“, *Soviet Yearbook of International Law* 1959, გვ. 24-36; M. Rappaport, „Basic Principles of Peaceful Coexistence - Criteria of Contemporary International Legality“, *Pravovedenie*, No. 4, 1960

¹⁰ H. Lauterpacht, „Report on the Law of Treaties“, Art. 15, *Yearbook of International Law Commission (YILC)*, 1953, Vol. II, გვ. 154-155; G. Fitzmaurice, „Third Report on the Law of Treaties“, *YILC*, 1958, Vol. II, გვ. 26-28, 40-41; H. Waldock, „Second Report on the Law of Treaties“, *YILC*, 1963, Vol. II, გვ. 120

¹¹ A. McNair, *The Law of Treaties*, Oxford 1961, გვ. 214-215; A. Verdross, „Jus Cogens and Jus Dispositivum in International Law“, *American Journal of International Law*, Vol. 60, 1966, გვ. 55; E. Suy, op. cit., გვ. 17-18; C. Wilfred Jenks, *A New World of Law (A Study of the Creative Imagination in International Law)*, Longmans 1970, გვ. 169; E. Schwelb, „Some Aspects of International Jus Cogens as Formulated by the ILC“, *American Journal of International Law*, Vol. 61, 1967, გვ. 948-975; Ch. De Visscher, „Positivism et 'jus cogens'“, *Revue générale de droit international public*, Paris 1971, t. 75, No. 1, გვ. 5-11; G. Dham, *Völkerrecht*, Stuttgart, Bd. I, 1958, S. 17, Bd. II, 1961, S. 60; J. M. W. Verzijl, *International Law in Historical Perspective*, Vol. I, Leyden 1968; M. Virally, „Réflexions sur jus cogens“, *Annuaire français de droit international*, Paris 1966, Vol. XII, გვ. 7-29; Ch. Shaumont, „Cours général de droit international public“, *Recueil des cours*, Vol. I-1971, გვ. 370-380; M. Akehurst, „The Hierarchy of the Sources of International Law“, *British Year Book of International Law 1974-1975*, London 1977, გვ. 274-285; R. Ago, „Droit des traités à la lumière de la convention de Vienne“, *Recueil des cours*, Vol. III-1971, გვ. 321-323; R. Quadri, „Cours général de droit international public“, *Recueil des cours*, Vol. III-1964, გვ. 245-280; Ch. Rozakis, *The Concept of Jus Cogens in the Law of Treaties*, Amsterdam 1976; A. Uiloo, *Derecho internacional publico*, t. II, Madrid 1967, გვ. 184-185; L. M. Moreno Quintana, *Tratado de derecho internacional*, t. 1, Buenos Aires 1963, გვ. 75, and many others. იხ. ასევე Conference on International Law, Lagonissi, გვ. 86, 88-89, 91, 105-106, 112-114

¹² C. F. Amerasinghe, O. Asamoah, M'Pe Bengali, B. Boutros-Ghali, B. S. Murty, J. M. Ruda, *Conference on International Law*, Lagonissi, გვ. 79-83, 89, 90-91, 96, 101, 103-104, 107-108; A. Fahmi, „Peremptory Norms as General Rules of International Law“, *OZöR*, 22 (1971), გვ. 383-400; T. Elias, *The Modern Law of Treaties*, Leiden 1974; N. Rao, „Jus Cogens and the Vienna Convention on the Law of Treaties“, *Indian Yearbook of International Law*, New Delhi 1974, Vol. 14, No. 3-4

¹³ G. Tunkin, *Theory of International Law*, Moscow 1970, გვ. 168-183; G. Tunkin, „Jus Cogens in Contemporary International Law“, *The University of Toledo Law Review*, Vol. 1971, No. 1-2, გვ. 107-118; G. Tunkin, „International Law in the International System“, *Recueil des cours*, Vol. IV-1975, გვ. 85-94; L. Alexidze, „Problem of Jus Cogens in Contemporary International Law“, *Soviet Yearbook of International Law* 1969, გვ. 127-145 (English text - გვ. 145-149); I. Karpenko, „Peremptory Norms - Jus Cogens and Their Embodiment in International Treaties“, *Soviet Yearbook of International Law* 1970, გვ. 204-211; L. Shestakov, *Some Questions of Jus Cogens Norms in Contemporary International Law*, Moscow 1974; G. Geamanu, „Jus Cogens en droit international contemporain“, *Revue roumaine d'études internationales*, Bucharest 1967, No. 1-2, გვ. 87-105; V. Paul, „The Legal

1966 წლის ლაგონისის კონფერენციის იმ დისკუსიის შეჯამებისას, რომელსაც სხვადასხვა სამართლებრივი სისტემის ექსპერტები ესწრებოდნენ, მომხსენებელმა გ. აბი-სააბმა წარმოსთქვა:

„არსებობს კონსენსუსი, რომ საერთაშორისო სამართალი ცნობდა მხოლოდ ორი კატეგორიის წესებს, დისპოზიტიურსა და იმპერატიულს და ეს უკანასკნელი წარმოადგენდა jus cogens-ის სხეულს თანამედროვე საერთაშორისო სამართალში...“¹⁴

მხოლოდ რამდენიმე საერთაშორისო სამართლის ექსპერტი უარყოფდა საერთაშორისო jus cogens-ის არსებობას, inter alia ამტკიცებდნენ რა, რომ არ არსებობს წესი, რომლის შეცვლაც არ შეიძლება საერთაშორისო სამართლის მეშვეობით.¹⁵

ზოგიერთი ავტორი, იმასთან ერთად, რომ აღიარებს საერთაშორისო სამართალს, როგორც jus cogens-ის მომცველ საერთაშორისო სისტემას, საფრთხილო თემად მიიჩნევს ამ ინსტიტუტის სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობებში გამოყენებას მისი შინაარსის ზუსტი განსაზღვრების არ არსებობის გამო, რადგანაც ამ ფაქტორს საერთაშორისო სამართლებრივ წესრიგში ანარქიის წარმოქმნის საფრთხედ განიხილავენ.¹⁶

მსგავსი ეჭვები იქნა გამოთქმული საერთაშორისო სამართლის კომისიის ზოგიერთი წევრის მხრიდანაც ხელშეკრულებათა სამართლის შესახებ პროექტის შექმნის დროსაც, თუმცა, ბოლოს ყველა წევრი მივიდა დასკვნამდე, რომ თანამედროვე საერთაშორისო სამართალში jus cogens წესები დანამდვილებით არსებობს.

კარგად არის ცნობილი, რომ გენერალურმა ასსამბლეამ მეექვსე კომიტეტის XVIII სესიაზე განაცხადა შემდეგი:

„საერთაშორისო სამართლის კომისიის მიერ იმის აღიარება, რომ დღესდღეობით მოქმედ ზოგად პოზიტიურ საერთაშორისო სამართალში არსებობენ გარკვეული ფუნდამენტური წესები, რომელთა შეუსაბამოდ სახელმწიფოებს არ ძალუძთ ხელშეკრულებების დადება (jus cogens), - ამ საკითხის ირგვლივ ჩართული ყველა წარმომადგენლის მიერ მიჩნეული იქნა დიდი მნიშვნელობის მქონე წინ გადადგმულ ნაბიჯად საერთაშორისო სამართლის პროგრესულად განვითარების საქმეში... გასული წლების განმავლობაში საერთაშორისო საზოგადოების განვითარებამ, ყველაფერზე მეტად კი ქარტიით გამოწვეული იმპულსების გამო, დახმარება გასწია jus cogens-ის ცნება გადაქცეულიყო საერთაშორისო სამართლის პოზიტიურ წესად.“¹⁷

მსგავსი შეხედულებები იქნა გამოხატული ხელშეკრულებათა შესახებ ვენის კონფერენციის მონაწილე სახელმწიფოთა წარმომადგენლების მხრიდანაც. ლიბიის წარმომადგენელმა ხაზი გაუსვა ფაქტს, რომ -

„ისტორიაში პირველად, თითქმის ყველა იურისტი, თითქმის ყველა სახელმწიფო შეთანხმდა

Consequences of Conflict between a Treaty and an Imperative Norm of General International Law (Jus Cogens)“, OZöR, B. XXI, H. 1-2, 1971, S. 19-49; K. Wolke, „Jus Cogens in International Law (Regulation and Prospects)“, Polish Yearbook of International Law, 1974, Wrocław, Vol. VI; P. Terz, „Zum Jus Cogens im demokratischen Völkerrecht“, Staat und Recht, Berlin 7/78; J. Diaconu, Normale imperative in dreptul international - Jus Cogens, Bucharest 1977; G. Herczegh, „La place de l'Etat dans l'ordre juridique international (La communauté des Etats et le jus cogens)“, Comparative Law. Droit comparé, Budapest 1978, გვ. 73-83. იხ. ასევე: I. Lukashuk, International Legal Regulation of International Relations, Moscow 1975, გვ. 148-149; A. Movchan, Codification and Progressive Development of International Law, Moscow 1972, გვ. 21-25; A. Ushakov, Sovereignty in Contemporary International Law, Moscow 1963, გვ. 125-126; A. Talalajev, Legal Nature of International Treaties, გვ. 220-221; G. Ignatenko, International Law and Social Progress, Moscow 1972; R. Bobrov, Major Problems of the Theory of International Law, Moscow 1968, გვ. 193; N. Mironov, International Law: Norms and Their Legal Force, Moscow 1980, გვ. 80-101; G. Haraszi, Some Fundamental Problems of the Law of Treaties, Budapest 1973; H. Bokor-Szegö, New States and International Law, Budapest 1970; H. Bokor-Szegö, The Role of the United Nations in International Legislation, Budapest 1978; S. Nahlik, „The Grounds of Invalidity and Termination of Treaties“, American Journal of International Law, Vol. 65, 1971, გვ. 744-746

¹⁴ Conference on International Law, Lagonissi, გვ. 11, 15

¹⁵ H. Kelsen, Principles of International Law, New York 1967, გვ. 783; P. Guggenheim, Traité de droit international public, t. 1, Geneva 1967, გვ. 128-129; G. Schwarzenberger, International Law and Order, London 1971, გვ. 27-56

¹⁶ K. Marek, „Contribution à l'étude du jus cogens en droit international“, Hommage Guggenheim, გვ. 459; P. Vella, Droit international public, Institutions internationales, 2nd ed., Paris 1970, გვ. 186-188; J. Nissot, „Le concept de jus cogens envisagé par rapport au droit international“, Revue belge de droit international, Bruxelles 1968, No. 1, გვ. 1-7; Jean-Paul Jacque, Eléments pour une théorie de l'acte juridique en droit international public, Paris 1972, გვ. 154-161; T. Minagawa, „Jus Cogens in Public International Law“, Hitotsubashi Journal of International Law and Politics, Vol. 6, Tokyo 1968, გვ. 16-28

¹⁷ Report of the Sixth Committee to the General Assembly, Doc. A/5601, პარაგ. 18, 6 November 1963 (emphasis added)

ელიარებინათ საერთაშორისო სამართლის რამდენიმე ისეთი ფუნდამენტური ნორმის არსებობა, რომელთაგან გადახვევა ნებადართული არ არის, და რომელსაც ეფუძნება თავად საერთაშორისო საზოგადოება.¹⁸

ის სახელმწიფოებიც კი, რომლებიც ჭოჭმანობდნენ ან ეჭვებს გამოთქვამდნენ jus cogens-ის შესახებ მუხლის კონვენციაში შეტანის აუცილებლობაზე, ვერ უარყოფდნენ, რომ „საერთაშორისო სამართალი ამჟამად შეიცავს გარკვეულ იმპერატიულ წესებს“ (გაერთიანებული სამეფო), რომ არსებობენ „გარკვეული წესები, როგორებიცაა მეკობრეობის აკრძალვა, რომლებსაც უნდა მიენიჭოთ იმპერატიულის სტატუსი და... შესაძლებელია, რომ საერთაშორისო სამართლის სხვა ნორმებიც აღიარებულ იქნან, როგორც იმპერატიული სტატუსის მქონენი...“ (ავსტრალია)¹⁹, ან რომ „არაფერია ძალიან რადიკალური იმაში, რომ არსებობს ძირითადი კონცეფცია გარკვეული წესების შესახებ, რომელთაგან ხელშეკრულების მეშვეობით გადახვევის შეწყნარება დაუშვებელია“ (შვეიცარიის შტატები)²⁰.

მხოლოდ რამდენიმე სახელმწიფო ამტკიცებდა, რომ საერთაშორისო jus cogens „სრულებით ახალ“ ცნებას წარმოადგენდა (თურქეთი)²¹.

ის ფაქტი, რომ კონვენციის 53-ე მუხლი მიღებულ იქნა 87 ხმით 8-ის წინააღმდეგ, სადაც 12-მა თავი შეიკავა - წარმოადგენს ძალიან საგულისხმო მოვლენას. თუ გავიხსენებთ, რომ იმ სახელმწიფოთა უმრავლესობა, რომლებმაც თავი შეიკავეს ან წინააღმდეგ მისცეს ხმა - ადასტურებდნენ, რომ თანამედროვე საერთაშორისო სამართალში დანამდვილებით არსებობს jus cogens ნორმა და ერთადერთი, რაზეც ვერ თანხმდებოდნენ იყო ამ ინსტიტუტის იმპლემენტაციასთან დაკავშირებული საკითხები - გვაძლევს იმ დასკვნის გამოტანის საშუალებას, რომ სახელმწიფოთაშორისი ურთიერთობების თეორია და სამართალშემოქმედების პრაქტიკაც ადასტურებს საერთაშორისო jus cogens ნორმის არსებობას, რომელიც ამავედროულად ზღუდავს სახელმწიფოთა სახელშეკრულებო თავისუფლებას სრულიად საერთაშორისო თანამეგობრობის ინტერესის სახელით.

ჩვენ ვერ დავეთანხმებით მათ, ვინც აცხადებს შემდეგს: -

„საერთაშორისო პრაქტიკიდან გამომდინარე კითხვაზე - მოახდინა თუ არა კონვენციამ საერთაშორისო jus cogens -ის ცნების 'კოდიფიცირება', პასუხი შეიძლება იყოს ცალსახად ნეგატიური და მხოლოდ იმ გაგებით, რომ არ არსებობდა რაიმე მასალა კოდიფიცირებისთვის.“²²

ისეთი საქმეების არ არსებობა, სადაც jus cogens -ზე მითითებები იქნებოდა გაკეთებული, არ გამოდგება ამ ინსტიტუტის არ არსებობის მტკიცებულებად. ამავედროულად, მხედველობაშია მისაღები, რომ ვენის კონვენციის მიერ საერთაშორისო jus cogens -ის პოზიტიური და კონსენსუალური ბუნების ხაზგასმის ფაქტის მიუხედავად, მეცნიერთა შორის მნიშვნელოვანი უთანხმოებაა საერთაშორისო jus cogens-ის სამართლებრივი ბუნების, წყაროებისა და შინაარსის შესახებ.

თავი II

JUS COGENS -ის ცნება ეროვნულ სამართალში

ამ საკითხთან დაკავშირებული მთავარი პრობლემა არის jus cogens -ის სამართლებრივი ბუნება თანამედროვე საერთაშორისო სამართალში. ჩვენ ვერ დავეთანხმებით ვერც იმათ, ვინც უარყოფს ანალოგიას ქვეყნის შიდა კანონმდებლობასა და საერთაშორისო სამართალს შორის, და ვერც იმათ, ვინც მექანიკურად უფარდებს ქვეყნის შიდა კანონმდებლობაში გამოყენებულ ცნებებს საერთაშორისო სამართლის სფეროს. რადგანაც საერთაშორისო სამართალი, თუმცაღა, ქვეყნის შიდა კანონმდებლობისგან დამოუკიდებლად არსებულ და სპეციფიკურ, მაგრამ მაინც სამართლის სისტემას განეკუთვნება - ამდენად, ის

¹⁸ UN Conference on the Law of Treaties. First Session, Vienna 26 March-24 May 1968. Official Records, UN Publication, New York 1969, გვ. 297. For other similar statements იხ. გვ. 294-295, 298, 301-303, 306, 308-313, 315, 317-318, 321, 323

¹⁹ Ibid., გვ. 304, 317

²⁰ UN Conference on the Law of Treaties. Second Session, Vienna, 9 April-22 May 1969. Official Records, UN Publication E. 70. V. 6, New York 1970, გვ. 102

²¹ Ibid., გვ. 300-301

²² J. Sztucki, Jus Cogens and the Vienna Convention on the Law of Treaties, გვ. 94

განხილულ უნდა იქნას ნებისმიერი სამართლის სისტემისთვის დამახასიათებელი ზოგადი ცნებების თვალსაზრისიდან, როგორც სხვა სოციალურ ქცევათაგან განსხვავებული ფენომენი. მხოლოდ ამის შემდეგ შეგვიძლია ვცადოთ იმის დადგენა, თუ რამდენად არის შესაძლებელი ქვეყნის შიდა კანონმდებლობით განსაზღვრული ცნებები გავრცელდეს საერთაშორისო საჯარო სამართალზე. *Jus cogens*-ის პრობლემა, სწორედ რომ, ამგვარ მიდგომას საჭიროებს.

Jus cogens-ის კონცეფცია ქვეყნის შიდა კანონმდებლობაში უკავშირდება რომაულ სამართალს, თუმცა არც დიგესტებში და არც სხვა წყაროებში ტერმინი ნახსენები არ არის.²³

მართლაც, ტერმინის *jus cogens* პირველი ხსენება, ასევე მისი იურიდიული კონცეფციის შესახებ ვრცელი განმარტება მეცხრამეტე საუკუნის პანდექტიკების, მათ შორის ფ. სავინის, გ. ფუჰტას, ბ. ვინდშაიდის, ი.ბარონის მიერ მოხდა.²⁴

სავალდებულო ძალის ქონის თვალსაზრისით ყველა რომაული სამართლის წესი ორ ნაწილად იყოფოდა:

- ა) იმპერატიული, ანუ აბსოლუტური კანონი, იგივე *jus cogens*, ან სამართლის წყაროების რომაული ტერმინი რომ გამოიყენოთ იგივე- *jus publicum*;
- ბ) ნებადამრთველი კანონი, ანუ იგივე *jus dispositivum*.

იმპერატიულმა წესებმა გამოიწვია ხელშემკვრელი მხარეების თავისუფლება დაემყარებინათ ისეთი ურთიერთობები, რომლებიც *inter se* განსხვავდება სავალდებულოდ შესასრულებელი დებულებებისაგან. აღნიშნული წესები მოითხოვდნენ შესაბამის ქმედებებს (კონტრაქტი უნდა დაიდოს კანონის მოთხოვნების შესაბამისად), ან ქმედებისგან თავის შეკავებას.

ნებადამრთველი, იგივე დისპოზიტიული სამართლის წესები აღიარებენ ინდივიდების სახელშეკრულებო თავისუფლებას, რაც ნიშნავს იმას, რომ მათი გამოყენება მოხდება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუკი ხელშემკვრელი მხარეები არ გამოიყენებენ უფლებას ხელშეკრულების შინაარსი თავად განსაზღვრონ.

ასე რომ, კერძო პირები - სამართლის სუბიექტები - უფლებამოსილი იყვნენ შეექმნათ ინსტრუმენტი, რომელსაც ექნებოდა იურიდიული ძალა მხოლოდ კერძო სამართლის სფეროში და მხოლოდ შესაბამისი კონტრაქტის ფარგლებში (გარიგებები, შეთანხმებები).

ზოგიერთ სამართლებრივ ნორმას აშკარად იმპერატიული ხასიათი ქონდა და მათთან წინააღმდეგობაში მყოფი ხელშეკრულებები მარტივად შეიძლებოდა გაუქმებულიყო სასამართლოს მიერ. თუმცა, ბევრ სამართლებრივ ნორმას არ გააჩნდა მკვეთრად გამოხატული იმპერატიული ხასიათი და ასეთ შემთხვევებში თავად სასამართლოს უნდა განესაზღვრა განსახილველი ნორმის ბუნება. აქ სასამართლო ხელმძღვანელობდა ფორმულით: *jus publicum privatorum pactis mutari non protest* (საჯარო სამართალი კერძო პირებს შორის დადებული გარიგებით ვერ შეიცვლება).

მიუხედავად იმ ფაქტისა, რომ ულპიანემ ცნებაში *jus publicum* მოიცვა ის კითხვებიც, რომლებიც შეეხებოდა სამღვდლოების სამართლებრივ სტატუსს, რელიგიურ კულტებს და მაგისტრატების უფლება-მოვალეობებს, ანუ ნორმებს *ad stadum rei Romanae spectat* (რომლებიც შეეხებოდა რომაული სახელმწიფოს სტატუსს), რეალურად *jus publicum* ძველ რომში გულისხმობდა შემდეგი ასპექტების მომცველ ტერმინს:

- ა) სამართლებრივი ნორმების ერთობლიობას, რომლებიც განსაზღვრავდნენ საზოგადოების პოლიტიკურ სტრუქტურას, სახელმწიფო თანამდებობის პირთა საქმიანობას, პოლიტიკურ ადმინისტრაციაში ხალხის მონაწილეობას, დამნაშავეთა დასჯას, გადასახადების მოკრებას და ა.შ.;
- ბ) იმპერატიული ნორმების ერთობლიობას, რომლებიც პირდაპირი გაგებით მოიცავდნენ არა მხოლოდ საჯარო სამართალს, არამედ კერძო სამართლის წესებსაც (ყველაზე უფრო მეტი სიზუსტით შექმნილი რომაული სამართლის ნაწილს), და რომლებიც სამართლის ამ განშტოების ცენტრალური არსის როლს ასრულებდნენ.

მონათმფლობელების საჭიროება, სამართლის ნორმების მეშვეობით განემტკიცებინდათ და განე-

²³ იხ. E. Suy, op. cit., გვ. 18-19

²⁴ F. Savigny, System des heutigen romischen Rechts, Berlin 1849, t. VIII, S. 35; B. Windcheid, Lehrbuch der Pandektenrecht, Bd. I, Düsseldorf 1875, პარაგ. 30; G. Pukhta, Course of the Roman Civil Law (Russian translation), Moscow 1874, პარაგ. 110; J. Baron, System of the Roman Civil Law (Russian translation), Ess. I, book I, St. Petersburg 1909, პარაგ. 12

ვითარებინათ მათი მთავარი პოლიტიკური და ეკონომიკური მოთხოვნები - აღმოცენდა, როგორც jus publicum ე.ი. jus cogens-ის ინსტიტუტი - ანუ იურიდიული წესები, რომელთაც აბსოლუტურად სავალდებულო ხასიათი ჰქონდათ. ამის გამო იმპერატიული ნორმები უპირატესად არეგულირებდნენ სფეროებს, რომლებიც საზოგადოების პოლიტიკურ სტრუქტურას ეხებოდნენ. თუმცაღა, კერძო სამართალშიც, სადაც ნორმათა უმრავლესობა წარმოადგენდა jus dispositivum -ს, იმპერატიული ნორმები ძალზედ მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ, ერთგვარად აკავშირებდნენ რა სრულიად მონათმფლობელთა კლასის ინტერესებთან კერძო პირების სამართლებრივ ურთიერთობებს.

პოლიტიკური ძალაუფლებისთვის ბრძოლაში ბურჟუაზიამ გადმოიღო რომაული სამართლის კერძო და საჯარო სამართლად გამიჯვნის სისტემა, ისევე როგორც სამართლებრივი ნორმების დაყოფა იმპერატიულ და ნებადამრთველ ნორმებად, - ადაპტაცია გაუკეთეს რა მათ საკუთარი, როგორც ახალი მმართველი კლასის ეკონომიკური და პოლიტიკური საჭიროებების შესაბამისად.

მეცხრამეტე საუკუნის პანდექტიკების იურიდიულ წესთა კლასიფიკაცია მიზნად ისახავდა ბურჟუაზიის მიერ ჩამოყალიბებული სამართლებრივი წესრიგის გამართლებას, ამდენად მითითება გაკეთებული იყო რომაული სამართლის ავტორიტეტზე. მოგვიანებით, სამართლებრივ ნორმათა ასეთი დაყოფა jus cogens-ად და jus dispositivum-ად ფართოდ იქნა გაზიარებული, გადაიქცა რა ბურჟუაზიული სამართლის თეორიის მთავარ შემადგენელ ნაწილად. ასეთი კლასიფიკაცია დღევანდლობაშიც აქტუალურია: ფრანგული, იტალიური და ესპანური ლიტერატურა იყენებს ტერმინს „imperative“, ინგლისური უწოდებს მას „peremptory“, გერმანული - „Zwingende.“²⁵

იგივე ითქმის იმ განვითარებად ქვეყნებზეც, რომლებმაც მიიღეს და შემოიტანეს jus cogens -ის ინსტიტუტი საკუთარ სამართლებრივ სისტემებში. ნ. რაო (N. Rao) ხაზს უსვამდა იმ საკითხს, რომ „jus cogens -ის კონცეფცია ... ჰპოვებს აღიარებას მსოფლიოს ყველა ძირითად სამართლებრივ სისტემაში.“²⁶

სამართლის კერძოდ და საჯაროდ დაყოფის აღიარების გარეშე, სამართლის სოციალისტური კონცეფცია აღიარებს იურიდიულ ნორმათა კლასიფიკაციას მათში გამოხატულ ქცევის წესთა იძულებითი შესრულების ხარისხის გრადაციათა მიხედვით. ზოგიერთი საბჭოთა ავტორი ამჯობინებს გამოიყენოს ტერმინი „კატეგორიული ნორმა“,²⁷ თუმცა მნიშვნელობა იგივეა, რაც საბჭოთა სამართლის მეცნიერთა უმრავლესობის მიერ გამოყენებული ტერმინისა - „იმპერატიული.“²⁸ საბჭოთა სამართლის ერთ-ერთი უახლესი სახელმძღვანელო „იმპერატიულ ნორმას“ განმარტავს შემდეგნაირად: -

„ინსტიტუციების ან ინდივიდებისადმი მიმართული ვალდებულება, რომელიც გამოხატულია კატეგორიული ფორმით; მისგან გადახვევა ნებადართული არ არის. ასეთი ნორმის იმპერატიული ბუნება ჩვეულებრივ გამომდინარეობს მისი შინაარსიდან ან კანონმდებლის მიერ მისი სავალდებულობის ხაზგასმულად აღნიშვნიდან. დისპოზიტიური ნორმები სამართლებრივი ურთიერთობების მონაწილეებს ანიჭებს უფლებამოსილებას თავად გადაჭრან პრობლემები და საკუთარი დისკრეციის ფარგლებში აირჩიონ მათთვის ყველაზე უფრო მეტად სასარგებლო ქცევის მოდელი. თუ მონაწილეები ამ უფლებას არ გამოიყენებენ, მაშინ ნორმაში მითითებული წესი ამოქმედდება.“²⁹

იმპერატიული ნორმები (jus cogens) ნებისმიერი ქვეყნის შიდა სამართლებრივ სისტემაში სასამართლოს დისკრეციის მიღმა არსებობენ: სასამართლოებს მხოლოდ და მხოლოდ კონტრაქტის ბათილად ცნობა შეუძლიათ მისი საგნის უკანონობაზე მითითებით. მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევებში, როცა ნორმა ექსპლიციტურად კრძალავს მისგან გადახვევას, სასამართლო უფლებამოსილია მოცემული წესის ინტერპრეტირება გააკეთოს მის იმპერატიულ ან ნებადამრთველ ბუნებასთან დაკავშირებით, მხედველობაში მიიღებს რა განსახილველი კონტრაქტისა და ნორმის ღირებულებით ასპექტებს შორის

²⁵ Julliot de la Morandier, Droit civil, Livre 1, Paris 1958, პარაგ. 28, 2; R. David, H. P. de Vries, The French Legal System. An Introduction to Civil Law System, New York 1958, გვ. 99-104; L. Ennekzerus, Course of German Civil Law (Russian translation from German), Moscow 1949, Book I, პარაგ. 45

²⁶ N. Rao, „Jus cogens and the Vienna Convention on the Law of Treaties“, Indian Journal of International Law, New Delhi 1974, No. 3-4, გვ. 385

²⁷ P. Nedbajlo, Application of Soviet Legal Norms, Moscow 1960, გვ. 80; A. Pyontkovsky, „Norms of Socialist Law“, Theory of State and Law (Fundamentals of the Marxist/Leninist Doctrine of State and Law), Moscow 1962, გვ. 438

²⁸ A. Shebanov, „Norms of Socialist Law“, Theory of State and Law, Moscow 1968, გვ. 442; General Theory of State and Law, Leningrad 1961, გვ. 340-341; A. Pygolkin, „Norms of Soviet Socialist State and Their Structure“, Questions of General Theory of Soviet Law, Moscow 1960, გვ. 176

²⁹ The Soviet Law (Ed. by prof. N. A. Teplova), Moscow 1980, გვ. 27

არსებულ ურთიერთქმედებას. იმპერატიული ნორმების აბსოლუტური უმრავლესობისგან ან არასოდეს გადაუხვევიათ კონტრაქტის ხელშემკვრელ მხარეებს (ესეთი შეიძლება იყოს კონსტიტუციური, ადმინისტრაციული ან სისხლის სამართლებრივი ნორმები), ანდა სასამართლოს არ ქონია რაიმე ალტერნატივა გარდა იმისა, რომ ელიარებინა მათი *jus cogens* ბუნება. ძალზედ იშვიათად სასამართლოს მოჰყავს მოცემული სამართლის სისტემის საფუძველში არსებული იურიდიული და მორალური პრინციპები, მითითებებს აკეთებს რა „საჯარო პოლიტიკაზე“ ან „მაღალ მორალურ თვისებებზე.“

სასამართლო სისტემის არსებობა *jus cogens*-ის არსებობისთვის აბსოლუტურ მოთხოვნას არ წარმოადგენს. ეს სისტემა სახელმწიფო მანქანის შემადგენელი ნაწილია, რომელსაც მიმართავენ ნებისმიერი დარღვეული სამართლებრივი წესის აღსასრულებლად - იქნება ის იმპერატიული თუ ნებადამრთველი.

მტკიცება იმისა, რომ იმპერატიული ნორმები არსებობენ მხოლოდ სამართლის ვერტიკალურ სისტემის ფარგლებში, სადაც ნებისმიერი სამართლის ნორმა წარმოადგენს სახელმწიფოს მიერ საზოგადოების წევრებისადმი გაცემულ ბრძანებას, - მხოლოდ ნაწილობრივ შეესაბამება სიმართლეს, რადგან ეს განმარტება მხედველობის მიღმა ტოვებს სახელმწიფოს კანონშემოქმედებითი შესაძლებლობების სავალდებულო ელემენტსა და მის კლასობრივ შინაარსს.

იმპერატიული წესები, ქვეყნის შიდა კანონმდებლობის სხვა ნორმების მსგავსად, გამოხატავენ პოლიტიკურად და ეკონომიკურად მმართველი კლასის (კლასების) ანდა, როგორც ეს სოციალისტურ საზოგადოებაშია, მთელი ხალხის საერთო ინტერესებს. საერთო ინტერესები განაპირობებს მმართველი სოციალური ძალების საერთო ნებასურვილის ფორმირებას, რომელიც საკუთარ გამოვლინებას პოვებს სახელმწიფოს მიერ სამართლებრივი წესების ჩამოყალიბებაში.

კანონშემოქმედი ინსტიტუტი წარმოადგენს არა მხოლოდ იმ ორგანოს, რომლის ნებასურვილი კლასობრივი ოპონენტების ინტერესზე მაღლა დგას, არამედ საერთო კლასობრივი ნებასურვილის იურიდიულად დამაფიქსირებელ რგოლსაც, რომლის ნება ცალკეულ ინდივიდუალურ ნებაზე მაღლა დგას.

იმპერატიული ნორმები ბოჭავენ არა მხოლოდ ნებისმიერ ფიზიკურ და იურიდიულ პირს, არამედ ყველა იმ სახელმწიფო ორგანოსაც, რომლებიც სამართლის სხვა სუბიექტებთან სახელშეკრულებო ურთიერთობებში შედიან. ასე რომ, სახელმწიფო წარმოგვიდგება თვითმბოჭავ ძალად, რომელიც სამართლის ყველა სუბიექტის და, მათ შორის, საკუთარი თავისთვისაც სავალდებულოდ შესასრულებელ ქცევის წესებს აყალიბებს. ამავდროულად, ნებისმიერი *jus cogens* ნორმა შესაძლებელია შეიცვალოს და გაუქმდეს კიდევაც, თუკი ეს მმართველი კლასის ინტერესში იქნება, ხოლო კლასობრივი ბრძოლის პირობებში - მაშინ, თუ კი ასეთ შესაძლებლობებს მთავარი პოლიტიკური ძალები და სხვა ფაქტორები შექმნიან. *Jus cogens* ნორმები არ წამოადგენენ ადამიანთა ნების მიღმა არსებულ წესებს, ამის აბსოლუტური გაგებით; პირიქით, ისინი წარმოადგენენ სახელმწიფოში გაბატონებული დომინანტური კლასის (კლასების) ან მთელი ხალხის ნებას და გამოხატავენ ამ სოციალური ჯგუფების საერთო სურვილს მიმართულს სამართლებრივი წესრიგის საფუძვლების შესაქმნელად, რომელთაგან გადახვევა აკრძალულია სამართლის ყველა სუბიექტის, მათ შორის, სახელმწიფო ორგანოების თანხმობითაც კი.

„მმართველი ინდივიდების“ მონაწილეობა სახელმწიფო ნების ფორმირებაში წარმოქმნის იმპერატიულ წესებს, რომლებიც იურიდიულად ბოჭავს ყველა მონაწილეს, მათ შორის იმათაც, ვინც უმცირესობაში ყოფნის გამო მის შექმნაში არ მონაწილეობს. ამ თვალსაზრისით, იმპერატიული წესები უნდა მივიჩნიოთ პოლიტიკურად დომინირებული სოციალური ჯგუფების წევრთა უმრავლესობის ნებასურვილის კოორდინაციის ან შეთანხმების შედეგად, რომელიც მიზნად ისახავს ინდივიდუალური წევრების ნებასურვილის თავისუფლების შეზღუდვას. ნებასურვილთა კოორდინაცია *jus cogens*-ს არ გამოირიცხავს: პირიქით, ის გულისხმობს მის არსებობას.

არ არის სწორი, თუკი *jus cogens*-ის იდენტიფიცირებას ნორმათა იერარქიაში შევეცდებით, რადგანაც ეს უკანასკნელი დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა სამართლებრივი ძალა აქვს არსებულ წესებს, რომლებიც, თავის მხრივ, დამოკიდებულნი არიან იმ ორგანოთა იერარქიაზე, რომლებსაც გააჩნიათ კომპეტენცია მიიღონ ან გააუქმონ ეს სამართლებრივი ნორმები.

Jus cogens-ის სპეციფიკურობა კონკრეტულად მოცემული წესის საფუძველზე ფორმულირებული დებულების იურიდიულად სავალდებულობის ხარისხის დონით განისაზღვრება.

იერარქიულობის თვალსაზრისით შესაძლებელია არსებობდეს *jus cogens* -ზე მაღლა მდგომი *jus dispositivum* -ნორმა, რადგან ის შესაძლოა საკონსტიტუციო ნორმას წარმოადგენდეს, ანდაც ჩვეულებრივ კანონს, რომელსაც *jus cogens*-ის შემცველი ნორმა ექვემდებარება როგორც კანონქვემდებარე ნორმატიული აქტი.

სამართლის მეცნიერებს შორის გაჩნდა ტენდენცია, რომ jus cogens -ის იმპერატიული ნორმის იდე-
ნტიფიცირება მოახდინონ ordre public -ცნების ანუ საჯარო პოლიტიკის ცნების მეშვეობით.

მრავალი ავტორის მოსაზრების შეჯამებისას, ვ. პოლი (V. Paul) მიდის იმ დასკვნამდე, რომ „გამოთქმა
jus cogens არ არის ხშირად გამოყენებული expressis verbis და როგორც წესი, მოცულია ისეთი ტერმინე-
ბით, როგორებიცაა მორალი, საჯარო პოლიტიკა, და ა.შ.“³⁰

ამგვარი მიდგომა გამართლებულად არ მიმაჩნია, რადგანაც ის უგულებელყოფს jus cogens -ის ცნე-
ბის ისტორიულ განვითარებას, გასაკუთრებით კი პანდექტიკის როლს, რომლებმაც აღნიშნული
კლასიფიკაცია შემოგვთავაზეს. ეჭვგარეშეა, რომ ეს ორი ცნება ერთმანეთთან ახლოს დგას, მაგრამ მათ
შორის არსებითი სხვაობაც თვალნათელია.

როგორც ე. შველბი (E. Schwelb) მართებულად აღნიშნავდა:

„კონცეფციები ordre public ან საჯარო პოლიტიკა, რომლებიც ცნობილია კონტინენტური და საერთო
სამართლის სისტემებისთვის, ერთი ერთში არ ემთხვევა jus cogens-ის ცნებას.“³¹

რა კორელაციაშია იმპერატიული ნორმები მსოფლიოს ყველა არსებული სამართლებრივი სისტემის
მიერ აღიარებულ „ordre public“/საჯარო პოლიტიკასთან? აქ მე ვგულისხმობ „ordre public interne“-ს, ვტო-
ვებ რა განხილვის გარეშე „ordre public international“-ის ცნებას, რომელიც საერთაშორისო კერძო სამა-
რთალს მიეკუთვნება და არ შეიძლება გავრცელდეს jus cogens -ის პრობლემაზე მოცემულ კონტექსტში.

დასავლელი ავტორები ხშირად მიუთითებენ „სიძნელეზე“ ზუსტად მოახდინონ ტერმინის - საჯარო
ნესრიგი - განსაზღვრება. მე შემიძლია დავეთანხმო იმას, რომ ყველა, ვინც ცდილობს მუნიციპალურ
სამართალში საჯარო ნესრიგის (ordre public) თემა შეისწავლოს აწყდება აზრთა სხვადასხვაობას. თუმცა,
ეს განსხვავებები ძირითადად შეეხება ამ ინსტიტუტის შინაარსთან დაკავშირებულ პრობლემას. როგო-
რც წესი, ავტორები აღნიშნავენ მხოლოდ ზოგიერთ, ყველაზე უფრო ტიპიურ საქმეებს სასამართლოს
პრაქტიკიდან.³² რაც შეეხება ამ ნორმების ობიექტს, ამაზე სხვადასხვა სამართლებრივი სისტემის იუ-
რისტებს შორის ფართო კონსენსუსია - ისინი განიხილავენ ordre public -ს როგორც „საერთო ინტერესის,
იგივე მთლიანი საზოგადოების „საერთო სარგებლის“ დამცველი წესების ერთობლიობას.

როგორც ზემოთ იქნა აღნიშნული, ზოგიერთი იურიდიული ნორმა ნათლად გამოხატავს მის იმპერა-
ტიულ ბუნებას. მაგრამ რადგანაც ბურჟუაზიულ კერძო სამართალში კონტრაქტუალური თავისუფლება
სამართლებრივად არის გამყარებული, აუცილებელი გახდა გარკვეული ლიმიტების დაწესება ამ თავი-
სუფლებაზე და მისი დაქვემდებარება მმართველის კლასის ინტერესებისადმი.

ნაპოლეონის კოდექსის მე-6 მუხლი შემდეგნაირ მოდიფიცირებას უკეთებს დიგესტების კარგად
ცნობილ ფორმულას: „On ne peut déroger par des conventions particulières aux lois qui intéressent l'ordre public
et les bonnes moeurs,“ (ანუ სპეციალური შეთანხმებით ვერ შეიცვლება ის წესები, რომლებიც საჯარო
ნესრიგისა და მორალის ინტერესშია. ნ.ლ.).

იმ პერიოდისთვის, საფრანგეთის სასამართლო პრაქტიკა ordre public -თან წინააღმდეგობაში მყო-
ფად აღიარებდა ისეთ ხელშეკრულებებს, რომლებიც სახელმწიფო პოლიტიკურ სტრუქტურასთან, სა-
ხელმწიფო ორგანოების ფუნქციონირებასთან, ინდივიდთა სამოქალაქო სტატუსთან, ან სხვ., წინააღ-
მდეგობაში მოდიოდნენ. იგივე მიდგომა გაავრცელეს სხვა ახალი ბურჟუაზიული ინტერესების ფარგ-
ლებშიც, რათა ფეოდალური იურიდიული ურთიერთობების აღდგენის პრევენცია მოეხდინათ. საჯარო
პოლიტიკის პრაქტიკაში გამოყენების ეს პროგრესული მიდგომა მოგვიანებით დაასუსტეს სასამართლო
პრაქტიკით, რომელიც დააჩქარა ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში კლასობრივი ბრძოლის გამწვავებამ.
ამის მიუხედავად, ordre public ან საჯარო პოლიტიკა, დასავლურ სამართლებრივ სისტემებში რჩება
ერთ-ერთ ყველაზე უფრო მეტად ფართოდ აღიარებულ ინსტიტუტად, რომელიც დგას ბურჟუაზიული
სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის საფუძვლების სადარაჯოზე.

რაც შეეხება ordre public-სა და bonnes moeurs -ს შორის კორელაციას, ამაზე არ არსებობს შეთანხმება
დასავლელ მეცნიერებს შორის და სასამართლო პრაქტიკაც კი ვერ აკეთებს ამ ორ კატეგორიას შორის
განსხვავებას. მამპინ, როდესაც კ. მარეკი (K. Marek) თვლის, რომ ordre public წარმოადგენს პოზიტიური

³⁰ V. Paul, op. cit., გვ. 25

³¹ E. Schwelb, op. cit., გვ. 948

³² Julio de la Morandier, op. cit., Livre 1, პარაგ. 208, Livre 2, პარაგ. 364-367; L. Ennekzerus, op. cit., გვ. 177; H. F. Lusk, Business Law. Principles and Cases, 5th ed., 1957 (Russian translation), Moscow 1961, გვ. 173

სამართლის აუცილებელ ნაწილს³³, დ. ლლოიდი (D. Lloyd) ამის საპირისპიროდ აღნიშნავს შემდეგს:

„არ არსებობს საზომი, რომლის მეშვეობითაც ზუსტ ხაზს გავავლებდით საჯარო წესრიგსა (ordre public) და მორალს (bonnes moeurs) შორის. მაშინ როცა, ისინი, ვინც ხაზს უსვამენ სამართლის სოციალური მიზნებს - უფრო მეტად არიან მოწოდებულნი მიიჩნიონ მორალი მხოლოდ და მხოლოდ საჯარო წესრიგის (ordre public) შემადგენელ ნაწილად, სხვები დასავლურ საზოგადოებაში ცდილობენ დააფუძნონ სამართალი მორალურ წესრიგზე იმგვარად, რომ მორალის კონცეფციებმა პირველი ადგილი დაიკავეთ როგორც იდეალმა, რომელთან შესაბამისობასაც უნდა ესწრაფვოდეს კანონი. ინგლისის სამართალი, რომელიც საჯარო პოლიტიკის ცნებაში ამ ორივე კატეგორიას გულისხმობს და რომელსაც ბენტამის შემდეგ ახასიათებს ტენდენცია ხაზი გაუსვას მორალისა და კანონის განცალკევებულობას, წარმოჩინდება უფრო მეტად იმ მიდგომის მომხრედ, რომლის თანახმადაც ტრანზაქციების მორალურ შედეგებზე მეტად მისი სოციალური შედეგებია მნიშვნელოვანი.“³⁴

უნდა აღინიშნოს, რომ გერმანული სამართალი იყენებს რა ტერმინს „gute Sitten“ (მაღალი მორალი/ კარგი მანერები) ის აერთიანებს მასში ორივეს ordre public-სა და bonnes moeurs-ის ცნებებს.³⁵

სხვადასხვა ავტორთა მიერ განხილულ საქმეებს მივყავართ იმ დასკვნამდე, რომ საერთო სამართლის, ისევე როგორც კონტინენტური სამართლის ქვეყნების სასამართლოები ტერმინის „ordre public“ (იგივე საჯარო პოლიტიკის გამოყენებისას) - გულისხმობენ პოზიტიური კანონმდებლობის ფორმით არსებულ ნორმებს (კონსტიტუციებს, კოდექსებს, ჩვეულებრივ კანონებს, აღმასრულებელი ორგანოების აქტებს, სამართლო პრეცედენტებს), ხოლო მორალურ პრინციპებს - იგივე „მაღალ მორალს“- ძალზედ იშვიათად. ეს მორალური პრინციპები წარმოადგენენ არა მხოლოდ ბურჟუაზიის სამართლებრივი აზროვნების საფუძვლებს, არამედ იმ მორალურ აღქმებს, რომლებიც წარმოადგენენ მოცემული საზოგადოების განვითარების შედეგს გაერთიანებულ ისტორიულ ტრადიციებში, კულტურასა და რელიგიურ მრწამსში და რომლებიც თითოეულმა სახელმწიფომ უნდა დაიცვას სასურველი სოციალური და პოლიტიკური მიმართულების გეზის შენარჩუნება რომ შეძლოს.

სამართლის მარქსისტულ-ლენინისტური თეორია მუდმივად ხაზს უსვამდა იმას, რომ საზოგადოების ექსპლოატაციის დროსაც კი მმართველმა კლასმა უნდა გამოიყენოს სახელმწიფო ძალაუფლება „იმ საერთო ამოცანების შესასრულებლად, რომლებიც მოცემული საზოგადოების ბუნებიდან გამომდინარეობს“³⁶ და შესაბამისად, განახორციელოს - „საერთო სოციალური ფუნქციები“- რაც აუცილებელია ადამიანთა ნებისმიერი საზოგადოებისთვის მათი სოციალური განვითარების გარკვეულ ეტაპზე.³⁷

ოქტომბრის რევოლუციის შემდგომ შექმნილი ძირითადი ეკონომიკური, პოლიტიკური და სამართლებრივი ინსტიტუტების დასაცავად საბჭოთა იურისპრუდენციაში შემოღებული იქნა ordre public-ის ცნება. მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა კანონმდებლობის სამართლებრივი ნორმების უმრავლესობა იმპერატიული ხასიათისაა და უარყოფს სამართლის კერძოდ და საჯაროდ დაყოფას, საბჭოთა სამოქალაქო კოდექსი მაინც აღიარებს ხელშემკვრელი მხარეების ფართო ავტონომიურობას იმ პირობით, რომ ისინი „დაიცავენ კანონს, დაიცავენ სოციალისტური საზოგადოების წესებს და კომუნიზმის მაშენებელი საზოგადოების მორალურ პრინციპებს.“

ეს ფორმულა, რომელიც მოცემულია 1961 წლის 8 დეკემბრის სსრკ და საკავშირო რესპუბლიკების სამოქალაქო კანონმდებლობის საფუძვლების მე-4 მუხლში (იხილეთ ასევე 1964 წლის საქართველოს სსრ სამოქალაქო კოდექსის მე-5 მუხლი), მითითებას აკეთებს ordre public interne-ზე, რომელიც მოიცავს არა მხოლოდ პოზიტიური სამართლის ნორმებს, არამედ სრულიად ხალხის პოლიტიკურ და მორალურ მოთხოვნებსაც, რომლებიც სასამართლოს მიერ შესაძლებელია გამოყენებულ იქნეს, როგორც „საბჭოთა კანონმდებლობის საერთო წარმომავლობიდან და მიზნებიდან“ წარმოშობილი პრინციპები (სსრკ და საკავშირო რესპუბლიკების სამოქალაქო კანონმდებლობის საფუძვლების მე-12 მუხლი, 1961 წელი).

მაშასადამე, სასამართლო ორგანოების მიერ ეს პოლიტიკური და მორალური პრინციპები შესაძლებელია გამოყენებულ იქნას ექსტრაორდინალური საფუძვლების არსებობისას, ანუ როცა სასამართლო

³³ K. Marek, op. cit., გვ. 427-428, 432

³⁴ D. Lloyd, Public Policy. A Comparative Study in English and French Law, University of London, 1953, გვ. 27-28

³⁵ L. Ennekerus, op. cit., პარაგ. 177

³⁶ K. Marx and F. Engels, Selected Works, Vol. 25, Moscow გვ. 422

³⁷ D. Kerimov, Philosophical Problems of Law, Moscow 1972, გვ. 144; S. Alekseyev, The Social Value of Law in the Soviet Society, Moscow 1974

მიიჩნევს, რომ არსებულ სამართლებრივ ნორმებში გარკვეული დებულებები არ არსებობს და ამ პრობლემას მოაგვარებს „კანონის სულთან“ შესაბამისობაში მყოფი ანალოგიით, ანუ სასამართლო საქმეს შეუფარდება არა რომელიმე პოზიტიური სამართლის ნორმას, არამედ დედუქციის წესით გამოვლენილ პრინციპს, რომელიც გამომდინარეობს სოციალისტური საზოგადოების სამართლებრივ სისტემაში გაჯერებული პოლიტიკური, მორალური და სამართლებრივი მოთხოვნებიდან.

ცხადია, რომ თითოეულ სამართლებრივ სისტემაში ცნება *ordre public* ან საჯარო პოლიტიკა, მეტწილად წარმოადგენს პოზიტიური სამართლით განსაზღვრული წესების ერთობლიობას, რომელიც ამ საზოგადოებისთვის ქმნის „ზოგადსამართლებრივი სისტემის საფუძვლებს“, „საყოველთაო კეთილდღეობას და სამართლიანობას“, „საერთო ინტერესებს“ და მხოლოდ ამის შემდეგ მოდის წმინდა სახის მორალური და სოციალური მოთხოვნების წყება, როგორც სამართლის ინდივიდუალური სუბიექტების ნებათა თავისუფლების შესაბოჭად არსებული მმართველი კლასის მიერ განსაზღვრული ერთგვარი საჭიროება.

ყოველ პოლიტიკურად ორგანიზებულ საზოგადოებაში ეკონომიკურად გაბატონებული კლასი იცავს საკუთარ ინტერესებს და საზოგადოებრივი განვითარების გარკვეულ ეტაპზე სასამართლო სისტემას ანიჭებს ძალაუფლებას - გადაწყვიტოს ამა თუ იმ კონტრაქტის შესაბამისობის საკითხი მმართველი კლასისთვის მისაღებ პოლიტიკურ და სამართლებრივ მოთხოვნებთან. ასეთ შემთხვევაში *ordre public*-ზე დათქმის გამოყენება უფრო მეტად გამონაკლისად უნდა ჩაითვალოს, ვიდრე მისი მიჩნევა სახელმწიფოებში სასამართლო სისტემათა მიერ დამკვიდრებულ წესად, რადგანაც კანონთან შეუსაბამობაში მყოფი კონტრაქტების ანულირება ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენს. თუმცა, საკითხი თუ რამდენად რეალურად იცავს სასამართლო „საზოგადოებრივ ინტერესსა“ და „საჯარო მორალს“- დამოკიდებულია საზოგადოების ბუნებაზე, მის სოციალ-ეკონომიკურ სისტემასა და სამართლებრივ სტრუქტურაზე.

სოციალისტური საზოგადოება - გამორიცხავს რა კერძო საკუთრების, როგორც წარმოების საშუალების მეშვეობით ერთი ადამიანის მიერ მეორე ადამიანის ექსპლოატაციას - ანიჭებს სასამართლოს სრულიად საზოგადოებრივი ინტერესების დაცვის სადარაჯოზე ყოფნის ფუნქციას.

Jus cogens განსხვავდება *ordre public*-ისგან მისი მოცულობის თვალსაზრისით, კერძოდ, საჯარო პოლიტიკის ყველა წესი *jus cogens* -ს განეკუთვნება, მაგრამ ყველა *jus cogens* თავისი ბუნებით არ წარმოადგენს *ordre public*-ს. აღსანიშნავია, რომ ფ. სავინიცი კი ხაზს უსვამდა ფაქტს, რომ ზოგიერთი *jus cogens* წესი იცავს კერძო პირების ინტერესებს (ასაკის გამო პირის იურიდიული ქმედუნარიანობის შეზღუდვაზე), სხვები კი უფრო მეტად გამოხატავენ „მორალურ ფუნდამენტსა და საჯარო კეთილდღეობას.“³⁸

მაშასადამე, *jus cogens* -ის ნორმას შესაძლებელია ჰქონდეს სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი სოციალური ღირებულება, რაც განპირობებულია საზოგადოებრივი განვითარების მიზნების მქონე კანონმდებლობით, და რომელიც ფიქსირებას უკეთებს მმართველი სოციალური ძალების ყველაზე მნიშვნელოვან მორალურ-პოლიტიკურ მოთხოვნებს. მეორეს მხრივ, ის შესაძლოა წარმოადგენდეს მხოლოდ და მხოლოდ მმართველი კლასის, კლასების ან მთლიანად ხალხის ერთ-ერთ ქცევის წესს, რომელსაც სავალდებულო ძალა იმის მიხედვით უნდა მიენიჭოს, თუ რამდენად არსებობს საჭიროება არსებულ სამართლებრივი სისტემაში გარკვეული წესების დანესებისა.

ყოველივე ზემოთ მითითებულის გათვალისწინებით, ჩვენ შემდეგ დასკვნამდე მივდივართ:

1. შიდა სამართლებრივ სისტემაში *jus cogens* წარმოადგენს:

- (ა) სახელმწიფოს მიერ მიღებული ან სანქციონირებული პოზიტიური სამართლის წესების იმ ერთობლიობას, რომლებიც კრძალავენ მათი დებულებებიდან გადახვევას კერძო სამართლებრივი ურთიერთობის დამყარების სურვილის მქონე ხელშემკვრელი მხარეებისთვის;
- (ბ) იმ პოზიტიური სამართლის წესების ერთობლიობას, რომლებიც ექსპლიციტურად არ გამოხატავენ საკუთარ სავალდებულო ხასიათს, თუმცა იცავენ რა მოცემულ საზოგადოებაში სამართლებრივი ზესტრუქტურის ფუნდამენტს, საკუთარი შინაარსითა და ასევე მთლიან სამართლებრივი სისტემასა, თუ მის რომელიმე მიმართულებაში საკუთარი ადგილითა და მდგომარეობით გულისხმობენ ამგვარ იმპერატიულობას.
- (გ) გარკვეული ზოგადი პრინციპების ერთობლიობას, რომელთაც მთელი სამართლებრივი სისტემა ემყარება და რომლებიც გამომდინარეობენ ეკონომიკურად და პოლიტიკურად დომინანტური სოციალური ძალების პოლიტიკური და მორალური მოთხოვნებიდან.

³⁸ F. Savigny, op. cit., გვ. 35

2. მხოლოდ ნორმათა ბოლო ორ ჯგუფს მოიცავს საჯარო პოლიტიკის ანუ *ordre public*-ის ცნება, რომელიც სასამართლო სისტემა თამაშობს მნიშვნელოვან, თუმცა არა გადამწყვეტ როლს, რადგანაც მოსამართლის დისკრეცია არ არის შეუზღუდავი და იგი უნდა დარჩეს არსებული სამართლებრივი წესრიგის ფარგლებში, როგორც მინიმუმ თეორიული თვალსაზრისით მაინც.
3. ყველა სამართლებრივ სისტემაში, *jus cogens* -ის წესები წარმოადგენენ საყოველთაო ნებასურვილს, ასევე ეკონომიკურად და პოლიტიკურად გაბატონებული კლასის (კლასების) ან მთელი ხალხის საერთო თანხმობის შედეგს, და სადაც პოლიტიკური მანქანის მეშვეობით ადგენენ ისეთ სამართლებრივ წესებს, რომლებიც სავალდებულოა სამართლის ყველა სუბიექტის, მათ შორის, მმართველი სუბიექტის მიმართ და რომლის უნდა დაემორჩილონ საზოგადო ინტერესსა და მმართველი ძალების ამ ნებასურვილს.

მაშასადამე, *jus cogens* -ის ცნება არ გამორიცხავს თვითშეზღუდვას; პირიქით, ის სწორედ რომ გულისხმობს ამ ელემენტის არსებობას, რომელიც გარეშეც ნორმა-შემოქმედებითი პროცესის გაგება შეუძლებელი იქნებოდა.

თავი III

IUS COGENS -ის იურიდიული ბუნება თანამედროვე საერთაშორისო სამართალში

საერთაშორისო სამართალს რომ მივუბრუნდეთ, აქ მნიშვნელოვანია განვსაზღვროთ შესაძლებელია თუ არა *jus cogens* -ის ზემოთ აღნიშნული ცნება მიესადაგოს სამართლის ამ სისტემას.

საერთაშორისო სამართლის დოქტრინა შეხედულებათა მრავალ სპექტრს მოიცავს - მეცნიერები, რომლებიც საერთაშორისო სამართლის საკუთარ კონცეფციას ეყრდნობიან „*ordre public interne*“-დან იმ მახასიათებლებს ამოკრებენ ხოლმე, რომლებიც საერთაშორისო *jus cogens* -ის მათსავე საკუთარ მოდელს ყველაზე კარგად მიესადაგება.

ბუნებითი სამართლის თეორიის წარმომადგენლები *jus cogens*-ის იდენტიფიცირებას ახდენენ საჯარო წესრიგისა და მორალის კონტექსტში, მიაკუთვნებენ რა მას სამართლის სუბიექტთა ნებასურვილზე მაღლა მდგომ საფეხურს. ისინი საერთაშორისო *jus cogens* -ს განიხილავენ ადამიანისგან და მათი საზოგადოებისგან განუყოფელად არსებულ მორალურ-ეთიკურ იმპერატივად, მიუხედავად იმისა მათი ასახვა მოხდა თუ არა ჩვეულებით ან სახელმეკრულეო სამართალში; როგორც ა. ფერდროსი (A. Verdross) აღნიშნავს, „მხოლოდ ადამიანთა მორალური და რაციონალური ცხოვრება შეიძლება მოიაზრებოდეს საერთაშორისო სამართალში.“ ავტორი ორ ნაწილად ყოფს იმპერატიულ ნორმებს და მიაჩნია, რომ ერთი ნაწილი არის „პოზიტიური საერთაშორისო სამართალი“, ხოლო მეორე - პოზიტიური სამართლის მიღმა არსებული „მსოფლიო მორალური წესრიგის“ ნორმები.³⁹

რ. ქუადრის (R. Quadri) აზრით, საერთაშორისო *jus cogens* წარმოადგენს იმ „ძირითად პრინციპებს“, რომლებიც ჩვეულებით და სახელმეკრულეო სამართალზე მაღლა დგას,⁴⁰ და რომელიც განეკუთვნება „კოლექტიური ორგანოს ფსიქოლოგიურ განცდას,“ რომ მას ძალუძს საკუთარი ნებასურვილის ცალკეულ წევრებზე გავრცელება.⁴¹ ავტორი აღნიშნავს, რომ:

„არაფერი უდგას წინ იმას, რომ საერთაშორისო წესრიგი საერთაშორისო საჯარო სამართლის კონტექსტში განვიხილოთ, ანუ იმ იმპერატიული ნორმების ერთობლიობის ასპექტში, რომელთან წინააღმდეგობის შემთხვევაში ის აბათილებს ყველა სხვას, მათ შორის ჩვეულებითი, კონვენციური ან სასამართლო პრაქტიკის შედეგად ჩამოყალიბებულ სამართლის წესებს.“⁴²

სხვა მეცნიერები, განიხილავენ რა *jus cogens* -ის ცნებას (საჯარო წესრიგი) შიდა პოზიტიური სამართლის ფარგლებში, და აკავშირებენ რა მას საკანონმდებლო და სასამართლო ორგანოებთან, მიიჩნევენ, რომ საკმაოდ რთულია ამ ინსტიტუტის გადანივრება საერთაშორისო სამართალში, სადაც სამართლის

³⁹ A. Verdross, *Völkerrecht* (Russian translation of the 4th edition), Moscow 1959, გვ. 107, 185-186

⁴⁰ R. Quadri, „Cours général de droit international public“, Recueil des cours, Vol. III - 1964, გვ. 335

⁴¹ Ibid., გვ. 319-321, 330-331

⁴² Ibid., გვ. 335

სუბიექტები თავადვე ქმნიან და აღასრულებენ წესებს მანამდე, სანამ სახელმწიფოთა საერთაშორისო თანამეგობრობა ჩამოყალიბდება ორგანიზებულიობის უფრო მაღალი ხარისხის მქონე საზოგადოებად.

„რომ შევაჯამოთ - ნერს ჯ. სინკლერი (J. Sinclair), - საერთაშორისო სამართალში ნამდვილად არსებობს ადგილი jus cogens-ის ცნებისთვის. მისი გაზრდა-განვითარება მოხდება პარალელურად საერთაშორისო სამართლებრივი წესრიგის განვითარებისა; ამ უკანასკნელზე კი კონსენსუსი არსებობს, რომ დღეს დღეობით ის არის ჩანასახოვანი და შეუმჩნეველი.“⁴³

გ. შვარცენბერგერი (G. Schwarzenberger) ამყარებდა რა საკუთარ პრეზუმფციას იმაზე, რომ არ არსებობს „ზოგადი საერთაშორისო სამართალი“ (აღწერილი მის მიერ როგორც „ჩვეულებითი სამართალი“), რომლის შეცვლაც ხელშეკრულებებით შეუძლებელია, - ამგვარად სრულებით უარყოფდა საერთაშორისო jus cogens-ის არსებობას. იგი აღნიშნავს, რომ სახელმწიფოებმა შესაძლებელია შექმნან ხელშეკრულებების მეშვეობით „შეთანხმებული იმპერატიული ნორმა (jus cogens)“- თუმცა, მისი აზრით, ის არ შეიძლება იყოს jus cogens თავისი ჩვეულებრივი მნიშვნელობით.⁴⁴

შესაბამისად, მაშინ როცა, ზოგიერთი ავტორი აღიარებს საერთაშორისო jus cogens-ს ამავდროულად უარყოფს რა სახელმწიფოთა ნება-სურვილის მნიშვნელობას და განსაკუთრებით კი, მათი თანხმობის ფაქტორს, სხვები - პირიქით, ხაზს უსვამენ საერთაშორისო ასპარეზზე, განსაკუთრებით კი საერთაშორისო სამართლის კონტექსტის გათვალისწინებით ნორმა-შემოქმედებით პროცესში სახელმწიფოთა ნება-სურვილს, როგორც არსებით ფაქტორს და მიდიან ისეთ დასკვნამდე, რომელიც არ ტოვებს ადგილს საერთაშორისო jus cogens-ის არსებობისთვის, რომელსაც ან „კონსენსუალური ხასიათი“ ექნებოდა, ანდა - „მეტაპოზიტიური, ბუნებითი სამართლის.“

შეუძლებელია ან ერთს დაეთანხმო, ან მეორეს.

საერთაშორისო jus cogens-ის საკითხზე მარქსისტულ-ლენინისტური მიდგომა ეფუძნება საერთაშორისო სამართლის შესახებ თავისებურ გაგებას, განსაკუთრებით იმ ნაწილში, რომელიც მის სამართლებრივ ბუნებას შეეხება.

თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობების რეალიები გვიჩვენებს, რომ საერთაშორისო თანამეგობრობა წარმოადგენს სპეციფიკურ საერთაშორისო სისტემას, რომელიც ეფუძნება თვითმმართველობის პრინციპებს.

გ. ტუნკინი (G. Tunkin) ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ აღნიშნული სისტემა მოიცავს:

„სახელმწიფოებს და მის მსგავს წარმონაქმნებს, დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლ ხალხებსა და ერებს, რომლებიც ფაქტობრივად წარმოადგენენ ფორმირების პროცესში მყოფ სახელმწიფოებს; სახელმწიფოთაშორის ორგანიზაციებსა და სახელმწიფოთა სხვა გაერთიანებებს, ამ ელემენტებს შორის ურთიერთობებს; იგი ასევე შედგება საერთაშორისო სამართლისა და საერთაშორისო ურთიერთობებში სხვა სოციალური ნორმებისაგან, სადაც ჩართულები არიან რადიკალურად განსხვავებული სოციალური სისტემების მქონე სახელმწიფოები, რომელთა შორის მშვიდობიანი თანაარსებობა წარმოადგენს თანამედროვე საერთაშორისო თანაცხოვრების ობიექტურ აუცილებლობას.“⁴⁵

საერთაშორისო სამართლის წესები ჩამოყალიბებულია სახელმწიფოების მიერ გაფორმებული ხელშეკრულებების საფუძველზე, რომლებიც თავად წარმოადგენენ „კანონშემოქმედებასაც,“ „აღმასრულებლებსაც“ და „დადგენილი ნორმების დამცველებსაც,“ და აღნიშნული ნორმები აფიქსირებენ ქცევის წესებს, რომლებიც მისაღებია და სარგებლის მომტანია სახელმწიფოთა უმრავლესობაში არსებული მმართველი კლასებისთვის საერთაშორისო ურთიერთობების განვითარების მოცემულ საფეხურზე.

თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი ზოგადად დემოკრატიული ბუნებისაა, იგი არც სოციალისტურია და არც კაპიტალისტური, არამედ წარმოადგენს განსხვავებული სოციალ-ეკონომიკური სისტემების მქონე სახელმწიფოთა კოორდინირებული ნებასურვილის ანარეკლს, სადაც მიზანი არის ისეთი ურთიერთმისაღები ქცევის სამართლებრივი წესების დამკვიდრება, რომლებიც შეესაბამება მოცემულ მომენტში პროცესში ჩართული მხარეების კლასობრივ ინტერესებს. აღნიშნული საერთო კო-

⁴³ J. Sinclair, Vienna Convention on the Law of Treaties, Manchester, 1973, გვ. 139; იხ. ასევე Ch. Rousseau, Droit international public, t. 1, Paris 1970, გვ. 150-151 and others mentioned above in footnote No. 15

⁴⁴ G. Schwarzenberger, International Law and Order, London 1971, გვ. 29

⁴⁵ იხ. G. Tunkin, „International Law in the International System“, Recueil des cours, Vol. IV - 1975, გვ. 59-60; I. Likashuk, International Legal Regulation of International Relations, Moscow 1975

ორდინირებული ნება-სურვილი არ ასუსტებს ერთი კლასის სურვილს მეორის სასარგებლოდ. იმავდროულად, ის არ წარმოადგენს ამ ნებასურვილთა უბრალო ჯამს, რადგანაც თითოეული ხელშეკრულება გარდაიქმნება საერთო ნებასურვილად მას შემდეგ, რაც ის ასახავს ურთიერთგანპირობებულ და სოციალურად ადაპტირებულ განსხვავებულ ნებასურვილებს, რომლებიც თავს ერთად იყრიან მხოლოდ არსებული იმ ობიექტური ფაქტორებით განპირობებული წნეხის შედეგად, რომლებიც პასუხისმგებელნი არიან საერთო ინტერესების წარმოქმნაზე: ამ სახელმწიფოებში განსხვავებული ეკონომიკური წყობის არსებობა აიძულებს მმართველ კლასებს მოაგვარონ საერთაშორისო პრობლემები როგორც საერთო, ასევე კონფლიქტური ინტერესების მხედველობაში მიღების მეშვეობით. სწორედ, ეს არის ტერმინის - „საერთო ინტერესი“ - მნიშვნელობა, რაც წარმოადგენს ობიექტურად არსებულ ფენომენს, რომელიც აიძულებს სახელმწიფოებს ეძებონ მათი თანამშრომლობისა და ბრძოლის ამსახავი სამართლებრივად მბოჭავი წესები.

მმართველი ძალების სახელმწიფოებრივი ნების ურთიერთკოორდინირება,- მათი განსხვავებული სოციალ-ეკონომიკური სისტემების მიუხედავად, - მაინც შესაძლებელია; ეს იწვევს ჩართულ სახელმწიფოთა კონკრეტული საერთო ნებასურვილების ფორმირებას მათ მიერ მისაღებ პოლიტიკურ ან ქცევის სამართლებრივ წესებად, რაც უტოვებს თითოეულ სახელმწიფოს მოქმედების აუცილებელ თავისუფლებას საბოლოო კლასობრივი მიზნების დიქტატისა და ამ უკანასკნელის მიერ დაწესებული ლიმიტის ფარგლებში.

ევროპაში უსაფრთხოებისა და თანამშრომლობის ჰელსინკის კონფერენციის დასკვნითი აქტის კომენტარებისას ლ.ი. ბრეჟნევი აღნიშნავდა, რომ აქტი მშვიდობის განმაპირობებელ კომპრომისებს ასახავდა და თანაც ამას აღწევდა იდეოლოგიისა და სოციალურ სისტემებს შორის განსხვავებების წაშლის გარეშე; აქტი გამოხატავდა „მონაწილე სახელმწიფოთა საერთო პოლიტიკურ ნებას“ განსხვავებული სოციალური სისტემების მქონე სახელმწიფოთა არსებობის პირობებში.⁴⁶

ამგვარი პოლიტიკური ნება შესაძლებელია გამოხატულ იქნეს მარტივი პოლიტიკური განცხადებით, ურთიერთგაგების მემორანდუმებით, დეკლარაციებით და ა.შ., ან სახელმწიფოთა მიერ აღიარებული იურიდიულად სავალდებულო ფორმებით.

როდესაც წესი აღიარებულია როგორც იურიდიულად სავალდებულო - ყველა ან მსოფლიოს თითქმის ყველა სახელმწიფოს მიერ, ეს ნიშნავს, რომ სახეზეა სახელმწიფოთა საერთაშორისო საზოგადოების საერთო კოორდინირებული ნების აღმოცენება; ამის შემდეგ, სწორედ, ეს ნებასურვილია, რომელიც ფორმირდება საერთაშორისო სამართლის მოცემული წესიდან გამომდინარე ვალდებულების საფუძველზე.

ერთ ან რამდენიმე სახელმწიფოს არ ძალუძს აკრძალოს სახელმწიფოთა საერთაშორისო თანამეგობრობის საერთო ნებასურვილის ფორმირების პროცესი, ან დააკნინოს მოცემული წესის საზოგადოდ აღიარებული ბუნება, რადგანაც განსხვავებული სოციალ-ეკონომიკური სისტემების მქონე სახელმწიფოების უმრავლესობამ უკვე გამოხატა საკუთარი ნებასურვილი ამ საკითხთან დაკავშირებით. განსხვავებული აზრის მქონე სახელმწიფოები, რომლებიც აპროტესტებენ - გამონაკლისს წარმოადგენენ ამ წესიდან (გარდა იმ შემთხვევისა, როცა ისინი მოგვიანებით მის იურიდიულად სავალდებულო ძალას აღიარებენ) მხოლოდ იმ პირობით, რომ ისინი არ დაარღვევენ ამ წესით ფორმულირებული სხვა სახელმწიფოების უფლებებს.

ტერმინები „საზოგადოდ აღიარებული“ და „იურიდიულად სავალდებულო“ (წესი) თანხმობის განმცხადებელი სახელმწიფოებისათვის ნიშნავს ერთსა და იმავეს, ხოლო ნებისმიერი დარღვევა ამ წესისა იწვევს იურიდიულ პასუხისმგებლობას და დაზარალებულ სახელმწიფოს აძლევს უფლებას მიმართოს იმ საშუალებებს და მეთოდებს, რომლებიც შეთანხმებულია საერთაშორისო თანამეგობრობის ან თავად კონფლიქტში მყოფი სახელმწიფოების მიერ. მაშასადამე, საერთაშორისო თანამეგობრობის საერთო კოორდინირებული ნებასურვილი არ წარმოადგენს არც სახელმწიფოთა ნებასურვილზე მალლა მდგომ ცნებას და არც მისტიკურ ფენომენს, რომლის გაგებაც რთულია (G. Triepel),⁴⁷ ისევე როგორც რაიმე სპონტანურ იურიდიულ გრძნობებს (R. Ago),⁴⁸ ან კოლექტიური ორგანოს ფსიქოლოგიური განცდების შედეგს (R. Quadri).⁴⁹ ის წარმოადგენს სახელმწიფოთა თანხმობას და შესაბამისად მათი ნება-სურვილის შედეგს, რათა ერთმანეთს შორის ურთიერთობებს მინიჭონ იურიდიულად სავალდებულო ფორმა, რომლის გადახვევაც არ შეიძლება უკანონოდ ამ ნებასურვილის ფორმირებაში მონაწილე არც ერთი სახელ-

⁴⁶ Pravda, 2 August 1975

⁴⁷ G. Triepel, „Les rapports entre le droit interne et le droit international“, Recueil des cours, t. 1, 1923, გვ. 82-85

⁴⁸ R. Ago, „Positive Law and International Law“, American Journal of International Law, Vol. 57, 1957, გვ. 728

⁴⁹ R. Quadri, „Le fondement du caractère obligatoire du droit international public“, Re- cueil des cours, Vol. I-1952, გვ. 624-629

მნიფოს მხრიდან ისე რომ არ დადგეს შესაბამისი უარყოფითი შედეგები, რომლებიც ასევე იურიდიულად მიღებული და აღიარებული ფორმებით შესრულდება.

თუმცა, ამის მიუხედავად, სახელმწიფოს ნებასურვილი არსებული საერთაშორისო სამართლებრივი წესრიგისადმი უსაზღვრო არ არის. მიუხედავად იმისა, რომ საერთაშორისო სამართლის დებულებების უმრავლესობა ბოჭავს სახელმწიფოებს მხოლოდ იმ პირობით, რომ მათ თავად გამოთქვეს სურვილი აღნიშნულ წესს დამორჩილებოდნენ, თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი მაინც შეიცავს წესებს, რომელთა იურიდიული ძალა აბსოლუტურია სახელმწიფოთა თანამეგობრობაში შემავალი თითოეული წევრისთვის იმის მიუხედავად აღნიშნული წესები აღიარეს თუ არა უკვე არსებულმა ან ახალმა სახელმწიფოებმა, მათ შორის, - ამ ქვეყნის სათავეში მოსულმა ახალმა ხელისუფლებებმა.

ამ შემთხვევაში „საზოგადო აღიარება“ ძალიან ახლოს დგას „უნივერსალურობასთან“: უნდა არსებობდეს ყველა ან თითქმის ყველა სახელმწიფოს საერთო კოორდინირებული ნებასურვილი, რომელიც დაეფუძნება გადამწყვეტი უმრავლესობის თანხმობას სახელმწიფოთა თითოეული ჯგუფიდან, იქნება ეს -სოციალისტური, განვითარებული კაპიტალისტური თუ განვითარებადი ქვეყნები. მაშასადამე, „საზოგადოდ აღიარებული“ ბუნება ემთხვევა ამ წესების „ზოგად სავალდებულობის“ ცნებას.

ეს არ უნდა გავიგოთ თითქოს სახელმწიფოთა ერთი ჯგუფი აიძულებს მეორეს აღიაროს მისი ნებასურვილი. არამედ, ეს მხოლოდ იმას ნიშნავს, რომ სახელმწიფოთა საერთაშორისო თანამეგობრობა ერთეულ სახელმწიფოებს ვერ მისცემს იმის უფლებას, რომ თანამეგობრობის მიერ ჩამოყალიბებულ სამართლებრივ წესრიგს ძირი გამოუთხარონ. ამ მიზნით აფიქსირებენ რა ყველაზე უფრო სასიცოცხლო მნიშვნელობის საზოგადოდ აღიარებულ მორალურ და სოციალურ ღირებულებებს, რომლებიც აღმოცენდა კაცობრიობის პროგრესულად განვითარების შედეგად, ისინი მათ ხდიან პირობადადებულს - როგორც დღევანდელ მსოფლიოში არსებული დიამეტრიულად განსხვავებული სოციალ-ეკონომიკური სისტემების მქონე სახელმწიფოთა მშვიდობიანი თანაარსებობის შესანარჩუნებლად აუცილებელ საჭიროებას.

თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი წარმოადგენს ადამიანთა საზოგადოების გრძელი ისტორიული განვითარების პროდუქტს.

მართლაც, ფეოდალურ საზოგადოებაში პოლიტიკური ძალაუფლებისთვის ბრძოლისას ბურჟუაზიამ წინ წამოსწია იმ დროისთვის პროგრესული მორალურ-პოლიტიკური და სამართლებრივი იდეები, აკუმულირება გაუკეთა რა ყველაფერ პოზიტიურს, რაც მანამდე გაკეთებულა და ამას დაუმატა კაპიტალისტური წარმოებით ნაკარნახევი ახალი მოთხოვნები. არავის შეუძლია უარყოს XVII-XVIII საუკუნეების ბურჟუაზიული ბუნებითი სამართლის კონცეფციების რევოლუციური ბუნება როგორც შიდა, ასევე საერთაშორისო სფეროებში. ეს გახლავთ პერიოდი, როდესაც ერთა ფუნდამენტური უფლებების კონცეფციები აღმოცენდა. ნაბიჯ-ნაბიჯ ეს იდეები, რომლებიც აცხადებდნენ ადამიანთა თანასწორობას, ტერიტორიული მთლიანობისა და სუვერენიტეტის ხელშეუხებლობას და ა.შ., - აისახნენ იურიდიულ ფორმულირებებში, გარდასახეს რა ფეოდალური სამართლებრივი სისტემა ბურჟუაზიულში.

ვ.ი. ლენინი აღნიშნავდა, რომ მთელმა მეცხრამეტე საუკუნემ, ანუ საუკუნემ, რომელმაც მთელს კაცობრიობას მისცა ჰუმანურობა როგორც ცივილიზაცია და კულტურა, განვლო საფრანგეთის რევოლუციის ქოლგის ქვეშ, რომელმაც მსოფლიოს ბურჟუაზიული დემოკრატიის ფუნდამენტი „თავისუფლება, თანასწორობა და ძმობა“ დაუტოვა.⁵⁰

დასაწყისში, ბურჟუაზიის იდეოლოგიები და სახელმწიფო მოღვაწეები, მიაკუთვნებდნენ რა ბუნებითი სამართლის ცნებებს იურიდიულ ძალას, ამავდროულად აღიარებდნენ სახელმწიფოთა საერთო ინტერესს როგორც „ქრისტიანულ სახელმწიფოთა თანამეგობრობის“ კერძო და საერთაშორისო საჯარო სამართლის წყაროს. მას შემდეგ, რაც ბურჟუაზია მოვიდა ხელისუფლებაში და წამოაყენა საკუთარი პოლიტიკური მოთხოვნები პოზიტიური საერთაშორისო სამართლის კონტექსტში არსებული იურიდიული წესების ქრილში, სახელმწიფოთა თანხმობა გარდაიქმნა ერთადერთ ნორმა-შემოქმედებით წყაროდ საერთაშორისო ასპარეზზე. საერთაშორისო სამართლის წესები, რომლებიც მეტწილად ევროპისა და ამერიკის უდიდესი ძალების მიერ იქმნებოდა და სავალდებულო სახით წესდებოდა მცირე ბურჟუაზიულ ქვეყნებზე, წარმოადგენდა ცივილიზებულ ერთა სამართალს, რომელიც ფორმალურად ერთმანეთის თანასწორად იყო გამოცხადებული. „ცივილიზებულ სახელმწიფოთა“ თანამეგობრობა წარმოადგენდა ჩაკეტილ საზოგადოებას, რომელთან ახალი სახელმწიფოს მიერთებაც დამოკიდებული იყო მისი წევრე-

⁵⁰ V. I. Lenin, Collected Works, Vol. 38, გვ. 367

ბის საერთო თანხმობაზე, მეტწილად კი დიდი ძალაუფლების მქონე ქვეყნების კონსენსუსზე, და ცხადაა, იმ პირობით, რომ „ეს ახალი წევრი აღიარებდა ცივილიზებულ ქვეყანების არსებულ საერთაშორისო სამართალს.“

იმ დროისათვის არსებული საერთაშორისო სამართალი ორი კატეგორიის წესებისგან შედგებოდა: (ა) „საერთაშორისო სამართლის“ ნორმებისა და პრინციპებისგან, ანუ საზოგადოდ აღიარებული ჩვეულებითი წესებისგან, და (ბ) სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობების ლოკალურ დონეზე მომწესრიგებელი ნორმებისა და პრინციპებისგან - ხელშეკრულებებისა და ჩვეულებითი წესებისგან, რომლებიც ბოჭავდა ორ ან მეტ სახელმწიფოს. ამასთან, ნორმათა პირველი ჯგუფი სავალდებულო ხდებოდა ახალი წევრისათვის მისი ნების მიუხედავად. ხოლო „ცივილიზებულ სახელმწიფოთა საზოგადოებაში“ მიღების შემდგომ ახალი წევრი სახელმწიფო ფორმალურად უთანაბრდებოდა ე.წ. „ძველ წევრებს“ ყველა იმ წესთან დაკავშირებით, რომელიც შეიძლება მომავალში შექმნილიყო; - კერძოდ, ხდებოდა სახელმწიფოთა სუვერენული თანასწორობის პრინციპის მჭიდროდ დაკავშირება იმ პრინციპთან, რომ სახელმწიფოზე ვერ გავრცელდებოდა წესი მისი თანხმობის გარეშე. სახელმწიფოთა სუვერენული თანასწორობის პრინციპი წარმოდგენილი იქნა საერთაშორისო სამართლის იმ ფუნდამენტად, რომელიც ქრისტიანული ცივილიზაციების მორალურ-ეთიკურ ცნებებს გამოხატავდა. მაშინ, როცა მიჩნეული იყო, რომ ამ ცნებათა უმრავლესობა ჩვეულებებსა და ხელშეკრულებებში გათვალისწინებულ წესებს ასახავდა, ზოგიერთი მათგანი გამოცხადდა, როგორც პოზიტიური სამართლის მიღმა არსებული და იურიდიულ ძალაში მყოფი კაცობრიობის ფუნდამენტი.

„ცივილიზებულ სახელმწიფოთა საერთაშორისო თანამეგობრობის“ კონცეფციის გათვალისწინებით მხედველობაში უნდა მივიღოთ ზოგადად ბურჟუაზიული სამართლისა და ასევე საერთაშორისო სამართლის თეორიების ვიწრო კლასობრივი ბუნება, კერძოდ: ომის უფლება წარმოადგენდა საერთაშორისო დავების მოგვარების ერთ-ერთ საშუალებას, სახელმწიფოთა სუვერენული თანასწორობის პრინციპი კინდებოდა იმ ხელშეკრულებებამდე, რომლებიც დიდმა ძლევამოსილმა სახელმწიფოებმა პატარა ბურჟუაზიულ ქვეყნებს თავს მოახვიეს. ამასთან, თეორიაშიც და პრაქტიკაშიც, ერების (სახელმწიფოების) ფუნდამენტური უფლებების განუყოფელობა გააჩნდათ მხოლოდ ევროპულ და დიდ ამერიკულ ბურჟუაზიულ სახელმწიფოებს, ასევე მხოლოდ რამდენიმე ძლიერ და იმ დროისთვის შემორჩენილ ევროპულ ფეოდალურ მონარქიებს. რაც შეეხება სხვა „არა-ქრისტიანულ“ სახელმწიფოებსა და ხალხებს, რომლებიც მდებარეობდა აზიაში, აფრიკასა და ამერიკის კონტინენტებზე, ისინი, რამდენიმე გამონაკლისის გარდა, „ცივილიზებულ სამყაროს“ არ მიაკუთვნეს და ევროპულმა „ცივილიზებულმა ქვეყნებმა“ გადააქციეს ოკუპაციისა თუ კოლონიზაციის ობიექტებად. ამ ხალხებზე კაპიტალისტური ქვეყნები ან უთანასწორო ხელშეკრულებებს ავრცელებდნენ, ანდა პირდაპირ მეტროპოლისების ადმინისტრირებისა და ეკონომიკის ქვეშ წარმართავდნენ. ამ სფეროში კაპიტალისტური, მოგვიანებით კი უკვე იმპერიალისტური ქვეყნები შებოჭილები იყვნენ მხოლოდ და მხოლოდ „სამართლიანობისა და ჰუმანურობის წესებით“,⁵¹ რომლებიც ვერ იცავდნენ კოლონიზებულ ხალხებს კოლონიზატორთა სამხედრო შენაერთებისა და ადმინისტრაციის ბარბაროსული შემოსევებისა თუ სისასტიკისგან. აღნიშნული ფაქტი დასავლელი მეცნიერების მიერაც კი იქნა აღიარებული.⁵²

თუმცა, სახელმწიფოთა ფუნდამენტური უფლებების ცნებამ, მათ შორის, საერთაშორისო თანამეგობრობის წევრებთან ერთად დამოუკიდებლობისა და თანასწორობის უფლებამ, XVII-XVIII საუკუნეების ბუნებითი სამართლის ბურჟუაზიული თეორიების მსგავსად, - მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა საერთაშორისო სამართლის განვითარებაში. XIX-XX საუკუნეებში საერთაშორისო სამართლის თეორიაში დომინირებული პოზიტივისტური მიდგომა არ წარმოადგენდა სამართლის ზოგადი თეორიით განსაზღვრული ხისტი პოზიტივიზმის იდენტურს, რომელშიც ეს უკანასკნელი ყოველგვარი სოციალური და მორალური მოსაზრებების მიღმა მხოლოდ კონკრეტულ პროცედურებში განერილ სახელმწიფოების ნებასურვილს აღიარებდა.⁵³ მაშინ, როცა ხალხთა ფუნდამენტური უფლებები პოზიტივისტებმა ჩანაცვლეს საკუთარი ნება-სურვილის მქონე აბსტრაქტული ობიექტის ფუნდამენტურ უფლებებად, XIX საუკუნის დასაწყისისთვის ეს კონცეფცია აგრძელებდა პროგრესული როლის შესრულებას საერთაშორისო ასპარეზზე. იგი პატარა ბურჟუაზიული სახელმწიფოების მიერ, და პირველ რიგში კი, ყველა ახალი ლათინო-ამერიკული სახელმწიფოს მიერ გამოიყენებოდა, რათა დაეცვათ საკუთარი დამოუკიდებლობა ძლიერ სახელმწიფოთა დიქტატორული პოლიტიკისაგან და განეხორციელებინათ „ცივილიზებულ სახელმწიფოთა“

⁵¹ იხ. F. Liszt, Das Völkerrecht (Russian translation), St. Petersburg 1912, S. 6-7

⁵² იხ. J. Verzijl, International Law in Historical Perspective, Vol. I, Leyden, 1968, გვ. 437-438

⁵³ Y. Baskin and D. Feldman, The Teaching of Kant and Hegel on International Law, and the Present, Kazan 1977, გვ. 55

ფარგლებში არსებული საერთაშორისო სამართლებრივი წესრიგის შემდგომი დემოკრატიზაციისთვის ბრძოლა.

მამასადამე, მეოცე საუკუნის დასაწყისში სახელმწიფოთა თანხმობის თეორია, - როგორც საერთაშორისო სამართლებრივი ვალდებულების საფუძველი, - წარმოადგენდა დომინანტურ თეორიას საერთაშორისო სამართლის ბურჟუაზიულ თეორიებს შორის. აღნიშნული თეორია, და პრაქტიკაც, აღიარებდა პრინციპებისა და წესების (ნორმების) არსებობას როგორც სამართლებრივი წესრიგის ცენტრალურ ნაწილს, რომლებიც იცავდნენ „ცივილიზებული სამყაროს“ მორალურ-ეთიკურ ფუნდამენტებს და რომლიდანაც გადახვევა სახელმწიფოთა ერთობლივი თანხმობით იკრძალებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ ტერმინი არ გამოიყენებოდა, ამ ცნების მნიშვნელობა ცნობილი იყო როგორც სამეცნიერო,⁵⁴ ასევე დიპლომატიურ (საერთაშორისო) დონეებზე.⁵⁵

ოქტომბრის დიდმა სოციალისტურმა რევოლუციამ საერთაშორისო ასპარეზზე გამოიტანა რადიკალურად ახალი რევოლუციური იდეები და ის საერთაშორისო სამართლებრივი პრაქტიკა, რომელსაც მისდევდა სოციალისტური საზოგადოების მაშენებელი პირველი პროლეტარული სახელმწიფო. საბჭოთა სახელმწიფო, რომელიც ემყარებოდა სახელმწიფოსა და სამართლის მარქსისტულ-ლენინისტურ თეორიას, წარმოჩინდა როგორც ადამიანური ისტორიიდან, ბურჟუაზიული რევოლუციებიდან და მათი პროგრესული იდეოლოგიიდან, ასევე „ცივილიზებულ სახელმწიფოთა“ თანამეგობრობის საერთაშორისო პრაქტიკიდან საერთაშორისო სამართალში გადატანილი ყველაფერი ჰუმანურისა და დემოკრატიულის დამცველი სახელმწიფო. საბჭოთა მთავრობამ, მისი არსებობის დასაბამიდან, აღიარა სახელმწიფოთა ფუნდამენტური უფლებების მთელი წყება (სუვერენული თანასწორობა, ჩაურევლობა, ტერიტორიული მთლიანობა და ა.შ.) და უარყო ყველა რეაქციული, არადემოკრატიული პრინციპი: ომის უფლება, სხვა ხალხების დამორჩილება და კოლონიზება. საბჭოთა მთავრობამ უარყო „ცივილიზებული ერების თანამეგობრობის“ ცნება და თითოეული ერის თვითგამორკვევის უფლება გამოაცხადა საერთაშორისო სამართლის ფუნდამენტურ უფლებად.

საბჭოთა საგარეო პოლიტიკის მუდმივი გავლენით, - (შემოიღეს რა სახელმწიფოთაშორისი ურთიერთობების ახალი ფორმა და განსაკუთრებით კი საბჭოთა კავშირის აღმოსავლეთით მდებარე ხალხებისთვის, რომლებმაც მანამდე არ იცოდნენ დიდ სახელმწიფოებთან თანასწორი ურთიერთობის შესახებ),- არსებითად შეიცვალა საერთაშორისო სამართალი: ყოფილი ბურჟუაზიული პრინციპები და წესები, რომლებიც მოქმედებდნენ ორი დიამეტრიულად განსხვავებული სოციალ-ეკონომიკური სისტემებით განპირობებულ ახალ გარემოში, უფრო მეტად განვითარდა და შეივსო ახალი, დემოკრატიული შინაარსით (სახელმწიფოთა სუვერენული თანასწორობა, საშინაო საქმეებში ჩაურევლობა, სახელმწიფოთა ტერიტორიული მთლიანობის ურღვევობა, *pacta sunt servanda*, კეთილი ნება); რაც შეეხება საბჭოთა მთავრობის მიერ შემოღებულ და კაცობრიობის პროგრესული ნაწილის სამართლებრივ შეგნებაში სწრაფად განვრცობად ახალ პრინციპებს, მათ საერთაშორისო სამართალში დანერგვას გარკვეული დრო დასჭირდა (სახელმწიფოთა მშვიდობიანი თანაარსებობის პრინციპი მათი სოციალ-ეკონომიკური სისტემების მიუხედავად, ომის გამოყენების - როგორც ეროვნული პოლიტიკის განხორციელების საშუალების - აკრძალვა, კოლონიური და დამოკიდებული ერებისა და ხალხების თვითგამორკვევის და თანასწორობის უფლების აღიარება, ადამიანის უფლებათა პატივისცემა და სხვ).

მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ წარმოშობილი სხვა სოციალისტური სახელმწიფოებისა და აზიის, აფრიკის და ლათინური ამერიკის ქვეყნების მიერ მხარდაჭერილი საბჭოთა კავშირი აგრძელებდა ბრძოლას საერთაშორისო სამართლის შემდგომი დემოკრატიზაციისთვის. ამ პოლიტიკის შედეგად, რადიკალურად ახალი საერთაშორისო სამართალი შეიქმნა - თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი, როგორც საერთაშორისო სამართლის ახალი ისტორიული ტიპი, რომელიც განსხვავებული სოციალ-ეკონომიკური სისტემების მქონე ქვეყნების მშვიდობიანი თანაცხოვრების პრინციპს ეფუძნება. თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი არის მშვიდობისა და მსოფლიოს ყველა ქვეყნის მბოჭავი სამართალი, რომელიც უარყოფს ერთა უთანასწორობას და მათ „ცივილიზებულად“ და „არაცივილიზებულად“ დაყოფას.⁵⁶ თანამედროვე საერთაშორისო სამართლის ერთ-ერთი განსაკუთრებული მდგომარეობა ფაქტში, რომ მის მთავარ ტრენდს წარმოადგენს ერთა მშვიდობისა და უსაფრთხოების დაცვა, მსოფლიოს ყველა

⁵⁴ იხ. ზემოთ სქოლიო # 52

⁵⁵ იხ. Preamble of the Hague Convention (IV) Respecting the Laws and Customs of War on Land (18 October 1907)

⁵⁶ G. Tunkin, „International Law in the International System“, Recueil des cours, Vol. IV-1975, გვ. 41-55; R. Bobrov, Major Problems of the Theory of International Law, Lenin-grad 1968, გვ. 58-121; G. Ignatenko, International Law and Social Progress, Moscow 1972, გვ. 24-65

ქვეყანას შორის კეთილმეზობლური და მეგობრული ურთიერთობების განმტკიცება, ასევე ინდივიდთა უფლებების დაცვა მათი რასის, სქესის, ენის, მრწამსისა და თანამედროვე მსოფლიოში არსებული სხვა მორალური ღირებულებების მიუხედავად.

დღესდღეობით არ არსებობს მსოფლიოში ადგილი, სადაც ადამიანთა უმრავლესობა ვერ აცნობიერებდეს ერებისა და ხალხების თვითგამორკვევის უფლებაზე, საშინაო საქმეებში ჩაურევლობასა და ურთიერთსასარგებლო ეკონომიკურ და კულტურულ თანამშრომლობაზე დაფუძნებულ განგრძობადი საერთაშორისო მშვიდობისა და უსაფრთხოების სამართლიანობას. დადასტურებადია, რომ ამ ეტაპზე უკვე აღმოცენებულია პროგრესული კაცობრიობის უნიფიცირებული მართლშეგნება, რომელიც მიიჩნევს, რომ ნორმათა მთელი კომპლექსი უნდა შესრულდეს საერთაშორისო სამართლებრივი ურთიერთობების მონაწილეთა მხრიდან; ეს არის პროგრესული კაცობრიობის მიერ შემუშავებული მორალური და პოლიტიკური პრინციპები, ისინი, რომლებიც უნდა შესრულდნენ სახელმწიფოების მიერ მსოფლიო ასპარეზზე. ვ. ი. ლენინი უწოდებდა მათ „მართლშეგნებას დემოკრატიისა, ზოგადად და მშრომელთა კლასებისა, კონკრეტულად.“⁵⁷

ამ ნორმათაგან ბევრი, საბჭოთა კავშირისა და სხვა სოციალისტური სახელმწიფოების ძალისხმევით ნაწილობრივ ან მთლიანად აისახა თანამედროვე საერთაშორისო სამართალში. მათი ნაწილი ჯერ ისევ პროგრესული კაცობრიობის მორალურ და პოლიტიკურ მოთხოვნებს შორისაა, რადგანაც მათი ობიექტური ხასიათის გამო, ისინი გარდაუვლად აღმოცენდებიან ხოლმე საჯარო შეგნებაში გარკვეული ეკონომიკური ურთიერთობებისას მიუხედავად იმისა სურთ თუ არა ეს ინდივიდებს ან ინდივიდთა კლასებს. ამგვარი მოთხოვნები კაცობრიობის პროგრესული განვითარების შედეგია მისი წარმოშობის მომენტიდან დღევანდელობამდე, რაც ეფუძნება განსხვავებული სოციალური სისტემების მქონე სახელმწიფოების მშვიდობიანი თანაარსებობის ობიექტურ მოთხოვნილებას, და რაც საბოლოო ჯამში განსაზღვრავს თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობების მთელს მიმართულებას.

ამ მორალურ ნორმათა გარკვეული რაოდენობა იმდენად აქსიომატურია, რომ მათ „ბუნებითი სამართლის“ ხასიათს მიაკუთვნებენ, აყენებენ რა მათ ნამდვილობას პოზიტიურ სამართალზე უფრო მართლა მიუხედავად დროისა და სოციალური პირობებისა. რეალურად, ამ ნორმათა „ბუნებრიობა“ შესაძლებელია აიხსნას სპეციფიკური ისტორიული სიტუაციებით, და საზოგადოების განვითარების გარკვეული საფეხურებით, რაც ასაზრდოებს შესაბამის პოლიტიკურ და სხვა სახის მოთხოვნებს.

იმავედროულად, პროგრესული კაცობრიობის მორალური და პოლიტიკური შეხედულებები არ უნდა აგვერიოს იმ სამართლებრივ ნორმებში, რომლებიც მათ იურიდიულად სავალდებულო ხასიათს ანიჭებენ. მანამ, სანამ მორალური ნორმები სამართლის ნორმებში აისახება, ისინი მთელი საკუთარი ეფექტურობით, როგორც ფაქტორებით, რომლებიც სახელმწიფოთა ქცევას განსაზღვრავენ- სამართლის წყაროდ ვერ იქნებიან გამოყენებულნი; ისინი რჩებიან როგორც არაიურიდიული მოთხოვნები, რომლებიც პოულობენ საკუთარ გამოხატულებას სხვადასხვა საჯარო შეხედულებებსა და მშვიდობისმოყვარე სახელმწიფოების მიერ წინ წამოწეულ პოლიტიკურ და სოციალურ სლოგანებსა თუ პრინციპებში. სწორედ, ეს ავიწყდებათ ბუნებითი სამართლის მიმდევრების წარმომადგენლებს, როდესაც ისინი სამართლის მორალში აღრევას ახდენენ: თანამედროვე საერთაშორისო სამართალში მორალური ფაქტორები თამაშობენ დიდ როლს საერთაშორისო სამართლის ზოგიერთი ნორმისთვის ზოგადსაკაცობრიო ღირებულებების მინიჭებითა და მათი სავალდებულო სამართლებრივი ხასიათის გაძლიერებით; თუმცა, ამგვარმა ფაქტორებმა არ შეიძლება ჩაანაცვლიონ საერთაშორისო სამართლებრივი წესრიგში არსებული იურიდიული წესები.

ის ფაქტი, რომ თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი პროგრესული კაცობრიობის მორალური ღირებულებების ფიქსირებას აკეთებს სრულებით არ ცვლის სამართლის ამ სისტემის ზოგად დემოკრატიულ ხასიათს, არამედ ის რჩება განსხვავებული სოციალ-ეკონომიკური სისტემების მქონე სახელმწიფოების საერთო კოორდინირებული ნებასურვილის შედეგად. ამ ღირებულებათაგან ბევრი ემსახურება სახელმწიფოთა ინტერესებს მიუხედავად მათი სოციალ-ეკონომიკური სისტემისა, იცავენ რა მათ უსაფრთხოებასა და დამოუკიდებლობას. ყველაზე უფრო მეტად რეაქციული ძალები, მათ შორის ზოგიერთი სახელმწიფოს მმართველები, ბედავენ უარყოფნას საერთაშორისო სამართალით განმტკიცებული საზოგადოდ აღიარებული ღირებულებები, ღიად აღიარებენ რა ფაშიზმს, კოლონიალიზმს, აპართეიდს, რაც უხეშად არღვევს გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის ქარტიის პრინციპებს.

პროგრესული და საზოგადოდ დემოკრატიული ბუნება საერთაშორისო სამართლისა განსაკუთრებით მკაფიოდ არის გამოხატული იმ პრინციპებში, რომლის ჩამონათვალიც მოცემულია გაეროს ქარტიის

⁵⁷ V. I. Lenin, On the Foreign Policy of the Soviet State, Moscow 1973, გვ. 12

პრეამბულაში, ასევე მის პირველსა და მეორე მუხლებში, და რომლებიც ჩამოყალიბდნენ საერთაშორისო სამართლის პრინციპების შესახებ გაეროს 1970 წლის დეკლარაციითა და 1975 წლის ჰელსინკის კონფერენციის ფინალური აქტით. მისი ზემოთ აღნიშნული ბუნების ასახვა მოხდა საერთაშორისო სამართლის სხვა შტოებში, მათ ნორმებსა და პრინციპებში, რომლებიც მონოდეზულნი იყვნენ დაეცვათ თანამედროვე საერთაშორისო წესრიგის საფუძვლები ერთი ან მეტი სახელმწიფოს ნებისმიერი სურვილისგან დაერღვიათ ქვეყნების ან ხალხების მშვიდობა და უსაფრთხოება, დიპლომატიური და საკონსულო ურთიერთობების ფუნდამენტი, ასევე სახელმწიფოთა საერთაშორისო თანამშრომლობის მთავარი პრინციპები ისეთ სფეროებში, რომლებიც სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია სახელმწიფოებისა და მათი თანამეგობრობისთვის.

ყველა ეს წესი სავალდებულოა თითოეული სახელმწიფოსთვის, რომელიც არ შეიძლება დაირღვეს მეორე სახელმწიფოს მიმართ. თუმცა, ზოგიერთი მათგანისგან გადახვევა შესაძლებელია სახელმწიფოთა ერთობლივი თანხმობის საფუძველზე. ასეთი იურიდიული წესები მრავლადაა.

საკმარისი იქნება აღნიშნოთ დაურღვევლობა დიპლომატიური იმუნიტეტის პრინციპის, ან ღია ზღვის წესებისა (სამოქალაქო გემების მოქმედებათა შეუზღუდველობა სხვა სახელმწიფოთა გემების მხრიდან - იქნება ეს გაჩერება, ჩხრეკა თუ დაკავება - გარდა იმ შემთხვევებისა, როცა უკანონო ქმედება იქნა ჩადენილი), ან სხვა სახელმწიფოთა ტერიტორიულ წყლებში მშვიდობიანი გავლის უფლებისა, ან სახელმწიფოთა სახმელეთო, საჰაერო და საზღვაო საზღვრების დაურღვევლობისა, თუ სხვა პრინციპებისა და საერთაშორისო სამართლებრივი ნორმებისა. ყველა ამ წესისგან გადახვევა შესაძლებელია, ანუ ისინი შესაძლებელია ჩანაცვლდნენ ხელშემკვრელი სახელმწიფოების კონსენსუალურ საფუძველზე შექმნილი ქცევის სხვა წესებით, რომლებიც ამცირებენ ან აუქმებენ ზემოთ მითითებული წესების მოქმედებას მხოლოდ და მხოლოდ ამ სახელმწიფოთა ურთიერთობის ფარგლებში.

თუმცა, თანამედროვე საერთაშორისო სამართალში არსებობს ნორმები, რომელთაგან გადახვევა არ დაიშვება ერთობლივი თანხმობის შემთხვევაშიც. აღნიშნული წესები პოზიტიურ საერთაშორისო სამართალს განეკუთვნებიან.

ხელშეკრულებათა სამართლის ვენის კონფერენციაზე სერ ჰუმფრეი უოლდოქმა (Sir Humphrey Waldock) საკუთარ გამოსვლაში შემდეგნაირად განმარტა:

„საერთაშორისო სამართლის კომისიამ საკუთარი შეხედულება jus cogens-ის საკითხის შესახებ უფრო მეტად პოზიტიურ სამართალზე დააფუძნა, ვიდრე ბუნებით სამართალზე, რადგან იგი დარწმუნდა, რომ დღესდღეობით მოქმედ საერთაშორისო სამართალში არსებობს მრავალი წესი, რომლებსაც დანამდვილებით იმპერატიული ხასიათი გააჩნიათ.“⁵⁸

იგივე მიდგომა იქნა გაზიარებული ვენის კონფერენციის მონაწილეთა აბსოლუტური უმრავლესობის მიერ, რაც ცნობილი 53-ე მუხლის შექმნაში გამოიხატა - კერძოდ, რომ jus cogens შეიძლება იყოს მხოლოდ საერთაშორისო სამართლის ის წესი, რომელიც „იმპერატიული ძალის მქონედ სახელმწიფოთა მთელი საერთაშორისო თანამეგობრობის მიერ იქნა მიღებული და აღიარებული.“

მამასადამე, კონვენცია მჭიდროდ აკავშირებს საერთაშორისო jus cogens-ს საერთაშორისო სამართლის კონსენსუალურ ბუნებასთან, გამორიცხავს რა ნებისმიერ შესაძლებლობას, რომ იგი გააიგივონ „ბუნებით სამართალთან, რომელიც სახელმწიფოთა ნებასურვილზე მალლა დგას“; პირიქით, იგი მას მიიჩნევს სახელმწიფოთა საერთაშორისო თანამეგობრობის საერთო ნებასურვილად, რომელიც იღებს გადანყვეტილებას და განსაზღვრავს, თუ რამდენად აქვს ამა თუ იმ წესს სავალდებულო ხასიათი. რა თქმა უნდა, ეს ნებასურვილი ნაკარნახევია სხვადასხვა ფაქტორებით, რომლებსაც ეკონომიკური, პოლიტიკური და მორალური ბუნება გააჩნიათ, და რომელთა საფუძველზე მსოფლიო ეკონომიკური და პოლიტიკური ურთიერთობები აღმოცენდნენ, სახელმწიფოებში კლასობრივი ბრძოლები, ხოლო მსოფლიო არენაზე კი - მსოფლიო მასტაბის საჯარო შეხედულებები. თუმცა, მხოლოდ სახელმწიფოთა საზოგადო კოორდინირებული ნებასურვილი ანიჭებს წესს აბსოლუტურად სავალდებულო ხასიათს. ჯ. შტუცკი (J. Sztucki) აკრიტიკებდა რა ვენის კონვენციით მიღებული იმპერატიული ნორმების კონცეფციას, საკუთარ პოზიციას შემდეგნაირად აყალიბებდა:

„კონსენსუალური კონცეფცია..... ხანგრძლივი დისკუსიების შემდეგ ჩამოყალიბდა. ეს მხოლოდ ვენის კონფერენციის შემდეგ იყო რომ იმპერატიულმა ნორმების ცნებამ ის ფორმა მიიღო, რაც მას ამჟამად გააჩნია. სრულიად გასაგებია იმ სახელმწიფოთა წარმომადგენლების პოზიციაც,

⁵⁸ United Nations Conference on the Law of Treaties, Official Records, First Session (Vienna 26 March-24 May 1968), New York 1969, გვ. 327-328.

რომლებმაც ასე არსებითად შეცვალეს და ფაქტობრივად, ხელახლა დანერგეს განსახილველი მუხლი. სხვაგვარად, ისინი იძულებულნი გახდებოდნენ მილოთ ეს იმპერატიული ნორმები, რომლებიც ობიექტურად არსებობენ სახელმწიფოთა ნებისგან დამოუკიდებლად და რომლებიც დადგენილ იქნებოდნენ სუპრანაციონალური ორგანოს მიერ ან გამომდინარე ბუნებითი სამართლიდან. და ამ ალტერნატივას, ცხადია, ვერ ექნებოდა მიზიდულობის ძალა. სანინალმდებო და მოკიდებულებას რაც შეეხება, თუმცა-ლა უფრო რეალისტურია, მან მაშინვე შექმნა საკუთარი პრობლემები, რადგან იმ ფაქტის გარდა, რომ *jus cogens* უნდა მიეჩნიათ და ელიარებინათ ამ ხარისხში, ხელშეკრულების პოტენციურ ხელშემკვრელ მხარეებისთვის ის ტერმინის ჩვეულებრივ მნიშვნელობას სულაც არ ასახავდა.⁵⁹

სწორია, რომ საერთაშორისო სამართლის კომისიის პირველი მომხსენებელი სერ ჰერმ ლაუტე-რპაჰტი, იყენებდა რა ტერმინს „საერთაშორისო საჯარო პოლიტიკა,“ მასში გულისხმობდა პრინციპებს, რომელსაც არც კოდიფიცირება სჭირდება და არც კრისტალიზება: „ისინი შესაძლებელია გამოხატავდნენ იმდენად ცალსახა საერთაშორისო მორალის წესებს, რომ საერთაშორისო ტრიბუნალმა შესაძლებელია ისინი მიიჩნიოს ცივილიზებულ ხალხთა მიერ საზოგადოდ აღიარებულ სამართლის პრინციპებად.“⁶⁰ სერ ჯერალდ ფიტცმორისი აგრეთვე ამჯობინებდა საუბარს *jus cogens*-ზე როგორც ინსტიტუტზე, რომელიც „მოიცავდა არა მხოლოდ სამართლებრივ წესებს, არამედ მორალურ კატეგორიებს და ასევე საერთაშორისო წესრიგს.“⁶¹ ორივე მომხსენებელი, წარმოადგენდნენ რა საერთო სამართლის სისტემას, მჭიდროდ აკავშირებდნენ *jus cogens*-ის ცნებას საერთაშორისო ტრიბუნალების თემასთან, რომლებიც სწორედაც რომ მოიაზრებოდნენ იმის განმსაზღვრელ ორგანოებად თუ ჩვეულებითი სამართლის რომელი წესები თუ მორალური ცნებები აბათილებენ კონკრეტულ ხელშეკრულებას. ამის მიუხედავად, საერთაშორისო სამართლის კომისიამ ეს მოსაზრება არ გაიზიარა. უფრო მეტიც, მან უარყო ტერმინი „საერთაშორისო საჯარო პოლიტიკა,“ რათა თავი აერიდებინა მის იმგვარ გავლენას, რომელიც „მუნიციპალური სამართლის ტერმინის გამოყენებიდან აღმოცენდებოდა,“⁶² და დასჯერდა მხოლოდ იმის აღიარებას, რომ ის წარმოადგენს „განსახილველი საკითხის გარკვეულ ბუნებას,“ რომელთანაც შეეხება აქვს საერთაშორისო სამართლის ზოგადი წესს და ის არავითარ შემთხვევაში „არ წარმოადგენს მის ფორმას,“ რომელსაც მას შეუძლია მისცეს *jus cogens*-ის ხასიათი.⁶³

მაშასადამე, საერთაშორისო სამართლის კომისიამ მიიღო *jus cogens*-ის ცნების შემცირებული ვერსია, რომელიც მხოლოდ პოზიტიური საერთაშორისო სამართლის ნორმებისგან შედგებოდა, გამორიცხავდა რა წმინდა მორალურ კატეგორიებს. ვენის კონფერენციამ იგივე დამოკიდებულება გაიზიარა, დააზუსტა რა, მხოლოდ რამდენიმე საკითხი, რაც შესაბამისი მუხლების საბოლოო ფორმულირებით დასრულდა. საერთაშორისო სამართლის ნორმები სახელმწიფოთა საყოველთაო თანხმობის საფუძველზე იქმნება. მხოლოდ ეს უკანასკნელი განსაზღვრავს რომელი ინსტიტუციონალიზებული ორგანოები უნდა იყვნენ უფლებამოსილნი ნორმათა შემოქმედებასა და მათ კონკრეტულ საკითხებისადმი გავრცელებას. იგი სახელმწიფოთაშორისი ურთიერთობების ობიექტურ სპეციფიკურობას ასახავს; კერძოდ, იმას რომ საერთაშორისო სამართალს აქვს დეცენტრალიზებული ხასიათი, რომელიც არეგულირებს დამოუკიდებელ პოლიტიკურ წარმონაქმნებს შორის ურთიერთობებს თვითმმართველი საერთაშორისო სისტემების ჩარჩოში. იმ ფაქტმა, რომ სახელმწიფოები თავად ქმნიან, მონიტორინგს უწევენ და იცავენ *jus cogens*-ის წესებს - არ უნდა მოგვიყვანოს იმ დასკვნამდე, რომ საერთაშორისო *jus cogens* საერთოდ არ არსებობს. როგორც ზემოთ იქნა ნაჩვენები, ქვეყნის შიდა კანონმდებლობის დონეზე კი, მმართველი სოციალური ძალების საერთო ნებასურვილი ქმნის სამართლებრივ ნორმებს, რომლებიც წარმოადგენენ მხოფავ წესებს თავად „ხელისუფლებაში მყოფი ინდივიდებისთვისაც“ ან ჯგუფებისთვისაც - ზღუდავენ რა, მათი ნების თავისუფლებას მმართველი ძალების ინტერესების სასარგებლოდ. საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და სასამართლო ორგანოები პოლიტიკური მანქანის იმ ინსტიტუციებს წარმოადგენენ, რომელთა გარეშე ქვეყნის შიდა სამართალი არ იარსებებს.

რაც შეეხება სახელმწიფოთა საერთაშორისო თანამეგობრობას, რომელიც თვითმმართველობის პრინციპს ეფუძნება, აქ შეცდომა იქნებოდა ქვეყნების შიდა კანონმდებლობაში ცნობილი *jus cogens*-ის ყველა ატრიბუტის შემოტანა, მათ შორის საჯარო პოლიტიკისა და მორალის, რომელიც მეტწილად სასამართლო სისტემაზეა დამოკიდებული.

⁵⁹ J. Sztucki, op. cit., გვ. 97-98.

⁶⁰ Yearbook of the ILC, 1953, Vol. II, გვ. 154-155.

⁶¹ Yearbook of the ILC, 1958, Vol. II, გვ. 26-28, 40-41.

⁶² იხ. G. Tunkin's Intervention at the Lagonissi Conference on International Law (იხ. ზემოთ სქოლიო # 1).

⁶³ Yearbook of the ILC, 1966, Vol. II, გვ. 248.

საერთაშორისო jus cogens წარმოადგენს საერთაშორისო საჯარო სამართლის ყველა იმ წესის ერთობლიობას, რომლებიც სახელმწიფოთა საერთაშორისო თანამეგობრობამ *expressis verbis* ან იმპლიციტურად აღიარა და მიიღო ისეთ ნორმებად, რომელთაგან გადახვევა ხელშემკვრელი მხარეებისთვის აკრძალულია. ეს წესები შესაძლებელია ფორმულირებული იქნას მრავალმხრივი ხელშეკრულების ან საზოგადოდ აღიარებული ჩვეულებების, ანდა ეგრეთ წოდებული შერეული ნორმების ფარგლებში: კერძოდ, სახელშეკრულებო-ჩვეულებითი ნორმებით, რომლებიც ერთის მხრივ ბოჭავს თავად ხელშემკვრელ მხარეებს, ხოლო მეორეს მხრივ იმ ქვეყნებს (ჩვეულებითი სამართლის ფარგლებში), რომლებიც არ წარმოადგენენ ამ ხელშეკრულების მონაწილეებს.⁶⁴ კარგად არის ცნობილი, რომ ეს საკითხი საერთაშორისო სამართლის კომისიამაც აღნიშნა, მიუთითა რა, რომ „დღევანდელ დღეს jus cogens-ის წესის ნებისმიერი მოდიფიცირება, დიდი ალბათობით, მრავალმხრივი საერთაშორისო ხელშეკრულების დადებით არის შესაძლებელი.“⁶⁵

ყველა მცდელობა, რომ „საერთაშორისო საჯარო სამართალი“ განმარტებული ყოფილიყო როგორც მხოლოდ და მხოლოდ ჩვეულებითი სამართალი (R. Ago, J. Brownlie, Ch. De Visscher, G. Schwarzenberger, J. Barberis) ეწინააღმდეგება საერთაშორისო სამართლის პრაქტიკას, რაც კიდევ ერთხელ დადასტურდა ხელშეკრულებათა სამართლის ვენის კონფერენციაზე. ის ავტორებიც კი, რომლებიც საერთაშორისო jus cogens-ის კონსენსუალური ცნების მუდმივ მონიშნააღმდეგეებს წარმოადგენდნენ, აღნიშნავდნენ, რომ „ყველაფრის მიუხედავად, 1963 წლიდან მოყოლებული შეინიშნება საერთაშორისო jus cogens-ის მზარდი მხარდაჭერა, რაც სინქრონულად იმ მოსაზრებასთან დაშორებით ხდება, რომელიც მხოლოდ ჩვეულებას მიიჩნევდა ასეთ ნორმათა კატეგორიის წყაროდ. ეს ფენომენი საკუთარ გამოხატულებას ოფიციალურ დონეზე პოულობს, ასევე საერთაშორისო სამართლის კომისიის პარალელურად გამართულ სამეცნიერო დისკუსიებშიც, და დიდი ალბათობით დაკავშირებულია jus cogens-ის „დენატურალიზაციის“ მცდელობებთან, რათა ის უფრო „პოზიტივისტურ“ საფუძვლებზე გადაიყვანონ.“⁶⁶

და მართლაც, 53-ე მუხლი ნათლად მიუთითებს, რომ საერთაშორისო jus cogens განეკუთვნება საერთაშორისო საჯარო სამართალს და რომ მისი იურიდიული ბუნება არ განსხვავდება ამ სამართლის იმ სხვა წესებისგან, რომელთაც jus dispositivum -ის ბუნება გააჩნიათ - რადგანაც საერთაშორისო საჯარო სამართლის ყველა წესი „მიღებული და აღიარებული უნდა იქნას სახელმწიფოთა საერთაშორისო თანამეგობრობის მიერ.“

ნიშნავს თუ არა ეს იმას, რომ სახელმწიფოს თუ სახელმწიფოებს, - ანდა ვენის კონფერენციის კანონშემოქმედებითი კომიტეტის თავმჯდომარის სიტყვებით რომ ვთქვათ, - სახელმწიფოთა „საკმაოდ დიდ ნაწილს“ შეუძლია იგნორირება გაუკეთოს უმრავლესობის ნებასურვილს და აკრძალოს კანონის იმპერატიული ნორმის ფორმირება? კანონშემოქმედებითა კომიტეტმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ ცალკე აღებულ რომელიმე სახელმწიფოს, ისევე როგორც სახელმწიფოთა მცირე ჯგუფს, იმპერატიული ნორმის ფორმირებისთვის ხელის შეშლა არ შეუძლია⁶⁷.

იმ შემთხვევაში, თუკი ერთსულოვნება არ არსებობს, რა სახის უმრავლესობა შეიძლება განისაზღვროს „სახელმწიფოთა საერთაშორისო თანამეგობრობად“? ძნელია მათი მსჯელობის გათვალისწინება, ვისაც „საერთაშორისო თანამეგობრობა“ მხოლოდ რაოდენობრივ ფენომენამდე დაჰყავს და უგულვებელჰყოფენ რა მსოფლიო არენაზე პოლიტიკურ ძალთა რეალურ განლაგებას, - მხოლოდ „სახელმწიფოთა კვალიფიცირებული უმრავლესობის“ ცნებას აღიარებენ.

სოციალისტური დოქტრინა ყოველთვის ხაზს უსვამდა სახელმწიფოთა სხვა სოციალური სისტემების მქონე სახელმწიფოებთან მშვიდობიანი თანაცხოვრების აუცილებლობას, განსაკუთრებით კი მისგან რადიკალურად განსხვავებული სოციალური სისტემის მქონე ისეთ სისტემასთან, როგორიცაა კაპიტალიზმი.

თუმცა, როგორც გ. ტუნკინი (G. Tunkin) წერს - „მხოლოდ რაოდენობრივი ელემენტი ტერმინისა „დიდი უმრავლესობა“ საკმარისი არ არის. არსებობს სახელმწიფოთა სამი ჯგუფი, რომლებიც რაოდენობრივად განსხვავდებიან ერთმანეთისგან: სოციალისტური, კაპიტალისტური და ე.წ. განვითარებადი სახელმწიფოები. ამჟამად „სახელმწიფოთა დიდი უმრავლესობა“ უნდა მოიცავდეს სახელმწიფოებს, რომლებიც

⁶⁴ G. Tunkin, „International Law in the International System“, Recueil des cours, Vol. IV-1975, გვ. 140-141.

⁶⁵ Yearbook of ILC, 1963, Vol. II, გვ. 199; Ibid., 1966, Vol. II, გვ. 248.

⁶⁶ J. Stucki, op. cit., გვ. 75.

⁶⁷ UN Conference on the Law of Treaties, გვ. 472.

მიეკუთვნებიან სხვადასხვა სოციალ-ეკონომიკურ სისტემებს, რაც მეტ-ნაკლებად უზრუნველყოფს მათ საკმარის რეპრეზენტატიულობას სახელმწიფოთა ჯგუფების თვალსაზრისით.⁶⁸

საბჭოთა მთავრობის მშვიდობიანი თანაცხოვრების პოლიტიკამ დაამტკიცა საკუთარი სისწორე. წარმოადგინა რა მშვიდობის პროგრამა 1980-იანებში, 26-ე კონგრესზე პარტიის გენ-მდივანმა ლ.ი. ბრეჟნე-ვმა ხაზი გაუსვა მშვიდობიანი თანაარსებობის პოლიტიკას და აღნიშნა, რომ ამან იქონია საკმაოდ დიდი გავლენა თანამედროვე საერთაშორისო სამართალზე, რაც დადასტურდა კიდევ 1970-იან წლებში. ცხოვრება მოითხოვს ყველა სახელმწიფოს ნაყოფიერ თანამშრომლობას იმ მიზნით, რომ კონსტრუქციულად და მშვიდობიანად მოგვარდეს თითოეული სახელმწიფოს და სრულიად კაცობრიობის წინაშე არსებული ამოცანები.⁶⁹

საერთაშორისო სამართლის წესად მხოლოდ ის წესი იქნება კვალიფიცირებული, რომელიც განსხვავებული სოციალური სისტემების მქონე ყველა ან თითქმის ყველა სახელმწიფოს მიერ იქნება მიღებული.

ეს მიდგომა დასავლეთის მეცნიერებმა გაიზიარეს, ხაზი გაუსვეს რა იმას, რომ „დასავლეთის გარეშე მსოფლიო კონსენსუსი არ არსებობს.“⁷⁰

ამ საკითხთან დაკავშირებით, რ. აგო (R. Ago) აღნიშნავდა:

„იმისათვის, რომ მიჩნეულ იქნას იმპერატიულად და წარმოშოს ვალიდური ხელშეკრულებისთვის დამახასიათებელი ეფექტები, საერთაშორისო სამართლის ნორმა უნდა იყოს აღიარებული ასეთად სრულიად საერთაშორისო თანამეგობრობის მიერ. კერძოდ, საჭიროა ასეთი წესის იმპერატიული ბუნების ჭეშმარიტებას იზიარებდეს საერთაშორისო თანამეგობრობის უკლებლივ ყველა წევრი და არა ცალკე აღებული ჯგუფები, მაგალითად დასავლეთის ან აღმოსავლეთის სახელმწიფოები, განვითარებული ან განვითარებადი ქვეყნები, ერთი ან მეორე კონტინენტი.“⁷¹

ზოგიერთი დასავლელი მეცნიერის თანახმად, იმ შემთხვევაში, თუკი *jus cogens*-ის წესების აღიარება მოხდება სახელმწიფოთა მნიშვნელოვანი უმრავლესობის მხრიდან, მაშინ ისინი უნდა ვრცელდებოდნენ ახლად წარმოქმნილ სახელმწიფოებზე, ან იმ ქვეყნებზე, რომლებიც ამ წესებს აპროტესტებდნენ.⁷² სხვების აზრით:

„გარკვეული წესი რომ *jus cogens*-ად დაკვალიფიცირდეს, მან უნდა ჩააბაროს ორი ტესტი - იგი მსოფლიოს სახელმწიფოთა მიერ კანონად უნდა იქნას მიღებული, და სახელმწიფოთა დიდმა უმრავლესობამ ის *jus cogens*-ად უნდა მიიჩნიოს.“⁷³

მე არ ვფიქრობ, რომ არსებობს რაიმე მიზეზი *jus cogens*-ის ცნების სპეციფიკური კრიტერიუმის დასადგენად „სახელმწიფოთა საერთაშორისო თანამეგობრობის მხრიდან მიღებისა და ცნობის“ კონტექსტში.

Jus cogens-ის ნორმა მიღებულ უნდა იქნას იმავე უმრავლესობით, როგორც ნებისმიერი ის ამკრძალავი ნორმა, რომელიც საერთაშორისო სამართლით განმტკიცებული თანამედროვე ცივილიზაციის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი მორალური ღირებულებების დაცვას ემსახურება. სახელმწიფოებს არ უნდა მიეცეთ ნება, რომ გააპროტესტონ სახელმწიფოთა იმგვარი კოორდინირებული ნება-სურვილი, რომელიც კაცობრიობის განვითარების ყველაზე უფრო სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვან ობიექტურ საზოგადოებრივ კანონებს ასახავენ.

როგორც ჩანს, იმ დასკვნამდე უნდა მივიდეთ, რომ ტერმინი „საერთაშორისო თანამეგობრობა“ შესაძლებელია მხოლოდ ერთ რამეს ნიშნავდეს: ის უნდა შედგებოდეს მსოფლიოს სახელმწიფოთა მთავარი პოლიტიკური ჯგუფების ყველა ან თითქმის ყველა ქვეყნისგან - იქნება ეს სოციალისტური, განვითარებული კაპიტალისტური თუ განვითარებადი. თითოეული ამ ჯგუფის ერთი ან ორი წევრის ნება-სურვილი ვერ იქონიებს გავლენას სხვების სწრაფვაზე განსაზღვრონ და დაანესონ *jus cogens* წესი სხვა ჯგუფებთან თანამშრომლობის მეშვეობით. განსხვავებული აზრის მქონე სახელმწიფოები ვალდებული იქნებიან

⁶⁸ G. Tunkin, *International Law in the International System*, გვ. 131; იხ. ასევე A. Movchan, *Codification and Progressive Development of International Law*, Moscow, 1972, გვ. 28; R. Bobrov, *Major Problems of Theory of International Law*, Leningrad 1968.

⁶⁹ Pravda, 24 February 1981.

⁷⁰ N. Onuf, Professor Falk on the Quasi-Legislative Competence of the General Assembly, *American Journal of International Law*, Vol. 64, 1970, გვ. 355.

⁷¹ R. Ago, *Droit des traités à la lumière de la convention de Vienne*, Recueil des cours, Vol. II-1974, გვ. 323.

⁷² Ch. Rozakis, *The Concept of Jus Cogens in the Law of Treaties*, Amsterdam, 1976, გვ. 12.

⁷³ M. Akehurst, *The Hierarchy of the Sources of International Law*, *British Year Book of International Law*, 1974-1975, Oxford 1977, გვ. 285.

დაემორჩილონ ამ წესებს, რადგანაც საერთაშორისო თანამეგობრობას არ ძალუძს ნება დართოს ორ ან მეტ სახელმწიფოს გადაუხვიონ საერთაშორისო jus cogens-იდან მიუხედავად მათ მიერ ლოკალური ხელშეკრულების მეშვეობით გამოთქმული თანხმობისა.

თავი III

საერთაშორისო JUS COGENS ნორმების იდენტიფიცირების კრიტერიუმები

საერთაშორისო jus cogens -ის შინაარსის დადგენის საკითხი ყველაზე რთულ პრობლემათა რიცხვს მიეკუთვნება: თითოეული ავტორი საკუთარ მიდგომას გვთავაზობს jus cogens ბუნების მქონე ნორმის იდენტიფიცირებისათვის.⁷⁴ ორივემ - საერთაშორისო სამართლის კომისიამაც და ვენის ხელშეკრულებათა კონფერენციამაც თავიდან აიცილეს იმპერატიული ნორმების ჩამონათვალის გაკეთება, რადგან სხვადასხვა წესების შესახებ საერთო თანხმობა არ არსებობდა. სწორედ, ეს გახდა საკითხი, რომელმაც დასავლეთის სახელმწიფოების მოტივაცია გაზარდა უარყოფითი დამოკიდებულება ჰქონოდათ კონვენციის 53-ე მუხლის თაობაზე. რთულია ამ პოზიციას დაეთანხმო.

მეცნიერებს შორის არსებობს მცდელობა, რომ დაუკავშირონ საერთაშორისო jus cogens ნორმათა იერარქიას.⁷⁵ ამასაც ვერ დავეთანხმები.

უპირველეს ყოვლისა, იერარქია გულისხმობს სამართლებრივი წესების რამდენიმე დონის არსებობას, სადაც ერთი მეორეზე მაღლა დგას. რადგანაც ხელშეკრულების მეშვეობით ნებისმიერი გადახვევა jus cogens წესიდან ბათილია ab initio, ამდენად ასეთი გადახვევის ადგილი საერთაშორისო სამართალში საერთოდ არ არსებობს.⁷⁶

მეორეც, საერთაშორისო საჯარო სამართალში საერთოდ არ არსებობს ეროვნული სამართლის სისტემაში არსებული სამართლის ნორმათა იერარქიის ანალოგია. ეს უკანასკნელი დამოკიდებულია იმ ორგანოთა კომპეტენციაზე, რომლებმაც მიიღეს ან სანქციონირება გაუკეთეს სამართლის ამ ნორმას-იქნება ეს პარლამენტი, აღამასრულებელი ორგანოები თუ სასამართლო, და სხვ.

საერთაშორისო ხელშეკრულებები და ჩვეულებები თანასწორ სიბრტყეზე არიან წარმოდგენილები, და ჩვეულებებს ზუსტად იგივე მბოჭავი ძალა გააჩნიათ, რაც სახელმწიფოთა ნების გამომხატველ სხვადასხვა ფორმებს. მხოლოდ ამ წესების ბუნებასა და სახელმწიფოთა საერთაშორისო თანამეგობრობის მხრიდან მათი აღიარების მასშტაბს შეუძლია მოგვანოდოს ის ინფორმაცია, რაც გამოგვადგება მათი იურიდიულად სავალდებულო ძალის განსაზღვრისათვის.

ამ კონტექსტში სამართლის ნორმების შემდეგი იერარქიის წარმოდგენა არის შესაძლებელი:

1. საერთაშორისო სამართლის ფუნდამენტური პრინციპები, რომლებიც მსოფლიოს ყველა ქვეყნის მიერ არიან აღიარებულნი ქცევის ძირითად წესებად, და რომელთაც გააჩნიათ იურიდიულად სავალდებულო ძალა სახელმწიფოთა საერთაშორისო თანამეგობრობის თითოეული წევრისთვის.
2. პრინციპები, რომლებიც ადგენენ ქცევის ძირითად წესებს სამართლის ამ სისტემის ცალკეულ განშტოებებში.
3. სახელმწიფოთა მიერ საერთაშორისო სამართლისა და მისი დარგების ფუნდამენტური პრინციპების შესაბამისად შემუშავებული და დადგენილი წესები.
4. პრინციპები და წესები, რომლებსაც მოიცავენ ადგილობრივი ხელშეკრულებები და ჩვეულებები, თუმცა იმ პირობით, რომ ისინი არ არიან წინააღმდეგობაში საერთაშორისო საჯარო სამართლის ზემოთ აღნიშნულ პრინციპებთან და წესებთან.

ამგვარი გრადაცია საშუალებას გვაძლევს საერთაშორისო სამართლის მთელი სისტემა განვიხი-

⁷⁴ დეტალებისთვის იხ. E. Suy and J. Sztucki (ზემოთ, სქოლიო # 1).

⁷⁵ J. Barberis, La liberté de traiter des Etats et le jus cogens, ZAöRV, Band 30, No. 1, 1970, გვ. 19-45

⁷⁶ L. Shestakov, Some Questions of Jus Cogens Norms in Contemporary International Law, Moscow 1974, გვ.17

ლოთ როგორც ურიერთდაკავშირებული და ურთიერთდამოკიდებული წესების აგრეგატი, რომლებიც განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან განზოგადების ხარისხითა და იურდიული ბოჭვის დონეებით.

ნიშნავს თუ არა ეს იმას, რომ მხოლოდ წესების პირველი კატეგორია, ანუ ფუნდამენტური პრინციპები წარმოადგენენ იმ სფეროს, სადაც საერთაშორისო *jus cogens* უნდა ვეძებოთ? დიახ, არ არსებობს ეჭვი, რომ საერთაშორისო სამართლის ფუნდამენტური პრინციპები, სწორედ, ის სფეროა, სადაც *jus cogens*-ის ნორმები უნდა ვეძებოთ. მიუხედავად იმისა, რომ ყველა ასეთი პრინციპი *jus cogens*-ად ვერ დაკვალიფიცირდება, მათ უმეტესობას, სწორედ, რომ იმპერატიული ბუნება გააჩნია.

როცა ვიყენებ ტერმინს „უმეტესობა“, მე მსურს გამოვაცალკევო პრინციპები, რომელთაგან გადახვევა *inter se* აბსოლუტურად აკრძალულია: ძალის გამოყენების ან ძალის გამოყენების მუქარის აკრძალვა, სხვა სახელმწიფოთა საშინაო საქმეებში ჩაურევლობა, მშვიდობისა და აგრესიის წინააღმდეგ საბრძოლველად ურთიერთ-თანამშრომლობა, თანასწორუფლებიანობა და ხალხთა თვითგამორკვევა, საერთაშორისო დავების მშვიდობიანი გადაწყვეტა, სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი ადამიანის ფუნდამენტური უფლებების პატივისცემა.

მეორეს მხრივ, ძნელია *jus cogens*-ად მიიჩნიო *pacta sunt servanda* პრინციპი ან თუნდაც ერთობლიობაში აღებული საერთაშორისო ვალდებულებების შესრულების პრინციპი, რადგანაც ხელშემკვრელი სახელმწიფოების მხრიდან ფაქტობრივად არის შეუძლებელი ამ პრინციპებიდან გადახვევა მათივე იურიდიული ურთიერთობების ფარგლებში.

რაც შეეხება სახელმწიფოთა სუვერენული თანასწორობის, ტერიტორიული მთლიანობისა და საზღვრების ურღვევობის პრინციპებს, მათგან გადახვევა შესაძლებელია თუკი ხალხთა თვითგამორკვევისა და კეთილსინდისიერების პრინციპები დაცული იქნება.

იმავედროულად, საერთაშორისო სამართლის სხვადასხვა დარგში არსებობს ბევრი *jus cogens* პრინციპი და წესი, იმ დონეებზე, რომლებიც ფუნდამენტური პრინციპების დაქვემდებარებაშია.

Jus cogens არ შეიძლება დავიდეს ნორმათა იერარქიის ცნებამდე. პირიქით, ის იერარქიის გარეთ უნდა განვიხილოთ, სწორედ, მისი სპეციფიკური ბუნებიდან გამომდინარე, რომელიც დაკავშირებულია მოთხოვათა სავალდებულობის ხარისხზე. ასეთი წესი საერთაშორისო საჯარო სამართლის ნორმათა იერარქიის ნებისმიერ დონეზე შეიძლება არსებობდეს. ამ ხასიათის არსი მის განსაკუთრებულ მორალურ ღირებულებებშია თანამედროვე კაცობრიობისათვის, ისევე როგორც ზემოთ აღნიშნული ობიექტური ეკონომიკური და სოციალური ფაქტორებით განპირობებულ ახლანდელი ცივილიზაციის მიერ განპირობებულ დემოკრატიულ ბუნებაში. სწორედ, ეს არის განსხვავება ერთის მხრივ სამართლის, როგორც მორალურ ფაქტორად მარქსისტულ-ლენინისტურ აღქმასა და მეორეს მხრივ, ბუნებით სამართლის სკოლას შორის, რომელიც ამ ფაქტორების შესახებ დასკვნას მხოლოდ ადამიანების ბუნებიდან გამომდინარე აკეთებს, უგულებელყოფს რა მათი არსებობის სოციალ-ეკონომიკურ საფუძვლებს.⁷⁷

საერთაშორისო *jus cogens* მოიცავს საერთაშორისო სამართლის მხოლოდ იმ პრინციპებსა და წესებს, რომლებიც მოიცავენ პროგრესული კაცობრიობის მორალურ მოთხოვნებს, რომელთაგან გადახვევა არ შეიძლება სახელმწიფოთა, როგორც ხელშემკვრელი მხარეების, - თანხმობითაც კი. თანამედროვე საერთაშორისო სამართალში *jus cogens*-ის ნორმის იდენტიფიცირებისთვის გამოიყენება შემდეგი კრიტერიუმი:

- ა) წესი უნდა იყოს აღიარებული როგორც იურიდიულად სავალდებულო სახელმწიფოთა საერთაშორისო თანამეგობრობის მხრიდან, ანუ განსხვავებული სოციალ-ეკონომიკური სისტემების მქონე ყველა ან თითქმის ყველა სახელმწიფოთა მხრიდან.
- ბ) წესის სავალდებულო ხასიათი სახელმწიფოთა მხრიდან აღიარებული უნდა იქნას ან *expressis verbis*, ანდა მისი ასეთი ბუნება უნდა ვივარაუდოთ მისი სასიცოცხლო სოციალური ან მორალური ბუნებიდან გამომდინარე, რომელიც აუცილებელია თანამედროვე საერთაშორისო სამართლებრივი წესრიგის ფუნქციონირებისათვის.
- გ) ლოკალურ დონეზე ასეთი წესიდან სახელმწიფოთა თანხმობის საფუძველზე ნებისმიერი გადახვევა, რომელიც მიზნად ისახავს ცივილიზაციის საყოველთაოდ აღიარებული იურიდიული სტანდარტების გაუარესებას, არის ბათილი.

დ) ხელშემკვრულებიდან ან ჩვეულებიდან გადახვევის მომცველი შეთანხმებების ბათილობა არ შეიძლება

⁷⁷ იხ. V. Tumanov, *Bourgeois Legal Ideology*, Moscow 1971, გვ. 344

თავიდან იქნეს აცილებული იმ შემთხვევაშიც კი, თუკი ასეთი ხელშეკრულების მონაწილე მხარეები შეეცდებიან თავი დაიხსნან jus cogens-ის მომცველი ხელშეკრულებებისგან და ჩვეულებებისგან.

ამ ეტაპზე სახელმწიფოთა საერთაშორისო თანამეგობრობამ *expressis verbis* ვერ მიუთითა რა, თუ რომელი წესს გააჩნია jus cogens ბუნება, შეიძლება ითქვას, რომ მხოლოდ და მხოლოდ ის წესი დაკვალიფიცირდება ასეთად, რომელიც მოიცავს ზემოთ მოყვანილ ნიშნებს. მხოლოდ ასეთი მიდგომა დაგვეხმარება ვივარაუდოთ, რომ არსებობს სახელმწიფოთა თანხმობა და საერთო ნება-სურვილი იმისა, რომ მოცემული წესი jus cogens -ად ჩაითვალოს, რაც გამომდინარეობს მის აშკარად აღიარებულ მორალურ ღირებულებაში გამოხატვის კაცობრიობის მართლშეგნება.

სწორედ ამიტომაც, სახელმწიფოთა საერთაშორისო თანამეგობრობას გააჩნია უფლება პრევენცია გაუკეთოს ორ ან მეტ სახელმწიფოთა შორის დადებული ისეთი ხელშეკრულების იმპლემენტაციას, რომელიც jus cogens-დან უხვევს. ხელშეკრულების მონაწილე არც ერთ მხარეს არ ძალუძს დაასაბუთოს jus cogens-დან გამომდინარე უკანონო ქმედება იმ მოტივით, რომ მეორე მხარის თანხმობა არსებობდა; ისევე როგორც მონაწილეებს არ შეუძლიათ არგუმენტად მოიყვანონ ის, რომ თითქოს ასეთი ქმედება მხოლოდ მონაწილე მხარეებზე ახდენს გავლენას და რომ მესამე სახელმწიფოებთან შეხება არ აქვს.

მაშასადამე, საერთაშორისო jus cogens თანამედროვე საერთაშორისო სამართალში წარმოადგენს იურიდიულად სავალდებულო წესების ერთობლიობას, რომელიც საყოველთაოდ არის აღიარებული ხელშეკრულებით ან ჩვეულებით და ექსპლიციტურად ან იმპლიციტურად გამოხატავს რა სახელმწიფოთა საერთაშორისო თანამეგობრობის საერთო კოორდინირებულ ნება-სურვილს, მიზნად ისახავს გამორიცხოს ლოკალური შეთანხმებებით ასეთი წესების დარღვევა არა მხოლოდ იმ სახელმწიფოთა მხრიდან, რომლებიც მონაწილეობდნენ ასეთი წესების შექმნაში, არამედ ასევე იმ მცირერიცხოვანი სახელმწიფოების მიერაც, ვინც ღიად უარყოფენ ასეთ ვალდებულებებს. ასეთი ლოკალური შეთანხმებები კი ფორმალურად ნამდვილად ხელშემკვერელ მხარეებზე ახდენს გავლენას, მაგრამ სინამდვილეში საგრძნობლად აუარესებს საზოგადოდ აღიარებულ დემორკრატიულ სტანდარტებს, თანამედროვე ცივილიზაციის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვან ღირებულებებსა და სრულიად საერთაშორისო სამართლებრივი წესრიგის მორალურ და იურიდიულ საფუძვლებს აზიანებს.

აღნიშნულ კრიტერიუმთა გამოყენება და jus cogens-ის ნორმათა მჭიდრო კავშირი პროგრესული საზოგადოების მთავარ მორალურ მოთხოვნებებთან, რომელიც თავის მხრივ შეესაბამება დღევანდელ ეპოქაში სახელმწიფოთა და ხალხთა განვითარების ობიექტურ სამართალს, ურომლისოდაც ცივილიზაციის პროგრესი წარმოუდგენელია, შესაძლებელს ხდის გამოიყოს თანამედროვე საერთაშორისო სამართლის საყოველთაოდ აღიარებულ პრინციპთა რამდენიმე ჯგუფი, რომელთა იმპერატიულობაც ეჭვგარეშეა. ეს პრინციპებია:

- ა) პრინციპები, რომლებიც აფუძნებენ სახელმწიფოთა და ხალხთა უზენაეს უფლებებს: თანასწორობისა და თვითგამორკვევის უფლება, ჩაურევლობა;
- ბ) პრინციპები, რომლებიც იცავენ ერთა შორის მშვიდობასა და უსაფრთხოებას: ძალის გამოყენების აკრძალვა, დავის მშვიდობიანი გადაწყვეტა, თავდასხმების აღკვეთის კუთხით ერთობლივი ბრძოლა გაეროს ქარტიის შესაბამისად;
- გ) პრინციპები, რომლებიც განსაზღვრავენ ადამიანთა ძირითად მოთხოვნებს: ადამიანთა თავისუფლების, პატივისა და ღირსების დაცვის უფლება განურჩევლად რასის, სქესის, ენისა და რელიგიური კუთვნილებისა, გენოციდის, აპარტიდისა და ყველა სახის რასობრივი დისკრიმინაციის აკრძალვა, მონობის, მონებით, ქალებითა და ბავშვებით ვაჭრობის აკრძალვა, მეკობრეობის აკრძალვა, ერთიანი ეკონომიკური სისტემისა და ადამიანთა სოციალურ, კულტურულ, პოლიტიკურ და სამოქალაქო უფლებათა ურღვევობა;
- დ) პრინციპები, რომლებიც კრძალავენ ადამიანის წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულებებს, და რომლებიც განმტკიცებულია ნიურნბერგის სტატუტითა და ომის მსხვერპლთა დაცვის შესახებ ყენევის 1949 წლის კონვენციით.
- ე) პრინციპები, რომლებიც კრძალავენ მსოფლიოს ყველა სახელმწიფოსათვის არსებითი მნიშვნელობის მქონე საერთო სივრცითი ნაწილების მითვისებას: ღია ზღვებითა და საჰაერო სივრცით თავისუფლად სარგებლობის უფლება, ღია კოსმოსის, მთვარისა და სხვა ციური სხეულების სამშვიდობო მიზნით სარგებლობა, ანტარქტიკის მშვიდობიანი გამოყენება.

ზემოთ მოცემული ჩამონათვალი, რა თქმა უნდა, ამომწურავი ვერ იქნება, არამედ ისინი წარმოადგენს *jus cogens*-ის ერთიან ნორმათა სისტემის მხოლოდ ნაწილს, რომლებიც ეხება თანამედროვე საერთაშორისო სამართლის ყველა ძირითად მიმართულებას. *Jus cogens*-ის ნორმათა ამომწურავად განსაზღვრა დიდძალ შრომასთან არის დაკავშირებული როგორც მეცნიერების და საერთაშორისო სამართლის პრაქტიკის მქონე სახელმწიფოთა, ასევე საერთაშორისო სამართლის პროგრესული განვითარების კუთხით მომუშავე გაეროს სხვადასხვა ორგანიზაციის მხრიდან. მსოფლიოში სოციალისტური სისტემისა და მშვიდობისმოყვარე სახელმწიფოთა არსებობა გამორიცხავს საერთაშორისო სამართლის ნორმათა ანტიდემოკრატიული ბუნების არსებობას და უზრუნველყოფს საერთაშორისო სამართლის პროგრესულ განვითარებას, რომელიც თავის მხრივ გულისხმობს *jus cogens*-ისა და *jus dispositivum*-ის ახალ ნორმათა გაჩენას, მრავალმხრივი ხელშეკრულებებისა თუ საზოგადოდ აღიარებული ჩვეულებითი სამართლის მეშვეობით. საბჭოთა კავშირის, ყველა სოციალისტური და სხვა მშვიდობისმოყვარე სახელმწიფოთა გავლენით ჩამოყალიბებული თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი აერთიანებს საზოგადოდ აღიარებულ ყველა დემოკრატიულ ნორმას, რომელიც შეესაბამება თავად სახელმწიფოთა ინტერესებს განურჩევლად მათი საზოგადოებრივი წეს-წყობილებისა. *Jus cogens*-ის ნორმები ქმნიან საფუძველს პროგრესული სამართლის სისტემისა და წესრიგისათვის.

THE LEGAL NATURE OF JUS COGENS IN CONTEMPORARY INTERNATIONAL LAW

Introduction

The problem of *jus cogens* in contemporary international law has been widely discussed by scholars representing different legal systems of the world. Indeed, the question whether there are rules of international law from which individual subjects of law may not derogate even by mutual consent has become not only a very important theoretical issue, but, and particularly after the Vienna Convention on the Law of Treaties had been opened for signing, it has become a very significant and complex political problem.

As is known, Article 53 of the Convention – “Treaties conflicting with a peremptory norm of general international law (*jus cogens*)” – declares:

“ A treaty is void if, at the time of its conclusion, it conflicts with a peremptory norm of general international law. For the purposes of the present convention, a peremptory norm of general international law is a norm accepted and recognized by the international community of States as a whole as a norm from which no derogation is permitted and which can be modified only by a subsequent norm of general international law having the same character.”

Articles 64 and 71 deal respectively with the emergence of a new peremptory norm of general international law (*jus cogens*) and consequences of the invalidity of a treaty which conflicts with a peremptory norm.

However, the Convention does not say anything about the criteria to be used for the identification of a *jus cogens* rule among others having a different nature. It left aside several other important questions which derive from the problem as a whole.

Chapter I

International jus cogens – lex lata or lex ferenda?

The recognition and correct implementation of the above-mentioned provisions by the international community of States depends, to a great extent, on the elaboration of a commonly acceptable and well-expressed legal notion of *jus cogens* applicable to international law.

The first question, which arises in this connection, is whether the provisions of the Vienna Convention have reflected an institution existing within the framework of international law or they contain simply *lex ferenda*, which will have obligatory character after the Convention enters into force and only for the States Parties?

As is known, by the time when the Vienna Convention on the Law of Treaties was drafted, there had not been a single case dealing with *jus cogens*. The same can be said regarding the present time. Though, in some instances, judges of the Permanent Court of International Justice and of the United Nations International Court of Justice have made references to *jus cogens* (Schücking – 1934, Tanaka – 1966,

1969, Padilla Nervo – 1969, Amoun 1970)¹, they are contained in separate or dissenting opinions and cannot be ascribed to the international law practice.

¹ See E. Suy, “The Concept of *Jus Cogens* in Public International Law”, *The Concept of Jus Cogens in International Law. Papers and Proceedings II, Conference on International Law*, Lagonissi, 3-8 April 1966, Geneva 1967, p. 63; J. Sztucki, *Jus Cogens and the Vienna Convention on the Law of Treaties. A Critical Appraisal*, Springer-Verlag, Vienna-New York 1974, pp. 13-16

Does it mean there is no such institution in general international law?

Turning to the doctrine of international law, we see a completely different picture.

While in the theory of international law the term *jus cogens* has appeared rather recently (from the beginning of the 1930s), an idea of absolutely compulsory rules of law serving as criteria of the validity of international treaties has existed in the doctrine of international law for centuries. Thus, the fathers of the bourgeois science of international law – Francisco de Vitoria, Francisco Suarez, Ayala Baltazar, Alberico Gentili, Hugo Grotius² – stressed the peremptory character of rules of natural law, placing it above positive law. E. Vattel stressed the fact that natural law, or the so-called “necessary law” of nations, was – “unshakeable and obligations imposed by it indispensable and unavoidable, nations cannot introduce into it any alterations by their agreements and cannot liberate themselves from those obligations either by unilateral acts or by mutual consent³”.

The positivists of the nineteenth and twentieth centuries, except some most radical ones (G. Triepel, G. Ellinek), did not accept full freedom of the will of States making a treaty and attached the peremptory character to “universally recognized by civilized States” basic principles (origins) of international law and other vitally important norms of it (F. Martens, F. Liszt, A. Rivier, E. Nys, W. Hall), including even purely moral categories (A. Heffter, R. Phillimore, L. Oppenheim, P. Fiore)⁴. But nobody went into the details of this institution at that time and these provisions were rather born in analogy to the notion of public policy (*ordre public*) existing in domestic law.

The same postulates dominated in the first decades⁵ after the Great October Socialist Revolution, that is during the period when a new historical type of international law, called upon to regulate relations between all States irrespective of their socio-economic systems, was in the process of establishment. It is to be mentioned that at that period there were some attempts to raise the problem of *jus cogens* in international law⁶. However, until the 1960s this question remained outside the main stream of the Western doctrine of international law.

As to the Soviet experts of international law, at that period they were stressing the voidness of any treaty which was in conflict with such a basic principle of international law as the sovereign equality of States. The Soviet foreign policy and doctrine rejected any treaty which contained provisions establishing unequal, colonial relations. “We – stress V. I. Lenin, – reject all clauses on plunder and violence, but we shall welcome all clauses containing provisions for good-neighbourly relations and all economic agreements; we cannot reject these⁷”.

The Soviet doctrine, through without mentioning the term *jus cogens*, was consistently rejecting the legality of treaties being in conflict with the basic principles of international law⁸.

An impetus to a broad discussion of the problem of *jus cogens* in contemporary science of international law was given by the deliberation of the United Nations International Law Commission on the Draft Articles of the Law of Treaties started in 1953⁹.

² G. Grotius, *De Jure Belli Ac Pacis*, Lib. I, ch. 1, X, 5 (Russian translation), Moscow 1956.

³ Emer de Vattel, *Droit des gens, ou principes de la loi naturelle appliqués à la conduite et aux affaires de nations et des souverains*, Paris 1863, Vol. I, Préliminaires, paras. 7-9.

⁴ F. Martens, *Contemporary International Law of Civilized Nations*, St. Petersburg 1904, pp. 413-415. F. von Liszt, *Das Völkerrecht* (Russian translation of the 12th ed.), St. Petersburg 1912, pp. 13-15; A. Rivier, *Le droit international* (Russian Translation), Moscow 1893, para. 47; E. Nys, *Le droit international. Les principes, les théories, les faits*, Bruxelles 1912, pp. 503-504; W. E. Hall, *International Law*, Oxford 1924, p. 819; A. Heffter, *Das Europäische Völkerrecht der Gegenwart* (Russian Translation), St. Petersburg 1890, § 83; R. Phillimore, *Commentaries upon International Law*, Vol. I, London 1879, p. 46; L. Oppenheim, *International Law*, Vol. 1, London 1920, § 506; P. Fiore, *International Law Codified*, New York 1918, Art. 760; F. Martens, *Contemporary International Law of Civilized Nations*, St. Petersburg 1904, p. 190.

⁵ Charles Ch. Hyde, *International Law Chiefly as Interpreted and Applied by the United States*, Boston 1951, Vol. 4, para. 490; P. Fauchille, *Traité de droit international public*, t. 1, partie 3, Paris 1926, para. 819.

⁶ Von der Heydte, G. Jurt, A. Verdross – see E. Suy, op. cit., pp. 27-29.

⁷ V. I. Lenin, *On the Foreign Policy of the Soviet State*, Progress Publishers, Moscow 1973, p. 17.

⁸ E. Korovin, *Main Problems of International Relations*, Moscow 1954, pp. 5-56; F. Ko-zhevnikov, “Some Problems of Theory and Practice of International Treaties”, *Soviet State and Law*, No. 2, 1954; V. Durdenevsky, M. Lazarev, *Five Principles of Peaceful Coexistence*, Moscow 1957; A. Talalajev, *Legal Nature of International Treaties*, Moscow 1963, pp. 132-140; I. Lukashuk, “The USSR and International Treaties”, *Soviet Yearbook of International Law* 1959, pp. 24-36; M. Rappaport, “Basic Principles of Peaceful Coexistence – Criteria of Contemporary International Legality”, *Pravovedenie*, No. 4, 1960.

⁹ H. Lauterpacht, “Report on the Law of Treaties”, Art. 15, *Yearbook of International Law Commission (YILC)*, 1953, Vol. II, pp. 154-155; G. Fitzmaurice, “Third Report on the Law of Treaties”, *YILC*, 1958, Vol. II, pp. 26-28, 40-41; H. Waldock, “Second Report on the

A predominant majority of Western international law experts, both among the members of the ILC and beyond it, irrespective of their methodological and conceptual approaches, welcomed this initiative and admitted the existence of *jus cogens* in contemporary international law¹⁰. The existence of international *jus cogens* has also been recognized by representatives of the developing countries¹¹.

In the last decade, in response to the recent events, representatives of the Socialist doctrine of international law have published quite a number of articles and books dealing with the problem of *jus cogens*, which gives us ground to talk of a well-developed Socialist concept of international *jus cogens*, recognizing the existence of rules of general international law from which States are not allowed to derogate by treaty agreements *inter se*¹².

Summing up the discussion which took place at the Lagonissi Conference in 1966, where experts of different legal systems were present, the Rapporteur G. Abi-Saab pointed out:

“The consensus was that international law knew only two categories of rules, dispositive and imperative and that the later constituted the body of *jus cogens* in contemporary international law ...¹³”

Only several international law experts deny the existence of international *jus cogens*, asserting, *inter alia*, that there is no rule which could not be changed by a new international agreement.¹⁴

Law of Treaties”, *YILC*, 1963, Vol. II, p. 120.

¹⁰ A. McNair, *The Law of Treaties*, Oxford 1961, pp. 214-215; A. Verdross, “Jus Cogens and Jus Dispositivum in International Law”, *American Journal of International Law*, Vol. 60, 1966, p. 55; E. Suy, *op. cit.*, pp. 17-18; C. Wilfred Jenks, *A New World of Law (A Study of the Creative Imagination in International Law)*, Longmans 1970, p. 169; E. Schwelb, “Some Aspects of International Jus Cogens as Formulated by the ILC”, *American Journal of International Law*, Vol. 61, 1967, pp. 948-975; Ch. De Visscher, “Positivism et ‘jus cogens’”, *Revue générale de droit international public*, Paris 1971, t. 75, No. 1, pp. 5-11; G. Dham, *Völkerrecht*, Stuttgart, Bd. I, 1958, S. 17, Bd. II, 1961, S. 60; J. M. W. Verzijl, *International Law in Historical Perspective*, Vol. I, Leyden 1968; M. Virally, “Réflexions sur jus cogens”, *Annuaire français de droit international*, Paris 1966, Vol. XII, pp. 7-29; Ch. Shaumont, “Cours général de droit international public”, *Recueil des cours*, Vol. I-1971, pp. 370-380; M. Akehurst, “The Hierarchy of the Sources of International Law”, *British Year Book of International Law 1974-1975*, London 1977, pp. 274-285; R. Ago, “Droit des traités à la lumière de la convention de Vienne”, *Recueil des cours*, Vol. III-1971, pp. 321-323; R. Quadri, “Cours général de droit international public”, *Recueil des cours*, Vol. III-1964, pp. 245-280; Ch. Rozakis, *The Concept of Jus Cogens in the Law of Treaties*, Amsterdam 1976; A. Uiloa, *Derecho internacional publico*, t. II, Madrid 1967, pp. 184-185; L. M. Moreno Quintana, *Tratado de derecho internacional*, t. 1, Buenos Aires 1963, p. 75, and many others. See also Conference on International Law, Lagonissi, pp. 86, 88-89, 91, 105-106, 112-114.

¹¹ C. F. Amerasinghe, O. Asamoah, M’Pe Bengali, B. Boutros-Ghali, B. S. Murty, J. M. Ruda, *Conference on International Law, Lagonissi*, pp. 79-83, 89, 90-91, 96, 101, 103-104, 107-108; A. Fahmi, “Peremptory Norms as General Rules of International Law”, *OZÖR*, 22 (1971), pp. 383-400; T. Elias, *The Modern Law of Treaties*, Leiden 1974; N. Rao, “Jus Cogens and the Vienna Convention on the Law of Treaties”, *Indian Yearbook of International Law*, New Delhi 1974, Vol. 14, No. 3-4.

¹² G. Tunkin, *Theory of International Law*, Moscow 1970, pp. 168-183; G. Tunkin, “Jus Cogens in Contemporary International Law”, *The University of Toledo Law Review*, Vol. 1971, No. 1-2, pp. 107-118; G. Tunkin, “International Law in the International System”, *Recueil des cours*, Vol. IV-1975, pp. 85-94; L. Alexidze, “Problem of Jus Cogens in Contemporary International Law”, *Soviet Yearbook of International Law 1969*, pp. 127-145 (English text – pp. 145-149); I. Karpenko, “Peremptory Norms – Jus Cogens and Their Embodiment in International Treaties”, *Soviet Yearbook of International Law 1970*, pp. 204-211; L. Shestakov, *Some Questions of Jus Cogens Norms in Contemporary International Law*, Moscow 1974; G. Geamanu, “Jus Cogens en droit international contemporain”, *Revue roumaine d’études internationales*, Bucharest 1967, No. 1-2, pp. 87-105; V. Paul, “The Legal Consequences of Conflict between a Treaty and an Imperative Norm of General International Law (Jus Cogens)”, *OZÖR*, B. XXI, H. 1-2, 1971, S. 19-49; K. Wolke, “Jus Cogens in International Law (Regulation and Prospects)”, *Polish Yearbook of International Law*, 1974, Wroclaw, Vol. VI; P. Terz, “Zum Jus Cogens im demokratischen Völkerrecht”, *Staat und Recht*, Berlin 7/78; J. Diaconu, *Normale imperative in dreptul international – Jus Cogens*, Bucharest 1977; G. Herczegh, “La place de l’Etat dans l’ordre juridique international (La communauté des Etats et le jus cogens)”, *Comparative Law. Droit comparé*, Budapest 1978, pp. 73-83. See also: I. Lukashuk, *International Legal Regulation of International Relations*, Moscow 1975, pp. 148-149; A. Movchan, *Codification and Progressive Development of International Law*, Moscow 1972, pp. 21-25; A. Ushakov, *Sovereignty in Contemporary International Law*, Moscow 1963, pp. 125-126; A. Talalajev, *Legal Nature of International Treaties*, pp. 220-221; G. Ignatenko, *International Law and Social Progress*, Moscow 1972; R. Bobrov, *Major Problems of the Theory of International Law*, Moscow 1968, p. 193; N. Mironov, *International Law: Norms and Their Legal Force*, Moscow 1980, pp. 80-101; G. Haraszti, *Some Fundamental Problems of the Law of Treaties*, Budapest 1973; H. Bokor-Szegö, *New States and International Law*, Budapest 1970; H. Bokor-Szegö, *The Role of the United Nations in International Legislation*, Budapest 1978; S. Nahlik, “The Grounds of Invalidity and Termination of Treaties”, *American Journal of International Law*, Vol. 65, 1971, pp. 744-746.

¹³ Conference on International Law, Lagonissi, pp. 11, 15.

¹⁴ H. Kelsen, *Principles of International Law*, New York 1967, p. 783; P. Guggenheim, *Traité de droit international public*, t. 1, Geneva 1967, pp. 128-129; G. Schwarzenberger, *International Law and Order*, London 1971, pp. 27-56.

Some authors, recognizing that international law as a system of law should contain *jus cogens* rules, warn against rushing to use this institution in interstate relations because of lack of a precise definition of its content, which in their opinion would create an anarchy in the international legal order¹⁵.

Similar doubts were expressed by some members of the ILC during the elaboration of the draft articles on the Law of Treaties, but at last all the members came to the conclusion that there did exist *jus cogens* rules in contemporary general international law.

It is well known that the Sixth Committee of the General Assembly at its XVIIIth Session stated the following:

“The recognition by the International Law Commission that *there exist in the general positive international law of today certain fundamental rules* of international public order contrary to which States may not validly contract (*jus cogens*) was considered by all representatives who referred to the matter as being a step of great significance and importance for the progressive development of international law ... The evolution of the international community in recent years, above all with impetus of the Charter, helped to *turn the notion of jus cogens into a positive rule of international law*¹⁶.”

Similar opinions have been expressed by representatives of States participating in the Vienna Conference on the Law of Treaties. The representative of Lebanon stressed the fact that –

“for the first time in history, almost all jurists, almost all States were agreed in recognizing the existence of a number of fundamental norms of international law from which no derogation was permitted, and on which the organization of international society was based¹⁷.”

Even States which expressed hesitation or doubts whether it was necessary to include in the Convention an article on *jus cogens* could not deny that “international law now contains certain peremptory rules” (the United Kingdom), that there are “certain rules like the prohibition of piracy which should perhaps be given a peremptory character and ... other norms of international law might be recognized possessing a peremptory character ...” (Australia)¹⁸ or that there is “nothing very radical in the basic concept of the existence of certain rules from which no derogation by way of treaty could be tolerated” (the United States)¹⁹.

Only a number of States insisted that international *jus cogens* was “an entirely new” notion (Turkey)²⁰.

The fact that Article 53 of the Convention was adopted by 87 votes to 8, with 12 abstaining is very significant. If we recall that a majority of those States which voted against or abstained did admit the existence of *jus cogens* in contemporary international law and disagreed only on issues connected with implementation of this institution, we can come only to the conclusion that both the theory and law-making practice in the interstate relations maintain the existence of international *jus cogens* limiting the contractual freedom of States of behalf of interests of the whole international community of States.

We cannot agree with those who suggest that –

“in the light of international practice, the question whether the concept of international *jus cogens* has been ‘codified’ in the convention, may be answered only in the sense that there has been nothing to codify²¹.”

The absence of cases involving reference to *jus cogens* cannot be evidence of the absence of the institution itself. At the same time, in spite of the fact that the Vienna Convention stressed the positive, consensual character of

¹⁵ K. Marek, “Contribution à l’étude du *jus cogens* en droit international”, *Hommage Guggenheim*, p. 459; P. Vella, *Droit international public, Institutions internationales*, 2nd ed., Paris 1970, pp. 186-188; J. Nissot, “Le concept de *jus cogens* envisagé par rapport au droit international”, *Revue belge de droit international*, Bruxelles 1968, No. 1, p. 1-7; Jean-Paul Jacque, *Éléments pour une théorie de l’acte juridique en droit international public*, Paris 1972, pp. 154-161; T. Minagawa, “*Jus Cogens* in Public International Law”, *Hitotsubashi Journal of International Law and Politics*, Vol. 6, Tokyo 1968, pp.16-28.

¹⁶ *Report of the Sixth Committee to the General Assembly*, Doc. A/5601, para. 18, 6 November 1963 (emphasis added).

¹⁷ UN Conference on the Law of Treaties. First Session, Vienna 26 March-24 May 1968. *Official Records*, UN Publication, New York 1969, p. 297. For other similar statements see pp. 294-295, 298, 301-303, 306, 308-313, 315, 317-318, 321, 323.

¹⁸ *Ibid.*, pp. 304, 317.

¹⁹ *UN Conference on the Law of Treaties. Second Session*, Vienna, 9 April-22 May 1969. *Official Records*, UN Publication E. 70. V. 6, New York 1970, p. 102.

²⁰ *Ibid.*, pp. 300-301.

²¹ J. Sztucki, *Jus Cogens and the Vienna Convention on the Law of Treaties*, p. 94

international *jus cogens*, there is an important disagreement among scholars, regarding the legal nature, sources and content of international *jus cogens*.

Chapter II

THE NOTION OF *JUS COGENS* IN DOMESTIC LAW

A major problem in this connection is that of the legal nature of *jus cogens* in contemporary international law.

We cannot agree either with those who reject any analogy between legal institutions of domestic and international laws, or with those who mechanically apply notions used in domestic law to the sphere of international law. Since international law is a system of law, though specific and independent from domestic law – it should be considered from the standpoint of general notions inherent in every system of law which is a particular phenomenon among other rules of social conduct. Only after that can we try to find out to what extent notions of domestic law are to be applied to public international law. The problem of *jus cogens* does deserve such an approach.

The concept of *jus cogens* in domestic law is linked to Roman law, though neither *Digesta*, nor other sources of this law mention the term²².

Indeed, the first reference to the term *jus cogens* as well as an extended definition of its legal concept is found with the Pandectists of the nineteenth century – F. Savigny, G. Pukhta, B. Windcheid, Y. Baron and others²³.

All legal rules of Roman law, from the standpoint of their compulsory character, were grouped into two main parts:

- (a) peremptory or absolute law, i. e., *jus cogens* or, using the term of Roman sources of law, *jus publicum*;
- (b) permissive law or *jus dispositivum*.

The peremptory rules excluded any freedom of the contracting parties in establishing legal relations *inter se* differing from a peremptory prescription. These rules demanded proper actions (a contract should be made in a form requested by law) or omission.

The permissive, dispositive legal rules admitted a contractual freedom of individuals and could be implemented only if the contracting parties had not used the right to determine for themselves the content of a given contract.

Hence, private persons – subjects of law – were entitled to create an instrument having legal force only in the sphere of private law and only by proper contracts (deals, agreements).

Some legal norms had explicitly peremptory character and contracts contrary to them could easily be annulled by the court. However, many legal norms did not clearly express their peremptory character and the court itself had to determine the nature of the norm in question. In this case, the court was to be guided by the formula: *jus publicum privatorum pactis mutari non potest* (public law cannot be changed by agreement made between private persons).

In spite of the fact that Ulpian included in *jus publicum* questions dealing with the legal status of priests, religious cults and rights and duties of magistrates, i. e., norms *ad stadum rei Romanae spectat* (dealing with the status of the Roman State), actually *jus publicum* in ancient Rome was used as a term embracing:

- (a) an aggregate of legal norms determining the political structure of society, activities of State authorities, the participation of people in political administration, punishment of offenders, collection of taxes, etc. ;
- (b) an aggregate of peremptory norms embracing not only public law, in its strict sense, but also rules of private law (a most carefully developed part of Roman law) serving as a pivot of this branch of law.

The necessity of slave-owners to fix and develop by legal norms their main political and economic demands

²² See E. Suy, *op. cit.*, pp. 18-19.

²³ F. Savigny, *System des heutigen romischen Rechts*, Berlin 1849, t. VIII, S. 35; B. Windcheid, *Lehrbuch der Pandektenrecht*, Bd. I, Düsseldorf 1875, para. 30; G. Pukhta, *Course of the Roman Civil Law* (Russian translation), Moscow 1874, para. 110; J. Baron, *System of the Roman Civil Law* (Russian translation), Ess. I, book I, St. Petersburg 1909, para. 12.

emerged as the institution of *jus publicum*, i. e., *jus cogens* – legal rules having absolutely peremptory character. That is why peremptory norms primarily regulated spheres which dealt with the political structure of society. But even in private law, where most of the legal norms were of a *jus dispositivum* nature, the peremptory norms played a very important role, channelling the legal relationship of private persons in the interests of the whole slave-owning class.

Struggling for political power, the bourgeoisie adopted from the Roman legal system both the division into public and private laws and the division of legal norms into peremptory and permissive ones, adapting them to the economic and political needs of the new ruling class.

The classification of legal rules used by the Pandectists of the nineteenth century aimed at justifying the legal order established by the bourgeoisie with reference to the authority of Roman law. Later this division of legal norms into *jus cogens* and *jus dispositivum* was widely accepted, becoming one of the main parts of the bourgeois theory of law. This classification has been brought up to the present time: French, Italian and Spanish literature uses the term “imperative”, the English labels it as “peremptory”, the German – “Zwingende”²⁴.

The same applies to the developing countries which have accepted and introduced the institution of *jus cogens* in their legal systems. N. Rao stresses the point that “the concept of *jus cogens* ... finds reception and recognition in all the principal legal systems of the world”²⁵.

Without recognizing the division of law into public and private, the socialist concept of law also accepts the classification of legal norms according to a degree of compulsion of the rules of conduct expressed in them. Some Soviet authors prefer to use the term “categorical norms”²⁶ but the meaning of this term is the same as that of “imperative” which is accepted by a majority of Soviet writers of law.²⁷ One of the latest manuals dealing with the Soviet law determines “the imperative norm” as –

“a prescription addressed to bodies or individuals, which is expressed in the categorical form; no derogation from this prescription is allowed.

The imperative character of such a norm is usually obvious due to its content or is stressed by the legislator with reference to its peremptory character.

The dispositive norms grant to the participants of (legal) relations the possibility of settling issues by themselves and to choose at their own discretion the most beneficial modes of conduct; if the participants have not used such a right, the rule of conduct expressed in a given norm will enter into force.²⁸”

The peremptory norms (*jus cogens*) exist in every domestic legal system independently of judicial discretion: the court can only declare a contract void invoking the illegality of its object. Only in certain circumstances, when a norm does not explicitly forbid any derogation, the court is entitled to interpret a given rule as a peremptory or permissive one, taking into consideration the interrelation between a contract under consideration and the value of the norm concerned. The predominant majority of the peremptory rules either have never been derogated from by the contracting parties (constitutional, administrative, criminal legal rules) or the court had no alternative but to recognize their *jus cogens* character. Very rarely the court invokes principles deduced from the legal and moral foundations of a given legal system as a whole, invoking “public policy” or “good moral”.

The existence of the judicial system is not an absolute requirement for the existence of *jus cogens*. This system is a part of the State machinery called upon to implement all violated legal rules – both peremptory and permissive ones.

²⁴ Julliot de la Morandier, *Droit civil*, Livre 1, Paris 1958, para. 28, 2; R. David, H. P. de Vries, *The French Legal System. An Introduction to Civil Law System*, New York 1958, pp. 99-104; L. Ennekzerus, *Course of German Civil Law* (Russian translation from German), Moscow 1949, Book I, para. 45.

²⁵ N. Rao, “*Jus cogens* and the Vienna Convention on the Law of Treaties”, *Indian Journal of International Law*, New Delhi 1974, No. 3-4, p. 385.

²⁶ P. Nedbajlo, *Application of Soviet Legal Norms*, Moscow 1960, p. 80; A. Pyontkovsky, “Norms of Socialist Law”, *Theory of State and Law (Fundamentals of the Marxist/Leninist Doctrine of State and Law)*, Moscow 1962, p. 438.

²⁷ A. Shebanov, “Norms of Socialist Law”, *Theory of State and Law*, Moscow 1968, p. 442; *General Theory of State and Law*, Leningrad 1961, pp. 340-341; A. Pygolkin, “Norms of Soviet Socialist State and Their Structure”, *Questions of General Theory of Soviet Law*, Moscow 1960, p. 176.

²⁸ *The Soviet Law* (Ed. by prof. N. A. Teplova), Moscow 1980, p. 27.

The assertion that peremptory norms can exist only under the vertical system of law, where any legal norm is an order addressed by the State authority to the members of a given society, is correct only partially since it does not take into account the binding element of the norm-creating capacity of the State authority and its class content.

Peremptory rules, like other norms of domestic law, express common interests of the politically and economically ruling class (classes) or, as is the case in a socialist society, those of the whole people. The common interests condition the formation of the common will of the ruling social forces, which expresses itself in the will of the State taking the form of legal rules.

A norm-creating body is not only an organ whose will stands above the wills of class opponents, but it juridically fixes the common class will, which is above the individual wills constituting this will.

The peremptory norms bind not only all individuals and juridical persons, but all the State bodies entitled to enter into contractual relations with other subjects of law. Therefore, the State will appear as a self-binding force establishing peremptory rules for all subjects of law, including itself. At the same time any *jus cogens* norm can be changed or even abrogated by the State authority when it is required by the interests of the ruling class, and if the class struggle, the disposition of major political forces and other factors afford such an opportunity. The *jus cogens* norms are not something absolutely beyond the will of human beings; on the contrary, they are a product of the State will of the dominant class (classes) or entire people and express the common will of members of these social groups aimed at establishing compulsory fundamentals of the legal order, derogation from which is not permitted even by the mutual consent of each and all subjects of law, including the State organs.

The participation of "ruling individuals" in forming the common State will creates a peremptory rule which legally binds every participant as well as those who do not participate if they constitute a minority group. In this sense the peremptory rules can be considered as a result of an agreement or co-ordination of wills of the majority of members of politically dominating social groups aimed at restricting the freedom of will of individual members. The co-ordination of wills, does not exclude the existence of *jus cogens*: on the contrary, it presupposes such an existence.

One should not attempt to identify *jus cogens* with the hierarchy of norms since the latter depends on levels of the legal force of rules which, in their turn, depend on the levels of bodies competent to enact or sanction legal norms.

The specificity of *jus cogens* lies in the *degree of legal bindingness of prescription formulated in a given rule*.

There can be a *jus dispositivum* norm standing above one having a *jus cogens* character due to the fact that the former is a constitutional law, or even just simply a law, and the latter belongs to a subordinate normative legal act other than the law.

There is a leading tendency among authors writing on law to identify peremptory rules of *jus cogens* with the notion of *ordre public* or public policy.

Summing up the consideration of various authors, V. Paul comes to the conclusion that "the expression *jus cogens* is not often used *expressis verbis* and is frequently covered by the term international morality, public policy, etc."²⁹.

Such an approach does not seem justifiable since it ignores the historical development of the notion of *jus cogens*, particularly as it was elaborated by the Pandectists who introduced such a classification. There is no doubt that these two notions stand very close to each other, but there is a significant difference between them.

As E. Schwelb correctly pointed out:

"The concepts of *ordre public* or *public policy*, which are known to the civil law and to the common law systems, do not entirely coincide with the concept of *jus cogens*³⁰."

In what correlation are peremptory norms with "*ordre public*" public policy accepted by all legal systems existing in the world? I imply here "*ordre public interne*", leaving aside the notion of "*ordre public internationale*", which belongs to private international law and cannot be applied to the problem of *jus cogens* in its present context.

Western authors usually stress "the difficulty" of defining public policy with precision. I can agree that every-

²⁹ V. Paul, *op. cit.*, p. 25.

³⁰ E. Schwelb, *op. cit.*, p. 948

body who tries to examine the problem of public policy (*ordre public*) in municipal law will meet a wide divergence of opinions. However, this divergence mainly concerns the problem of the content of this institution. As a rule, the authors mention only some, most typical cases taken from the judicial practice³¹. As to the object of these norms there is a wide consensus among legal experts representing different legal systems – they consider *ordre public* as an aggregate of rules protecting the “common interests”, “common benefits” of a society as a whole.

As was mentioned above, some legal norms clearly express their peremptory nature. But as far as contractual freedom in bourgeois private law had been legally fixed, it became necessary to establish certain limits on the use of this freedom and subject it to the interests of the ruling class as a whole.

Article 6 of Napoleon’s code modified the well-known formula of *Digesta* in the following way: “On ne peut déroger par des conventions particulières aux lois qui intéressent l’ordre public et les bonnes moeurs.”

At that time, the judicial practice of France used to recognise as contrary to “*ordre public*” contracts conflicting with norms regulating the State’s political structure, functioning of State bodies, civil status of persons, etc. The same character was applied to this institution in other new bourgeois interests, preventing any restoration of feudal legal relations. This progressive role of application of public policy was later emasculated by the judicial practice, prompted by the aggravation of the class struggle within the bourgeois society. Nevertheless, *ordre public*, or public policy, is one of the commonly recognized institutions of the Western legal systems defending the basis of bourgeois socio-economic system.

As to the correlation between *ordre public* and *bonnes moeurs*, there is no agreement among Western scholars, and even judicial practice hardly differentiates between these two categories. While K. Marek considers *ordre public* as a necessary part of positive law, excluding moral categories³², D. Lloyd, on the contrary, points out that:

“There is no yardstick by which the exact line of demarcation between public order (*ordre public*) and morality (*bonnes moeurs*) can be determined. While those who stress the social purpose of all law are disposed to regard morality as no more than an aspect of public order (*ordre public*), others seek to found law upon a moral order inherent in Western society, so that conceptions of morality inevitably take first place, at any rate as an ideal to which law should seek to conform. English law, by stretching public policy to cover both these categories, and by its tendency at any rate since Bentham to stress the separateness of law and morality, seems more preoccupied with the social than moral consequences of particular transactions³³.”

It should be noted that German law, using the term “gute Sitten” (good morals) comprehends *ordre public* as well as *bonnes moeurs*³⁴.

Consideration of cases which have been discussed by different authors leads to the conclusion that, using the term “*ordre public*” or public policy, the court both in civil law and common law countries usually referred to norms of existing positive law (constitutions, codes, ordinary laws, acts of the executive bodies, judicial precedents) and very rarely to moral principles, i. e., “good moral” in its strict sense. These moral principles are not only those on which the bourgeois legal consciousness is based, but those moral precepts which are the result of social development of a given society united by historical traditions, culture, religious convictions and which every State has to protect to keep the social and political life going on the desired direction.

The Marxist-Leninist theory of law has always stressed that even in an exploiting society the ruling class has to use State power “to fulfil common tasks deriving from the nature of any society”³⁵ and, therefore, to exercise “common social functions” – necessary for every human society at a particular stage of its social development³⁶.

Protecting basic economic, political and legal institutions established after the October Revolution, the Soviet law has established and developed the notion of *ordre public* in domestic law. In spite of the fact that the bulk of legal rules of Soviet law is of peremptory nature Soviet civil law, though rejecting division into public and private

³¹ Julio de la Morandier, *op. cit.*, Livre 1, para. 208, Livre 2, paras. 364-367; L. Ennekzerus, *op. cit.*, p. 177; H. F. Lusk, *Business Law. Principles and Cases*, 5th ed., 1957 (Russian translation), Moscow 1961, p. 173.

³² K. Marek, *op. cit.*, pp. 427-428, 432.

³³ D. Lloyd, *Public Policy. A Comparative Study in English and French Law*, University of London, 1953, pp. 27-28.

³⁴ L. Ennekzerus, *op. cit.*, para. 177.

³⁵ K. Marx and F. Engels, *Selected Works*, Vol. 25, Moscow p. 422.

³⁶ D. Kerimov, *Philosophical Problems of Law*, Moscow 1972, p. 144; S. Alekseyev, *The Social Value of Law in the Soviet Society*, Moscow 1974.

laws, recognizes a wide autonomy of contractual parties under condition that they “should observe the laws, respect the rules of socialist community and moral principles of the society building Communism”.

This formula, contained in Article 4 of the Fundamentals of Civil Legislation of the USSR and the Union Republics, 8 December 1961 (see also Article 5 of the Civil Code of the Georgian SSR, 1964), states the notion of *ordre public interne*, which embraces not only norms of positive law, but also political and moral demands of the whole people which can be applied by the court as principles deriving from “the common origin and purpose of Soviet legislation” (Article 12, the Fundamentals of Civil Court Procedure of the USSR and the Union Republics, 1961).

Therefore, these political and moral principles can be applied by a judicial body on an extraordinary basis, when the latter finds something lacking in the existing legal norms and solves the case under consideration by analogy with “the spirit of the law”, i. e., the court applies not a particular positive legal norm, but deduces a principle from political, moral and legal demands permeating the whole legal structure of socialist society.

It is obvious that in every legal system *ordre public*, or public policy, is largely an aggregate of peremptory rules of positive law stating “the basis of the whole legal system”, “common benefits and justice”, “common interests” of a given society, and only then purely moral and social demands which the ruling class finds necessary to preserve against the freedom of the will of individual subjects of law.

In every politically organized society the economically dominant class defends its interests, authorizing the court to settle the question of the consistency of a given contract with the political and legal demands acceptable to the ruling class at a given stage of the development of society. The application of the reservation on *ordre public* is an exception rather than a rule in the judicial practice within States, while acts of annulling contracts contravening laws take place on the usual basis. To what extent the court really defends “the common interests” and “public moral” of a given society depends on the class nature of this society, on its socioeconomic system and legal structure.

Socialist society, excluding exploitation of man by man based on the private property of means of production, puts the court on guard of the common interests of the whole people.

Jus cogens differs from *ordre public* by its scope – all rules of public policy belong to *jus cogens*, but not every rule of *jus cogens* is of *ordre public* nature. Even F. Savigny stressed the fact that some *jus cogens* rules protect the rights of private persons (the limitation of a person’s legal capability due to age), others express “moral fundamentals and public welfare”³⁷.

Therefore, a *jus cogens* norm can have vital social value prompted by laws of societal development, fixing one of the most important moral-political demands of the ruling social forces. On the other hand, it can be a mere rule of conduct considered by the ruling class, classes or the whole people as one which should be given peremptory character depending on the need of establishing some key rules in particular branches of the existing system of law.

Taking into account the above considerations, we can come to the following conclusions:

1. *Jus cogens* in domestic law is an aggregate of:
  - (a) rules of positive (enacted or sanctioned by the State) law *expressis verbis* not allowing any derogation from their prescriptions to the contracting parties which want to establish legal relations *inter se*;
  - (b) rules of positive law, which do not explicitly express their peremptory character but their content and place within the whole legal system or particular branches presupposes their peremptory character protecting the fundamentals of the juridical superstructure in a given society;
  - (c) certain general principles deduced from the political and moral demands of the economically and politically dominant social forces on which the whole legal system is based.
2. Only the last two groups of norms can be covered by the notion of public policy, *ordre public*, in which the judicial system plays a significant, but not a decisive role since the judge’s discretion is not unlimited and should stay within the existing legal order, at least from the theoretical point of view.
3. In every legal system, *jus cogens* rules are the result of the common will, common consent of the members of the economically and politically ruling class (classes) or the whole people, establishing through the political machinery legal rules which are absolutely binding upon all individual subjects of law, including “the ruling individuals” who have to yield to the common interests and the common will of the ruling forces as a whole.

³⁷ F. Savigny, *op. cit.*, p. 35.

Therefore the notion of *jus cogens* does not exclude an element of self-bindingness; on the contrary, it presupposes the existence of such an element without which no norm-creating process can be understood.

Chapter III

THE LEGAL NATURE OF *JUS COGENS* IN CONTEMPORARY INTERNATIONAL LAW

Turning to international law we should determine whether the above-mentioned notion of *jus cogens* can be applied to this system of law.

The doctrine of international law comprises a wide spectrum of views – scholars, basing on their concepts of international law in general, take from “*ordre public interne*” those features which fit their model of international *jus cogens*.

Representatives of the natural law concept, identify *jus cogens* with public policy and good morals, placing them above the will of the subjects of law. They consider international *jus cogens* as certain moral-ethical imperatives inherent in human beings, in their society and legally binding upon all States regardless of their will and irrespective of whether they have been fixed or not in customary or treaty rules; for, as A. Verdross puts it, “Only common rational and moral life of members can be the content of international law”. The author divides peremptory norms into those of “positive international law” and norms of “world moral order”, the latter extending beyond positive international law³⁸.

R. Quadri places international *jus cogens* among the “primary principles” standing above customary and treaty obligations³⁹, and belonging to the realm of “a psychological feeling of the collective body” capable of imposing its will upon individual members⁴⁰. The author continues:

“rien n’empêche de parler d’un *ordre public international* au sens du droit international public, c’est-à-dire d’un ensemble de règles *obligatoires (jus cogens)* qui effacent toute règle contraire soit d’origine coutumière, soit d’origine conventionnelle ou pactice⁴¹.”

Other scholars, placing the notion of *jus cogens* (public policy) within the framework of positive domestic law and connecting it with legislative and judicial bodies, find it difficult to transplant this institution to international law, where subjects of law create and execute rules of law themselves, until the international community of States has developed into a community with a higher degree of organization.

“To sum up, – writes J. Sinclair, – there is a place for the concept of *jus cogens* in international law. Its growth and development will parallel the growth and development of an international legal order expressive of the consensus of the international legal order is, at present, inchoate, unformed and only just discernable⁴².”

G. Schwarzenberger, basing on the presumption that there is no “general international law” (described by him as “customary law”) which cannot be changed by treaties, totally denies the existence of international *jus cogens*. He admits that States can create by treaties a “consensual *jus cogens*” but, in his opinion, it cannot be *jus cogens* in its proper meaning⁴³.

Hence, while some authors adhere to international *jus cogens*, denying the importance of the will of States, and particularly the factor of their consent, others, recognizing the importance of the will of States in the norm-creating process in the international arena and the specificity of international law, come to the conclusion that particularly leaves no room for the existence of international *jus cogens*, which, in their opinion, cannot have either “a consensual character”, or “a metapositive, natural law character”.

³⁸ A. Verdross, *Völkerrecht* (Russian translation of the 4th edition), Moscow 1959, pp. 107, 185-186.

³⁹ R. Quadri, “Cours général de droit international public”, *Recueil des cours*, Vol. III – 1964, p. 335.

⁴⁰ *Ibid.*, pp. 319-321, 330-331.

⁴¹ *Ibid.*, p. 335

⁴² J. Sinclair, *Vienna Convention on the Law of Treaties*, Manchester, 1973, p. 139; see also Ch. Rousseau, *Droit international public*, t. 1, Paris 1970, pp. 150-151 and others mentioned above in footnote No. 15.

⁴³ G. Schwarzenberger, *International Law and Order*, London 1971, p. 29.

It is difficult to agree either with the former or the latter.

The Marxist-Leninist approach to the problem of international *jus cogens* is based on its concept of general international law and primarily on the legal nature and social content of the latter.

Realities of contemporary international relations show that the international community of States constitutes a specific international system based on the principle of self-government.

G. Tunkin points out that this system includes:

“States and statelike entities, peoples and nations fighting for their independence, which are actually States in the process of formation; intergovernmental organizations and other associations of States, relations between these elements; it also comprises international law and other social norms operating in international relations, involving States with diametrically different social systems, peaceful coexistence among which is an objective necessity of present-day international life⁴⁴.”

Norms of international law are established on the basis of agreements between States which are both the “legislators”, “executives” and “defenders of norms established”, and these norms fix rules of behaviour acceptable and beneficial to the ruling classes of all or a majority of the States at a given stage of the development of international relations.

Contemporary general international law is of a generally democratic nature, it is neither socialist, nor capitalist international law, it reflects the co-ordination of the will of States with different socio-economic systems aimed at establishing a mutually acceptable legal rule of conduct meeting the class interests of the parties involved at that particular moment. This common co-ordinated will does not dissolve one class will into another. At the same time, it is not a mere sum of these wills, since every agreement turns into a common will reflecting mutually conditioned and socially adjusted different wills which are brought together under the pressure of existing objective factors responsible for the emergence of common interests: the existence in these States of two different economic bases and derivate world and local economic relations, political, social, cultural and other factors forcing the ruling classes to resolve international problems by taking into consideration mutual, even conflicting interests. It is the meaning of the term “common interest” that is an objectively existing phenomenon forcing States to seek to establish legally binding rules reflecting the results of their cooperation and struggle.

The State will of ruling forces, even representing different socio-economic systems, can be mutually co-ordinated; this brings to existence a concrete common will of the States involved, establishing mutually acceptable political or legal rules of conduct which provide each State with a necessary freedom of action dictated by the final class goals using these rules but within the limit outlined by the latter.

Commenting on the Final Act of the Helsinki Conference on Security and Co-operation in Europe, L. I. Brezhnev pointed out that this Act reflected compromises, which were beneficial for peace, without erasing differences in the ideology and social systems; the Act expressed “the common political will of the Statesparticipants” in conditions of the existence of States with different social systems⁴⁵.

Such a political will can be expressed either through mere political statements, understandings, declarations, etc., or fixed in legally binding forms accepted and recognized by the States.

When a rule is recognized as legally binding by all or almost all States of the world it means that a common co-ordinated will of the international community of States has emerged; after that, it is this will, formed on the basis of obligation of a given rule of general international law.

One or a number of States cannot bar the process of formation of the common will of the international community of States, cannot undermine the generally recognized character of a given rule since a predominant majority of States with different socio-economic systems have expressed their will of this subject. Dissenting, opposing States are exempt from this rule (unless they later recognize its legally binding effect) under condition that they will not violate the rights of other States formulated by this rule.

The terms “generally recognised” and “legally binding” (rule) mean the same for consenting States, and any violation of a given rule gives rise to legal responsibility entitling the infringed State to resort to means whose

⁴⁴ See G. Tunkin, “International Law in the International System”, *Recueil des cours*, Vol. IV – 1975, pp. 59-60; I. Likashuk, *International Legal Regulation of International Relations*, Moscow 1975.

⁴⁵ *Pravda*, 2 August 1975.

forms have also been agreed upon either by the international community as a whole or by the conflicting States themselves. Therefore, the common co-ordinated will of the international community is not something standing above the will of States or a mysterious phenomenon which cannot be understood (G. Tripel)⁴⁶, or spontaneous legal feeling (R. Ago)⁴⁷, or psychological feeling of a collective body (R. Quadri)⁴⁸. It is the common consent of States and consequently their common will to impart to their relations a specific, legally binding form which cannot be ruptured arbitrarily by any State participating in the formation of this will, without adverse consequences, the latter having settled and recognized legal forms.

Nevertheless, the will of a State regarding the existent international legal order is not unlimited. Though the majority of international law rules bind a State only under condition that the latter has expressed its will to accept a given rule, contemporary general international law contains rules whose legal force is absolute for each member of the international community of States, i. e., irrespective of whether these rules have been recognized by the already existing States or by new ones, including a new government coming to power in an already existing State.

In this case “general recognition” should be very close to “universality”: there should be a common co-ordinated will of all or almost all States based on the consent of an overwhelming majority of States of each group – socialist, developed capitalist and developing countries. Therefore, “the generally recognized” character here coincides with “the generally binding” force of such rules.

This does not mean that one group of States forces another to accept its will. It only means that the international community of States as a whole cannot allow individual States to undermine the legal order established by this community, fixing the most vital generally recognized moral and social values which have emerged as a result of the progressive development of mankind and are conditioned by the necessity to maintaining peaceful coexistence of States with diametrically different socio-economic systems in the present day world.

Contemporary general international law is a product of a long historical development of the human society.

Indeed, struggling for political power within the feudal society, the bourgeoisie put forward moral-political and legal ideas progressive for that time, accumulating everything that had been done before and adding new demands prompted by the capitalist mode of production. Nobody can deny the revolutionary character of the bourgeois natural law concepts of the seventeenth-eighteenth centuries, both in domestic as international spheres. It was the period when the concept of fundamental rights of nations emerged. Step by step these ideas, declaring the equality of peoples, inviolability of their sovereignty and territorial integrity, etc., have been put into legal forms, transforming the feudal legal structure into bourgeois.

V. I. Lenin pointed out that the entire nineteenth century, the century which gave to humanity as a whole civilization and culture, passed under the sign of the French Revolution, which gave to the entire world such fundamentals of bourgeois democracy as “freedom, equality, and fraternity”⁴⁹.

At the beginning, bourgeois ideologists and statesmen, while ascribing legal force to natural law precepts, used to recognize the common consent of States as a source of particular and general international law of “the Christian community of States”. Lately, after the bourgeoisie had come to power and had expressed its political demands as legal rules of positive international law, the consent of States became the only norm-creating source in the international arena. Rules of international law created primarily by the great powers of Europe and America and imposed upon small bourgeois countries, constituted the law of civilized nations, the latter declared to be formally equal to each other. The community of “civilized States” was a closed society admission to which for a new State depended on the common consent of its members, of course largely on the consensus of the great powers, and on condition that “this new member would recognize the existing general international law of civilized States”.

The then existing international law consisted of two categories of rules: (a) norms and principles of “general international law”, i. e., mostly commonly recognized customary rules, and (b) norms and principles regulating interstate relations on a local level – treaty and customary rules binding upon two or more States. It was the first group of norms that was obligatory for a new member irrespective of its will. After admission into “the community of civilized States” the new State was formally put on the same footing with the “old members” with regard to all

⁴⁶ G. Tripel, “Les rapports entre le droit interne et le droit international”, *Recueil des cours*, t. 1, 1923, pp. 82-85.

⁴⁷ R. Ago, “Positive Law and International Law”, *American Journal of International Law*, Vol. 57, 1957, p. 728.

⁴⁸ R. Quadri, “Le fondement du caractère obligatoire du droit international public”, *Recueil des cours*, Vol. I-1952, pp. 624-629.

⁴⁹ V. I. Lenin, *Collected Works*, Vol. 38, p. 367.

rules which could emerge in future – the principle of sovereign equality of States was closely linked to the principle that no rule could be imposed on a State without its consent. The principle of sovereign equality of States, under the dominant theory, was presented as the basis of international law, expressing moral-ethical precepts of the Christian civilization. While the majority of these precepts were declared to be embodied in customary and treaty rules, some of them were proclaimed to be the fundamentals of humanity, being in force independently of positive law.

Considering this concept of “the international community of civilized States”, we should keep in mind the narrow class nature of the bourgeois theories of law in general and those of international law, in particular: indeed the right to war was one of the means for settling international disputes, the right to sovereign equality was often reduced to nothing by treaties imposed by great powers upon small bourgeois States. Besides that, both in theory and practice the inalienability of the fundamental rights of nations (States) belonged, at this stage, only to the European and American big and small bourgeois States and to a number of powerful feudal monarchies surviving in Europe. As to other “non-Christian” States and peoples, located on the Asian, African and American Continents, they, with some exceptions, were placed outside “the civilized world” and turned into an object of occupation and colonization on the part of European “civilized States”. The capitalist States either imposed on these peoples unequal treaties or directly subjected them to the economics and administration of the metropolises. In this area the capitalist, later imperialist States were bound only by “rules of humanity and justice”⁵⁰ which could not save the colonized peoples from barbarous invasions and the cruelty of colonial troops and administrations. This fact has been recognized even by Western scholars⁵¹.

However, the concept of fundamental rights of States, including rights to independence and equality with other members of the international community, like the whole bourgeois theory of natural law in the seventeenth-eighteenth centuries, played an important role in the development of international law. The positivistic approach which dominated in the theory of international law in the nineteenth-twentieth centuries was not so rigid as the positivism in the general theory of law which, rejecting all social and moral considerations, recognized only a law established by the will of States in accordance with settled procedures⁵². While the fundamental rights of peoples were changed by the positivists into the fundamental rights of a specific abstract entity possessing its own will, by the beginning of the nineteenth century this concept continued to play a progressive role in the international arena. It was used by small bourgeois States, and first of all by new Latin American States, to protect their independence against the dictatorial policies of great powers and in their struggle for further democratization of the existing international legal order within the framework of “civilized States”.

Therefore, by the beginning of the twentieth century the theory of consent of States as the basis of obligation of international law was dominant in the bourgeois theory of international law. This theory, and even practice, recognized the existence of principles and rules (norms) constituting the pivot of the legal order, protecting the moral-ethical fundamentals of the “civilized world”, derogation from which was forbidden even by mutual consent of States. Though the term *jus cogens* was not used, the meaning of this notion was obviously present both at the scientific⁵³ and diplomatic (international law) levels⁵⁴.

The Great October Socialist Revolution brought into the international arena radically new revolutionary ideas and international law practice, pursued by the first proletarian State building a socialist society. The Soviet State, basing on the Marxist-Leninist theory of the State and law, emerged as a State protecting everything progressive and democratic that had been introduced into international law by human history, by the bourgeois revolutions and their progressive ideology, as well as by the international practice of the community of “civilized States”. The Soviet Government, from the beginning of its existence, recognized the bulk of fundamental rights of States (sovereign equality, non-interference, territorial integrity and so on) and rejected all reactionary, non-democratic principles: the right to war, to the subjection and colonization of other peoples. The Soviet Government rejected the notion of “community of civilized nations” and declared the right of every nation to self-determination as one of the fundamental principles of international law.

⁵⁰ See F. Liszt, *Das Völkerrecht* (Russian translation), St. Petersburg 1912, S. 6-7.

⁵¹ See J. Verzijl, *International Law in Historical Perspective*, Vol. I, Leyden, 1968, pp. 437-438.

⁵² Y. Baskin and D. Feldman, *The Teaching of Kant and Hegel on International Law, and the Present*, Kazan 1977, p. 55.

⁵³ See above footnote No. 52.

⁵⁴ See Preamble of the Hague Convention (IV) Respecting the Laws and Customs of War on Land (18 October 1907).

Under the consistent influence of Soviet foreign policy, introducing new legal forms of interstate relations, particularly towards peoples of the East bordering the Soviet State, which had never known before really equal legal relations with great powers, general international law has undergone substantial changes: former bourgeois principles and rules that proved applicable to the new conditions prompted by the existence of two diametrically different socio-economic systems have been further developed and filled with new, more democratic content (sovereign equality of States, non-interference in domestic affairs, inviolability of the territorial integrity of States, *pacta sunt servanda*, good faith); as to new principles, introduced by the Soviet Government and very quickly penetrating into the legal consciousness of progressive mankind, it took some time to get them introduced into general international law (the principle of peaceful co-existence of States irrespective of their socio-economic systems, ban on the use of war as a means of national policy, recognition of the right of colonial and dependent nations and peoples to self-determination and equality, respect of human rights, and so on).

Joined by the other socialist States, which emerged after the Second World War, supported by new independent States of Asia, Africa and Latin America, the Soviet Union has been continuing the struggle for the democratization of international law. As a result of this policy, new, radically new international law has been created – contemporary international law is a new historic type of international law based on the principle of peaceful coexistence of States with different socio-economic systems. Contemporary general international law is the law of peace, is the law binding all the States of the world and rejecting inequality of nations and the division of them into “civilized” and “non-civilized”⁵⁵. One of the important peculiarities of contemporary international law lies in the fact that its main trend is the defence of peace and security of nations, strengthening of neighbourly and friendly relations among all States of all parts of the world, defence of the rights of individuals regardless of race, sex, language and creed and other moral values of today’s mankind.

Today there is not a single corner on the Earth where an overwhelming majority of people does not understand the justice of lasting international peace and security of nations based on the principles of self-determination of nations and peoples, non-interference in the domestic affairs of States, and mutually beneficial economic and cultural co-operation. It can be affirmed that at the present stage a uniform legal consciousness of progressive mankind has emerged perceiving a whole complex of norms which should be followed by the participants of international law relations; these are moral and political principles worked out by progressive mankind, the ones to be followed by States in the world arena. V. I. Lenin called it “the legal consciousness of democracy, in general, and of the working classes, in particular”⁵⁶.

Many of these norms, due to the efforts of the USSR and other Socialist countries, have been partly fully embodied in the principles of contemporary international law. A part of them still lies in the sphere of moral and political demands of progressive mankind, being of an objective nature, that is they necessarily emerge in public consciousness from certain economic relations regardless of whether individuals or individual classes want it. These demands are a product of the progressive development of mankind from the moment of its emergence up to our days, stemming from the objective necessity of peaceful coexistence of States with different social systems, which determines the whole course of present international relations.

A number of these moral norms are so axiomatic that they are ascribed the character of “natural law”, standing by their legal validity above the positive law irrespective of time or social conditions. In reality, the “naturalness” of these norms, as seen from the foregoing, can be explained only by specific historical situations, and certain stages in the development of human society which engender appropriate political and other demands.

At the same time one should not confuse the moral and political precepts of progressive humanity with legal norms which impart a legally obligatory nature to them. Until the moral norms are fixed in law they, with all their effectiveness as factors influencing the behaviour of States, cannot serve as a source of law; they remain as non-legal demands finding their expression in different political and other social slogans and principles advanced by the public opinion and peace-loving States. This is precisely the point that is “forgotten” by representatives of the natural law trend when they dissolve law in morality: moral factors in contemporary international law play a great role in imparting to certain norms of international law the nature of general human values and in strengthening their legal compulsory nature; however, such factors cannot replace legal rules within the international legal order.

⁵⁵ G. Tunkin, “International Law in the International System”, *Recueil des cours*, Vol. IV- 1975, pp. 41-55; R. Bobrov, *Major Problems of the Theory of International Law*, Lenin-grad 1968, pp. 58-121; G. Ignatenko, *International Law and Social Progress*, Moscow 1972, pp. 24-65.

⁵⁶ V. I. Lenin, *On the Foreign Policy of the Soviet State*, Moscow 1973, p. 12.

The fact that contemporary general international law fixes the moral values of progressive mankind does not change the general democratic character of this system of law, it remains a result of mutually co-ordinated wills of States with different socio-economic systems. Many of these values serve the interests of any State irrespective of its socio-economic system, protecting its security and independence. Only most reactionary social forces, including those ruling in some States, dare to reject some commonly recognized values fixed by general international law, and openly adhere to fascism, colonialism, apartheid, which flagrantly violate the United Nations Charter's principles.

The progressive, generally democratic character of general international law is particularly expressed in its fundamental principles enumerated in the Preamble and Articles 1 and 2 of the United Nations Charter, which were developed by the United Nations Declaration on Principles of International Law (1970) and the Final Act of the Helsinki Conference (1975). This character has been reflected in other principles and norms contained in different branches of international law called upon to preserve the fundamentals of contemporary international legal order from any violation on the part of one or more States in case the latter decides to undermine peace and security of States and peoples, the main principles of humanity, fundamentals of diplomatic and consular relations, as well as the main principles of international co-operation of States in spheres vitally important both to a State and to the international community of States as a whole.

All these rules (principles) are mandatory for any State, which cannot violate them in regard to another State. However some of them can be derogated from by the mutual consent of States. There are many such legal rules.

It will suffice to mention the principle of inviolability of diplomatic immunities of persons entitled to possess them, many rules constituting the institution of high seas (the inviolability of civil ships from any action on the part of vessels of other States connected with stopping, searching, arresting on condition that the former have not committed an illegal act), the right of peaceful passage through the territorial waters of other States, the inviolability of land, air and water frontiers of States, and other principles and more concrete norms of general international law.

All these rules can be derogated from, that is substituted by other rules of conduct established on a consensual basis by contracting States and reducing or abrogating the above-mentioned rules only in regard to the mutual relations of those States.

However, in contemporary general international law there are norms derogation from which cannot be allowed to States through their mutual consent. These rules belong to positive international law.

In his intervention at the Vienna Conference on the Law of Treaties, Sir Humphrey Waldock explained that:

"the International Law Commission had based its approach to the question of *jus cogens* on positive law much more than on natural law. It was because it had been convinced that there existed at the present time a number of principles of international law which were of a peremptory character⁵⁷."

The same approach was adopted by a predominant majority of the Vienna Conference participants, resulting in the well-known Article 53 – only a rule of general international law "accepted and recognized by the international community of States as a whole as a peremptory norm (*jus cogens*)".

Therefore, the Convention closely connects international *jus cogens* with the consensual character of general international law, excluding any possibility of identifying it with "natural law standing above the will of States" – it is the common will of the international community of States that decides or defines whether or not a given rule has a peremptory character. Of course this will is prompted by various factors having economic, political and moral nature, and primarily by protection relations, dominating in States, world economic and political relations emerged on their basis, class struggle within States and in the world arena, world public opinion. However, only the common co-ordinated will of States renders a rule absolutely binding.

J. Sztucki, criticizing the consensual concept of peremptory norms adopted by the Vienna Convention, expressed his position in the following words:

"The consensual concept ... has developed in the long process of drafting and discussions ... It was only at the Vienna Conference that the notion of peremptory norms took its present shape. The position of government representatives who so essentially redrafted the article in question may be well understood.

⁵⁷ *United Nations Conference on the Law of Treaties, Official Records, First Session (Vienna 26 March-24 May 1968)*, New York 1969, pp. 327-328.

Otherwise, they would have to accept that peremptory norms, which exist objectively and independently of the will of States, had been established either by a supranational authority or by law of nature. And this alternative, certainly, could not have had much appealing force. But an opposite attitude – although perhaps more realistic – created its own problems, apart from the fact that a *jus cogens* which is to be accepted and recognized in that quality, by the prospective parties to treaties is, apparently, no *jus cogens* in the usual meaning of the term⁵⁸.”

It is correct that the first Rapporteur of the ILC Sir Hersch Lauterpacht, using the term “International public policy”, meant under it principles which should neither be codified nor crystallized: “they may be expressive of rules of international morality so cogent that an international tribunal would consider them as forming part of principles of law generally recognized by civilized nations⁵⁹.”

Sir Gerald Fitzmaurice also preferred to talk about *jus cogens* as an institution embracing “not only legal rules but considerations of morals and of international good order”⁶⁰.

Both Rapporteurs, being representatives of the common law system, closely linked the notion of *jus cogens* to international tribunals which were supposed to be an ultimate body entitled to define which rules of customary law and moral precept make a given treaty null and void. Nevertheless, the ILC has not followed this approach. Moreover, it rejected the term “international public policy” to avoid such implications “as would have arisen from using the municipal law term”⁶¹, and confined itself only to the recognition that it is “the particular nature of the subject-matter” with which a general rule of international law deals and “not the form” of it that may give it the character of *jus cogens*⁶².

Therefore, the ILC accepted a reduced notion of *jus cogens* comprising only norms of positive international law, and excluding purely moral precepts. The Vienna Conference followed the same attitude, making clear some points which resulted in the final text of the relevant articles. Norms of international law are created by the common consent of States. Only the latter decide which institutionalized forms should be norm-creating and competent to apply the rules created. It is an objective specificity of interstate relations that international law has a decentralized character regulating the relationship between independent political entities within the framework of self-governed international systems.

The fact that States themselves create, observe and protect rules of *jus cogens* should not lead us to the conclusion that there is no international *jus cogens* at all. As was shown above, even in domestic law, the common will of the ruling social forces creates legal rules, including *jus cogens*, which are binding on every “ruling individual” or group and restricting their freedom of will in the interests of the ruling forces as a whole. The legislative, executive and judicial bodies are institutions of the political machinery without which no domestic law can exist.

As to the international community of States, based on the principles of self-government, it would be wrong to try to introduce into it all the attributes of *jus cogens* known in domestic law, including the notions of public policy and good moral heavily depending on the court system.

Scholars can produce various kinds of concepts and theories, but all of them would be ineffective if they ignored the reality of life and its objective laws of development which have been reflecting in political and legal superstructures based on world economic relations.

International *jus cogens* is an aggregate of those rules of general international law which the international community of States *expressis verbis* or implicitly recognized and accepted as norms, no legal derogation from which is permitted to the contracting parties. Those rules can be formulated either by general multilateral treaty or generally recognized customs, or by the so-called mixed norms: treaty-customary norms, binding upon the parties to the treaty, on the one hand, and – by the customary process – upon those States which are not parties to the treaty⁶³.

It is well known that the ILC stressed this point, stating: “any modification of a rule of *jus cogens* would today most probably be effected by the conclusion of a general multilateral treaty”⁶⁴.

⁵⁸ J. Sztucki, *op. cit.*, pp. 97-98.

⁵⁹ *Yearbook of the ILC*, 1953, Vol. II, pp. 154-155.

⁶⁰ *Yearbook of the ILC*, 1958, Vol. II, pp. 26-28, 40-41.

⁶¹ See G. Tunkin’s intervention at the Lagonissi Conference on International Law (see above, footnote No. 1).

⁶² *Yearbook of the ILC*, 1966, Vol. II, p. 248.

⁶³ G. Tunkin, “International Law in the International System”, *Recueil des cours*, Vol. IV-1975, pp. 140-141.

⁶⁴ *Yearbook of ILC*, 1963, Vol. II, p. 199; *Ibid.*, 1966, Vol. II, p. 248.

All attempts to interpret the term “general international law” as customary law only (R. Ago, J. Brownlie, Ch. De Visscher, G. Schwarzenberger, J. Barberis) contradict the international law practice, which was once more proved at the Vienna Conference on the Law of Treaties. Even authors who belong to most persistent opponents of the consensual notion of international *jus cogens* have to admit that:

“Still, since 1963 one may observe a growing support for the category of an international *jus cogens*, with simultaneous departure from the recognition of custom as the only possible source of that category of norms. This phenomenon manifests itself both on the official level and in the scholarly discussion parallel to the work of the ILC, and is probably connected with attempts at ‘denaturalization’ of the concept of *jus cogens* and at putting it on a more ‘positivist’ ground⁶⁵.”

Indeed, Article 53 clearly indicates that international *jus cogens* belongs to general international law and its legal nature does not differ from other rules of this law having the *jus dispositivum* character – all rules of general international law have to be “accepted and recognized by the international community of States as a whole”.

Does this mean that a State, or even a number of States, can ignore the common will of a predominant majority or, using the phrase of the Chairman of the Drafting Committee at the Vienna Conference, “a very large majority” of States, and bar the process of the formation of a peremptory norm? The Drafting Committee expressed the opinion that neither one State, nor a very small number of States, can affect the formation of a peremptory norm⁶⁶.

What kind of majority can be qualified as “the international community of States as a whole” if there is no unanimity?

It is difficult to accept the reasoning of those who reduce the term “as a whole” to a simply quantitative phenomenon embracing “a sufficient majority of States” and ignoring the real disposition of political forces in the world arena.

The Socialist doctrine has always stressed the objective necessity of peaceful coexistence of States with different social systems and primarily with diametrically different social systems and primarily with diametrically different socio-economic systems – socialist and capitalist.

“However, – writes G. Tunkin, – a purely quantitative characteristic of an ‘overwhelming majority’ is at present not sufficient. There are three groups of States which differ from each other qualitatively: the socialist, capitalist and so-called developing States ... At present an ‘overwhelming majority of States’ should include States belonging to different socio-economic systems which may be considered as sufficiently representative of the corresponding groups of States⁶⁷.”

The policy of peaceful coexistence pursued by the Soviet Government has proved the reality and correctness of this course. Presenting a Programme of Peace for the 1980s, which has further developed the Programmes adopted by the twenty-fourth and twenty-fifth CPSU Congresses, the General Secretary of the Party, L. I. Brezhnev, in his report to the twenty-sixth Congress, stressed that the policy of peaceful coexistence, projected by V. I. Lenin, has exerted an increasingly determining influence upon contemporary international relations, which was convincingly proved by the 1970s; life demands fruitful co-operation of all States with a view to solving peaceful, constructive tasks facing each people and the whole of mankind⁶⁸.

Only a rule accepted by all or almost all States with different social systems can be qualified as a rule of general international law.

This approach has been increasingly accepted by Western scholars, stressing that “there is no world consensus without the West”⁶⁹.

R. Ago is more elaborate on this point:

“pour être considérée comme impérative et produire les effets prévus sur la validité d’un traité, une norme de droit international général doit avoir été acceptée comme telle par la communauté internationale des

⁶⁵ J. Sztucki, *op. cit.*, p. 75.

⁶⁶ UN Conference on the Law of Treaties, p. 472.

⁶⁷ G. Tunkin, *International Law in the International System*, p. 131; see also A. Movchan, *Codification and Progressive Development of International Law*, Moscow 1972, p. 28; R. Bobrov, *Major Problems of Theory of International Law*, Leningrad 1968.

⁶⁸ *Pravda*, 24 February 1981.

⁶⁹ N. Onuf, *Professor Falk on the Quasi-Legislative Competence of the General Assembly*, *American Journal of International Law*, Vol. 64, 1970, p. 355.

Etats dans son ensemble. Ceci revient à dire, notamment, qu'il faut que la conviction du caractère impératif de la règle soit partagée par toutes les composantes es- sentielles de la communauté internationale et non seulement, par exemple, par les Etats de l'Ouest ou de l'Est, par les pays développés ou en voie de développement, par ceux d'un continent ou d'un autre⁷⁰."

According to some Western scholars, the rules of *jus cogens* should be appli- cable to dissenting or new States subject to acceptance of them by a considerable majority of States⁷¹. Others maintain that:

"a rule in order to be qualified as *jus cogens*, must pass two tests – it must be accepted as law by all the States in the world, and an overwhelming majority of States must regard it as *jus cogens*⁷²."

I do not think that there is any reason to establish a specific criterion for the no- tion of *jus cogens* in regard to the "acceptance and recognition by the international community of States as a whole".

A rule of *jus cogens* should be accepted by the same majority as is the case with every forbidding rule protecting the vital moral values of contemporary civi- lization as fixed by contemporary international law. A number of States should not be allowed to oppose the common co-ordinated will of States reflecting most vital objective societal laws of the development of mankind.

Apparently, we should come to the conclusion that the term "international com- munity as a whole" can mean only one thing: it should comprise all or almost all States of each of the main world political groups of States – the socialist, developed capitalist and developing ones. One or two members of each group cannot affect the will of others directed at establishing a *jus cogens* rule in co-ordination with other groups. The dissenting States will be under obligation to obey these rules because the international community as a whole cannot allow any two or more States to derogate from international *jus cogens* by mutual consent expressed through a local treaty.

Chapter III

CRITERIA FOR THE IDENTIFICATION OF NORMS OF INTERNATIONAL JUS COGENS

The problem of the content of international *jus cogens* is a most complicated and difficult issue: every author suggests his own approach to the identification of a rule having a *jus cogens* character⁷³. Both the Commission of International Law and the Vienna Conference of the Law of Treaties abstained from listing peremp- tory rules since there was no common agreement regarding various rules. It was precisely this issue that was used by the Western States to motivate their negative position on Article 53 of the Convention.

There is an attempt among scholars to link international *jus cogens* to the hier- archy of norms⁷⁴. It is difficult to agree with this.

First of all a hierarchy presumes the existence of several levels of legal rules standing one above the other. Since every treaty derogating from a *jus cogens* rule is null and void *ab initio*, there is no place for it in international law at all⁷⁵.

Secondly, in general international law there is no hierarchy of norms analo- gous to the hierarchy existing in domestic law. The latter depends on the level of the competence of the body which has enacted or sanctioned a given rule of law – the parliament, the executive bodies, the court, etc.

International treaties and customs stand on an equal footing, and customs have the same level of legal binding- ness with regard to the forms of expression of the will of States. Only the character of rules and scope of their recog- nition within the international community of States can give us a clue for determining the level of legal bindingness.

In this connection the following hierarchy of legal rules can be presented:

⁷⁰ R. Ago, *Droit des traités à la lumière de la convention de Vienne, Recueil des cours*, Vol. II-1974, p. 323.

⁷¹ Ch. Rozakis, *The Concept of Jus Cogens in the Law of Treaties*, Amsterdam, 1976, p. 12.

⁷² M. Akehurst, *The Hierarchy of the Sources of International Law, British Year Book of International Law*, 1974-1975, Oxford 1977, p. 285.

⁷³ For details see E. Suy and J. Sztucki (above, footnote No. 1).

⁷⁴ J. Barberis, *La liberté de traiter des Etats et le jus cogens, ZAöRV*, Band 30, No. 1, 1970, pp. 19-45.

⁷⁵ L. Shestakov, *Some Questions of Jus Cogens Norms in Contemporary International Law*, Moscow 1974, p.17.

1. The fundamental principles of international law recognized by all the States of the world as basic rules of conduct obligatory for each member of the international community of States.
2. Principles establishing basic rules of conduct within separate branches of this system of law.
3. Rules established by States in accordance with the fundamental and branch principles of general international law.
4. Principles and rules contained in local treaties and customs, provided that they are not at variance with the above-mentioned principles and rules of general international law.

Such a gradation permits us to consider the whole system of international law as an aggregate of interrelated and interdependent rules of conduct differing from each other by the degree of generalization and level of legal bindingness.

Does this mean that only the first category of rules, i. e., the fundamental principles, is the sphere where international *jus cogens* should be looked for? There is no doubt that the fundamental principles of general international law are those in which international *jus cogens* should be sought. While not all these principles can be qualified as *jus cogens* rules the bulk of the fundamental principles have a peremptory character.

In using the term “bulk”, I would like to single out principles any derogation from which is *absolutely* forbidden even *inter se*: a ban on the use of force or the threat to use it, non-interference in domestic affairs of other States, mutual co-operation for the maintenance of peace and the struggle against aggression, equal rights and self-determination of peoples, peaceful settlement of international disputes, respect of vital fundamental human rights.

On the other hand, it is difficult to consider as a *jus cogens* rule the principle *pacta sunt servanda* or even the whole principle of fulfilment of international obligations, due to the actual impossibility of derogating from these principles by the contracting States within the framework of their legal relationship.

As to principles of sovereign equality of States, inviolability of territorial integrity and frontiers, they can be derogated from by the contracting parties on condition that the latter observe the principles of self-determination of peoples and good faith.

At the same time there are many *jus cogens* principles and rules within separate branches of general international law, i. e., at levels subordinated to the fundamental principles.

Jus cogens should not be reduced to the notion of hierarchy of norms. On the contrary, it should be rather placed outside this hierarchy due to its specific nature connected with *the degree of the obligatory character of prescriptions*. Such a rule can be found at any level of the existing hierarchy of norms of general international law. The essence of this character is its outstanding moral value for contemporary mankind, its progressive, democratic nature as determined by the present stage of civilization resulting from objective economic and social factors mentioned above. This is the main difference between the Marxist-Leninist approach to the moral factor in law and the natural law school, the latter deducting these factors from the nature of human beings as such, taken in isolation from the socio-economic background of their existence⁷⁶.

International *jus cogens* contains only those principles or rules of general international law which contain such moral demands of progressive mankind which cannot be derogated from even by mutual agreement of contracting States. The following criteria should be used for the identification of a *jus cogens* norm in contemporary international law:

- (a) a rule should be recognized as legally binding by the international community of States as a whole, i.e., by all or almost all States with different socio-economic systems;
- (b) the peremptory character of a rule should be recognized by States either *expressis verbis*, or such a character can be presumed due to its vital social and moral value for the functioning of the whole contemporary international legal order;
- (c) any derogation from a rule by the mutual consent of States on the local level, aimed at worsening the commonly recognized legal standards of civilization, is null and void;
- (d) the voidness of agreements derogating from a given treaty or customary rule cannot be avoided even if the participants of a derogating agreement try to free themselves from treaties or customs containing *jus cogens* norms.

⁷⁶ See V. Tumanov, *Bourgeois Legal Ideology*, Moscow 1971, p. 344.

At this stage, i. e., so far as the international community of States itself has not indicated *expressis verbis* which rule is of *jus cogens* character, only a rule containing all the above-mentioned features can be qualified as having a *jus cogens* nature. Only such an approach allows us to presume that there is a common consent of States to consider a given rule as a *jus cogens* one due to its obvious commonly recognized moral value expressing the legal consciousness of mankind.

That is why the international community of States has a right to prevent the implementation of a derogating agreement between two or more States. No participant of a derogating agreement can justify an action – illegal under *jus cogens* – invoking the consent of the other side; the participants cannot justify their action on the ground that it affects only the participants' rights and not those of third States.

Therefore, international *jus cogens* in contemporary general international law is an aggregate of legally binding rules commonly recognized through treaty or custom expressing the explicit or implicit common co-ordinated will of the international community of States aimed at preventing the given rules from any derogation by local agreements entered into not only by States which have participated in the creation of these rules, but even by those few States which openly reject these prescriptions. For such agreements, formally affecting only the contracting States, worsen the recognized general democratic standards – legally fixed vital values of contemporary civilization – and undermine the moral and legal foundations of the whole international legal order.

Using these criteria and proceeding from the close link of norms of *jus cogens* with the main moral requirements of progressive mankind, which correspond to the objective laws of development of the community of States and peoples at the present stage, without which progress of civilization is unthinkable, it is possible to form several groups of universally recognized principles (norms) of contemporary

international law whose peremptory character is obvious:

- (a) *principles which establish the main sovereign rights of States and peoples*: equality and self-determination of peoples, non-interference;
- (b) *principles defending the peace and security of nations*: prohibition of the use or threat of use of force, peaceful solution of disputes; collective struggle against aggression in accordance with the United Nations Charter;
- (c) *principles establishing major demands of humanity*: defending the freedom, honour and dignity of human beings regardless of their race, sex, language and creed; ban on genocide, apartheid and all other kinds of racial discrimination, prohibition of slavery, slave trade, trade in women and children, etc., prohibition of piracy, inviolability of the major economic, social, cultural, political and civil rights of individuals;
- (d) *principles prohibiting crimes against humanity*, as established in the Statutes of the Nuremberg and Tokyo Tribunals, and in the Geneva Conventions of 1949 on Victims of War;
- (e) *principles prohibiting the appropriation of parts of space vitally important to all States of the world*: freedom of the High Seas and air space above, principles of peaceful uses of Outer Space, the Moon and other celestial bodies, principles of peaceful use of Antarctica.

This list cannot, of course, be considered exhaustive and the principles enumerated in it are only a part of the whole aggregate of the norms of *jus cogens* permeating all branches of contemporary international law.

The revealing of all norms of *jus cogens* is a long and arduous work to be done both by scholars and by international law practice of States and in particular by the United Nations bodies engaged in the progressive development of international law. The existence of the world socialist system and other peace-loving States rules out the possibility of establishing in general international law norms of an anti-democratic character and ensures progressive development of international law, which includes the development of new norms of *jus cogens* and *jus dispositivum* through multilateral treaties and generally recognized customs. Contemporary international law – formed under the active influence of the USSR, all socialist and other peace-loving countries and broad popular masses – constitutes an aggregate of generally democratic norms which meet the interests of all States regardless of their social systems. Norms of *jus cogens* form the basis of progressive law and order.

{2008} ECR I-6351

ევროკავშირმა გაატარა რიგი საკანონმდებლო ღონისძიებები და მიიღო გარკვეული რეგულაციები, რაც მიზნად ისახავდა გაეროს უშიშროების საბჭოს რეზოლუციების, მათ შორის 1267-ე რეზოლუციის (1999) იმპლემენტაციას. გაეროს აღნიშნული რეზოლუციები მიღებული იქნა ამერიკის შეერთებულ შტატებზე 2001 წლის 11 სექტემბრის თავდასხმების ფონზე და ყველა სახელმწიფოსგან მოითხოვდა ფონდებისა თუ სხვა ფინანსური რესურსების გაყინვას იმ ფიზიკური და იურიდიული პირებისთვის, რომლებიც პირდაპირ ან არაპირდაპირ კონტროლდებოდნენ თალიბანის მხრიდან, ასოცირებულნი იყვნენ ოსამა ბინ ლადენტან ან ალ-ქაედას ქსელთან. აღნიშნული რეზოლუციების იმპლემენტაციის მიზნით გაერომ შექმნა ე.წ. სანქციების კომიტეტი. მოსარჩელები იმათ შორის აღმოჩნდნენ, ვინც გაეროს სიის თანახმად მიჩნეულნი იქნენ ოსამა ბინ ლადენტან და ალ ქაედასთან კავშირში მყოფ პირებად, რის გამოც მათი სახელები ევროკავშირის სიებშიც აისახა. 2001 წელს კადიმ, იუსუფთან და ალ ბარაქაათ საერთაშორისო ფონდთან ერთად შეიტანა სარჩელი, ევროკავშირის პირველი ინსტანციის სასამართლოში (ამჟამად საერთო სასამართლო) და მოითხოვა გაებათილებინათ ევროკავშირის ის აქტები, რომლებმაც მათი სანქციების რეჟიმში მოქცევა მოახდინეს. მოსარჩელების აღნიშნავდნენ, რომ სადავო ევროკავშირის რეგულაციები არღვევდნენ მათ ფუნდამენტურ უფლებებს, კერძოდ, მათ საკუთრების უფლებას და სამართლიანი სასამართლოს უფლებას იქედან გამომდინარე, რომ მათ ყოველგვარი სასამართლო განხილვისა და ბრალდებისაგან თავის დაცვის გარეშე დააკისრეს ძალიან მძიმე სამოქალაქო და სისხლის სამართლებრივი სანქციები. მოსარჩელები აცხადებდნენ, რომ მათ არ აცნობეს, თუ რატომ დააკისრეს სანქციები და ამასთან, შესაძლებლობაც არ მისცეს ახსნა-განმარტებები გაეკეთებინათ, ან თავი ემართლებინათ. პირველი ინსტანციის სასამართლომ არ დააკმაყოფილა რა მათი მოთხოვნა გაებათილებულიყო ევროკავშირის მიერ გატარებული ღონისძიებები, აღნიშნა, რომ სასამართლოს არაპირდაპირაც კი არ გააჩნდა უფლებამოსილება და იურისდიქცია გაეროს უშიშროების საბჭოს რეზოლუციების განხილვისთვის, გარდა იმ შემთხვევისა, თუ *jus cogens*-ის დარღვევასთან არ გვექნებოდა საქმე. მართლმსაჯულების მოსაზრებით კი, ამ შემთხვევაში *jus cogens*-ის დარღვევა სახეზე არ იყო (იხ. T- 315/01 პარა. 192-208; 221-225; T-306/01 პარა. 242-258; 277-283). მოსარჩელებმა აღნიშნული გადაწყვეტილება ევროპის მართლმსაჯულების სასამართლოში გაასაჩივრეს, სადაც სასამართლომ რადიკალურად სხვა მიდგომა აირჩია.

ევროპის მართლმსაჯულების სასამართლო

281. ამ საკითხთან დაკავშირებით მხედველობაში უნდა მივიღოთ, რომ გაერთიანება ემყარება კანონის (სამართლის) უზენაესობას, იმდენად რამდენადაც არც მის წევრ სახელმწიფოებს და არც მის ინსტიტუტებს არ ძალუძთ თავიდან აიცილონ მათ მიერ გამოცემული აქტების შესაბამისობის განხილვის საკითხი ძირითად საკონსტიტუციო ქარტიასთან—ევროგაერთიანების ხელშეკრულებასთან, რომელმაც შექმნა იურიდიულ ღონისძიებათა და პროცედურათა სრული სისტემა მართლმსაჯულების სასამართლოსთვის ინსტიტუტების მიერ გამოცემული აქტების ლეგალურობის განსახილველად (საქმე 294/83 ლეგ ველ პარლამენტის წინააღმდეგ (1986), 1339, პარა. 23).

282. აქვე უნდა გავიხსენოთ, რომ საერთაშორისო შეთანხმება გავლენას ვერ მოახდენს ხელშეკრულებებით განსაზღვრული ძალაუფლების განაწილებაზე, ან შესაბამისად, გაერთიანების იურიდიული სისტემის ავტონომიაზე, რომლის დაცვაც სასამართლოს მიერ არის უზრუნველყოფილი ევროგაერთიანების ხელშეკრულების 220-ე მუხლით განსაზღვრული ექსკლუზიური იურისდიქციის წყალობით, იმ იურისდიქციის, რომელიც სასამართლომ ამ გაერთიანების საფუძვლად უკვე მიიჩნია.

283. ამას გარდა, დადგენილი პრეცედენტული სამართლის თანახმად, ფუნდამენტური უფლებები შეადგენენ სამართლის ზოგადი პრინციპების შემადგენელ ნაწილს, რომელთა დაცვასაც სასამართლო უზრუნველყოფს. ამ მიზნებისთვის, სასამართლო შთავაზონებს იღებს წევრი სახელმწიფოების საერთო კო-

ნსტიტუციური ტრადიციებიდან და დებულებებიდან, რომლებიც სათავეს იღებენ ადამიანის უფლებათა დაცვის სფეროში არსებული საერთაშორისო მექანიზმებიდან და რომლებზეც ნევრმა სახელმწიფოებმა ერთად იმუშავეს, ისევე როგორც მის ხელშემკრეულ მხარეებსაც წარმოადგენენ. ამ მხრივ, ადამიანის უფლებათა ევროპულ კონვენციას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს.

284. სასამართლო გადაწყვეტილებებიდან ასევე ნათელია, რომ ადამიანის უფლებათა პატივისცემა გაერთიანების მიერ გამოცემული აქტების კანონიერების აუცილებელი პირობაა (მოსაზრება 2/94, პარა. 34) და რომ ის ღონისძიებები, რომლებიც ადამიანის უფლებებთან შეუსაბამოა გაერთიანებისთვის იქნება მიუღებელი (საქმე C-112/00 შმიდბერგერი, 2003, ECR I-5659, პარა. 73).

285. აქედან გამომდინარე, საერთაშორისო შეთანხმებით დაკისრებული ვალდებულებები უარყოფით გავლენას ვერ იქონიებს ევროგაერთიანების ხელშეკრულების საკონსტიტუციო პრინციპებზე, რომელიც აგრეთვე მოიცავს პრინციპს, რომ გაერთიანების ყველა აქტი პატივს უნდა სცემდეს ფუნდამენტურ უფლებებს, რაც განსაზღვრავს მის კანონიერებას და რომლის განხილვის უფლებაც გააჩნია სასამართლოს ხელშეკრულებით განსაზღვრული სამართლებრივი ღონისძიებების მთლიან სისტემაზე დაყრდნობით.

286. ამ მხრივ უნდა აღინიშნოს, რომ როგორც წესი, მსგავს გარემოებებში, სადავო აქტის კანონიერებაზე ევროგაერთიანების სასამართლოს მიერ განხილვა მიემართება თავად ამ აქტს და არა იმ საერთაშორისო შეთანხმებას, რომლისთვის ეფექტის მისაცემადაც თავად ეს აქტი გამოიცა.

.....

302. სიმართლეს შეესაბამება, რომ ევროგაერთიანების ხელშეკრულების 297-ე მუხლი იძლევა ერთგვარ არაპირდაპირ (მინიშნებით) ნებართვას გარკვეული დაბრკოლებები შეექმნას საერთო ბაზარს წევრი სახელმწიფოების მიერ გატარებული ღონისძიებების შედეგად იმ შემთხვევაში, როცა მათი მიზანია საერთაშორისო მშვიდობისა და უსაფრთხოების შენარჩუნებისთვის აღებული საერთაშორისო ვალდებულებების შესრულება.

303. თუმცა, ეს არ უნდა იქნას გაგებული ისე, თითქოს ის ნებას რთავდეს გადაუხვიონ კავშირის სადამფუძნებლო მე-6.1 მუხლით გათვალისწინებული თავისუფლების, დემოკრატიისა და ადამიანის ფუნდამენტური უფლებების პატივისცემისგან.

304. ევროგაერთიანების ხელშეკრულების 307-ე მუხლი არ რთავს ნებას არც ერთ შემთხვევაში, რომ კითხვის ნიშნის ქვეშ დადგეს ის პრინციპები, რომლებიც გაერთიანების სამართლებრივი წესრიგის საფუძვლებიდან მომდინარეობს და რომელთაგან ერთ-ერთი არის ფუნდამენტური უფლებების დაცვა, ისევე როგორც ამ გაერთიანების სასამართლოს უფლება განიხილოს გაერთიანების მიერ მიღებული აქტების შესაბამისობა ფუნდამენტურ უფლებებთან.

305. ასევე, საფუძველს მოკლებულია სადაო რეგულაციის სასამართლო იურისდიქციისაგან იმუნიტეტის არსებობის ძიებაც, რომელიც მიზნად ისახავს, რომ როგორმე სასამართლომ არ განიხილოს მისი შესაბამისობა ფუნდამენტურ უფლებებთან და რომელიც ეფუძნება ვარაუდს, რომ უშიშროების საბჭოს რეზოლუციებისთვის ეფექტის მისაცემად გამოცემულ ღონისძიებას ვითომ აბსოლუტური პრიმატი გააჩნდეს იმის მიხედვით, თუ რა ადგილს დაიკავებდა გაეროს ქარტია გაერთიანების სამართლებრივი წესრიგის ნორმათა იერარქიაში, ასეთი ვალდებულებების კლასიფიცირება რაიმე იერარქიით რომ ხდებოდეს.

306. ევროგაერთიანების ხელშეკრულების მე-300(7) მუხლი თანახმად, ამ მუხლის პირობებით დადებული შეთანხმებები არის სავალდებულო როგორც გაერთიანების ინსტიტუტების, ასევე მისი წევრი სახელმწიფოებისთვისაც.

307. მაშასადამე, ამ დებულების ძალით, ივარაუდება რა, რომ იგი მიემართება გაეროს ქარტიასაც, ამ უკანასკნელს ექნება უპირატესობა გაერთიანების მეორად კანონმდებლობასთან მიმართებაში...

308. გაერთიანების სამართლის დონეზე პრიმატი არ შეიძლება გავრცელდეს პირველად კანონმდებლობაზე, განსაკუთრებით კი ძირითად პრინციპებზე, რომლის შემადგენელ ნაწილსაც ფუნდამენტური უფლებები წარმოადგენენ.

.....

326. აქედან გამომდინარე, გაერთიანების სასამართლო ვალდებულია, ევროგაერთიანების ხელშეკრულებით მისთვის მინიჭებული უფლებამოსილების თანახმად, მოახდინოს გაერთიანების მიერ მიღებული ყველა აქტის ფუნდამენტურ უფლებებთან, როგორც გაერთიანების სამართლის ზოგადი პრინციპების შემდგენელ ნაწილთან, — შესაბამისობის სრულყოფილი განხილვა, მათ შორის იმ ღონისძიებებისაც, რომლებიც მსგავსად ამ სადაო რეგულაციისა, მიღებული იქნენ გაეროს ქარტიის VII თავის საფუძველზე უშიშროების საბჭოს მიერ გამოცემული რეზოლუციებისთვის ეფექტის მისაცემად.

.....

333. მართებული იქნება, პირველ რიგში, გამოვიკვლიოთ ბატონი კადისა და ალ ბარაქას მოთხოვნები დაცვის უფლების განხორციელების დარღვევასთან დაკავშირებით, განსაკუთრებით კი უფლებებისა, რომელიც გულისხმობს სასამართლოში საქმის განხილვას და ეფექტურ მართლმსაჯულებას, რომლებიც გამომწვეულ იქნა მოსარჩელებისთვის სადაო რეგულაციით დაკისრებული ფინანსების გაყინვის ღონისძიებებით.

334. იმ გარემოებებიდან გამომდინარე, რომელიც თან ახლავს სადაო რეგულაციის პირველი დანართით გათვალისწინებულ ფიზიკურ და იურიდიულ პირთა ჩამონათვალში მოსარჩელების ჩართვას, უნდა აღინიშნოს, რომ დაცვის უფლება, განსაკუთრებით კი სასამართლოსადმი მიმართვის და სასამართლოს მიერ საქმის განხილვის თუ ეფექტური მართლმსაჯულების უფლება, ცალსახად უგულვებელყოფილ იქნა.

335. არსებულ სასამართლო პრაქტიკაზე დაყრდნობით, ეფექტური მართლმსაჯულების პრინციპი გაერთიანების სამართლის ზოგადი ფუნდამენტური პრინციპია, რომელიც მომდინარეობს წევრ სახელმწიფოთა საერთო საკონსტიტუციო ტრადიციებიდან და განმტკიცებულია ადამიანის უფლებათა ევროპული კონვენციის მე-6 და მე-13 მუხლებით, და რომელიც აგრეთვე კიდევ ერთხელ დადასტურდა ნიცაში 2000 წლის 7 დეკემბერს ევროპის კავშირის ფუნდამენტურ უფლებათა ქარტიის 47-ე მუხლით (OJ 2000 C 364, გვ. 1).

352. მაშასადამე, უნდა მივიჩნიოთ, რომ სადაო რეგულაცია, რამდენადაც ის ეხება მოსარჩელებს, მიღებულ იქნა ყველა იმგვარი გარანტიის გარეშე, რომელიც უზრუნველყოფდა მათი ბრალდების დამადასტურებელი მტკიცებულებების მათთვის შეტყობინებას ან მათი სასამართლოს წინაშე წარდგომის შესაძლებლობას, რის გამოც უნდა უნდა დავასკვნათ, რომ რეგულაცია იმგვარი პროცედურით მიიღეს, რომელიც მოსარჩელეთა დაცვის უფლებას არ უზრუნველყოფდა; უფრო მეტიც, ამის შედეგად მოხდა ეფექტური მართლმსაჯულების პრინციპის დარღვევა.

353. აქედან გამომდინარე, ეს ნიშნავს, რომ ბატონი კადის და ალ ბარაქათის საჩივრები, რომლითაც ისინი მოითხოვენ სადაო რეგულაციის გაუქმებას და მათი დაცვის უფლების, სასამართლოს წინაშე საქმის განხილვისა და და ეფექტური მართლმსაჯულების უფლების დარღვევის დადასტურებას, საფუძვლიანია.

357. ამის შემდგომ, უნდა შემოწმდეს, სადაო რეგულაციის საფუძველზე მიღებული ფინანსების გაყინვის ღონისძიება რამდენად წარმოადგენს არაპროპორციულ და დაუშვებელ ჩარევას, რომლითაც მოხდა კერძო საკუთრების პატივისცემის ფუნდამენტური უფლების არსებითი დარღვევა იმ ადამიანებისადმი, რომლებიც ბატონი კადის მსგავსად, ნახსენები არიან ამ რეგულაციის პირველი დანართით გათვალისწინებულთა სიაში...

369. სადაო რეგულაცია, რამდენადაც ის ეხება ბატონ კადის, მიღებული იქნა ყოველგვარი გარანტიის გარეშე, რომ მას საკუთარი საქმე წარედგინა კომპეტენტური თანამდებობის პირებისადმი; მისი უფლებების შეზღუდვა მიჩნეულ უნდა იქნეს როგორც არსებითი შეზღუდვა, ამგვარი გაყინვის ღონისძიების ზოგადი მიდგომით გამოყენებისა და მისი განგრძობადი ხასიათის გამო.

370. მაშასადამე, უნდა დადგინდეს, რომ საქმის გარემოებებიდან გამომდინარე, სადაო რეგულაციით გათვალისწინებული შემაკავებელი ღონისძიებების გამოყენება ბატონ კადისთან მიმართებაში, კერძოდ, მისი შეყვანა რეგულაციის პირველი დანართით გათვალისწინებულ სიაში, წარმოადგენს გაუმართლებელ შეზღუდვას მისი საკუთრების უფლებებზე...

372. ამ ყველაფრიდან გამომდინარეობს, რომ სადაო რეგულაცია იმ ნაწილში, რომელიც ეხება მოსარჩელებს, ბათილად უნდა იქნას ცნობილი.

.....

ამის მიუხედავად, ევროპის მართლმსაჯულების სასამართლომ მომდევნო სამი თვის განმავლობაში ძალაში დატოვა აღნიშნული რეგულაცია, რითაც ევროკავშირის ინსტიტუტებს პროცედურული დარღვევების გამოსწორების საშუალება მისცა. მართლაც, მიაწოდეს რა გაეროს სანქციების კომიტეტის დასაბუთების მოკლე ანოტაცია და მისცეს რა მოსარჩელეებს მცირე შესაძლებლობა, რომ ეპასუხათ ბრალდებისთვის, ევროკომისიამ 2008 წელს ხელახლა გამოსცა რეგულაცია (1190/2008), რომლის საფუძველზეც კადის მიმართ სანქციები შენარჩუნდა. ამიტომ მოსარჩელემ საერთო სასამართლოს ხელახლა მიმართა ღონისძიების გაბათილების მოთხოვნით.

- საქმეზე კადი II (T-85/09) საერთო სასამართლომ, ერთი მხრივ, გააკრიტიკა ევროპის მართლმსაჯულების სასამართლოს მსჯელობა ევროკავშირის სამართლის საერთაშორისო სამართალთან შესაბამისობის ნაწილში, განსაკუთრებით ეს შეეხებოდა გაეროს ქარტიასთან და გაეროს უშიშროების საბჭოს რეზოლუციებთან მიმართებაში გამოთქმულ მოსაზრებებს. ხოლო, მეორეს მხრივ, ევროპის მართლმსაჯულების სასამართლოს გადაწყვეტილების მთავარ არსს ზედმინევით მიჰყვა და დაეთანხმა. საერთო სასამართლომ დეტალურად გამოიკვლია ბრალდების მიერ მოყვანილი მტკიცებულებები, რის შედეგადაც უარყო ისინი ზედაპირულობისა და არაადექვატურობის გამო. შესაბამისად, საერთო სასამართლომ რეგულაცია გააბათილა და ამჯერად უპირობოდ, ყოველგვარი ვადის დათქმის გარეშე. ხოლო ევროპის მართლმსაჯულების სასამართლომ საქმე კადი II აპელაციაზე არ მიიღო და ძალაში დატოვა საერთო სასამართლოს გადაწყვეტილება.

გამოცემაზე მუშაობდნენ მარიამ ებრალიძე და ნათია დვალი

Prepared for publication by Mariam Ebradze and Nati Dvali

0179 თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზირი 14

14 Ilia Tshavtchavadze Avenue, Tbilisi 0179

Tel: 995 (32) 225 14 32

www.press.tsu.edu.ge

ISSN 2346-7827